DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ

CU „PAGINI" DIALECTALE
LA GEOGRAFIA LINGVISTICĂ
A AREALULUI MUREŞEAN

Motto: "… zicerile sunt ca nişte fântâni…"

Domnule, am auzit în tinereţe o ghicitoare/ Şi i-am uitat răspunsul.

„Tengheliţă,/ Mengheliţă, /De cârcee,/ Tomboliţă./ Ghici, ce e?"

De vreo patruzeci de ani mă tot chinui/ S-o dezleg,/ Sau să-mi aduc aminte răspunsul.
M-am dus în satul în care am auzit-o,
Am întrebat din om în om:/ Nimeni nu ştia,/ ***O ghicitoare care-a dispărut.***

Maica Mare, Maria Rădulescu Fălcoianu/ Numită maica Rica, din comuna Redea, Romanaţi,/ I-a spus în 1919 lui neica Ionescu,/ Din Redea, ghicitoarea asta.
Când şi-a dat el seama c-a uitat răspunsul, / Maica Rica murise.
Şi de-atunci îl tot chinuie.
Dacă ar fi ca în poveşti, ar fi trebuit să i se taie/ Capul, că nu poate dezlega enigma.

Dar **nici ghicitoarea nu se mai poate/ dezlega singură**
Şi se foloseşte de el, ca să-şi aducă aminte/ Răspunsul.
Toate au avut un sens pe vremuri,
Şi au dispărut, fie sensul, fie cuvintele
acestui sens.

„Tengheliţă,/ Mengheliţă,/ De cârcee,/ Tomboliţă./ Ghici, ce e?”

Nu cred c-o să ghicesc până mor,/ Spune bătrânul, şi la colţul ochilor i se
Încreţeşte un zâmbet al ochilor, subţire.
Da, uite ţi-o spun şi eu dumitale./ Vezi dumneata că şi zicerile astea
Sunt ca nişte fântâni, care dacă nu mai sunt / sleite,
Se înfundă, cad ghizdurile şi creşte rogoz şi / Ardeiul broaştei din ele.

Am văzut odată nişte oameni/ Se uitau la o fântână, care se cam învechise.
Cumpăna se cam uşurase.
Unul a zis:
— De *coinace* trebuie să mai punem
Un fier de plug,/ Să atârne bine./ Să se cumpănească bine, aşa.

Fierul **vechi** de plug
Atârnând de cumpene,
Arând prin aer de câte ori
Se afundă găleata
Şi iarăşi coborând cu brazda lui de cer…
Dacă mă-ntrebi unde s-au dus, toate,
Cum de-au dispărut
Nu ştiu ce să-ţi răspund.
Ca *„Tengheliţa, mengheliţa”* aceea.

Ghici ce e ?”

(Marin Sorescu, *Enigma*)

PRIMA CARTE: REPERE TEORETICE

INTRODUCERE ÎN DIALECTOLOGIE

I. OBIECTUL DIALECTOLOGIEI
DIALECTOLOGIE SINCRONICĂ (DESCRIPTIVĂ) / DIALECTOLOGIE DIACRONICĂ (ISTORICĂ)[1]

Vorbitorii unei limbi sesizează deosebirile de grai de la o regiune la alta, realizate fie frecvent, fie aleatoriu, într-un număr restrâns, infime, abia sesizabile. Deosebirile pot apărea la toate nivelele limbii (fonetic, gramatical, lexical) sau parţial, de preferinţă nivelul fonetic şi lexicul. Prin urmare, limba cunoaşte variante teritoriale, iar cea pertinentă este ***varianta dialectală.***

Limba română cunoaşte patru dialecte, matrice lingvistice ale Daciei Felix: ***dacoromân, aromân, meglenoromân*** şi ***istroromân***. Dialectele nu sunt realităţi lingvistice omogene: în cadrul lor se pot distinge ramificaţii teritoriale cunoscute sub numele de ***subdialecte,*** care, la rândul lor, se pot împărţi în ***graiuri,*** iar acestea în ***subgraiuri-*** un arbore lingvistic susţinut de structura morfologică a limbii române.

Longevitatea dialectului dacoromân se datorează dinamicii celor cinci subdialecte, şi anume: ***moldovean, muntean, bănăţean, crişean*** şi ***maramureşean.***

Exemplu. Subdialectul ***muntean*** are două graiuri: unul ***muntenesc propriu-zis*** şi altul ***oltenesc. Graiul oltenesc*** ar putea fi împărţit în trei subgraiuri: ***de sud, de nord-vest*** şi ***de nord-est.***

Ramificaţiile teritoriale ale limbii sunt studiate de ***dialectologie.***

În limba română, termenii ***dialectologie, dialect*** sunt de origine franceză *(dialectologie, dialecte}.* În latină, se spunea *dialectos* sau *dialectus* (gr.); termenul grecesc ***διάλεκτος*** a avut, de-a lungul timpului, sensuri diferite: *„conversaţie, convorbire”* ; *„ceartă, discuţie”* ; *„grai local purtător al unei literaturi”* etc.

LIMBA ROMÂNĂ

Dialecte

dacoromân **aromân** **meglenoromân** **istroromân**

subdialecte

[1] Conţinutul capitolului ***INTRODUCERE*** este tributar informaţiilor ce aparţin cercetătorului ieşean ŞTEFAN GIOSU.

moldovean muntean bănăţean crişean maramureşean

graiuri graiuri

moldovenesc pr-zis ardelenesc muntenesc pr-zis oltenesc

subgraiuri subgraiuri

voşlobenesc năsăudean topliţan etc. de sud de nord-vest de nord-est

Dacă studiul dialectelor se limitează la descrierea particularităţilor lingvistice ale acestora în plan sincronic, ne referim la o ***dialectologie descriptivă***, adică ***sincronică***.

Particularităţile dialectale pot fi studiate şi în evoluţia lor. În acest caz vorbim de ***dialectologie istorică,*** adică ***diacronică***.

Pentru înţelegerea structurii şi a dinamicii ariilor dialectale, a raportului dintre *continuu* şi *discontinuu* în limbă, trebuie să îmbinăm studiul sincronic cu cel diacronic al particularităţilor dialectale. Astfel, într-o fază mai veche a dialectului dacoromân, africatele alveolopalatale ***ĉ, ĝ*** (*cer, curge}* erau elemente de continuitate. Ulterior şi nu în acelaşi timp, în toate ariile, aceste consoane suferă modificări. Apar, astfel, fricativele ***ŝ, ž*** în subdialectul moldovean, ***ś, ź*** în subdialectul bănăţean şi africatele ***č, ğ*** în cel maramureşean, ***ĉ, ĝ*** păstrându-se, până astăzi, în subdialectul muntean.

II. VARIANTELE TERITORIALE Ş1 VARIANTELE SOCIALE ALE LIMBII

Deosebirile dintre vorbitori se explică prin locuirea unor toposuri diferite sau prin apartenenţa la anumite categorii sociale. În primul caz vorbim de ***dialecte teritoriale,*** adică de ***variante geografice*** (cu subdiviziunile amintite mai sus); în cel de al doilea avem de-a face cu ***variante*** (sau ***dialecte} sociale***, adică cu limbaje specializate (argoul, jargonul, limbajul profesional), de al căror studiu se ocupă sociolingvistica..

1. Dialect, subdialect, grai, subgrai

Termenii ***dialect, subdialect, grai, subgrai*** nu sunt folosiţi cu aceeaşi accepţie. Uneori, prin ***dialect***, se înţeleg toate subdiviziunile teritoriale ale limbii. În aceeaşi accepţie este folosit şi cuvântul ***grai***. Termenii ***subdialect, subgrai*** au o circulaţie restrânsă.

Dialectul surprinde printr-o varietate a definirii. Astfel, pentru Ferdinand de Saussure, dialectele sunt idiomuri care *„nu se deosebesc decât într-o foarte mică măsură"*; între ele şi limbă există *„o diferenţă de cantitate, nu de natură"*[2].

André Meillet defineşte dialectul ca *„un ansamblu de graiuri diferite, prezentând caractere comune şi mai asemănătoare între ele decât sunt cu cele ale altor graiuri ce aparţin aceleiaşi limbi"*.[3]

Reţinem şi definiţia lui J. Marouzeau, care le complineşte pe celelalte două: *„Un dialect se defineşte printr-un ansamblu de particularităţi în sensul că gruparea lor dă impresia unui grai distinct de graiurile vecine, în ciuda înrudirii care Ie uneşte"*.[4]

O definiţie mai cuprinzătoare dă romanistul E.A.Budagov: „*dialectul este vorbirea caracteristică unei anumite regiuni, care are anumite particularităţi în domeniul foneticii, gramaticii şi vocabularului. Uneori, aceste particularităţi se manifestă* ***numai*** *în fonetică şi în parte în vocabular, dar alteori se extind şi asupra gramaticii".* [5]

În sfârşit, după D. Macrea, ***„dialectele*** *sunt varietăţi ale limbii comune, vorbite în anumite întinderi teritoriale",* având *„ particularităţi, mai ales fonetice şi de vocabular";* cât priveşte structura lor gramaticală şi lexicul fundamental, acestea *„sunt, cu mici deosebiri, aceleaşi cu ale limbii comune"* **.**[6]

Dacă sintetizăm aceste definiţii, putem conchide că dialectul, păstrând cele mai multe trăsături ale limbii căreia îi aparţine, se caracterizează, ca unitate distinctă, printr-o serie de particularităţi fonetice, gramaticale şi lexicale proprii. Aceste elemente de discontinuitate sunt cu atât mai numeroase, cu cât limba este mai puţin unitară. Există, de aceea, dialecte ale căror trăsături se deosebesc mult de particularităţile altor variante teritoriale ale aceleiaşi limbi, ca, de pildă, dialectele limbii italiene, altele care se aseamănă mai mult între ele, cum sunt dialectele limbii române şi, mai ales, cele ale limbii portugheze. Este greu, dacă nu chiar imposibil, de precizat câte elemente discontinue trebuie să prezinte o arie lingvistică pentru a o numi dialect. Credem că ‚impresia" pe care o dau toate particularităţile dimpreună spre a vorbi de o arie distinctă - pentru a folosi un termen din definiţia dată dialectului de J. Marouzeau - ilustrează cel mai bine caracterul relativ al noţiunii în discuţie.

O ramificaţie teritorială admisă de toţi lingviştii este **graiul**. Unii dintre lingvişti susţin graiul ca fiind subordonat dialectului, alţii mai admit ca verigă intermediară, **subdialectul**, iar ca ramificaţie subordonată, **subgraiul**. Se vorbeşte, astfel, de graiul unui sat, graiul de pe valea unui râu sau graiul unui judeţ [7]. Graiul are mai ales particularităţi lexicale şi fonetice (la fel şi subgraiul). Subdialectul se caracterizează, de obicei, prin particularităţi fonetice, lexicale, uneori şi prin

---

[2] Ferdinand de Saussure, ***Cours de linguistique générale***, Paris, 1960, p.264: *" Les idiomes qui ne divergent qu'à un trés faible degré sont applés dialectes"; "...il y a entre les dialectes et les langues une différence de quantité, non de nature"*.

[3] André Meillet, ***La méthode comparative en linguistique historique***, Paris, 1954, p. 54: *" Un dialecte est un ensemble de parlers divers présentant des caractères communs et plus semblables entre eux qu'ils ne sont aux autres parlers de la même langue."*

[4] J. Marouzeau, ***Lexique de la terminologie linguistique,*** Paris, 1961, p.75: *" Un dialecte se définit par un ensemble de particularités telles que leur groupement donne l'impression d'un parler distinct des parlers voisins, en dépit de la parenté qui les unit."*

[5] E.A.Budagov, ***Introducere în ştiinţa limbii***, Bucureşti, 1961, p.439

[6] D. Macrea**,** ***Probleme de lingvistică română,*** Bucureşti 1961, .p.65

[7] De exemplu: vol. ***Graiul năsăudean*** semnat de **Viorel Văsieşiu**, Univ. "Petru Maior", Tg. Mureş

particularităţi gramaticale.

Fiecare particularitate poate fi delimitată, pe o hartă, cu o linie, numită **isoglosă.** În greacă, *ίσος* înseamnă *"egal"*, iar *γλώσσα „vorbire, limbă"*. Pentru delimitarea unei arii dialectale, cele mai numeroase isoglose sunt acelea care indică răspândirea particularităţilor fonetice şi lexicale, apoi morfologice. Vorbim, de aceea, de **isofone, isolexe, isomorfe**.

Exemplu. Astfel, **isofona *ĝ***, **isomorfa *a*** (auxiliarul *a avea* la pers. a III-a a perfectului - compus), **isolexele *barză, pisică*** delimitează subdialectul muntean.

2. Argou, limbaj profesional

Prin **argou** (fr. *argot)* s-a înţeles, la început, limbajul secret al răufăcătorilor. Cu timpul, termenul s-a folosit şi pentru a denumi limbajul specific soldaţilor, studenţilor, elevilor, profesorilor etc., în general colectivităţilor.

Jargonul (fr. *jargon)* este limbajul folosit de anumite categorii sociale cu scopul de a-şi arăta pretinsa distincţie sau originalitate. Alimentat mai ales cu cuvinte străine, şi acest limbaj are, oarecum, un caracter secret. Au fost, astfel, cunoscute, la noi, un jargon grecizant, altul franţuzit, ridiculizate, la vreme, de către scriitori.[8] Prin extensiune, termenul acesta începe să denumească şi limbajul medicilor, al sportivilor etc .

Limbajele profesionale se caracterizează printr-un lexic special, pe care-1 folosesc diferite grupuri sociale (ingineri, medici, tehnicieni, mineri etc.). Adesea se foloseşte termenul *jargon* pentru *argon* şi pentru *limbajul profesional.* De asemenea, se foloseşte, uneori, *argou* pentru *jargon.* Remarcăm, aşadar, şi aici, caracterul relativ al utilizării termenilor. Este de la sine înţeles că în cazul variantelor sociale ale limbii, trasarea de isoglose nu mai este posibilă. Limbajele acestea nu sunt legate de un anumit teritoriu, nu se prezintă sub forma de arii. Ele sunt rezultatul condiţiilor sociale ale vorbitorilor.

Argoul şi jargonul au caracter efemer, în sensul că suferă mereu transformări sau dispar (ne referim în special la jargon) o dată cu categoria socială care le-a folosit.

Limbajul profesional ocupă un loc aparte în sensul că este folosit de un anumit grup social, nu are caracter efemer, ci tinde să se îmbogăţească, unele elemente ale sale putând să pătrundă în limba literară mai mult decât elementele de argou şi jargon.[9]

3. Idiolect

Atunci când dialectologul studiază o arie dialectală, un subgrai, grai etc., nu poate stabili particularităţile acestora decât în urma anchetelor cu diferiţi informatori. Fiecare informator are însă felul său de a vorbi.

„ Realizarea individuală a unui sistem lingvistic" poartă numele de **idiolect.**

Există, aşadar, diferenţe nu numai de la o arie dialectală la alta, ci şi de la un idiolect la altul. O arie dialectală nu este însă o sumă de idiolecte, ci ***suma constantelor idiolectelor.*** Într-un idiolect, considerat aparte, întâlnim un ansamblu de enunţuri. Unele dintre acestea se află şi în celelalte idiolecte, constituind

---

[8] Mai cu seamă de I.L.Caragiale atât în genul epic, cât şi în cel dramatic.

[9] Volumul ***Introducere în lingvistică***, elaborat de un colectiv de cercetători îndrumat de acad. Al.exandru Graur, ediţia a III-a, Bucureşti, 1972, p.312 – 319.

constantele ariei respective, altele ţin, în mod strict, de informatorul ales (acestea din urmă nu prezintă, desigur, interes pentru caracterizarea dialectului). Constantele amintite reprezintă, prin urmare, uzul curent, acela al ariei căreia informatorul îi aparţine. Noi constituim aria dialectală printr-o operaţie de generalizare.

III. CRITERII (LINGVISTICE ŞI EXTRALINGVISTICE) DE DELIMITARE A LIMBII ŞI A DIALECTULUI …CU APLICARE LA LIMBA ROMÂNĂ

Raportul dintre dialect şi subdiviziunile sale constituie, în general, o problemă pe care cercetătorii o consideră rezolvată. Nu la fel stau lucrurile în privinţa raportului dintre limbă şi dialect. Există cazuri când acelaşi idiom este numit de unii cercetători ***limbă***, de alţii ***dialect***. Ce anume face ca studiul acestui raport să fie atât de complex? În primul rând, faptul că între două sau mai multe ramificaţii ale unei limbi ca italiana, germana, chineza există deosebiri atât de mari, încât vorbitorii respectivi se înţeleg între ei cu foarte multă greutate sau chiar nu se înţeleg deloc; în al doilea rând, existenţa unor idiomuri înrudite şi considerate, totuşi, limbi, deşi vorbitorii lor se înţeleg relativ uşor (daneza şi suedeza); în al treilea rând, faptul că există situaţii când un idiom separat de limba căreia i-a fost subordonat (ne referim, spre exemplu, la dialectul corsican, la dialectele aromân, meglenoromân, istroromân) este considerat de anumiţi cercetători limbi de ceilalţi dialect; în sfârşit, există şi situaţii când o limbă aparte este considerată dialect din raţiuni cu totul neîntemeiate pentru a se justifica eliminarea ei din şcoală etc., în vederea asigurării supremaţiei altei limbi (am cita atitudinea faţa de limbile provensală, catalană, chiar sardă, considerate, uneori, dialecte ale limbilor franceză, spaniolă, italiană).

Pentru stabilirea statutului de limbă sau dialect al unui idiom, lingviştii au propus criterii ***lingvistice*** (criteriul ***genetico-structural***, criteriul ***înţelegerii)*** şi ***extralingvistice*** (criteriul ***subordonării***, criteriul ***istorico-politic***, criteriul ***verigilor intermediare***, criteriul ***conştiinţei şi voinţei vorbitorilor***, criteriul ***funcţiilor idiomului*** etc). Nu s-a formulat şi nici se va elabora un anume criteriu, aşa-zis universal, deoarece realitatea lingvistică este extrem de variată şi devine deosebit de complexă datorită intervenţiei factorilor extralingvistici.

În ceea ce priveşte limba română, cercetătorii au considerat ca ea are patru dialecte[10]. Opinia lui G. Giuglea, şi anume, că ar trebui să vorbim, de exemplu, de o ,,limbă aromână", o altă ,,limbă dacoromână" etc. nu a putut convinge[11]. Până astăzi cei mai mulţi cercetători români, dar şi străini, consideră idiomurile aromân, meglenoromân şi istroromân dialecte, şi nu limbi.

1. Criteriul subordonării

În 1955, Al. Graur reia discuţia statutului acestor dialecte, susţinând că ar fi vorba de limbi romanice distincte[12]. Acest punct de vedere este însuşit de I.

---

[10] Spre exemplu, Pușcariu, în *LR*, I, p.217-244; Capidan, ***Megl***., .I, p.66-75

[11] Cazacu, ***Studii dial***., p.10

[12] Al. Graur, ***Studii de lingvistică generală***, București, 1955, p.119-127. Referirile critice le vom face la a doua ediţie a acestei lucrări, din 1960, cu titlul ***Studii de lingvistică generală. Variantă nouă***, p.293-311; idem ***Limbă, dialect şi stat***, în *Viaţa românească*, XI, 1958, nr.3, p.98-102; idem, ***Dialectele limbii române***, în *LR*, V, 1956, nr.4, p.7-15.

Coteanu[13], apoi de alţi câţiva lingvişti. Aceşti cercetători consideră că româna comună s-a scindat în patru ramuri ce au devenit limbi independente[14]. Idiomurile create prin scindarea românei comune nu vor mai avea posibilitatea să ,,fuzioneze" în limba naţională, să participe la procesul de unificare lingvistică. Autorii citaţi susţin că dialectul este subordonat limbii. Din moment ce nu se mai subordonează acesteia, dialectul devine limbă aparte. În felul acesta, ***criteriul subordonării*** este considerat criteriu fundamental pentru a deosebi limba de dialect, chiar dacă s-au introdus apoi şi elemente noi, cum ar fi, spre exemplu, importanţa conştiinţei vorbitorilor unui idiom că aparţin unei comunităţi lingvistice sau că vorbesc o limbă aparte. Câţiva dintre lingviştii la care ne-am referit mai sus au susţinut că vorbitorii idiomurilor romanice sud-dunărene ,,au pierdut conştiinţa grupului etnic originar"[15], ,,sentimentul unităţii lor etnolingvistice cu dacoromânii" şi că acest sentiment fiind ,,resuscitat pe cale livrescă ... nu s-a infiltrat în conştiinţa acestor populaţii".[16]

Punctul de vedere că în sudul Dunării se vorbesc limbi romanice aparte, iar nu dialecte româneşti, a fost combătut de majoritatea lingviştilor noştri. La discuţiile interesante ce au avut loc, au participat, mai ales, **D.Macrea[17], R.Todoran[18], Al.Rosetti[19], B.Cazacu[20], E.Petrovici[21].** Chiar lingviştii care nu au participat direct la acele discuţii au rămas la părerea că cele trei idiomuri trebuie considerate **dialecte româneşti**, iar nu limbi romanice aparte.

2. Criteriul genetico-structural

Daca în concepţia primului grup de lingvişti, criteriul ,,posibilităţii de contopire", adică al subordonării, este declarat criteriu fundamental, chiar universal, cu care s-ar stabili deosebirea dintre limbă şi dialect, pentru ceilalţi primează criteriul *genetic*, criteriul *structural*, contopite într-unul singur: criteriul ***genetico-structural***. Dialectele
limbii noastre au geneză comună, provenind din româna vorbită până la separarea lor, numită, de aceea, ***româna comună***. Singura sursă de informare asupra românei comune constituie cele patru dialecte actuale. Româna comună este considerată ,,un diasistem, adică rezultatul la care se ajunge prin abstractizarea detalillor din toate sistemele ei constitutive"[22]. Dialectele limbii noastre au, în general, aceeaşi structură

---

[13] I. Coteanu, ***Cum dispare o limbă (istroromâna)***, Bucureşti, 1957; idem, ***Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române***, în *LR*, VIII, 1959, nr.1, p. 7-15; ***Şi totuşi istroromâna este limbă!***, în *SCL*, IX, 1958, nr.3, p. 391- 393; idem, ***Elem.*** ,.p. 114 - 116

[14] În ***Elemente …***, p. 115, I. Coteanu susţine că în sudul Dunării există numai două limbi, aromâna şi istroromâna, aceasta din urmă desprinzându-se târziu de dacoromână. Meglenoromâna s-a desprins şi mai târziu din aromână sau dacoromână, dar, neavând ca istroromâna condiţii independente, a rămas limba aromână ca un dialect al acesteia.

[15] ***Introducere în lingvistică***, p. 286.

[16] ***Tratat de lingvistică generală***, Bucureşti, 1971, p.429

[17] D. Macrea, ***Despre dialectele limbii române***, în *LR*, V, 1956, nr.1, p. 5-24;idem, ***Câteva precizări în legătură cu dialectele limbii române***, în *LR*, V, 1956, nr. 4, p. 70-75

[18] R. Todoran, ***Cu privire la o problemă lingvistică în discuţie: limbă şi dialect***, în *CL*, I, 1956, p. 91-100; idem, ***Câteva observaţii cu privire la problema delimitării dintre limbă şi dialect***, în *SUBB*, 1960, fasc. 2, p.57-68.

[19] Al Rosetti, ***Limbă sau dialect!*** (I), în *SCL*, XI, 1958, ner.1, 101-102; idem, ***Limbă sau dialect*** (II), în *SCL*, IX, 1958, nr.3, p.395 – 397.

[20] B.Cazacu, ***Studii dial***., p. 9 - 32

[21] E. Petrovici, ***Studii.dial***., p. 90-96

[22] ***ILR***, II, p.17

fonetică, gramaticală şi lexicală. Limba română are, astfel, o serie de particularităţi care-i dau individualitate, deosebind-o de celelalte limbi romanice. Nu pot fi considerate limbi aparte din moment ce, spre exemplu, lat. *tōtus* îi corespunde, în cele patru dialecte, *tot,* după cum lui *trēs* îi corespunde *trei.* Se ştie apoi că româna, spre deosebire de celelalte limbi romanice, păstrează pe ***ŭ*** latin. Excepţiile sunt aceleaşi în toate dialectele. Spre exemplu, lat. *autumnus* > dr., ar., mgl. *toamnă,* ir. *tomnĕ* (forma mai nouă, în locul unui mai vechi *toamnă).* La fel, peste tot ***-I-*** latin trece la ***-r-*** în limba română: lat. *gŭla* > dr., ar., mgl. *gura,* ir. *gurĕ* etc.[23] Adnotat, la întâmplare, câteva cuvinte de origine latină din limba română spre a se vedea evoluţia lor în cele patru dialecte[24]:

Lat.	Ar.	Mgl.	Ir.	Dr.
Acus	Acu	ac	åc	ac
*albina (= aluina)	Alģină	albină	albirę	albină
anima	inimă	inimă	irimę	inimă
arare	aru	ar	arå	ara
rare				
barbatus	Bărbatu	bărbat	barbåt	bărbat
basilica	Băsearecă	băsearică	baserikę	biserică
camisia	cămeaşe	cămeaşă	cameşşę	cămaşă
*cubium	cuibu	cuib(cul'b)	cul'b	cuib
cubitus	cotu	cot	cot	cot
Ducere	Ducu	duc	duţe	duce

Propunem, în continuare, câteva fraze pentru a demonstra structura dialectelor sud-dunarene şi, totodată, unitatea limbii române.

Dialectul dacoromân: ***Era odată un împărat care nu avea nici un fiu şi dorea mult sa aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu.***

Dialectul aromân: ***Earà nă oară un amiră, ţe no-aveà niţi-un hil'ŭ şi multu dureà s-aibă un hil'ŭ, tra s nu-1' se-astingă numa. De-aţeà nîs urà la Dumnidzău să-1' da un hil'ŭ.***

Dialectul meglenoromân: ***Ra ună oară un ampirat, cari nu vę niţi un il'ĭŭ şi multu ţineà să aibă un il'ĭŭ sa nu-l'ĭ si stingă numea. Di ţea ĭel tucu si rugà la Domnu să-l'ĭ da un il'ĭŭ.***

Dialectul istroromân: ***O votĕ fost-a un crål', cårle n-å vut naŋk(e)un fil' si ie rę fost ćåro råda vę un fil', se nu 1'i se zatarę lumele. Din ţăsta rugåt-a domnu neca-1' dåie un fil'[25].***

3. Criteriul înţelegerii

[23] v. Petrovici, ***Studii dial***., p.90-96

[24] v. ***ILR***, II, p.294-297.

[25] Textele sunt reproduse după Sextil Puşcariu, ***Études de linguistique roumaine***, Cluj-Bucureşti, 1937, p.66-67

Un alt criteriu de separare a limbii de dialect este cel al ***înţelegerii.*** S-a afirmat[26] că, dacă doi vorbitori se înţeleg, aceştia folosesc dialecte ale aceleiaşi limbi. Dimpotrivă, dacă nu se înţeleg, vorbesc limbi diferite. Realitatea lingvistică este însă foarte complexă, încât nici acest criteriu nu oferă soluţii cu caracter universal. Textele prezentate aici arată ca un dacoromân şi un aromân, de exemplu, se înţeleg mai uşor decât doi italieni, unul din Piemont, altul din Umbria, Puglia sau Sicilia.

4. Criteriul istorico-politic

Faptele demonstrează că numai criteriul genetico-structural nu poate rezolva problema delimitării limbii şi dialectului. Situaţie ca aceea a limbilor rusă, bielorusă, ucraineană, la care se pot adăuga multe altele (bulgara şi macedoneana etc.), arată cât de complexă este această problemă. De aceea cercetătorii, care admit ca în sudul Dunării există dialecte romaneşti, iar nu limbi romanice aparte, au avut în vedere şi alţi factori, istorici, sociali, culturali etc., admiţând, astfel, şi un criteriu generos: ***criteriul istorico-politic***, care să-1 completeze pe cel lingvistic. Dar nici chiar în felul acesta nu putem spune că s-a găsit soluţia pentru a rezolva fiecare caz în parte. În funcţie de contextul fiecărui idiom capătă preponderenţă fie criteriul genetico-structural (este vorba, spre exemplu, de limbile provensală sau dalmată), când cel istorico-politic (este vorba, astfel, de limbile ucraineană şi bielorusă)[27]. Cercetătorii au mai avut în vedere faptul că dialectele române sud-dunărene nu sunt sigurul caz când un idiom nu contribuie la formarea şi îmbogăţirea limbii naţionale.

În aceeaşi situaţie este dialectul corsican, un dialect italian vorbit pe teritoriu francez, dialectul galician, un dialect portughez vorbit în Spania, în provincia Galicia, dialectul ceangăilor din Moldova, un dialect maghiar etc.

Odată scindat, dialectul poate deveni limbă distinctă, cu condiţia ca alţi factori decât simpla desprindere a lui favorizează acest lucru. El poate rămâne însă multă vreme şi după separarea de restul limbii, datorită unor condiţii speciale, la stadiul de dialect, după cum poate să şi dispară, vorbitorii lui adoptând o altă limbă. Dialectele române sud-dunărene sunt în situaţia unor ,,antichităţi vii", inclusiv cel istroromân, care, în ciuda numărului mic de vorbitori, a rezistat atâtea veacuri[28].

5. Criteriul verigilor intermediare

Este invocat, chiar dacă mai rar, şi ***criteriul verigilor intermediare,*** adică al continuităţii teritoriale, potrivit căruia trecerea de la un dialect la altul se face gradat[29]. Între dialecte se creează, astfel, zone de tranziţie, adică verigi intermediare. În cazul dialectelor izolate, cum sunt cele sud-dunărene, astfel de verigi intermediare nu există,. Trecerea de la un dialect la altul este bruscă.

---

[26] G. Gröber, urmat de K. Vossler, amintiţi de Al. Graur în ***Studii de lingvistică generală***. ***Variantă nouă***, p.296.

[27] v. R. Todoran, ***Cu privire la o problemă lingvistică în discuţie***…, p.100.

[28] v. E. Petrovici şi P. Neiescu, ***Persistenţa insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni şi aromâni***, în *CL*, IX, 1964, nr.2, p. 187-214 ; P. Neiescu, ***Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării***, în *CL*, X, 1965, nr.1, p.21-27, sursă din care reţinem : ,,În Istria, am constatat, însă că nu numai generaţiile mai vârstnice, ci şi copiii vorbesc istroromâna, aceştia din urmă devenind bilingvi abia după ce fac câteva clase la şcoala croată".(p.25)

[29] v., spre exemplu, capitolul ***Ramificaţiile teritoriale***, semnat de C. Dominte, din ***Tratat de lingvislică generală***, p. 424-426.

Cum realitatea este complexă şi nu putem folosi aceleaşi criterii pentru toate situaţiile în care se află idiomurile, trebuie să acceptăm părerea lui A. Martinet şi pe cea a lui R. Todoran, formulate independent, şi anume: există două grupe de dialecte. Primul grup cuprinde majoritatea dialectelor, care se caracterizează prin continuitate teritorială cu restul limbii şi sunt numite de A. Martinet ***dialecte de convergenţă*** [30], iar de R. Todoran ***dialecte convergente*** sau ***tipice***[31]**.** Al doilea grup este format din dialectele izolate care nu au devenit limbi aparte, numite ***dialecte de divergenţă*** de A. Martinet, ***dialecte divergente*** sau ***atipice*** de R. Todoran. Numai la cele dintâi contopirea în limba naţională este caracteristica esenţială[32]. Cele din urma pierd — cum se exprima. N. Trubetzkoy, ,,capacitatea de a participa în comun la importante schimbări fonetice şi morfologice".[33]

6. Criteriul conştiinţei şi voinţei comunităţii de vorbitori

Începând cu A. Meillet, este luat în considerare şi un alt criteriu: cel al ***conştiinţei şi voinţei*** membrilor unei comunităţi de a vorbi o anumită limbă[34] . Evident, nici acest criteriu nu este hotărâtor, cum a arătat, între alţii, O. Tagliavini, care relatează că în regiunea Groesheek din Olanda şi în regiunea Cranenburg din Germania se vorbeşte acelaşi dialect. Totuşi, cei din Groesheek cred că ei vorbesc un dialect neerlandez, pe când cei din Cranenburg susţin că ei vorbesc un dialect german[35]. Cu toate acestea, criteriul amintit poate reprezenta ,,unul dintre factorii cei mai de seamă de care trebuie să se ţină seama în delimitarea caracterului de limbă sau de dialect al unui idiom"[36]. Dar, după B. Cazacu, acest criteriu nu are aceeaşi însemnătate în toate perioadele istorice ale dezvoltării unei comunităţi. Conştiinţa apartenenţei la o anumită comunitate lingvistică ,,este însă […] decisivă în perioada constituirii şi afirmării naţiunilor"[37].

Prin urmare, în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, aromânii, prin reprezentanţii lor culturali, nu numai că şi-au manifestat ,,conştiinţa apartenenţei la comunitatea naţională românească", dar au militat şi „în sensul apartenenţei la această comunitate"[38]. Se ştie că aromânii şi-au manifestat multă vreme dorinţa de a li se înfiinţa şcoli româneşti.

De asemenea, numeroşi aromâni s-au stabilit, de-a lungul timpului, în ţara noastră, arătându-se ,,foarte contrariaţi când li se pune la îndoială caracterul românesc al dialectului şi sentimentelor lor"[39]**.**

7. Criteriul funcţiilor unui idiom

Printre factorii invocaţi pentru a arăta că idiomurile romanice sud-dunărene au

---

[30] A. Martinet, ***Dialect***, în *Romance Philology*, VIII, 1954—1955, p. 11.
[31] R. Todoran, ***Cu privire la o problemă în discuţie***…, p.101
[32] Ibidem, p.98.
[33] Citat de B. Cazacu, ***Studii dial***., p.19
[34] A. Meillet, ***Linguislique historique et linguistique générale***, ed. a II-a, Paris, 1926, p. 80-82.
[35] v. ***Aclele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică***, II, Bucureşti, 1971, p. 341—342.
[36] B. Cazacu, ***Studii dial.,*** p.24
[37] Ibidem, p. 25
[38] Ibidem, p. 26; v. şi Ionescu-Ruxăndoiu, ***Probl. dial.***, p. 48.
[39] D.Macrea, ***Câteva precizări*** …, p.74. Pentru alte amănunte, v. B. Cazacu, ***Studii dial***., p.26-27, în special notele 67, 68.

rămas la studiul de dialect au fost şi lipsa şcolii în graiul propriu, lipsa unei culturi dezvoltate (literatură şi ştiinţă) etc. Trebuie spus că dialectul aromân a avut, totuşi, unele premise să devină o limbă aparte, căci a existat un început de literatură, de cultură.

Datorită condiţiilor istorice în care s-a dezvoltat, idiomul aromân a rămas însă, ca şi celelalte idiomuri sud-dunărene, la stadiul de dialect[40]. Desigur că lipsa unei organizaţii statale proprii nu a favorizat dezvoltarea funcţiilor idiomului spre a deveni o limbă independentă. În legătură cu acestea, cercetătorii au vorbit de un alt criteriu, acela al ***funcţiilor unui idiom***.

Trebuie avut în vedere şi faptul că vorbitorii dialectelor sud-dunărene au fost obligaţi de împrejurări să vorbească şi alte limbi, mai ales în afara relaţiilor de familie, ceea ce a făcut ca graiul lor să evolueze într-un cadru restrâns, să nu aibă condiţiile necesare pentru a dobândi şi dezvolta funcţiile unei limbi aparte. R. Todoran considera că în epoca modernă, adică ,,în perioada existenţei limbilor naţionale, […] eficacitatea acestui criteriu este mărită."[41] Aceasta, însă, nu înseamnă că toate limbile au funcţie culturală. Este cazul, spre exemplu, al unor limbi africane sau ale indienilor americani. Dacă mai avem în vedere şi faptul că există dialecte ca cel napoletan sau sicilian, care au dezvoltat o literatură beletristică şi, totuşi, au rămas, în continuare, ca dialecte, înţelegem că nici criteriul funcţiilor unui idiom (adică filologic[42] sau cultural) nu poate da răspuns la întrebarea dacă un idiom este limbă sau dialect. Se pare că pentru epoca modernă, el trebuie avut mai mult în vedere decât pentru perioadele vechi, dar şi de data aceasta numai recurgând şi la alte criterii putem aprecia cu mai puţine posibilităţi de a greşi statutul de limba sau dialect al unui idiom.

8. Concluzii

La capătul acestei discuţii se impun câteva concluzii. Un dialect fuzionează până la contopire, în anumite condiţii, în/cu limba respectivă, contribuind la îmbogăţirea acesteia. Atunci însă când dialectul, datorită unor împrejurări speciale, se desprinde de limba la care a aparţinut din punct de vedere genetic, devenind o arie izolată, el poate urma două căi: fie evoluţia ca o limbă aparte, fie conservarea, mult timp, la stadiul de dialect pentru ca apoi să dispară.

Realitatea lingvistică fiind deosebit de complexă, nu se poate folosi un singur criteriu, oricare ar fi acesta, pentru a numi un idiom, limbă sau dialect. Este necesară combinarea criteriilor ţinându-se seama de situaţia fiecărui idiom în parte, chiar dacă datorită anumitor împrejurări capătă preponderenţa unul dintre ele. Nici chiar procedând astfel nu avem certitudinea că am dat o soluţie definitivă, întrucât limba şi dialectul au fost şi rămân noţiuni relative şi, deci, întrucâtva convenţionale.

Cele trei idiomuri romanice sud-dunărene la care ne-am referit sunt considerate de majoritatea lingviştilor, români şi străini, dialecte ale limbii române[43].

---

[40] Reţinem, în acest sens, o afirmaţie a lui A. Brun, ***Parlers régionaux. France dialectale et unité française,*** Paris, Toulouse, 1946, p. 8 : ,,Între ***limbă*** şi ***dialect*** nu există diferenţă de natură, ci mai degrabă diterenţă de destin. O limbă nu este, adesea, decât un dialect care a *reuşit*". [„Entre ***langue*** et ***dialecte***, il n'y a pas différence de nature, mais plutôt différence de destin. Une langue n'est souvent qu'un dialecte qui a reussi"].

[41] V. R. Todoran, ***Câteva observaţii***…, p.65

[42] v. C. Tagliavini, ***Le origini delle lingue neolatine. Introduzlone alla filologia romanza***, ediţia a treia. Bologna,1959, p. 296.

[43] Într-un articol recent, intitulat ***Unitatea limbii romîe***, în *România literară*, IX, 1976, nr. 28, p. 8, prilejuit de apariţia volumului ***Compendiu de dialectologie română*** al Matildei Caragiu-Marioţeanu,

Ele sunt dialecte atipice, ce prezintă o însemnătate excepţională pentru istoria limbii române.

IV. DIALECTELE / LIMBA NAŢIONALĂ. DIALECTELE / LIMBA LITERARĂ (PERIOADE ISTORICE)

1. Dialectele şi limba naţională[44]

Limba naţională se formează, de obicei, pe baza unui dialect, care se bucură, datorită factorilor politici, economici, sociali, culturali, de mai mult prestigiu şi în jurul căruia gravitează celelalte dialecte[45]. Bineînţeles, dialectele nu dispar o dată cu constituirea limbii naţionale. În ceea ce priveşte limba română naţională, aceasta s-a format pe baza dialectului dacoromân.

2. Limba literară - varianta cea mai îngrijită a limbii naţionale

Limba naţionala are diferite variante, cea mai îngrijită dintre acestea fiind ***limba literară***. Între limba literară şi dialecte există raporturi foarte strânse, în sensul că se influenţează reciproc. Dialectele dispar treptat sub influenţa celei dintâi, şi nu fără a lăsa urme în limba literară. A urmări procesul de formare a limbii literare înseamnă a cerceta mai ales interacţiunea dintre cele doua realităţi amintite. Desigur, trebuie să avem în vedere, în cercetarea formării limbii literare, nu numai selectarea anumitor particularităţi lingvistice şi impunerea lor ca normă supradialectală, ci şi contribuţia maselor de vorbitori in general şi în special a oamenilor cultivaţi din toate domeniile de activitate. Un rol important pot avea şi împrumuturile din alte limbi[46]. La formarea limbii literare se adaugă, prin urmare, numeroase elemente care vin din afara dialectului. Limba literară nu este numai limba operelor scriitorilor, ci şi cea a jurnalelor, a lucrărilor ştiinţifice (tehnice, agricole, medicale etc). Desigur, nimeni nu poate nega rolul scriitorilor la îmbogăţirea limbii literare. Când tratatele de istorie a limbii literare discută mai ales particularităţile lingvistice ale operelor literare, ele pleacă de la acest rol important al scriitorilor. Procedeul este însă unilateral, căci nu trebuie subestimată contribuţia, de exemplu, a unor manuale şcolare, a unor lucrări de chimie, medicină etc. la formarea celei mai îngrijite variante a limbii naţionale.

3. Raporturile dintre limba română literară şi subdialectele dacoromâne

Pe dialectologi îi interesează raporturile dintre limba româna literară şi subdialectele dacoromâne. În studiul acestor raporturi trebuie să distingem două aspecte, pe cât de importante pe atât de complexe :

a) „limba literară este, în acelaşi timp, expresia unui dialect (grai) acceptat drept bază a unificării şi rezultatul colaborării tuturor dialectelor (graiurilor) sau, cel

---

acad. Al. Graur reia un citat din Sextil Puşcariu pentru a sublinia că trăsăturile esenţiale ale lirnbii române se găsesc în „câteşipatru dialectele". Se pare, deci, că AI. Graur renunţă acum la părerea că cele trei idiomuri romanice sud-dunărene ar fi limbi aparte.

[44] V., spre exemplu, Ferdinand de Saussure, *op. cit.*, p. 278 şi E. Petrovici, ***Studii dial.***, p. 102.

[45] V., şi Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, ***Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage***, Paris, 1972, p. 81.

[46] Ion Gheţie, ***Baza dialectală a românei literare***, Bucureşti, 1975, p. 62.

puţin, a unora dintre ele”[47];

b) limba literară exercită o acţiune permanentă asupra graiurilor, care suferă astfel modificări, îşi tocesc particularităţile, sunt supuse unui proces de diluare.

a. Limba română literară

În ceea ce priveşte primul aspect, trebuie să reţinem mai întâi ideea, subliniată de aproape toţi cercetătorii, că limba literară nu coincide întru totul cu dialectul pe baza căruia s-a format. Limba literară nu duce la dispariţia acestui dialect. Astfel, dacă ne referim la limba română literară, rămân multe trăsături regionale muntenești - căci cei mai mulţi cercetători admit că limba noastră literară a creat norme supradialectale plecând mai ales de la particularităţi muntenești - care nu sunt considerate literare nici pentru textele provenite din această arie, nici pentru graiurile muntene vorbite. Este evident că *dă, pă, coajă „*coajă”, *eu crez, eu spui, puind, ei face, izmă* „mentă” etc. nu sunt literare. Sunt însă literare formele *âine, ger, a(mers), seamă, seară,* sau cuvinte ca *burtă, cimitir, varză, zăpadă* etc. Prin urmare, la formarea limbii noastre literare au contribuit şi celelalte graiuri, unele cu mai multe particularităţi, altele cu mai puţine. Chiar dacă particularităţi muntenești care au devenit normă supradialectală sunt mai numeroase decât cele ale altor arii dialectale, nu putem spune, totuşi, că ,,româna literară este muntenească în esenţa ei”[48]. Putem însă vorbi de ,,preponderenţa numerică a elementelor muntene”, care însă ,,nu ne îndreptăţeşte să considerăm limba noastră literară ca bazată *numai* pe graiul muntean”[49]. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât nu avem încă un ,,inventar al tuturor elementelor din toate ariile dialectale dacoromâne care au pătruns, sub o formă sau alta, în limba literară. Ne-am referit doar la câteva exemple: *frânghie* (<lat.*frimbria)*este literar, deşi prezintă un fenomen dialectal (moldovenesc), palatalizarea labialelor. Tot moldovenești sunt apoi cuvinte ca *lăcrămioară, promoroacă.* Unele cuvinte din limba literară sunt derivate de la un termen dialectal: *colţunaş (< colţun,* întâlnit prin Moldova şi Bucovina), *şăgalnic* (< *şagă,* cunoscut prin Moldova, Bucovina, Transilvania); *a (se) îngloda* (< *glod,* folosit prin Moldova şi Bucovina); *viorea (< vioară* „viorea”, întâlnit prin Transilvania); *piţigoi(< a piţiga* ,,a pişca", specific Crişanei); *a îmbrânci (< brâncă* „mână”, cunoscut mai ales prin Crişana); *a scrijeli* (< *scrijea* ,,felie de pâine”, a cărui arie o constituie Maramureşul şi regiunile vecine)[50]. Este apoi dovedit ca ***-u*** din *(ei)făceau, (ei)mergeau* în loc de *(ei)făcea, (ei)mergea* pătrunde în limba literară din subdialectul bănăţean în perioada 1840-1890[51]. În acest fel trebuie înţeleasă contribuţia graiurilor la formarea limbii literare[52]. Este necesar ca toate ariile dialectale să fie minuţios cercetate din acest punct de vedere.

Normele limbii literare unice sunt norme supradialectale. Este citat, de aceea, pe bună dreptate, lingvistul danez Otto Jespersen (1860 -1943), care observa că se exprimă literar acela care nu-şi trădează, prin felul cum vorbeşte, originea sa locala.

În evoluţia limbii literare unice se pot distinge trei perioade istorice: perioada de până la constituirea acesteia; perioada de constituire; perioada de după constituirea limbii literare.

---

[47] Ion Gheţie, ***Baza dialectală…***, p. 63

[48] Gheţie, Mareş, ***Gr. dr.,*** p. 27

[49] I. Gheţie, ***Baza dial….,*** p.63

[50] Pentru aceste exemple, v. L. Mareş, ***Cuvinte regionale în derivate literare***, în *LR*, XXIV, 1975, nr. 1, p. 71-80; idem, ***Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare***, în *LR*, XXII, 1973, nr. 2, p. 149-154.

[51] V. I. Gheţie, ***Baza dialectală…***, p. 69

[52] Pentru diferitele concepţii privind originea lirnbii noastre literare, v. idem, *op. cit;* p. 47—61.

(a) În prima perioadă, ariile dialectale sunt egale, nu se poate vorbi de hegemonia vreuneia dintre ele. Textele scrise reflectă o serie de particularităţi dialectale, în funcţie de regiunea de unde provin. La noi această etapă începe cu secolul al XVI-lea. Este epoca textelor rotacizante, a tipăriturilor lui Coresi şi ***Cazaniei*** lui Varlaam, a ***Bibliei*** de la Bucureşti etc. Fiecare dintre aceste monumente literare prezintă particularităţi dialectale.

Putem, însă, constata şi unele încercări de selecţie a faptelor dialectale, de realizare a unor sinteze de particularităţi regionale. Tipăriturile lui Coresi, care nu reprezintă numai graiul muntenesc, ***Palia*** de la Orăştie, ***Cazania*** lui Varlaam şi ***Biblia*** **de la Bucureşti** sunt dovezi incontestabile în acest sens.

(b) Limba română literară unitară se constituie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Putem afirma că această a doua etapă începe, de fapt, mai devreme, căci între Muntenia, Moldova şi Transilvania au existat mereu contacte strânse. Ceea ce s-a consfinţit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea era pregătit de mai înainte, prin colaborarea mai multor generaţii de cărturari, scriitori etc. din Muntenia, Moldova şi Transilvania. Subdialectul muntean începuse, prin urmare, mai înainte să atragă atenţia oamenilor de cultură, care însă nu l-au considerat sursa exclusivă a limbii literare. După ce oraşul Bucureşti devine capitala Principatelor Unite (1862), se conturează tot mai mult faptul că unele particularităţi lingvistice munteneşti vor deţine primatul în limba literară. Limba română literară este, în fond, o sinteză între toate subdialectele, chiar dacă s-a pornit de la un anumit subdialect. Acest lucru a fost posibil datorită unităţii limbii noastre. Feudalismul nu a lăsat la noi, sub aspect lingvistic, urmele pe care le constatăm, spre exemplu, în Italia sau Germania. Nu s-au creat la noi acele „centre lingvistice" în jurul cărora să graviteze graiul dintr-o anumită regiune.

Între dialect şi limba literară se face o distincţie clară, în sensul că cel dintâi este un produs spontan, pe când limba literară este rezultatul unei acţiuni conştiente, are caracter de normă voită.

(c) Ultima perioadă se caracterizează prin îmbogăţirea, perfecţionarea limbii literare[53] şi prin sporirea continuă a influenţei ei asupra dialectelor[54]. Această etapă interesează dialectologia spre a vedea felul cum reacţionează graiurile. Limba literară, răspândită pe toate căile, devine, pentru vorbitori, al doilea sistem alături de cel al graiului local. Isoglosele, mai stabile în perioadele anterioare, suferă acum modificări mai multe. Presiunea limbii literare favorizează dinamica ariilor dialectale.

b. Acţiunea exercitată de limba literară asupra graiurilor dacoromâne

Acesta este cel de-al doilea aspect al raportului dintre limba literară şi graiuri. Influenţa propriu-zisă a limbii literare asupra graiurilor româneşti începe relativ târziu. De la început este necesar să facem o distincţie între limba literară scrisă şi cea

---

[53] Limba română literară s-a format mai târziu decât limbile literare romanice occidentale. De aceea ea are mai multe oscilaţii ortografice şi ortoepice.

Acţiunea de cultivare a limbii noastre literare, iniţiată de Academia României, are drept scop să grăbească înlăturarca unor inconsecvenţe şi incertitudini. Cultivarea limbii a devenit o preocupare de prim ordin, în ţara noastră. Credem de aceea ca limba română literară este într-un stadiu de trecere la această ultimă etapă, care va fi, desigur, de lungă durată şi va duce la eliminarea fluctuaţiilor ce mai există şi la îmbogăţirea ei sub aspect lexical şi sintactic.

[54] V., spre exemplu, St. Dumistrăce1, ***L'Influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains.Prémisses***, în *Revue de linguistique romane*, 1970, tomul 34, nr. 135-136, p. 349—365; I. Ionică, P. Lazărescu, M. Vulpe, ***Cu privire la raporturile dintre limba literară şi graiuri***, în *FD*, VIII, 1973, p. 22.

vorbită. Cei ce vorbesc dialectal se exprimă literar cu mai multă uşurinţă în scris. În acest caz, desprinderea de sistemul graiului regional este mai uşoara. Însuşirea limbii literare vorbite este un proces mai lung, cu particularităţi diferite de la o limbă la alta, în funcţie de distanţa existentă între norma literară şi uzul graiului, adică de ,,contradicţiile" dintre cele două sisteme care intră în contact[55]. Este de reţinut că nu toate nivelurile graiului se comportă la fel faţă de limba literară.

Cel mai supus schimbărilor este lexicul. Structura fonetică şi cea gramaticală (mai ales morfologică) rezistă mai mult la presiunea limbii literare. Desigur, influenţa limbii literare variază după vârstă, după gradul de instruire a vorbitorilor.

Notăm mai jos o serie de cuvinte care au pătruns în unele graiuri, cele mai multe fiind neologisme: *accident, agent, antreprenor, aspirator, azil, bilanţ, brigadier, cancer, cinema, contracta, decret, defrişa, echipă, emisiune, factură, facultate, fermă, fişă, garaj, irigaţie, lot, mandat, paralizat, responsabil, revistă, servietă, taior, violent* etc.[56] Unii termeni neologici pătrund în graiuri cu sintagmele din care fac parte: *în tot cazul, la ora actuală, pe parcurs* etc. De asemenea, pătrund în graiuri conective literare ca: *deci, deşi, întrucât* etc. [57]
.

Într-o fază iniţială, o bună parte din aceste elemente suferă anumite modificări: *întâmpinor, răspunzabil* pentru *antreprenor, responsabil.* De asemenea, se întâmplă ca termenii să nu fie întotdeauna bine folosiţi: *plasament* „amplasament", *respective* „perspective" etc.[58] Chiar conjuncţiile amintite nu sunt folosite corect de toţi vorbitorii graiurilor. Toate acestea sunt însă remediate cu vremea.

Poate avea loc şi un alt fenomen: chiar cei care îşi însuşesc corect un element literar îl modifică potrivit particularităţilor dialectale. Astfel, un bănăţean va pronunţa *acśidént, aźént, cánsér,* un moldovean va rosti *desî, facultátí, sărviétâ,* iar un muntean *defrişá, fişé, garáj'* etc. Se creează, astfel, forme intermediare ce au elemente comune şi cu limba literară şi cu dialectul. Această formă de comunicare, ce reprezintă „conflictul" dintre dialect şi limba literară vorbită, este numită ***semidialect, interdialect, dialect*$_1$** (spre deosebire de ***dialect*$_2$**, care reprezintă dialectul propriu-zis). J. Vendryes vorbea de ,,o variantă cu aspect dialectal a limbii comune"[59]. Alţi lingvişti vorbesc de o *franceză regională, o italiană regională* etc. pentru a numi această formă intermediară de exprimare[60]

. Termenul cel mai potrivit propus de Ştefan Giosu este ***semidialect.*** Denumirea ***interdialect*** nu corespunde realităţii lingvistice constituite printr-un „compromis" între un dialect şi limba literară, nu între două sau mai multe dialecte. Termenul acesta s-ar putea folosi, cel mult, pentru dialectele intermediare, cum sunt, spre exemplu, dialectele franco-provensale sau dialectele create la contactul sârbei cu croata, al polonei cu slovaca etc.

Semidialectul nu este suma tuturor particularităţilor dialectale şi literare. Vorbitorul care are permanent în minte cele două sisteme, operează o selecţie a faptelor lingvistice: pe măsură ce influenţa limbii literare creşte, unele particularităţi

---

[55] V. I. Coteanu, ***Elemente …,*** p. 64

[56] V. Gh. Pop, ***Elemente neologice în graiul maramureşean***, Cluj, 1971; V. Rusu, ***Observaţii asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiţei***, în *FD*, III, 1961, p. 191-200.

[57] v. V. Neagoe, ***Aspecte ale pătrunderii neologismelor în vorbirea populară actuală***, în *LL*, 1974, vol. Ill, p. 463, 465-466.

[58] v. I. Ionică, P. Lăzărescu, M. Vu1pe, op. cit.

[59] *J. Vendryes*, ***Le langage. Introduction linguistique à I'histoire***, Paris, 1968, p. 296.

[60] v. spre exemplu, M. Cortelazzo, op. cit., p. 184.

dialectale introduse în semidialect dispar.

Cercetătorii sunt obligaţi să studieze dialectele şi ramificaţiile lor întrucât acestea suferă mereu transformări. Adunarea materialului dialectal trebuie să devină o preocupare centrală a lor, în vederea alcătuirii de glosare, monografii dialectale, atlase, culegeri de texte, arhive fonogramice.

V. IMPORTANŢA STUDIERII DIALECTELOR

Discuţiile de mai sus au arătat că dialectologia prezintă o importanţă deosebită pentru gramatica istorică, pentru istoria limbii literare şi pentru lingvistica generală.

1. Dialectologia şi gramatica istorică

Dialectele conţin mărturii vii privind dezvoltarea, de-a lungul timpului, a limbii. Dacă se analizează elementele arhaice fonetice, gramaticale, lexicale din dialectele române sud-dunărene şi din unele arii laterale dacoromâne, putem avea o imagine a limbii române comune.

Se ştie că pentru dialectul dacoromân până în secolul al XVI-lea avem foarte puţine fapte de limbă atestate. Singura sursă pentru a cunoaşte perioada anterioară acestei date o constituie graiurile dacoromâne.

Faptul că aromânii spun *híl'u, ureácl'e, úngl'e, căpitíńu,* meglenoromânii *íI'u, urécl'ă, úngl'ă, căpitóń* (în Banat până astăzi se mai spune *căpătîń),* istroromânii *fìl', urécl'e, úngl'e* este de o însemnătate capitală pentru a stabili că în româna comună se păstra, spre exemplu, ***I*** lat. + ***i*** (< *i*+ *e,i* în hiat) *(filius}* în faza ***l'*** sau în grupurile consonantice latine *cl, gl (oricla, ung(u)la),* ca şi ***n*** latin + ***i*** (< *e, i* în hiat) *{capitaneum)* în faza ***ń***.

În graiurile dacoromâne de peste munţi, ca şi în dialectele sud-dunărene, există încă forma *fărină* (< lat. *farina}.* Conchidem că această forma caracteriza, cândva, întreaga limba română şi că forma *făină* este nouă, ulterioară separării dialectelor româneşti.

Formele de imperfect fără ***-u*** la pers. a treia plural, care caracterizează dialectele aromân şi istroromân, ca şi dialectul dacoromân în faza sa veche, duce la aceeaşi concluzie: această desinenţă, analogică la dacoromâni şi meglenoromâni, este târzie.

Altădată, limba română cunoştea perfectul simplu ca o particularitate generală. Chiar dacă în textele dacoromâne vechi nu am găsi această formă verbală, prezenţa ei prin Oltenia, apoi prin Banat (aici se cunosc şi forme arhaice: *dîş* „zisei", *merş* „mersei", *puş* „pusei"), prin Crişana (unde auzim încă *mâncăm,* „mâncaram", mâncat „mâncarăţi"), ca şi în dialectele sud-dunărene (vezi, spre exemplu, ar. *uscai, uscaş, uscă, uscăm, uscat, uscară)* este o dovadă că perfectul simplu caracteriza româna de până la separarea celor patru dialecte.

Dacoromânii au, astăzi, cuvântul *plug,* de origine slavă, care a înlocuit termenul *arat,* de origine latină (cf. ar. *arat, aratru).* De asemenea, *zăpada* (cf. sl. z*apadati* „a cădea") este mai nou, înlocuindu-1, într-o bună parte a dialectului dacoromân, pe *nea* (< lat. *nix, nivis),* păstrat în graiurile de peste munţi şi prin sudul Dunării (ar., mgl. *neauă,* ir. nę). La fel, *păcurar* „cioban" (< lat. *pecorarius),* păstrat în graiurile dacoromâne de peste munţi, a caracterizat, cândva, tot dialectul dacoromân, cum dovedesc, de altfel, şi ar. *picurar*^{u}, mgl. *picurar,* ir. *pecurár*. În Moldova, Muntenia, Oltenia şi Dobrogea *păcurar* a fost înlocuit cu *cioban* (< tc.

coban).

2. Dialectologia şi istoria limbii literare

Nu se poate înţelege formarea limbii literare fără a cunoaşte particularităţile ramificaţiilor teritoriale ale limbii respective. Un scriitor francez, Charles Nodier (1780-1844), afirma, pe bună dreptate, că cel care nu a explorat cu grijă graiurile nu-şi cunoaşte limba decât pe jumătate. Numai cunoscând particularităţile dialectale vom înţelege, spre exemplu, raportul dintre elementul literar şi cel regional, dintre elementul regional şi cel arhaic. Nu toate faptele considerate arhaice au dispărut din limbă. Am cules, spre exemplu, cuvântul *prost* cu sensul arhaic de „simplu" în Vicovul de Sus (judeţul Suceava), în expresia „ţesut în *prost",* adică ţesut simplu, fără vreun model complicat. Graiurile ne oferă numeroase exemple similare. De asemenea, numai cunoscând graiurile vom putea determina ce este creaţie şi ce este luat din graiuri în limba unui scriitor.

3. Dialectologia şi lingvistica generală

Dialectologia pune la dispoziţia lingvisticii generale faptele concrete de limbă pentru argumentarea unor principii cu caracter universal. Este suficient să numim fenomenele de diversificare şi unificare din limbă, studierea raportului dintre limbă şi societate sau a raportului dintre limbă şi dialect.

Se ştie apoi ca neogramaticii dădeau legilor fonetice un caracter rigid, imuabil, or, adevărul în această privinţă a putut fi stabilit numai după ce s-a apelat la studiul graiurilor populare. De fiecare dată, faptele dialectale îl ajută pe cercetător să se ridice la concluzii teoretice şi metodologice cu caracter general.

4. Dialectologia şi predarea limbii române în şcoală

Cunoaşterea dialectelor propune un demers aplicativ în procesul predării limbii române în şcoală. Profesorul este obligat să impună normele literare şi să atragă mereu atenţia asupra faptelor regionale, care trebuie înlăturate atunci când elevii folosesc sistemul limbii literare. De asemenea, foarte adesea în explicarea textelor literare se face apel la particularităţile regionale (fonetice, gramaticale, dar mai ales lexicale). Profesorul se va opri la forme ca *„sara", „s-a fost deschis o poartă"* din poezia lui M. Eminescu, la *„lingoare, peană, părete, perină, tibişir"* din poezia lui T. Arghezi, ca şi la *„dăştept",* „e caii voştri", *„ţigarea"* din romanele lui Marin Preda, explicându-le, prezentându-le aria lor de răspândire şi, bineînţeles, scopul cu care scriitorul le-a folosit.

VI. GRANIŢE DIALECTALE. ARII DE TRANZIŢIE

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea, o dată cu cercetarea ştiinţifica a dialectelor, începe şi discuţia despre graniţele dialectale.

Dialectele sunt elemente de discontinuitate. Pot fi ele delimitate cu uşurinţă?

Sunt dialectele realităţi sau simple construcţii ale minţii noastre? Dacă sunt realităţi, care este structura lor, cum se delimitează de dialectele vecine? La astfel de întrebări nu s-au dat aceleaşi răspunsuri. Unii cercetători concep graniţele dialectale ca pe nişte linii foarte precise de demarcaţie. Alţii, dimpotrivă, neagă existenţa limitelor dialectale şi a dialectelor. O a treia grupă de dialectologi admite linii în general, dar care, necoincizând punct cu punct, fac ca trecerea de la un dialect la altul să nu fie bruscă aşa cum se întâmplă în cazul ariilor izolate, ci sub forma unor zone, mai întinse sau mai înguste, unde particularităţile ariilor învecinate se amestecă. Altfel spus, există (părere unanimă) o arie dialectală muntenească şi una moldovenească. Între acestea există însă o zonă de interferenţă: sunt active particularităţi din ambele arii amintite. Fiecare grupă de cercetători a avut numeroşi reprezentanţi. Vom opiniile doar câtorva dintre aceştia.

l. Neogramaticii

Din prima grupă fac parte reprezentanţii şcolii neogramatice (Hermann Paul, Karl Brugmann, Hermann Osthoff etc.). Neogramaticii concepeau evoluţia limbii ca un proces mecanic, schematic. De aceea ei susţineau că legile fonetice acţionează cu o necesitate oarbă, cu o precizie matematică. Un sunet, în context fonetic asemănător, suferă aceleaşi modificări în toate cuvintele. Prin urmare, ***c*** lat. + **e, *i*** se transforma in ***č***, în concepţia neogramaticilor, în toate cuvintele. Astfel, *cer, cerb, cine* etc. ar avea aceeaşi răspândire, de unde concluzia că isoglosele respective se suprapun punct cu punct. De aici şi ideea ca între dialecte se pot trasa graniţe precise, ceea ce duce la concluzia că dialectul este o unitate închisă, desăvârşită, net deosebită de unitatea vecină[61].

Georg Wenker, adept al neogramaticilor, din dorinţa de a demonstra ideile prezentate mai sus, dar mai cu seamă existenţa graniţelor precise între dialecte, a publicat, în 1881, prima fasciculă din *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland...* Cele şase hărţi au arătat însă că liniile de isoglosă mergeau destul de capricios. G. Wenker este, astfel, cel dintâi care zdruncină conceptul neogramatic de graniţă dialectală precisă în ciuda ideii de la care a plecat spre a elabora acest atlas.

Cu tot caracterul ei exagerat, concepţia neogramaticilor a servit dialectologiei, deoarece a încurajat cercetările dialectale. Adepţi şi adversari ai legilor fonetice ,,oarbe" au căutat în graiurile vii argumente pentru a-şi susţine teoriile.

2. Negarea dialectului. Adversarii neogramaticilor

Cea de-a doua grupă de cercetători neagă existenţa limitelor dialectale şi a dialectelor. Reţine atenţia, mai întâi, numele lui H. Schuchardt, care, încă înainte de apariţia ideilor şcolii neogramatice, compară limba cu valurile unei ape. Într-o comunitate lingvistică avem a face, în fond, cu graiuri individuale, încât nu mai poate fi vorba de nici o unitate teritorială distinctă.

Cei mai cunoscuţi adversari ai neogramaticilor au fost P. Meyer, G. Paris şi J. Gi1léron. După ce G.I. Ascoli publică lucrarea sa *Schizzi franco-provenzali,* în care concepe dialectul ca un organism, cu particularităţile lui specifice, se aprinde o adevărată polemică. În răspunsurile sale, P. Meyer, negând existenţa dialectelor franco-provensale, consideră dialectul un concept arbitrar al minţii noastre, deoarece isoglosele se întretaie accidental. De aici concluzia că ,,orice definiţie a dialectului

---

[61] Pentru principiile neogramatice v. André Jacob, ***Genèse de la pensée linguistique***, Paris, 1973, p.127-138; A1. Graur, L. Wa1d, ***Scurtă* istorie *a lingvisticii***, Bucureşti, 1965, p. 59- 65.

este o *definitio nominis*, iar nu o *definitio rei"*[62]. Aşadar, în concepţia sa, sarcina dialectologului este de a studia geografia particularităţilor dialectale, nu geografia dialectului. De aceea el precizează că, dacă foloseşte totuşi, în discuţii, termenul *dialect,* este ,,pentru a vorbi ca toata lumea"[63].

G. Paris, adept al teoriei lui P. Meyer, susţine, într-o celebră comunicare, intitulată *Les parlers de France*[64], că graniţa dintre ,,langue d'oc" şi ,,langue d'oil"[65] este un zid imaginar şi că orice încercare de a delimita dialectul în general este o operaţie aproape inutilă. Pot fi delimitate, în concepţia sa, particularităţile lingvistice, luate separat, aşa cum pot fi delimitate zonele pe care se întind anumite plante (măslinul, viţa de vie, porumbul). Graiurile populare formează însă un covor pestriţ şi nu permit stabilirea ariilor. Cu acest prilej, G. Paris face un apel înflăcărat la studierea graiurilor populare, considerate o ,,floră naturală" din care, înainte de a fi înlocuite cu o altă ,,cultură", trebuie culese ,,eşantioane" şi adunate ,,într-un mare ierbar naţional".

J. Gi1liéron, la începutul activităţii sale, era preocupat, cu deosebire, de aspectul fonetic al graiurilor. După ce publică, în colaborare cu Edmond Edmont, *Atlas linguistique de la France,* el se consacră studiului cuvântului. Observând că isoglosele nu pot coincide, el neagă dialectul şi ajunge la concluzia ca fiecare cuvânt are o istorie proprie. J. Gilliéron opune, studiului dialectului, studiul cuvântului[66].

3. Dialectul - unitate complexă

Printre cei care au apărat dialectul, dar fără a-1 concepe ca pe o unitate închisă, cu limite precise, a fost G. I. Ascoli. După opinia lingvistului italian, dialectul este o sumă de caracteristici, ce se combină într-un anumit fel. Tot aici amintim pe A. Horning[67], care, demonstrând existenţa unei limite între dialectele franceze dintre Metz şi Belfort, preciza că graniţele dialectale nu trebuie concepute ca nişte linii precise de demarcaţie.

Este important de reţinut ca L. Gauchat, care într-o fază iniţială a activităţii sale nu admisese dialectul, îşi va schimba concepţia, determinat de noile anchete pe teren şi de noile progrese ale ştiinţei limbii. La A. Dauzat care, la început, opunea dialectului ,,comunele lingvistice"[68] - ce corespund diferitelor grupări sociale sau administrative, de altădată, formând, astfel, un mozaic lingvistic - ideea de dialect îşi găseşte, cu timpul, locul cuvenit[69]**.** El concepe, totodată, graniţele dialectale sub forma unor fâşii de isoglose. Constatăm, astfel, o apropiere între concepţia lui A. Dauzat şi cea a lui L. Gauchat.[70]

Ideii de graniţă între dialecte ca şi celei de ,,zid imaginar" i se opune, cu vremea, conceptul de **fâşie de isoglose.** Cercetătorii au dovedit acest lucru plecând, în

---

62 v. *Romania,* IV, 1875, p. 295; v. şi G.I.Ascoli, ***P. Meyer e il franco-provenzale***, în *Archivlo glottologico italiano,* II, 1876, p. 385-395.
63 v. *Romania,* V, 1876, p. 505-506
64 v. *Revue des patois gallo-romans,* II, 1888, Paris-Neuchâtel, p. 161-175.
65 În legătură cu aceste realităţi lingvistice, v. Pierre Bec, ***La langue occitane***, Paris, 1963, p. 8.
66 v. J. Gilliéron, J. Mongin, ***Scier dans la Gaule romane du sud et de I'est***, Paris, 1905, p. 27.
67 A. Hornig, ***Über Dialektgrenzen im Romanischen***, în *Zeitschrift fur romanische Philologie*, vol. XVII, Halle,1893, p. 160-187.
68 A. Dauzat, ***Essai de méthodologie linguistique dans le domaine des langues et des patois romans***, Paris, 1906, p. 178-179.
69 A. Dauzat, ***Les patois. Évolution. Classification***, Paris, 1927, p. 70; idem, ***L'Europe inguistique***, Paris, 1953, p.5-9.
70 A. Dauzat, ***Les patois. Évolution. Classification***, *p. 72-75.*

primul rând, de la atlasul lui J. Gilliéron şi E. Edmont. Important este nu faptul că nu se poate sesiza unde se termină o arie şi unde începe alta, ci acela că pe fondul particularităţilor comune tuturor ariilor există trăsături ,,specializate" pentru fiecare arie în parte. Raportul dintre elementele de discontinuitate trebuie înţeles altfel decât îl concepeau neogramaticii sau adversarii lor. Când limba este în general mai unitară, ariile se opun mai puţin una alteia prin nucleele lor, iar zonele de trecere sunt, de regulă, mai întinse, mai estompate şi, deci, mai greu de delimitat. Tocmai aceste fapte i-au scăpat lui J. Gilliéron, autorul celui dintâi atlas lingvistic ştiinţific.

Primul cercetător român care a înţeles complexitatea problemei ariilor şi a limitelor dialectale a fost B.P. Hasdeu. Încă pe la 1881 el vorbea de o ,,continuaţiune" a dialectelor, înţelegând prin aceasta tocmai trecerea treptată de la un dialect la altul. Această continuitate ,,nu exclude existenţa unor centruri mai pronunţate". După Hasdeu ,,se confunda(u) capetele dialectelor, nu însă şi porţiunile lor centrale". Aşadar ,,orice mapă geografică dialectală implica rezerva fluctuaţiunilor terminale: centrul fiecărui dialect e pronunţat, hotarele sunt echivoce"[71].

După apariţia atlaselor lingvistice româneşti, cercetătorii au adus contribuţii la delimitarea variantelor teritoriale ale dialectului dacoromân, la stabilirea criteriilor privind selectarea faptelor ce trebuie avute în vedere la conturarea unei arii dialectale. De altfel, rolul hotărâtor în soluţionarea problemei graniţelor dialectale 1-au avut atlasele lingvistice, care au permis o privire globală asupra ariilor dialectale[72]. Atlasele lingvistice regionale vor aduce noi contribuţii în această privinţă.

4. Arii de tranziţie

La contactul între două sau mai multe arii dialectale se formează *arii (zone) de traniziţie,* adică de ,,bilingvism dialectal" sau ,,plurilingvism dialectal", caracterizate prin coexistenţa mai multor sisteme dialectale. Se vorbeşte, astfel, şi de *graiuri de tranziţie,* deşi nu există în realitate un sistem dialectal ,,de tranziţie"[73].

Zonele de tranziţie sunt rezultatul unor relaţii economice, sociale, culturale etc., în regiunea geografică de contact între populaţii aparţinând la arii dialectale diferite[74]. Nici aceste zone nu sunt omogene de la un capăt la altul. De regulă, în părţile marginale ale lor domină particularităţile ariei mai apropiate. Astfel, în sudul zonei de trecere de la subdialectul bănăţean la cel crişean sunt preponderente particularităţile bănăţene, iar în nordul ei particularităţile crişene. Cu timpul, dacă prestigiul uneia dintre ariile în contact creşte, zona de tranziţie suferă modificări, în detrimentul ariei mai puţin avantajate.

O astfel de zonă a studiat, spre exemplu, Gr. Brîncuş, în nord-vestul Olteniei, unde se întâlnesc particularităţi lingvistice munteneşti, bănăţene şi din Ţara Haţegului (această ultimă regiune fiind ea însăşi o arie de tranziţie). În trecut au avut loc infiltraţii de populaţie din Banat şi Transilvania în nord-vestul Olteniei. Aceste deplasări de populaţie au avut cauze diferite: sporirea obligaţiilor iobagilor, exploatarea feudală mai aspră în regiunea de origine, epidemiile de ciumă, necesitatea

---

[71] B. P. Hasdeu, ***Istoria limbei române. Partea I. Principie de lingvistică***, Bucureşti, 1881, p. 58-59.
[72] v. Petrovici, ***Studii dial***., p. 38- 49 ; 107-109;Todoran, ***Repart***.; idem, ***Noi partic***.; Cazacu, ***Studii dial***., p. 144-169 ; I. Gheţie, ***Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi***, în *SCL*, XV, 1964, nr. 3, p. 317-346.
[73] v. A. Avram, ***Despre dialectologia structurală***, în vol. colectiv ***Elemente de lingvistică structurală***, redactor responsabil: I. Coteanu, Bucureşti, 1967, p. 187-188.
[74] v. Ferdinand de Saussure , op. cit., p. 279-280.

de a închiria păduri şi păşuni etc. Până astăzi haţeganii, oltenii şi bănăţenii se întâlnesc cu stânele lor în munţii din nord-vestu! Olteniei sau la lucru, în pădure. Astfel se explică de ce aici întâlnim ***ĉ, ĝ*** africate munteneşti, ***ć*** *(fráće), d(dgi) (dgîuă)* ca în Banat sau ***a*** pentru ***ă*** *{batrîn)),* ***mń*** pentru ***m*** *(mńez)* ca în Ţara Haţegului[75].

5. Dinamica ariilor dialectale

Forţelor centrifuge, care duc la diferenţieri lingvistice, li se opun, în anumite condiţii ale dezvoltării limbii, forţe centripete, determinate, de asemenea, de o întreagă serie de factori: influenţa dialectului vecin, influenţa centrelor culturale sau politice, dispariţia barierelor administrativ-politice, influenţa limbii literare, creşterea generală a nivelului cultural al vorbitorilor etc. Ultimii doi factori amintiţi au, în ultimul timp, un rol tot mai însemnat pentru nivelarea şi apoi eliminarea ,,divergenţelor" dialectale.

Limitele dialectale nu sunt fixe. Ele suferă modificări, fie lente, fie rapide. Se poate vorbi, de aceea, de o ***dinamică a ariilor dialectale*** [76]**.** S-a remarcat că repartiţia graiurilor dacoromâne din secolul al XVI-lea era întrucâtva diferită de cea de astăzi[77]. Variantele teritoriale ale limbii suferă în permanenţă modificări.

Nu toate nivelurile dialectului (fonetică, morfologie etc.) au aceeaşi dinamică. Unele rezistă mai mult, altele cedează mai uşor presiunii factorilor de nivelare. Cercetătorii au observat că isofonele şi mai ales isomorfele sunt mai rezistente[78]

decât isolexele. Lexicul este nivelul cel mai deschis, suferind mult mai uşor schimbări decât fonetica şi morfologia. Bineînţeles că există şi în lexic elemente stabile, ce denumesc noţiuni fundamentale. Aceste constatări duc la o ierarhizare a faptelor lingvistice atunci când delimităm variantele teritoriale ale unei limbi.

DIALECTOLOGIE DIACRONICĂ

I. CONSTITUIREA DIALECTOLOGIEI CA DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ. ETAPE ALE DEZVOLTĂRII EI[79]

---

[75] Gr.Brîncuş, ***Cercetări asupra unui grai de tranziţie***, în *AUB*, 1955, nr. 2-3, p. 197-205; v. Gr. Rusu, ***Graiuri de tranziţie. În legătură cu poziţia graiului vrâncean în cadrul dacoromânei***, în *CL*, VI, 1961, nr. 1, p. 83-94; N. Saramandu, ***Arii fonologice şi zone dialectale de tranziţie*** (pe baza NALR-Oltenia, vol. I-II), în SCL, XXVI, 1975, nr. 2, p. 119-130. Alte detalii v. Şt. Giosu, ***Graniţe***.

[76] v. Cazacu, ***Studii dial.***, p. 73-90; Eugenio Coşeriu, ***La geografia lingŭistica***, Montevideo, 1955, p. 2-5, 20-22, 25-28.

[77] v. Gheţie, Mareş, ***Gr. dr.***, p. 337-350; V. Frăţilă, ***Consideraţii asupra vechimii diferenţierilor dialectale ale dacoromânei***, în AUT, XI, 1973, p. 9-29.

[78] Morfologia a fost caracterizată drept ,,citadelă a limbii" (A. Dauzat, ***Essai de méthodologie linguistique…***, p. 209).

[79] Capitolele de istorie a dialectologiei româneşti ***(CONSTITUIREA DIALECTOLOGIEI… ; SCHIŢĂ DE ISTORIE A DIALECTOLOGIEI ROMÂNE)*** au fost redactate în conformitate cu informaţiile oferite de cercetătorul clujean **ROMULUS TUDORAN.**

Se ştie că lingvistica a luat naştere ca ştiinţă a limbii în primul sfert al secolului al XIX-lea, o data cu aplicarea metodei comparativ-istorice în studiul limbilor. În această perioadă şi în deceniile următoare, cercetările lingvistice s-au desfăşurat, în general, sub dominaţia comparativismului şi istorismului. Lingviştii îşi îndreptau atenţia spre limbile vechi şi „moarte". Treptat, orizontul cercetării se lărgeşte, cuprinzând şi limbile vorbite. Acestea se studiau comparativ şi istoric, pe baza monumentelor vechi de limbă. Preocupările lingviştilor erau îndeosebi de a descoperi fazele cele mai îndepărtate din evoluţia limbilor şi de a evidenţia aspectele lor arhaice.

În a doua jumătate a secolului trecut, fără a se nesocoti metoda comparativ-istorică şi rezultatele remarcabile obţinute în indoeuropenistică şi în studiul unor familii de limbi, ca aceea a limbilor romanice, cercetările lingvistice s-au îndreptat din ce în ce mai mult spre limba vie, vorbirea din anumite regiuni. Studierea graiurilor populare devine, începând cu deceniul al optulea, o preocupare susţinută. Dialectele ajung obiect de studiu când lingviştii au descoperit că ele constituie o sursă dintre cele mai importante pentru cunoaşterea istoriei limbilor.

La sfârşitul acestei decade, se afirmă şcoala neogramaticilor, ai cărei reprezentanţi şi întemeietori totodată sunt lingviştii germani H. Osthoff, K. Brugmann şi H. Paul[80]

. Curentul neogramatic apare ca o reacţie la exagerările istorismului. Considerând limba ca un produs psihic, ei propun studierea limbilor vii, cu ramificaţiile lor teritoriale, în locul celor vechi, deoarece numai prin observaţie directă se pot surprinde elementele psihologice ale limbajului. Şcoala neogramaticilor, cu importante merite în cercetarea limbilor, mai ales sub raport istoric, a promovat investigaţiile dialectale chiar de la fondarea ei.

Dialectologia s-a constituit ca ramură autonomă a lingvisticii în romanistică şi nu întâmplător: o dată cu publicarea de către Fr. Diez a gramaticii comparate a limbilor romanice *(Grammatik der romanischen Sprachen,* Bonn, 1836-1843, în trei volume) şi a dicţionarului etimologic al acestor limbi *(Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen,* Bonn, 1854), romanistica ia un avânt deosebit. Pe de altă parte, limbile romanice, în condiţiile specifice ale dezvoltării lor, au cunoscut un intens proces de diferenţiere, oferind astfel, pentru a fi studiat, un foarte bogat şi variat material lingvistic.

Preocupările dialectale apar cu mult înainte de constituirea dialectologiei. Ele se înmulţesc pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, când procesul de cunoaştere se intensifică, în general, şi se dezvoltă ştiinţele. Materialele dialectale mai vechi (texte, glosare, schiţe monografice etc.), mai mult sau mai puţin valoroase, sunt surse importante pentru dialectologia istorică.

Bazele ştiinţifice ale dialectologiei s-au pus în deceniile 8-9 ale secolului trecut, când dialectele se cercetează după anumite metode de către specialişti şi sunt descrise amănunţit, iar particularităţile lor sunt explicate adesea din perspectiva istorică. Este considerat drept întemeietor al disciplinei lingvistul italian G. I. Ascoli (1829-1907). Indoeuropenist ca formaţie, asemenea celorlalţi lingvişti din generaţia sa, el înfiinţează în 1873 revista *Archivio glottologico italiano,* în care îşi publică

---

[80] Lucrarea lui H. Osthoff şi K.Brugmann, ***Morphologische Untersuchungen***, vol. I, în prefaţa căreia se găsesc expuse principiile noului curent, a apărut în 1878, iar lucrarea lui H. Paul, ***Prinzipien der Sprachgeschichte***, în 1880. Despre Şcoala neogramatică, v. Iorgu Iordan, ***Lingv. rom.***, p. 21 s.n.; Al. Graur şi L. Wald, ***Scurtă istorie a lingvisticii***, ed.a II-a, Bucureşti,1965,p.59-65.

cercetările sale dialectale[81], ample şi importante, şi pe cele ale discipolilor săi.

În Franţa, în aceeaşi perioadă, trezesc şi susţin interesul pentru studiul graiurilor populare G. Paris (1839-1903), J. Gilliéron (1854-1926) şi P. J. Rousselot (1846-1924). Cel dintâi nu a fost un dialectolog în sensul strict al cuvântului. Cunoscut mai mult ca filolog (a studiat texte medievale franceze), el a înfiinţat, împreună cu P. Meyer, în 1872, revista ***Romania***, cu un rol important în dezvoltarea lingvisticii franceze.

Pătruns fiind de însemnătatea studierii dialectelor, şi-a îndrumat discipolii şi colaboratorii să cerceteze graiurile franceze şi să le salveze de la pieire. Îndemnurile sale nu au rămas fără răspuns. În 1888, în *L*es *parlers de France*[82]

, propune un adevărat program pentru explorarea graiurilor franceze, care include atât cercetarea lor geografică, cât şi studiul monografic.

J. Gilliéron, discipol al lui G. Paris, îşi începe activitatea dialectologică în 1880-1881 când publică *Patois de la commune de Vionnaz (Bas-Valais)* si *Petit Atlas phonétique du Valais roman [sud du Rhône),* lucrări care cuprind idei şi metode noi. După trei ani, i se încredinţează o conferinţă de dialectologie la L'École des Hautes Études, consfinţindu-se astfel autoritatea ştiinţifică a titularului ei şi importanţa disciplinei. Împreună cu Rousselot, publică *Revue des patois gallo-romans* (vol. I-V, 1887-1893), revistă cu profil dialectologic, care a impulsionat anchetele directe pe teren.

Cu cercetările abatelui P. J. Rousse1ot, dialectologia se îmbogăţeşte cu principii şi rezultate noi. Începându-şi anchetele pe teren în 1879 şi continuându-le pe parcursul unui deceniu, el îşi valorifică experienţa metodologică, dobândită de-a lungul anilor, în studiul *Introduction à l'étude des patois,* apărut ca articol programatic în vol. I din *Revue des patois gallo-romans*. Principiile stabilite şi recomandate de el se constituite într-o metodă ştiinţifică de cercetare a dialectelor, caracterizată prin rigurozitate.

Lucrarea care îl face celebru este *Les modifications phonetiques du langage étudiées dans Ie patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)* (Paris, 1891). În ea, autorul prelucrează datele adunate cu minuţiozitate în anchete, inclusiv cele obţinute prin **fonetica experimentală** (al cărei întemeietor este). Concluziile lucrării pun în evidenţă un fapt de o valoare teoretică incontestabilă: lipsa de unitate în vorbire. Limbajul omenesc este diferenţiat nu numai de la o. regiune la alta, de la o localitate la alta, de la o clasă socială la alta, ci chiar şi în interiorul aceleiaşi familii, în funcţie de factorii economici, sociali, culturali etc. Sistemul lingvistic cunoaşte o realizare individuală, numită în terminologia dialectologică de azi **idiolect**.[83]

Tot în deceniile al 8-lea şi al 9-lea, o direcţie nouă în metodologia cercetării dialectale se înregistrează în Germania. Georg Wenker, în 1876, întreprinde o anchetă prin corespondenţă pentru studiul fonetic al graiurilor renane, cu intenţia de a cartografia materialul adunat. Mai apoi extinde ancheta la întreg teritoriul Germaniei. Din atlasul lingvistic proiectat de Wenker, a apărut o singură fasciculă, în 1881.

Ideea cartografierii materialului dialectal a fost prezentă (concretizându-se în lucrările lui Wenker şi Gilliéron), când s-au pus bazele dialectologiei ca disciplină lingvistică.

Studiul monografic al graiului unei localităţi sau al unei regiuni lăsa

---

[81] În vol. I, p.l -556: ***Saggi ladini***; în vol. III, 1878, p. 61-120: ***Schizzi franco-provenzali****;* în vol. VIII, 1882-1885, p.98 ş.u. ***L'Italia dialettale****.*

[82]Publicat în *Revue des patois gallo-romans*, 1888, p. 161-175.

[83] v. Caragiu, ***Compendiu***, p. 20.

nerezolvate o seamă de probleme importante. Înfăţişarea materialului lingvistic pe hărţi şi interpretarea lui din perspectivă spaţială, elementele constitutive ale **geografiei lingvistice**, au favorizat explicaţii noi ale faptelor de limbă şi răspunsuri la unele întrebări nesoluţionate până atunci. De aceea perfecţionarea geografiei lingvistice marchează o nouă treaptă în dezvoltarea dialectologiei şi a lingvisticii în general.

Întemeietorul geografiei lingvistice este J. Gilliéron prin *L'Atlas linguistique de la France* (Paris, 1902-1910). Opera sa (în colaborare cu E. Edmont) nu este cea dintâi de acest fel (ea fusese precedată de *Atlasul* lui Wenker şi de cel al lui Weigand), dar este prima care se realizează pe baza unei metodologii perfecţionate. În plus, Gilliéron a interpretat el însuşi materialul lingvistic din propriul său atlas în mai multe lucrări, formulând principiile geografiei lingvistice. De la Gilliéron încoace, se elaborează numeroase atlase lingvistice (naţionale, regionale, zonale, continentale, ale unor familii de limbi etc.). Este aceasta o dovadă grăitoare a importanţei geografiei lingvistice în cercetarea lingvistică.

Dialectologia contemporană încearcă să ţină pas cu dezvoltarea lingvisticii, înnoindu-şi metodologia, mai ales în privinţa analizei materialului lingvistic. Paralel cu metoda geografică, se încearcă aplicarea metodei structurale şi transformaţionale, în pofida faptului că încercările sunt relativ limitate doar la fonologie.

Metoda sociolingvistică, utilizată în ultimii ani în cercetarea lingvistică, îşi găseşte o aplicabilitate în dialectologie. (Se vorbeşte chiar de **sociodialectologie**[84]

.)

II. SCHIŢĂ A ISTORIEI DIALECTOLOGIEI ROMÂNE

Istoria dialectologiei române[85] a parcurs drumul urmat de cercetările dialectale din cadrul altor limbi. De la cele dintâi menţiuni asupra graiurilor populare româneşti, cu mai bine de trei secole în urmă, şi până astăzi, când structura dialectală a limbii române este bine cunoscută, studierea dialectelor româneşti a înregistrat un vădit progres, remarcabil îndeosebi sub raport cantitativ şi calitativ, de la sfârşitul secolului al XIX-lea încoace. Ea a fost stimulată de interesul, mereu crescând, pentru constituirea normelor limbii literare, precum şi de necesităţile cunoaşterii istoriei

---

[84] v. B. Cazacu, ***Orientări actuate în cercetarea dialectală***, în *Analele Universităţii Bucureşti*, *LLR*, XXI, 1972, nr. 1-2, p. 49-63.

[85] Informaţii preluate din ***Dialectologie română***, R. Todoran

limbii noastre, cu toate implicaţiile ei.

Pentru prima oară **diferenţierile dialectale** în cuprinsul limbii române sunt remarcate de **Simion Ştefan** (?—1656). Mitropolitul de la Bălgrad, în prefaţa ***Noului Testament***, punând problema formării unei limbi literare româneşti comune, ca expresie a conştiinţei unităţii etnice a poporului român, observa că ,,rumanii nu grăiesc în toate ţările într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip; pentru-aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi grăind un lucru, unii într-un chip, alţii într-alt chip; au veşmânt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. S. Ştefan a mai observat încă un fapt interesant şi demn de a fi relevat, şi anume că aceste diferenţieri dialectale se datorează unor cauze externe: românii „răsfiraţi" prin alte „ţări" … „şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toţi într-un chip".[86]

Tot din secolul al XVII-lea, dispunem de o altă menţiune privitoare la existenţa trăsăturilor dialectale în limba română, pe care o datorăm lui **loan Zoba din Vinţ**. Modestul cărturar ardelean, în prefaţa cărţii tipărite la Sebeş, în scopul propagandei calvine, ***Sicriul de aur*** (1683), preciza că a fost nevoit să întrebuinţeze şi unele cuvinte regionale: ,,Afla-vei şi cuvinte, pentru că rumânii nu grăim toţi într-un chip, cum iaste *oca* - pricina au adeverinţa, *în alian* - împotrivă, *hasnă* - folosul, *alduiala* - blagoslovenia şi altele, care le-am pus după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri"[87] .

În secolul al XVIII-lea, observaţii mai ample şi mai interesante asupra unor aspecte dialectale ale limbii române se întâlnesc în opera lui **Dimitrie Cantemir** (1673-1723). Învăţatul domn al Moldovei constată că limba vorbită în Moldova prezintă diferenţieri dialectale, explicate prin influenţe străine, ca urmare a contactului moldovenilor cu diferite popoare. Limba cea mai ,,curată", după aprecierile lui, se vorbeşte în jurul Iaşilor, sub influenţa curţii domneşti. D. Cantemir are meritul de a fi semnalat pentru prima oara existenţa unei trăsături fonetice dialectale în limba română: palatalizarea labialelor în graiurile moldoveneşti, specifică pronunţării femeilor. Recunoscând că ,,locuitorii din Valachia şi Transilvania vorbesc aceeaşi limbă ca a moldovenilor, dar o pronunţă mai aspru", Cantemir recunoaşte implicit prezenţa unor trăsături dialectale în cele trei provincii locuite de români. El pune în opoziţie graiul din Moldova cu cel din Muntenia şi remarcă astfel două particularităţi fonetice importante: pronunţarea ***ĝ*** si ***d(z)*** *(giur, Dumnedzeu),* în graiul moldovenesc, şi ***j*** si ***z*** *(jur, Dumnezău),* în graiul muntenesc.

Folosind izvoare bizantine, în special pe Laonic Chalcocondil, D. Cantemir pleda pentru originea comună a aromânilor cu a dacoromânilor: ,,toate aceste năroade - e vorba de moldoveni, munteni, maramureşeni - românii de peste Dunăre, cuţovlahii din Ţara grecească"- dintr-aceiaşi romani a lui Traian să fie, nu numai limba şi graiul ce şi a tuturor vremilor istorii mărturisesc". În altă parte, făcea referiri la cuţovlahii care au un dialect mai corupt decât al moldovenilor, de aceea aceştia nu-1 pot înţelege, şi că amestecă ,,limba părintească" cu greaca şi albaneza, păstrând însă flexiunea numelui şi a verbului[88].

Dintre reprezentanţii **Şcolii Ardelene**, **P. Maior** (1761-1821) dă mai multe referinţe despre diferenţierile dialectale româneşti. Învăţatul ardelean distinge două dialecte în cadrul limbii române: dialectul românilor din Dacia veche [Dacia Traiană] şi cel al românilor din Dacia lui Aurelian, care, la rândul lor, au mai multe ramuri.

---

[86] apud I. Bianu şi N. Hodoş, ***Bibliografia românească veche***, I (1508-1716), Buc., 1903, p. 170.
[87] Ibidem, p.273
[88] v. Gh. Bu1găr, ***Scriitorii români despre limbă şi stil***, *Culegere de texte, introducere, note şi glosar* Bucureşti, 1957, p. 50-51; Ş t. Giosu, ***Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic***, Bucureşti, 1973, p. 55-58.

Românii din Macedonia şi graiul lor 1-au preocupat în mod deosebit pe P. Maior. Limba acestora ,,nu se loveşte întru toate" cu limba românilor din nordul Dunării, fiindcă ,,a pătimit" multe schimbări, mai ales sub influenţa limbii greceşti. Din această cauză, ,,românii cei dincoace de Dunăre, până nu se dedau cu dânşii, puţin îi pot pricepe ce vorbesc"[89]. Cărturarul ardelean observă caracterul conservator al lexicului latin, pe de o parte în aromână, pe de altă parte în dacoromână.

În nordul Dunării, P. Maior constată o unitate lingvistică. Cu toate acestea există aici mai multe ,,dialecte", care se deosebesc ,,în pronunţie" unele de altele. El a încercat o explicaţie a formării ,,dialectelor" limbii române prin provenienţa coloniştilor romani, ,,aduşi în Dacia din toate părţile Italiei".

Dacă explicarea lui P. Maior, în deplină concordanţă cu întreaga sa concepţie asupra formării limbii şi a poporului român, nu prezintă valoare ştiinţifică, ea poate fi reţinută ca cea dintâi încercare de a argumenta originea dialectelor româneşti.

În lucrările sale lingvistice, P. Maior menţionează unele fenomene dialectale din dacoromână şi din aromână[90].

Sub influenţa iluminismului transilvan, îşi desfăşoară activitatea istorico-filologică, la începutul secolului al XIX-lea, aromânii **Gheorghe Constantin Roja** şi **Mihai1 Boiagi**. Gh. C. Roja(1786-?), „doftor" la spitalul Universităţii din Pesta, este autorul a două lucrări[91], în care susţine originea romană a aromânilor şi încearcă a demonstra caracterul latin al acestui idiom. Un interes special prezintă *Măiestria ghiovăsirii* ..., în introducerea căreia se fac referiri la dialecte. Afirmând, nu fără a aduce argumente, că toate limbile se împart în dialecte, el constată ca în cadrul limbii române există două dialecte: cel de dincolo de Dunăre (aromân) şi cel de dincoace de Dunăre (dacoromân). Dialectele, la rândul lor, se împart în diferite graiuri. Aşa, de exemplu, în aromâni, el distinge graiul ,,moscopolitan, grabovean, gopiştan, gramoştean, meţovitean sau epirotean", iar în dacoromână, graiul moldovean, ardelean, bănăţean şi de pe Criş ş.a.[92]

Cel de-al doilea, M. Boiagi (1780-1823), profesor de limba greacă la Viena, a publicat o gramatică macedoromână[93], prima de acest fel. Fiind redactată în greacă şi germană, prin această lucrare autorul a înlesnit străinilor consultarea materialului lingvistic aromânesc.

Scriitorul muntean **Ion Heliade Rădulescu** (1802-1872) se ocupă de unele aspecte ale graiurilor dacoromâne şi de dialectul macedoromân. Preocupările sale în această direcţie sunt generate de dezbaterile, de o stringentă actualitate în epocă, asupra formării unei limbi literare unice, comune tuturor românilor.

În cuprinsul dialectului românilor din Dacia, Heliade constată deosebiri între graiul muntenilor, moldovenilor, transilvănenilor şi chiar al bănăţenilor şi oltenilor, pe

---

89 ***Disertaţiune, pentru începutul limbei romaneşti*** în vol. Petru Maior, ***Istoria pentru începutul românilor în Dachia***, Buda, 1812, p. 298; v. Th. Capidan, ***Petru Maior şi aromânii*** în *Junimea literară*, XII, p.63-69

90 Pentru preocupările lingvistice ale lui P. Maior, în general, şi cele dialectale, în special, v. M. Protase, Petru Maior, Bucureşti, 1973, p. 260 şi urm., cu deosebire p. 287-289.

91 ***Untersuchungen űber die Romanier oder sogenannlen Wlachen, welche jenseils der Donau wohnen***, Pesta, 1808, ***Măiestria ghiovăsirii româneşti cu litere lalineşti, care sunt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace şi ceii dincolo de Dunăre***, Buda, 1809.

92 V. Capidan, ***Aromânii…,*** p.72

93 Titlul, în limba germană, al lucrării este ***Romanische oder macedonowlachische Sprachlehre***, Viena, 1813. Lucrarea lui Boiagi a fost reeditată, ultima oara de P. Papahagi: *Gramatica română sau macedoromână*, Bucureşti, 1915. Date mai amănunţite despre activitatea celor doi învăţaţi aromâni se găsesc în Capidan, ***Aromânii***, p. 67-83.

care le consideră însă de mică importanţă, deoarece ele nu pot să contureze ceea ce s-ar putea numi un dialect. Unitatea din cadrul dialectului ,,de obşte", adică a dacoromânei, este explicată pe de o parte prin legăturile permanente între munteni, moldoveni şi transilvăneni, iar pe de altă parte prin îmbrăţişarea de către toţi românii din vechea Dacie a ,,dialectului" scris din cărţile bisericeşti[94].

Într-o scrisoare către C. Negruzzi, I. Heliade Rădulescu preconizează formarea unei limbi literare unice prin contribuţia tuturor graiurilor dacoromâne din diversele provincii istorice. La o ,,limbă generală românească" se poate ajunge prin alegerea a ceea ce este ,,bun" şi eliminarea a ceea ce este rău". Concretizând aceste idei, scriitorul muntean remarca mai multe trăsături dialectale în dacoromână, în majoritatea lor din domeniul foneticii şi al morfologiei. Particularităţile relevate pun în opoziţie mai ales graiul muntean şi cel moldovean, care, la data respectivă, îşi disputau întâietatea în formarea limbii literare naţionale[95].

Într-o altă scrisoare adresată aceluiaşi C. Negruzzi, I. Heliade Rădulescu propune formarea limbii literare române având în vedere şi graiul românilor din sudul Dunării. Limba ,,generală" a românilor, limba ,,de obşte", trebuie să fie şi ,,a noastră şi a rumânilor din Macedonia", urmând a cuprinde de la ,,deosebitele noroade româneşti ce este bun, frumos, sonor, norocit" şi, în plus, ,,ce îi lipseşte din dicsionarul latin". Cu acest prilej, Heliade expune particularităţile dialectului ,,macidono-rumânilor".

Privind comparativ ,,idioma" românilor din Macedonia cu cea a românilor din Dacia sub raportul elementelor comune şi deosebite, în fonetica şi în structura gramaticală, concluzia lui Heliade este clar formulată: macedoromâna este aceeaşi limbă cu dacoromâna, dar alt dialect. Scriitorul muntean constata, cu justeţe, că ,,mai toate zicerile de întâia trebuinţă" sunt de origine latină. Deosebirile sunt mai puţine în lexicul latin, mai multe însă în împrumuturile străine, care sunt ,,vorbe de a doua trebuinţă"[96] .

Preocupări constante asupra dialectelor româneşti şi a faptelor dialectale găsim în lucrările lui **Timotei Cipariu** (1805-1887). Ca istoric al limbii române, cărturarul ardelean şi-a dat seama de necesitatea coroborării materialului oferit de textele vechi cu cel existent în dialecte. De aceea, în lucrările sale[97], pentru a explica formele gramaticale şi alte fenomene lingvistice, face dese referiri la materialul celor trei dialecte româneşti: ,,dacoromân", ,,macedonic" şi ,,istrian". Uneori fenomenele dialectale la care se referă sunt înregistrate prin observaţiile sale personale, ceea ce denotă interesul autorului pentru limba vorbită. Dându-şi seama de marea însemnătate ştiinţifică a cunoaşterii dialectelor pentru studiul limbii române în ansamblul ei, T. Cipariu face un stăruitor apel pentru adunarea materialului dialectal din toate regiunile locuite de români[98].

Printre precursorii dialectologiei române, un loc important ocupă **loan Maiorescu** (1811-1864). După revoluţia din 1848 - în vara anului 1857 - el îşi găseşte, în împrejurări grele, răgazul necesar întreprinderii unei călătorii în Istria pentru a studia limba istroromânilor, aşa cum se găseşte ea ,,în gura poporului".

---

[94] I. Heliade Rădulescu, ***Opere***, II (ed. D. Popovici), Bucureşti, 1943, p. 230; cf. şi p. 220.

[95] v.Ion Heliade Rădulescu, ***Scrieri lingvistice***. Ediţie, studiu introductiv, note, bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973, p. 100.-107.

[96] Ion Heliade Rădulescu, ***Scrieri*** ..., p. 108-130; idem, ***Opere***, II (ed. D. Popovici), p. 225-244.

[97] ***Principia de limba şi de scriptura***, publicată în *0rganul luminării* , începând cu 1847 (în volum, Blaj, 1866), ***Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*** (Bla], 1854), ***Gramalica limbei române***, (Blaj, 1869-1877).

[98] v. A. Nicolescu, ***T. Cipariu şi problema dialectelor limbii române,*** în *FD*, IX, p. 189-196.

Istroromânii fuseseră semnalaţi, în 1846, de A. Covaz, stârnind curiozitate şi interes ştiinţific printre lingviştii străini, dar mai ales printre români.

Rezultatele cercetărilor sale asupra istroromânilor şi graiului lor, nedefinitivate de autor, au fost publicate de Titu Maiorescu, fiul lui I. Maiorescu, mai întâi în ,,Convorbiri literare" (II, VI, VII, VIII) şi apoi, în 1874, în volum, cu titlul: ***Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român***. «Itinerarul » conţine cele dintâi informaţii autentice asupra situaţiei economico-sociale a istroromânilor, precum şi date etnografice şi folclorice. Autorul inserează un preţios material lingvistic, ilustrativ pentru faptele relatate, remarcând pe alocuri particularităţi caracteristice istroromânei. Fără îndoială că de un mare interes lingvistic este «vocabularul», cu peste 1200 de cuvinte istroromâne, redactat de T. Maiorescu, după fişele şi însemnările rămase de la tatăl său.

Lucrarea lui I. Maiorescu, oricât de meritorie pentru vremea în care a apărut, prezintă astăzi interes istoric. Ea constituie un punct de referinţă în evoluţia dialectului istroromân, pe cale de dispariţie.

Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român este cea dintâi lucrare de dialectologie alcătuită de un român, cel dintâi studiu românesc de dialectologie elaborat pe baza unor cercetări pe teren şi cea dintâi cercetare mai amplă asupra istroromânilor şi a dialectului istroromân. De aceea, **Ioan Maiorescu** a fost considerat **întemeietorul dialectologiei româneşti,** acela care a pus ,,piatra fundamentală" a dialectologiei noastre[99].

În deceniul al optulea şi al nouălea din secolul trecut apar primele încercări de a caracteriza subunităţile dialectale dacoromâne. **George Baronzzi** (1828-1896) relevă cele mai importante particularităţi - fonetice şi lexicale - ale ,,dialectului moldav", particularităţi care sunt reluate şi întregite, peste câţiva ani, de **Ioan Nădejde** (1854-1928)[100]. Dintre studiile de acest fel, mai important, fără îndoială, este al lui **Émile Picot** (1844-1918). Fostul viceconsul al Franţei la Timişoara (între 1869 şi 1872) şi viitorul profesor de limba şi literatura română, din 1875, la Şcoala de limbi orientale din Paris, îşi publică observaţiile sale asupra «dialectului» din Banat în lucrarea, de real interes ştiinţific, ***Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains***[101]. În introducerea acestei lucrări, filologul francez constată în cadrul dacoromânei o unitate lingvistică remarcabilă, reprezentând din acest punct de vedere

---

[99] v. I. Popovici, ***Dialectele române (Rumaenische Dialekte)***, IX. ***Dialeclele române din Istria***. Partea a 2-a (Texte şi glosar), Halle, 1909, p. X.

Cu privire la activitatea dialectologică a lui Ioan Maiorescu, se pot consulta: I. Popovici, ***Ioan Maiorescu***, în *Transilvania*, 42, 1911, nr. 5-6, p. 760-767; S. Puşcariu, ***St. istr.***, Ill, 28-36; P. Iroaie, ***Ioan Maiorescu, întemeietorul dialectologiei române***, în *Convorbiri literare*, 74, 1941,nr. 7, p. 781-786.

[100] v. G. Baronzzi, ***Opere complete***, vol. I. ***Limba română şi tradiţiunile ei***, Brăila, 1872, p. 8, 157 ş.u.; I. Nădejde, ***Despre dialectul moldovenesc***, în *Contemporanul*, III, 1884, nr. 19, p. 734-738; nr. 20, p. 761-766; nr. 22, p. 866—873; IV, 1884, nr. 2, p. 60-63. O expunere detaliată a contribuţiilor lui G. Baronzi şi I. Nădejde la descrierea subdialectului moldovean: v. R. Todoran, ***Noi partic.***, p. 48-50.

[101] Extras din *Revue de Linguistique et de Philologie comparée*, V, fasc. 3 (ian. 1873), p. 225-263 ; VI, fasc. 1 (iulie 1873), p. 61-88. O privire de ansamblu asupra activităţii acestui învăţat, cu atenţie specială la lucrările sale privitoare la limba şi cultura română, se găseşte la N. Georgescu-Tistu, ***Émile Picot et ses travaux relatifs aux Roumains***, în ***Melanges de l'école roumaine en France***, 1925, partea 1, p. 181—258. Pentru activitatea sa dialectologică, v. M. Petrişor. ***Din istoricul cercetărilor asupra dialectului bănăţean***, în *Scrisul bănăţean*, 23,1963, nr. 5, p. 71-75.

Trăsăturile ,,graiului" bănăţean sunt reluate de Enea Hodoş, în prefaţa lucrării sale ***Poezii poporale dinBanat***, Caransebeş, 1892, p. 1-9.

o excepţie în cadrul limbilor romanice. Diferenţierile dialectale de la o provincie la alta sunt de natură fonetică, iar în vocabular ele se remarcă prin cuvinte străine, împrumutate de la popoarele vecine. ,,Fondul limbii" (flexiunea şi sintaxa) este acelaşi. El critică studierea nediferenţiată şi unilaterală a influenţelor străine exercitate asupra limbii române, fără a ţine seama mai ales de răspândirea cuvintelor. Preocupat de repartizarea graiurilor transcarpatice, consideră că Banatul prezintă o unitate dialectală aparte. Pentru prima oara sunt remarcate astfel, cu suficientă exactitate, trăsăturile specifice ale acestui grai. É. Picot îşi încheie lucrarea cu 30 de texte (un basm şi 29 de cântece populare), culese de un tânăr (probabil elev), care apoi i le-a dictat profesorului francez. Cu excepţia unuia singur, textele provin dintr-un sat de lângă Lugoj. Culegerea textelor, aşadar, s-a făcut indirect. Un merit al lui **Picot** constă în faptul că **a aplicat pentru prima oară transcrierea fonetică în cercetările dialectale ale limbii române.**

Dacă I. Maiorescu este considerat cel dintâi dialectolog român, É. Picot trebuie socotit primul cercetător care a dat o lucrare în domeniul dialectologiei române în conformitate cu cerinţele ştiinţifice ale vremii sale.

B. P. Hasdeu (1838-1907) marchează, în istoria dialectologiei române, un moment deosebit. De o importanţă specială este organizarea de către **B. P. Hasdeu**, **în 1884**, a unei **anchete dialectale prin corespondenţă, întâia de acest fel la noi şi una dintre primele în Europa.** Această anchetă a fost determinată, în primul rând, de necesităţile elaborării dicţionarului academic, ***Etymologicum magnum Romaniae***, a cărui redactare i se încredinţase în acest an[102].

Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor, cum este subintitulată noua lucrare lexicografică de mari proporţii şi de prestigiu naţional, este conceput ca un tezaur al limbii române, în care, alături de limba literară curentă şi limba veche, îşi va avea locul rezervat şi ,,graiul actual al poporului cu divergenţele sale dialectale"[103]. Dacă pentru limba literară din vremea sa dispunea de numeroase surse documentare, iar pentru limba veche îi stăteau la dispoziţie tipărituri şi manuscrise, acte şi documente, vechi dicţionare şi glosare româneşti, pentru graiurile populare, izvoarele erau sărace, limitate la operele literare ale unor scriitori ,,foarte populari", la unele dicţionare şi la colecţiile de literatură populară. În vederea îmbogăţirii cu regionalisme (multe arhaice) şi cu cuvinte din terminologia tehnică populară a materialului din dicţionarul său, B. P. Hasdeu alcătuieşte ***Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*** (cunoscută şi sub numele de ***Chestionarul lingvistic)***, pe care o trimite în toate provinciile, adresându-se învăţătorilor, preoţilor şi altor persoane de la ţara pentru a răspunde la întrebările formulate şi a-i comunica material.

În acest chestionar, cum ne explică autorul, predomină două puncte de vedere noi, impuse de stadiul dezvoltării lingvisticii din acel timp: **studiul foneticii** graiurilor populare (considerat de autor, în concordanţă cu concepţiile şcolii neogramatice, drept bază a dialectologiei) şi **studiu1 credinţelor şi obiceiurilor populare**, cuprinse sub numele de **folclor.** *Etymologicum magnum Romaniae* avea să oglindească întreaga viaţă a poporului nostru, aşa cum se reflecta în limbă.

Chestionarul lingvistic al lui Hasdeu cuprinde 206 întrebări (1-133 privesc

---

[102] Ideea chestionarelor pentru adunarea unor materiale privind diverse aspecte ale vieţii poporului român este ceva mai veche. B. P. Hasdeu publică şi difuzează, cu şase ani mai devreme, chestionarul juridic (v. B. P. Hasdeu, ***Obiceiele juridice ale poporului român***…Ediţiune oficială, Bucureşti, 1878)

[103] B. P. Hasdeu, ***Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română***. Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1884, p. 2; V. şi ***Etymologicum magnum Romaniae***, 1, Bucureşti, 1886, p. VI.

limba, 134-206 se referă la folclor). Majoritatea întrebărilor care privesc limba vizează lexicul numeroase întrebări, probleme de fonetică şi foarte puţine, structura gramaticală.

După un an de la difuzarea chestionarului, au început să sosească răspunsurile, pe care Hasdeu le apreciază astfel: ,,vro câteva adevărat preţioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos"[104]. Materialul adunat prin *Chestionarul lingvistic*, mai ales din Muntenia şi Moldova, este deosebit de preţios[105]. El a fost utilizat mai întâi de Hasdeu pentru elaborarea dicţionarului său, şi, mai apoi, a fost pus la contribuţie de S. Puşcariu la redactarea vechiului dicţionar al Academiei.

B. P. Hasdeu, în *Principie de linguistică*, s-a ocupat de câteva probleme de dialectologie generală, ca: raportul dintre limbă şi dialect, dintre dialecte şi limba naţională, clasificarea dialectelor, precum şi necesitatea studierii lor sincronice şi diacronice. El este cel dintâi dintre lingviştii români care se referă la ,,geografia cuvintelor", subliniind importanţa geografiei lingvistice, într-un moment când această metodă de studiere a dialectelor abia începuse să se contureze[106] .

Preocupările lui B. P. Hasdeu pentru limba veche şi mai cu seamă ancheta prin corespondenţă, întreprinsă în folosul dicţionarului său, au stimulat cercetările dialectale româneşti. Pentru atestarea rotacismului în graiul din Munţii Apuseni, după ce fusese descoperit în textele vechi publicate de Hasdeu, **Teofil Frâncu** (?-1903) şi **George Candrea** (1862-1902) au publicat *Rotacismul la moţi şi istrieni* (Bucureşti, 1886). Încurajaţi de succesul obţinut, aceiaşi autori alcătuiesc, în scurtă vreme, monografia *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)* (Bucureşti, 1888). În această nouă lucrare, cu caracter complex, sunt prezentate date sociale, precum şi un bogat material etnografic, folcloric şi dialectal. La câţiva ani după publicarea *Chestionarului lingvistic* al lui Hasdeu, mai mulţi ardeleni au început să studieze graiurile regiunilor lor şi să le descrie în succinte studii monografice, în care ponderea o au glosarele. S-ar putea aminti aici studiul lui **Miron Pompi1iu** (1848-1897) *Graiul românesc din Biharea*[107], şi cele ale lui **Vasile Vaida** (1867-1897): *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul ţăranilor români din Sălaj* şi *Material jargon de dialect sălăjean*[108].

Din această perioadă datează şi începuturile preocupărilor dialectale ale profesorului **Alexiu Viciu** (1855-1950), conjugate cu cele folclorice, în spiritul învăţăturii profesorilor săi de la Blaj (T. Cipariu şi I. M. Moldovan). Acesta publică un *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român* (Blaj, 1899), retipărit, în 1906, într-o ediţie îndreptată şi mult amplificată, care se bucură până azi de apreciere pentru bogaţia şi valoarea documentară a materialului[109]

.

---

[104] **B.P.** Hasdeu, ***Etymologicum…..,*** I, p. XVIII.

[105] Cele 18 volume care cuprind răspunsurile la ***Chestionarul lingvistic*** al lui Hasdeu se găsesc la Biblioteca Academiei. Materialul folcloric a fost valorificat în Ion Mus1ea - Ovidiu Bârlea, ***Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu***, Bucureşti, 1970.

[106] v. C. Poghire , ***B. P. Hasdeu, lingvist şi filolog***, Bucureşti, 1968, p. 120-123, 197-198.

[107] Publicat în *Convorbiri literare*, **XX,** 1887, nr. 12, p. 993—1022; republicat în M. Pompi1iu, ***Literatură şi limbă populară,*** Ediţie…de V. Netea, Bucureşti, 1967, p; 229— 254.

[108] Primul publicat în *Tribuna* (Siblu), VII, 1890, nr. 12-14, iar al doilea, în aceeaşi publicaţie, din acelaşi an, nr. 83-97. Desprc autor, v. L. Ghergariu, ***Vasile Vaida***, în *CL*, XVII, 1972, nr. 1, p. 135-140.

[109] Despre activitatea dialectologică, v. A. Viciu, ***Flori de câmp,*** Colecţie de folclor inedită, publicată, cu introducere, note, indici şi glosar, de R. Todoran şi I. Taloş, Cluj, 1976, p. 23-30.

Cu **Gustav Weigand** (1860-1930) începe o etapă nouă în istoria dialectologiei române: **etapa ştiinţifică**.

Romanistul german, profesor la Universitatea din Leipzig, şi-a consacrat cea mai mare parte a activităţii sale studierii graiurilor populare româneşti, grupate în cele patru dialecte ale limbii române. Întemeind, cu sprijinul statului român, un seminar de limba română, transformat în scurtă vreme într-un institut, G. Weigand a creat un centru important de studii româneşti. Rezultatele muncii sale, împreună cu cele ale numeroşilor săi elevi, s-au publicat în *Anuarul* institutului *(Jahresbericht des Instituts fűr rumänische Sprache zu Leipzig,)*, din care, între 1894 şi 1921, au apărut douăzeci de volume.

Activitatea dialectologică a lui G. Weigand impresionează în primul rând prin vastitatea teritoriului explorat. El a făcut cercetări dialectale, anchete directe, în toate regiunile locuite de români, în nordul şi în sudul Dunării. A studiat la faţa locului, între 1887 şi 1910, cele patru dialecte ale limbii române.

G. Weigand îşi începe cercetările dialectale la românii din sudul Dunării (aromâni, meglenoromâni şi istroromâni) şi le încheie la dacoromâni, publicând numeroase studii şi monografii, în care sunt consemnate rezultatele călătoriilor sale ştiinţifice. Pe lângă materialul lingvistic şi folcloric, în lucrările sale se găsesc numeroase referinţe privind viaţa social-economică şi culturală a românilor cercetaţi.

Aromânilor şi dialectului aromân le consacră o monografie în două volume ***(Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen…***, vol. I - II, Leipzig, 1894 -1895). Lucrarea este **cel dintâi studiu monografie asupra aromânilor şi a graiului** lor. Meritul ei constă în a fi utilizat informaţii culese de autor la faţa locului. G. Weigand este cel care a găsit şi publicat un text aromânesc din secolul al XVIII-lea, *Codex Dimonie*. Pe **meglenoromâni, al căror descoperitor este**, îi prezintă, inclusiv sub raport lingvistic, în lucrarea ***Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch- philologische Untersuchung***, Leipzig, 1892, stârnind, la timpul său, un deosebit interes. De la istroromâni a adunat şi a publicat texte cu conţinut folcloric. Între 1898 şi 1909, a studiat graiurile dacoromâne în vederea alcătuirii ***Atlasului lingvistic dacoromân*** *(Linguistischer Atlas des dakorumänischen. Sprachgebietes*, Leipzig, 1909), una dintre cele dintâi lucrări de acest fel din lume. Materialul adunat pentru atlasul său lingvistic şi alte materiale culese cu ocazia anchetelor, mai ales texte folclorice, au fost prelucrate în mai multe monografii dialectale, publicate în cea mai mare parte în ,,Anuarul" institutului de la Leipzig.

Utilizând metode riguroase în cercetarea dialectelor şi cele mai noi din acel timp (geografia lingvistică), pe lângă transcrierea fonetică îngrijită, lucrările lui G. Weigand au adus însemnate servicii lingvisticii româneşti, constituind astăzi importante surse de cunoaştere a evoluţiei graiurilor şi dialectelor limbii române. Activitatea sa în domeniul dialectologiei a fost continuată de unii dintre elevii săi: Pericle Papahagi, Iosif Popovici, Sextil Puşcariu, Theodor Capidan ş.a.[110].

Este locul să stăruim asupra activităţii dialectologice a doi dintre elevii amintiţi ai lui G. Weigand, Pericle Papahagi şi Iosif Popovici,nu numai fiindcă discutarea activităţii lor aici este motivată din punct de vedere cronologic, ci şi pentru că ei au activat independent, în afara şcolilor lingvistice (din Bucureşti şi Cluj) constituite în primele decenii ale secolului nostru.

Ca aromân, **Pericle Papahagi** (1872 -1943) a studiat cu predilecţie propriul său dialect. Prin bogăţia textelor dialectale aromâneşti publicate, cu interes folcloric

---

[110]Despre activitatea lingvistică a romanistului german, v. D. Macrea, ***Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române***, Bucureşti, 1965, p. 231-245.

deopotrivă, cunoştinţele asupra acestui dialect au sporit simţitor. A fost apreciată, îndeosebi din acest punct de vedere, lucrarea sa ***Basme aromâne şi glosar*** (Bucureşti, 1905), care a rămas până astăzi cea mai bună **colecţie de texte aromâne**, cu amănunţite explicaţii lingvistice în glosar. O activitate meritorie a desfăşurat P. Papahagi ca editor, retipărind lucrările vechilor ,,scriitori" aromâni [111] . Meglenoromânilor, pe care i-a studiat prin cercetări întreprinse în satele lor, le-a consacrat un ,,studiu etnografic-filologic", în două părţi, ***Meglenoromânii*** (Bucureşti, 1902), foarte preţuit pentru datele şi materialul dialectal pus în circulaţie.

Fonetician şi slavist, **Iosif Popovici** (1876-1928) şi-a înscris numele în istoria lingvisticii româneşti mai cu seamă prin activitatea sa dialectologică. Beneficiind de studii lingvistice în mai multe centre importante străine (ca Budapesta, Graz, Leipzig, Viena, Zagreb şi Paris), la începutul secolului, Iosif Popovici şi-a construit planuri măreţe pentru studierea dialectelor limbii române. Se gândea la înfiinţarea unui Muzeu al limbii române, în care să se păstreze mostre de grai înregistrate cu ajutorul fonografului, precum şi la alcătuirea unor monografii dialectale. Din lipsa de fonduri, entuziastul dialectolog bănăţean, docent de limba română la Universitatea din Viena, apoi la cea din Budapesta, nu a putut realiza decât două asemenea monografii. Cea dintâi este consacrată graiului unei regiuni mai izolate din ţinutul Hunedoarei, spre Ţara Haţegului în volumul: *Rumaenische Dialekte.* I. *Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Huniader Komitat*, Halle, a.d.S., 1905. Trebuie să subliniem faptul că această lucrare este printre cele dintâi care tratează monografic graiuri dacoromâne circumscrise la anumite zone geografice. Dacă o comparăm cu monografiile lui G. Weigand, uşor ne putem convinge de superioritatea ei. Prezintă, printre altele, avantajul de a fi explorat o regiune limitată, mai în profunzime.

Cea de-a doua lucrare: *Dialectele române (Rumaenische Dialekte).* IX. *Dialectele române din Istria.* Partea I *(Referinţele sociale şi gramatica),* Halle, a.d.S., 1914; Partea a II-a *(Texte şi glosar),* Halle, a.d.S., 1909, este un studiu monografic asupra dialectului istroromân, elaborat pe baza datelor culese în mai multe anchete la istroromâni. Cu toate erorile semnalate de Sextil Puşcariu, lucrarea menţionată este cea dintâi monografie cu caracter ştiinţific asupra acestui dialect, consultată şi astăzi pentru materialul ei[112]

.

La sfârşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru se afirmă în lingvistica românească **Ovid Densusianu** (1873-1938), **întemeietorul şcolii lingvistice de la Bucureşti**. Pentru Ovid Densusianu, ca pentru mulţi dintre lingviştii contemporani cu el, dialectologia constituie un domeniu preferat. Primele sale preocupări pentru studiul dialectelor româneşti datează din 1905, când întemeiază la Bucureşti ***Societatea filologică***, a cărei activitate este orientată în trei direcţii: studiul limbii vechi, studiul dialectelor şi studiul folclorului. De fapt, în aceste trei direcţii s-a dezvoltat activitatea savantului bucureştean şi a colaboratorilor săi.

În vara anului 1905, îndată după înfiinţarea Societăţii filologice, Ovid Densusianu întreprinde o călătorie în judeţul Mehedinţi, cu scopul de a alcătui o monografie lingvistică. El este cel dintâi care atrage atenţia asupra acestui grai deosebit de interesant, care ulterior a ispitit pe mai mulţi lingvişti.

Ideea alcătuirii unei monografii dialectale o concretizează mai târziu în *Graiul*

---

[111] v. P. Papahagi, ***Scriitorii aromâni în sec. al XVIII-lea***, Buc.,1909; M. G. Boiagi, ***Gramatica română sau macedo-română, reeditată, cu o introducere şi un vocabular***, de P. Papahagi, Buc., 1915.

[112] O prezentare de ansamblu a activităţii lingvistice a lui I. Popovici se găseşte la D. Macrea, ***Limbă şi lingvistică română***, Bucureşti, 1973, p. 229-257; v. Puşcarlu, ***St. istr.***, Ill, p. 143-175.

din Ţara Haţegului (Bucureşti, 1915). Aceasta este lucrarea cea mai importantă a lui Ovid Densusianu în domeniul dialectologiei şi, totodată, cea dintâi monografie dialectală mai amplă, realizată la un nivel ştiinţific corespunzător, consacrată unui grai dacoromân.

În prefaţa lucrării nu ni se dau indicaţii asupra metodei întrebuinţate pentru culegerea materialului. Se pare că Ovid Densusianu nu a întrebuinţat chestionarul în cercetările sale. A adunat 360 de texte din aproape toate satele răsfirate în Ţara Haţegului şi în Valea Jiului. Din ele autorul şi-a extras materialul necesar pentru descrierea graiului din punct de vedere fonetic, morfologic, sintactic şi lexical. Este posibil ca lingvistul bucureştean să fi utilizat şi „metodă pasivă"(observarea directă a particularităţilor lingvistice).

Lucrarea *Graiul din Ţara Haţegului*, prin metodele după care a fost alcătuită, prin bogăţia materialului şi mai cu seamă prin interpretarea lui, este una dintre cele mai bune monografii dialectale din dialectologia românească, servind drept model multora dintre monografiile ulterioare.

În colaborare cu **I.-A. Candrea** şi **Th. D. Speranţia**, membri ai *Societăţii filologice*, Ov. Densusianu publică, în două volume, ***Graiul nostru. Texte din toate părţile locuite de români*** (vol. 1: 1906; vol. II: 1908). Lucrarea cuprinde o bogată colecţie de texte dialectale, prima de acest fel la noi. (După aprecierile autorilor, ţinând seama de conţinutul şi varietatea textelor, nici în străinătate nu se alcătuise ceva analog până la data respectivă.) Din totalul de 803 texte, 724 sunt inedite, iar restul sunt reproduse după diverse colecţii, mai ales folclorice, de la românii din afara graniţelor de atunci ale ţării.

În afară de meritul de a înfăţişa mostre de grai din toate regiunile locuite de români, colecţia *Graiul nostru* se remarcă prin diversitatea tematicii textelor. Până la acea dată, textele dialectale publicate aveau un conţinut exclusiv folcloric. De data aceasta tematica textelor se îmbogăţeşte şi, alături de poezii populare, snoave şi basme, se dau numeroase „mărturisiri de ale ţăranilor despre traiul lor, păreri asupra unor lucruri care-i privesc, amintiri istorice ş.a."[113]. Astfel, textele se constituie în documente ale vieţii sufleteşti şi culturale ale ţăranului român. Ca atare, el au o incontestabilă importanţă folclorică şi lingvistică. Pentru studiul lingvistic, îndeosebi sintactic, textele folclorice nu sunt cele mai indicate, deoarece limba lor „este în mare parte o limbă tradiţională, convenţională, cu forme stereotipe". De aceea, limitarea la asemenea texte constituie, după Ov. Densusianu, o greşeală de metodă.

„Trebuie să cunoaştem pe ţăran - continuă el - aşa cum se exprimă [...] În graiul zilnic, în conversaţiile cu alţii. În povestirile libere - singurele în care se poate vedea mai bine spontaneitatea lui în ce priveşte limba, ca şi spontaneitatea lui sufletească [...] Decât pagini întregi de basme mai bine câteva fraze vii, prinse într-o convorbire"[114].

Colecţia de texte *Graiul nostru* reflectă această concepţie. Prin ea, Ovid Densusianu a înţeles să ilustreze cum trebuie concepută legătura dintre folcloristică şi dialectologie.

Meritele lui Ovid Densusianu nu ar fi pe deplin reliefate, dacă nu am aminti îndemnul şi sprijinul ştiinţific acordat cu generozitate colaboratorilor şi elevilor săi în studiile consacrate graiului şi folclorului diferitelor regiuni ale ţării, studii publicate în revistele de sub redacţia sa (*Buletinul Societăţii filologice* şi *Grai şi suflet*)[115].

---

[113] I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţia, ***Graiul nostru***, I, Bucureşti, 1906, p. VI.
[114] 0 v. Densusianu, ***Folclorul. Cum trebuie înţeles***, Bucureşti, 1910, p. 19.
[115] Pentru activitatea sa în domeniul dialectologiei, se pot consulta: L.Ionescu-Ruxăndoiu, ***Ov.***

Dintre colaboratorii şi elevii lui Ovid Densusianu, care s-au remarcat în cercetările dialectale în mod deosebit, trebuie să amintim pe I.-A. Candrea şi T.Papahagi.

În multilaterala şi bogata activitate ştiinţifică a lui **I.-A. Candrea** (1872-1950), domeniul dialectologiei i-a fost apropiat. Ca istoric al limbii române, ca filolog, lexicograf, toponimist şi folclorist, şi-a dat seama de importanţa materialului dialectal, pe care l-a valorificat ori de câte ori i s-a ivit prilejul. Format la aceeaşi şcoală şi călăuzit de aceleaşi concepţii ca şi Ovid Densusianu, colegul şi colaboratorul său, I.-A. Candrea a îmbrăţişat cu interes cercetările dialectale. În tinereţe, studiază la faţa locului graiul oşenilor, publicând ***Graiul, din Ţara Oaşului***[116], una dintre primele monografii dialectale româneşti.

Spre deosebire de Ovid Densusianu, I.-A. Candrea a fost receptiv la ideile înnoitoare ale geografiei lingvistice. El însuşi, înainte de primul război mondial, a întreprins anchete pentru cel dintâi atlas regional al limbii române, ***Atlasul lingvistic al Banatului***, din păcate, rămas nepublicat. Într-un valoros studiu, *Constatări în domeniul dialectologiei*[117], prelucrează o parte din vastul material dialectal adunat, aplicând metodele geografiei lingvistice.

I.-A.Candrea a adus contribuţii la studiul dialectului meglenoromân, prin publicarea unor ***Texte meglenite***[118] şi a unui ***Glosar meglenoromân***[119]. Acest material a fost înregistrat, între 1908 şi 1915, de la meglenoromânii stabiliţi în România în preajma războaielor balcanice.

Elev al lui Ovid Densusianu, **Tache Papahagi** (1892-1977) aplică în studiile dialectale concepţiile maestrului său, după care graiul trebuie studiat împreună cu folclorul şi etnografia, fiindcă numai astfel poate fi cunoscut orizontul spiritual al poporului. Întreprinzând cercetări pe teren, a elaborat două studii dialectale: *Cercetări în Munţii Apuseni*[120] şi *Graiul şi folclorul Maramureşului* (Bucureşti, 1925). Dacă cel dintâi aduce contribuţii la cunoaşterea graiului din această regiune, interesant pentru conservatorismul ei, cel de-al doilea este un vast studiu monografic, care, cu toate lipsurile semnalate, a pus în circulaţie un material nou, bogat şi valoros, apreciat până astăzi de dialectologi şi folclorişti.

Ca aromân, T. Papahagi a fost preocupat de studiul propriului său idiom. *Antologia aromânească* (Bucureşti, 1922) a făcut bune servicii pentru cunoaşterea dialectului aromân, iar cursul său multiplicat, *Aromânii. Grai, folclor, etnografie, cu o introducere istorică* (Bucureşti, 1932), este o veritabilă monografie, cu un caracter complex, predominantă fiind componenta lingvistică

Reprezentant de seamă al şcolii lingvistice de la Bucureşti este **Al. Rosetti** (1895-1990). Deşi elev al lui Ovid Densusianu, a înţeles să orienteze într-o altă direcţie cercetările dialectale. Explorări pe teren a făcut puţine: *Cercetări asupra*

Densusianu, dialectolog, în *Limbă şi literatură*, 1973, nr. 4, p. 729-733; A. Scorobete, ***O. Densusianu - dialectolog,*** în vol. ***La împlinirea a 100 de ani de la naşterea lui Ovid Densusianu. Omul şi opera***, Deva, 1973, p. 153-159.

[116] În *Buletinul Societăţii filologice*, II, 1906, nr. 2, p. 35-85.

[117] Publicate în *GS*, I_2, p. 169-200.

[118] Publicat în *GS*, I_2, p. 261-285; II_1, p. 100-128.

[119] Publicat în *GS*, III_1, p. 175-209;III_2, p. 381-412; VI, p. 163-192; VII, p. 194-230. Asupra activităţii în domeniul dialectologiei se pot consulta: D.Macrea, ***Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române***, Bucureşti, 1965, p. 168-170; Fl. Dimitrescu, ***I. A. Candrea, lingvist şi filolog***, Bucureşti, 1974, p. 49-51.

[120] Publicat în *GS*, II_1 , p. 22-89.

graiului aromânilor din Albania[121], în schimb s-a ocupat de numeroase fenomene dialectale, privite din perspectiva istorică. Meritul său în dialectologia română constă, mai cu seamă, în a fi organizat cercetările dialectale în cadrul Laboratorului de fonetică de pe lângă Universitatea din Bucureşti, într-o manieră modernă. întrebuinţarea chestionarului şi mai ales înregistrarea materialului dialectal cu ajutorul fonografului constituie superioritatea acestor cercetări dialectale faţă de cele întreprinse mai înainte. Anchetele au fost efectuate de **D. Şandru** (1907-1972) în diferite regiuni ale ţării, iar materialul, prelucrat în micromonografii, s-a publicat în *Bulletin linguistique*[122].

În perioada interbelică, cea mai intensă activitate dialectologică se desfăşoară în cadrul Muzeului limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, fondatorul şcolii lingvistice clujene. În această perioadă se elaborează aici câteva lucrări fundamentale: monografiile asupra dialectelor sud-dunărene şi ***Atlasul lingvistic român.***

Sextil Puşcariu (1877-1948) a îmbrăţişat cercetările dialectale încă din tinereţe. Cea dintâi lucrare dialectologică elaborată de el este *Der Dialekt des oberen Oltthales*[123]

, o monografie dialectală în maniera celor preconizate şi publicate de *G.* Weigand. Lucrarea valorifică materialul dialectal din anchetele întreprinse de S. Puşcariu, ca student, în Ţara Oltului, pentru adunarea datelor necesare întocmirii atlasului lingvistic al profesorului său.

Dacă această lucrare trece adesea neobservată, ca o lucrare de tinereţe, deşi constituie o contribuţie fără îndoială utilă la cunoaşterea structurii dialectale a Transilvaniei de sud, alta îl va consacra printre dialectologii români de seamă, şi anume: *Studii istroromâne în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan,* I: *Texte,* Bucureşti, 1906 (extras din *Analele Academiei Romane*, seria a II-a, tomul XXVIII, Memoriile Secţiunii literare); II: *Introducere. Gramatica. Caracterisarea dialectului istroromân,* Bucureşti, 1926 ; III: *Bibliografie critică. Listele lui Bartoli. Texte inedite, Note, Glosare*, Bucureşti, 1929. Lucrarea lui Sextil Puşcariu este o monografie asupra istroromânilor şi a dialectului istroromân, monumentală prin proporţiile sale şi prin erudiţia concentrată în paginile ei. S-ar părea că avem de-a face cu o lucrare de colaborare, ceea ce e adevărat într-un anumit sens. **A. Belulovici**, studentul lui S. Puşcariu de la Viena, i-a servit, direct şi indirect, drept informator. Istroromân din Susnievița, necunoscător al dacoromânei, el, la îndemnul profesorului său, a cules de la ai săi texte istroromâne, transcrise fonetic de Puşcariu.

M. Bartoli i-a pus la dispoziţie lingvistului român materialul adunat în mai multe anchete în satele istroromâne, acesta publicându-1 în cel de-al treilea volum al monografiei sale. **A. Byhan** urma să colaboreze la volumul al patrulea, destinat lexicului istroromân, volum care din nefericire nu s-a mai scris. Dacă ţinem seama de faptul că volumul al doilea al monografiei, cel mai extins şi cel mai important, este în întregime elaborat de S. Puşcariu, dacă avem în vedere faptul că textele istroromâne din volumul I au fost notate ştiinţific, traduse şi adnotate de profesorul clujean şi că „listele lui Bartoli", cuprinzând, în general, material neprelucrat, reprezintă o mică parte a volumului al treilea, vom putea aprecia mai judicios meritele lui S. Puşcariu la

---

[121] Publicat în *GS*, IV_1, p. 1-83.

[122] S-au publicat următoarele micromonografii: ***Basarabia***, *BL*, I, p. 80 - 107; ***'Ţara Moţilor***, *BL*, II, p. 201-237; ***Lăpujul de Sus (jud. Hunedoara)***, *BL*, III, p. 113-177; ***Bihor***, *BL*, IV, p. 120-178; ***Valea Almăjului***, *BL*, V, p. 125-189; ***Judeţul Năsăud***, *BL*, VI, p. 173-230.

[123] Publicat în Jb, V, 1898, p. 158-191.

întocmirea acestei monografii faţă de aportul colaboratorilor săi. Deşi învăţatul român interpretează numai materialul lingvistic din textele publicate în 1906, prin referinţele la lucrările consacrate acestui dialect, materialul său se întregeşte, monografia cuprinzând astfel graiul tuturor satelor istroromâne. În descrierea amănunţită şi critică a structurii dialectului român din Istria, autorul îmbină adesea sincronia cu diacronia şi, în numeroase cazuri, o compară cu cea a dacoromânei. Foarte utile pentru înţelegerea evoluţiei dialectului istroromân sunt datele asupra istroromânilor, sintetizate în introducere, folosind critic o vastă bibliografie. O menţiune specială merită capitolul final al volumului al doilea, în care se face o caracterizare a dialectului istroromân şi se fixează locul acestui idiom romanic sud-dunărean între dialectele româneşti. Privind dialectul istroromân din perspectiva istorică, prin aplicarea metodei comparative, autorul are prilejul să reia problemele fundamentale ale istoriei limbii noastre. *Studii istroromâne* este şi va rămâne încă multă vreme lucrarea de bază pentru documentare asupra istroromânilor şi a graiului lor.

De numele lui Sextil Puşcariu se leagă ***Atlasul lingvistic român***, cea mai importantă operă din dialectologia română pentru studierea structurii dialectale a limbii române. S. Puşcariu are un rol important în elaborarea lucrării. Pe lângă faptul că a iniţiat-o şi s-a îngrijit de pregătirea cadrelor necesare realizării ei, el a contribuit la stabilirea principiilor metodologice aplicate şi a asigurat unitatea operei.

În lucrarea sa de sinteză, *Limba română* (vol. I: Bucureşti, 1940; vol. II: Bucureşti, 1959), lingvistul clujean interpretează creator un mare număr de fenomene dialectale, pe baza harţilor lingvistice[124].

Un alt reprezentant al şcolii lingvistice clujene care s-a impus printr-o remarcabilă activitate în domeniul dialectologiei române este aromânul **Theodor Capidan** (1879-1953). Elev al lui G. Weigand, încă din tinereţe a manifestat interes pentru studiul dialectelor sud-dunărene, aromân şi meglenoromân. Publicarea mai multor lucrări în *Anuarul* lui Weigand îl impun ca un lingvist de perspectivă. Cea mai fertilă perioadă în activitatea sa ştiinţifică este după 1920, când ajunge profesor la Universitatea din Cluj. Pătruns de atmosfera de muncă intensă din cadrul Muzeului limbii române, stimulatoare prin cultivarea spiritului de colaborare şi respect reciproc, Th. Capidan elaborează acum, pe lângă alte studii, monografiile asupra dialectelor meglenoromân şi aromân. În ele găsim date preţioase despre trecutul populaţiilor româneşti care le vorbesc şi despre starea lor actuală.

Cea dintâi monografie poartă titlul *Meglenoromânii* şi cuprinde trei volume. Subtitlurile volumelor indică cuprinsul lor: vol. I: *Istoria şi graiul lor* (Bucureşti, 1925); vol. II: *Literatura populară la meglenoromâni* (Bucureşti, 1928) şi vol. III: *Dicţionar meglenoromân* (Bucureşti, 1935). Cea de-a doua este *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic* (Bucureşti,1932). Ambele lucrări sintetizează tot ceea ce s-a scris despre meglenoromâni şi aromâni până la data când au apărut şi descriu structura celor două dialecte, mai cu seamă din perspectiva istorică. De aceea ele sunt mereu consultate şi îşi păstrează valoarea ştiinţifică şi documentară[125].

Din prima generaţie de lingvişti formaţi la şcoala lingvistică din Cluj fac parte E. Petrovici, S. Pop şi Șt. Paşca, toţi trei cu merite în promovarea cercetărilor dialectale româneşti.

Emil Petrovici (1899-1968) şi **Sever Pop** (1901-1961) sunt autorii ***Atlasului***

---

[124] Pentru activitatea dialectologică a lui S. Puşcariu, v. P. Neiescu, ***Contribuţia lui Sextil Puşcariu la dezvoltarea dialectologiei româneşti***, în *CL*, XIX, 1974, nr. 1, p. 25-34.

[125] Pentru activitatea lingvistică a lui Th. Capidan, v. D.Macrea, ***Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române***, Bucureşti, 1965, p. 178-193.

lingvistic român. Ca participant la lucrările premergătoare şi mai ales ca anchetatori, ei au adus cele mai mari contribuţii la elaborarea acestei opere, de apreciabilă valoare ştiinţifică şi metodologică.

Excepţional cunoscător al graiurilor populare româneşti, Emil Petrovici a abordat, mai cu seamă pe baza materialului *Atlasului lingvistic român*, o serie de probleme importante de dialectologie, ca de exemplu: repartizarea graiurilor în dacoromână, baza dialectală a limbii române naţionale, aspecte ale fonologiei dialectale, unitatea dialectală a limbii române ş. a., care, în majoritatea lor, sunt republicate în volumul *Studii de dialectologie şi toponimie* (Bucureşti, 1970).

Ca o anexă a *Atlasului lingvistic român* (partea a doua) este volumul de *Texte dialectale* (Sibiu, 1943), preţuit în mod deosebit pentru exactitatea cu care Emil Petrovici a notat vorbirea populară. Cercetările folclorice pe care le-a întreprins în valea Almajului şi în Munţii Apuseni[126], prin materialul înregistrat, sunt tot aşa de importante pentru dialectologie ca şi pentru folcloristică. Observaţiile asupra graiului sunt de o valoare deosebită prin detaliile surprinse şi prin explicaţiile date faptelor de limbă.

Spre deosebire de alţi lingvişti din şcoala lingvistică clujeană, **Simion Pop** a lucrat aproape în exclusivitate în domeniul dialectologiei, domeniu în care a fost orientat să se specializeze. Cea dintâi lucrare publicată este *Câteva capitole din terminologia calului*[127]. În ea, autorul prelucrează cu pricepere răspunsurile la zece întrebări din primul chestionar – *Calul* – lansat de Muzeul limbii române. Autorul manifestă o atitudine critică faţă de valoarea materialului adunat prin corespondenţă. Pe baza răspunsurilor primite, a încercat să alcătuiască hărţi lingvistice, în care se conturează ariile unor cuvinte.

Simion Pop şi-a câştigat notorietate, în timpul specializării sale în geografia lingvistică, prin lucrarea *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* (Paris, 1927), care cuprinde o expunere asupra anchetelor dialectale şi a principiilor metodologice aplicate, mai cu seamă în domeniul romanic.

Ca dialectolog specializat în geografia lingvistică, Simion Pop a publicat câteva studii în care interpretează materialul adunat în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român* I, mai cu seamă din punct de vedere onomasiologic, studii pe care le găsim republicate în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie* (Roma, 1966).

În 1950, îi apare lucrarea *La dialectologie. Aperçu hstorique et méthodes d'enquêtes linguistiques*[128], impresionantă prin extinderea ei şi prin cantitatea imensă de informaţii ştiinţifice pe care o cuprinde. De fapt, această lucrare este o reluare a aceleia din tinereţe, amplificată cu date referitoare la cercetările dialectale pe plan mondial. Ea constituie un instrument de lucru indispensabil cercetărilor din domeniul dialectologiei.

Ştefan Paşca (1901-1956) a obţinut rezultate deosebite în onomastică. Cercetările dialectale nu i-au fost străine. Ele au pornit mai cu seamă din nevoile activităţii lexicografice desfăşurate multă vreme la redactarea ***Dicţionarului Academiei***.

---

[126] E. P etrovici, ***Folclor din valea Almăjului***, în *Anuarul Arhivei de folclor*, III, p. 25-158; ***Folclor de la moţii din Scărişoara***, în *Anuarul Arhivei de folclor*, V, p. 111-175.

[127] Publicată în *DR*, V, p. 51-271.

[128] vol. I: ***Dialectologie romane;*** vol. II: ***Dialeclologie nonromane;*** 1334 p. Succesul obţinut prin publicarea acestei lucrări îi facilitează lui S.Pop înfiinţarea ***Centrului internaţional de dialectologie generală*** pe lângă Universitatea din Louvain, al cărui director a fost (1951-1961), şi editarea revistei *Orbis*, ca buletin al institutului fondat de el.

Prin participarea la elaborarea mai multor chestionare, în vederea anchetei prin corespondenţi organizată de Muzeul limbii române, prin *Glosar dialectal* (Bucureşti, 1928), el a contribuit la o sporire a cunoaşterii lexicului graiurilor dacoromâne. În lucrarea *Capitole din terminologia calului*[129]

prelucrează un material, în cea mai mare parte, din vorbirea populară, cu metode lexicologice. ,

Din perioada interbelică mai e necesar să amintim cercetările romanistului german **Ernst Gamillscheg** (1887-1971). Acesta studiază în doua monografii dialectale graiuri din aria de sud a teritoriului dacoromân. În *Oltenische Mundarten* (Viena, 1919) descrie, pe baza unei anchete, graiul a peste douăzeci de sate din nordul Târgu-Jiului. *Die Mundart von Şerbăneşti-Tituleşti* (Jena-Leipzig, 1936) prezintă graiul a două localităţi din jud. Olt, ca rezultat al unei cercetări mai aprofundate. Ca străin, E.Gamillscheg a observat fapte de limbă şi nuanţe ale vorbirii populare care nu sunt sesizate de cei ce vorbesc limba română.

În ultimele trei decenii, în condiţiile vieţii noi din ţara noastră, lingvistica românească, de altfel ca toate ştiinţele, a înregistrat succese remarcabile în toate ramurile ei. Dialectologia, cu o tradiţie bogată în realizări, se situează la loc de frunte.

Expunând realizările în domeniul dialectologiei române din etapa actuală, ne vom limita la cele mai importante şi ne vom îndrepta atenţia, în primul rând, spre problematica cercetărilor, spre direcţiile în care s-au desfăşurat ele.

O preocupare constantă a dialectologilor români a fost şi este adunarea ştiinţifică şi publicarea materialului dialectal. Condiţiile dezvoltării societăţii contemporane impun acestor operaţii un caracter de urgenţă. Marile prefaceri economice şi sociale aduc o nivelare lingvistică sub influenţa limbii literare, având drept consecinţă dispariţia treptată a dialectelor. În această direcţie trebuie să reţinem trei acţiuni, care ni se par, prin amploarea şi prin importanţa lor, cele mai de seamă: (a) publicarea, în continuare, a materialului *Atlasului lingvistic român;* (b) elaborarea unui *Nou atlas lingvistic român,* pe regiuni; (c) alcătuirea *Arhivei fonogramice a limbii române.*

a) ***Atlasul lingvistic român***, una dintre primele opere de acest fel, elaborat de Simion Pop şi Emil Petrovici, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, nu numai că a îmbogăţit metodologia geografiei lingvistice, dar şi-a dovedit marea utilitate pentru cunoaşterea structurii limbii române. Începută cu entuziasm, publicarea materialului Atlasului a fost întreruptă din cauza războiului, după apariţia, între 1938 şi 1943, a trei volume, însoţite de tot atâtea volume cu hărţi colorate, precum şi a unui volum de texte dialectale. Materialul cartografiat (şi necartografiat) pus în circulaţie a reliefat bogăţia graiurilor populare româneşti prea puţin explorate până atunci, deci prea puţin cunoscute. În discutarea unor probleme, de fonetică şi fonologie, de morfologie şi de sintaxă, dar mai ales de lexicologie, s-a pus la contribuţie, în largă măsură, preţiosul material al *Atlasului lingvistic român,* oferind o perspectivă de ansamblu asupra răspândirii fenomenelor lingvistice şi a stadiilor în care se găsesc. Am reamintit, în acest loc, toate acestea pentru a ne da seama de ce, în condiţiile noi, postbelice, reluarea publicării materialului *Atlasului lingvistic român* s-a impus cu necesitate. După aproape patru decenii de la încheierea anchetelor, materialul acestei importante lucrări, de interes ştiinţific major, este publicat abia pe jumătate. Cum s-a subliniat de mai multe ori, acest material a devenit istoric. Publicarea integrală a acestei opere, cu care se mândreşte cultura noastră naţională, dată fiind importanţa ei recunoscută pe

---

[129] În *DR*, V, p. 272-327. Despre Şt. Paşca, v. P. Dumitraşcu, ***Activitatea lingvistică şi filologică a lui Ştefan Paşca***, în *CL*, XXI (1976) nr. 2, p. 137-143.

plan naţional şi internaţional, reclamă un regim prioritar.

b) Problema ***Noului atlas lingvistic român, pe regiuni*** s-a pus la Conferinţa dialectologilor români din anul 1958. Având o mai deasă reţea a punctelor de anchetat, în această lucrare se conturează cu mai multă precizie ariile fenomenelor lingvistice. Pe de altă parte, ea reflectă un alt stadiu din evoluţia graiurilor populare româneşti. Din punctul de vedere al bogăţiei materialului, în raport cu volumul problemelor urmărite, *Atlasul lingvistic român,* cu 7000 de întrebări în chestionar, se situează la un alt nivel decât *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni,* cu numai 2543 de întrebări. Prin cele menţionate aici, vrem să subliniem că, oricât ar fi de importante, atlasele lingvistice regionale sunt lucrări complementare ale *Atlasului lingvistic român.* După aproape douăzeci de ani de la lansarea ideii alcătuirii *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni,* cele şapte atlase lingvistice regionale se găsesc în curs de elaborare sau în curs de publicare. Pe lângă volumele de hărţi, s-au publicat şi se vor publica texte şi glosare dialectale.

c) Alcătuirea unei ***arhive fonogramice a limbii române*** nu este o idee cu totul nouă. Perfecţionarea tehnicii - inventarea magnetofonului - a facilitat înfiinţarea unei astfel de arhive, în care se adună mostre de grai din diverse regiuni româneşti. Înregistrările pe bandă magnetică transmit peste ani documente de limbă vorbită, precis determinate pe cele două coordonate, a timpului şi a locului. Prin înfiinţarea Arhivei fonogramice a limbii române, în 1956, în cadrul Centrului de cercetări fonetice şi dialectale din Bucureşti, sub conducerea lui Al. Rosetti (azi la Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice), materialul dialectal se îmbogăţeşte simţitor, permiţând cercetări în direcţii noi. E necesar să precizăm că asemenea arhive fonogramice, poate nu atât de bogate, există şi în alte centre ştiinţifice din ţară, cu deosebire în acelea în care se elaborează atlasele lingvistice regionale. Textele din arhivele fonogramice sunt utilizate pentru studiul sintaxei graiurilor populare, al unor fenomene de fonetică sintactică, al intonaţiei şi ritmului vorbirii etc.

Fiind vorba de adunarea şi publicarea materialului dialectal, amintim aici câteva realizări în domeniul lexicografiei dialectale. Apariţia unor mici vocabulare regionale în paginile revistelor *Cum vorbim* şi *Limba română* şi a unor glosare dialectale în publicaţii ca *Materiale şi cercetări dialectale* (I) şi în cele două volume din *Lexic regional* (1:1960, II :1967), sau în volume aparte, ca V. Arvinte, M. Bordeianu şi D. Ursu, *Glosar regional* (Bucureşti, 1961) şi D. Udrescu, *Glosar regional Argeş* (Bucureşti, 1967) sporeşte cunoaşterea lexicului graiurilor populare româneşti şi constituie surse importante pentru îmbogăţirea materialului documentar al dicţionarului tezaur al limbii române, publicat de Academie, care este, totodată, şi un dicţionar dialectal.

Materialul *Atlasului lingvistic român* şi, în oarecare măsură, cel al atlaselor regionale a servit pentru elaborarea a numeroase studii de fonetică şi fonologie, de morfologie, de onomasiologie şi de lexicologie[130]

. Acest material, alături de cel din glosarele dialectale, a fost utilizat, de asemenea, pentru alcătuirea unor lucrări de sinteză privind limba română în contact cu alte limbi, care a avut loc mai ales la nivelul graiurilor.

Deşi cercetarea monografică a graiurilor nu a fost neglijată, ea nu s-a bucurat de atenţia pe care ar fi meritat-o. S-a subliniat de multe ori că atlasele lingvistice nu exclud studiile monografice asupra graiurilor populare. Cele două feluri de lucrări se completează reciproc. În această perioadă au apărut puţine monografii dialectale, cu

---

[130] Unele din aceste studii au fost republicate în volume: v. Petrovici, ***St. dial***. şi Cazacu, ***St. dial***.

toate că, la un moment dat, se aflau mai multe în curs de elaborare. Citǎm aici lucrarea lui T. Teaha, *Graiul din valea Crişului Negru* (Bucureşti, 1961), la care se pot adăuga câteva micromonografii publicate în *Materiale şi cercetări dialectale* (vol. I, Bucureşti, 1960). Lucrarea lui V. Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetica. Consideraţii fonologice* (Bucureşti, 1971) înfăţişează doar un aspect al graiului studiat.

Se pot consemna rezultate valoroase în cercetarea dialectelor româneşti din sudul Dunării. La loc de cinste amintim *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic* (Bucureşti, ed. 1,1963; ed. II, 1974), monumental prin proporţiile şi datele sale ştiinţifice, pe care lingvistica românească i-1 datorează lui T. Papahagi. Tot acestui dialect îi sunt consacrate studiile lingviştilor de origine aromână dintr-o nouă generaţie: **Matilda Caragiu-Marioţeanu** *(Liturghierul aromânesc,* Bucureşti, 1962, şi *Fonomorfologia aromână. Studiu de dialectologie structurală,* Bucureşti, 1968) şi **Nicolae Saramandu** *(Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observaţii asupra sistemului fonologic,* Bucureşti, 1972).

Cercetări substanţiale s-au făcut asupra istroromânei. Publicarea unor texte istroromâne (T.Cantemir, *Texte istroromâne,* Bucureşti, 1959) şi a unor studii privind aspecte particulare ale acestui idiom românesc balcanic, dar mai ales studiul cu caracter monografic al romanistului croat A. Kovačec, ***Descrierea istroromânei actuale***, Bucureşti, 1971), ne dă posibilitatea cunoaşterii acestui dialect mai bine, mai exact şi în etapa lui actuală.

O direcţie în care s-au dezvoltat cercetările dialectale în ultima vreme este cea a dialectologiei istorice. Cunoaşterea aprofundată a structurii dialectale a limbii române de azi şi, totodată, a textelor din vechea noastră cultură, a favorizat investigaţii din perspectiva diacronică. Pe lângă unele articole publicate în acest domeniu, se remarcă lucrările: *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne* (Bucureşti, 1968) de **Emanuel Vasiliu**, *Graiuile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (Bucureşti, 1974) de **I. Gheţie** şi **Al**. **Mareş** şi *Baza dialectală a românei literare* (Bucureşti, 1975) a lui I. Gheţie. Prin asemenea cercetări s-au adus contribuţii la explicarea unor probleme de istorie a limbii române, la reexaminarea mult discutatei probleme a începuturilor scrisului românesc şi la cunoaşterea detaliată a modului cum s-au constituit normele limbii române literare.

De consemnat este faptul că în numeroase studii şi articole, dezbătându-se diverse aspecte ale dialectelor şi graiurilor româneşti, au fost abordate unele probleme teoretice, de dialectologie generală, cum ar fi aceea a raportului dintre limbă şi dialect, a criteriilor de delimitare a graiurilor unei limbi, a graiurilor de tranziţie, a conceptului de bază dialectală a limbii literare, a raportului dintre dialecte şi limba - standard ş.a. În unele cercetări dialectale româneşti sunt aplicate metodele noi ale lingvisticii moderne, mai ales la nivel fonologic şi morfologic. Aplicarea acestor metode s-a dovedit nu numai posibilă, dar şi utilă, chiar dacă unele rezultate obţinute sunt discutate sau contestate.

Dintre lucrările de sinteză asupra dialectelor româneşti, menţionam *Elemente de dialectologie a limbii române* (Bucureşti, 1961), de **Ion Coteanu** şi *Compendiu de dialectologie română* (Bucureşti, 1975) de **Matilda Caragiu-Marioţeanu**.

Cu o tradiţie strălucită şi cu o dezvoltare multilaterală în perioada actuală, perspectivele dialectologiei române nu pot să fie decât sub semnul unui continuu progres, care înseamnă şi va trebui să însemne, pe lângă altele, o deplasare a centrului de greutate de pe adunarea materialului pe interpretarea lui, cu mijloacele de

investigaţie verificate ale lingvisticii moderne[131]

.

DIALECTOLOGIE SINCRONICĂ

Pareta I. METODE DE STUDIERE A DIALECTELOR

Studiul asupra unui dialect, subdialect, grai se face în două etape, şi anume: culegerea materialului dialectal, adică *informarea*, urmată de *interpretarea* faptelor lingvistice, folosindu-se metode diferite.

I. INFORMAREA

În dialectologie, informarea este complexă. Ea presupune o *fază de pregătire* a cercetătorului ce constă în cunoaşterea celor mai importante date în legătură cu graiul care va fi studiat, cu vechimea aşezării, originea populaţiilor etc. În acest sens, el este obligat să apeleze la istorie, etnografie, folclor, geografie. Urmează faza a doua, referitoare la particularităţile graiului cercetat, ce pot fi cunoscute prin *observaţie* sau prin *anchetă dialectală* propriu-zisă.

1. Observaţia

Observaţia necesită situarea cercetătorului în mijlocul colectivităţii de vorbitori. Dialectologul consemnează particularităţile lingvistice, fără a folosi vreun chestionar sau listă de cuvinte. El poate culege fapte lingvistice autentice. Stând în mijlocul informatorilor, dialectologul are posibilitatea să verifice cu uşurinţă particularităţile de grai care i-au atras atenţia şi să stabilească ce este constant şi ce este strict individual în graiul pe care îl ,,observă". Materialul astfel adunat poate fi deosebit de bogat şi variat. La această metodă se recurge rareori, deoarece prezintă şi dezavantaje: anchetatorul, adică ,,observatorul", trebuie să stea mult timp pe teren, aşteptând să i se dezvăluie, în chipul cel mai firesc, anumite particularităţi ale graiului; se culeg fapte variate, disparate; materialul adunat este greu de comparat cu cel cules pentru un alt grai tec. Metoda observaţiei este folosită de cercetători mai ales în perioada de acomodare cu graiul ce urmează a fi studiat.

2. Ancheta dialectală propriu-zisă

Ancheta dialectală propriu-zisă este acţiunea de strângere, cu ajutorul unor informatori, a materialului dialectal, folosindu-se, în acest scop, chestionare, liste de cuvinte, albume de schiţe, fotografii şi desene tec. Acestea asigură culegerea sistematică a faptelor lingvistice, care pot fi uşor comparabile cu cele dintr-un alt grai. Ancheta dialectală este, de

---

[131] Pentru istoricul dialectologiei române, în afară de lucrările citate, se pot consulta: Pop, ***Dial***. I, p.667-733; Ionescu-Ruxăndoiu, ***Probl. dial.***, *p.* 29-42, A. Avram, ***Où en sont les recherches dialectales en Roumanie ?*** în *La ricerca dialettale*, I, 1975, p. 61-71.

aceea, principala metodă de culegere ştiinţifică a materialului lingvistic.

Ancheta dialectală, după modul de culegere a materialului, poate fi de două feluri: *indirect* şi *direct.*

a. Ancheta indirectă sau prin corespondenţă

Ancheta indirectă sau. *prin corespondentă* necesită deplasarea pe teren a cercetătorului. Se trimit chestionare intelectualilor dintr-o localitate sau din mai multe localităţi. La început, înaintea listei de întrebări, se dau explicaţiile necesare privind scopul anchetei, alegerea informatorilor, transcrierea materialului etc. Astfel de anchete au organizat, spre exemplu, Gr. Wenker pentru alcătuirea atlasului său lingvistic, folosind o serie de fraze care trebuiau „traduse" în dialect, şi B.P.Hasdeu, cu scopul de a aduna informaţii pentru *Etymologicum magnum Romaniae.*

O anchetă indirectă a organizat apoi Sextil Puşcariu, cu opt chestionare, alcătuite, în cea mai mare parte, de Ştefan Paşca: I. *Calul*; II. *Casa*; III. *Firul*; IV. *Nume de loc şi de persoană;* V. *Stâna, păstoritul şi prepararea laptelui;* VI. *Stupăritul;* VII. *Instrumente muzicale;* VIII. *Mâncăruri şi băuturi.* Aceste chestionare au fost publicate şi difuzate între 1922 şi 1937.

Sextil Puşcariu voia sa folosească materialul astfel adunat pentru *Dicţionarul Academiei,* ce-i fusese încredinţat lui, precum şi pentru *Atlasul lingvistic român* pe care îl proiecta. Deşi ALE va fi alcătuit prin anchete directe, cu alte chestionare, nu au fost suprimate anchetele indirecte, chestionarele amintite mai sus fiind folosite, independent de atlas, pentru culegerea de material lingvistic, care a fost depozitat la Muzeul limbii române din Cluj[132]. De altfel, răspunsurile primite nu se repartizează uniform, încât, dacă am dori să alcătuim hărţi pe baza lor, acestea ar prezenta o serie de goluri.

Cu o astfel de anchetă care necesită eforturi materiale mai reduse decât cea directă
putem cuprinde într-un timp scurt un teritoriu lingvistic întins şi putem culege un material
lexical bogat. Neajunsurile anchetei indirecte sunt însă mai mari decât avantajele ei: nu
avem certitudinea exactităţii transcrierii fonetice; nu ştim sigur dacă intelectualul căruia
i-am trimis chestionarul a ales cel mai bun informator; nu avem certitudinea că intelectualul care, eventual, formulează singur răspunsul este din localitatea unde funcţionează sau este venit din altă parte; nu putem verifica uşor exactitatea răspunsului primit; este posibil ca răspunsul dat să fie rezultatul colaborării mai multor informatori etc.

b. Ancheta directă

Neajunsurile au dus la concluzia că *ancheta directă,* adică cea efectuată pe
teren, prin contactul nemijlocit al cercetătorului cu informatorul, constituie calea cea mai
bună pentru asigurarea exactităţii ştiinţifice a materialului cules. Anchetatorul îţi alege singur informatorii, potrivit unor criterii riguroase. Răspunsurile primite sunt notate imediat sau sunt înregistrate pe benzi magnetice spre a fi transcrise ulterior. Anchetatorul poate verifica mereu exactitatea răspunsurilor primite.

---

[132] ***Muzeul limbii române*** a fost un prestigios institut de cercetare ştiinţifică, înfiinţat pe lângă Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Cluj – Napoca.

În ancheta directă, cercetătorul foloseşte chestionarul, convorbirile tematice, discuţiile libere, procedeul indicării, la faţa locului, a obiectului sau a părţilor unui obiect[133], eventual unele albume conţinând fotografii, schiţe, desene (ceea ce s-ar putea numi metoda demonstrativă). De asemenea, anchetatorul se mai poate folosi de anumite fraze sau chiar
texte întregi, redactate în limba literară, pe care informatorul urmează să le ,,traducă" în dialectul său.

Pentru atlasele lingvistice romanice s-a folosit, spre deosebire de cele germanice de exemplu, ancheta directă. La noi, monografiile dialectale apărute şi atlasele lingvistice (WLAD, ALR, NALR) au fost alcătuite pe baza anchetei pe teren, singura care dă certitudinea exactităţii faptelor lingvistice adunate.

Ancheta directă cere o pregătire minuţioasă în comparaţie cu cea realizată prin corespondenţă. Efectuarea ei durează mai mult timp şi necesită mijloace materiale mai importante.

Dacă scopul anchetei este un atlas lingvistic, se recomandă ca aceasta să se desfăşoare pe baza unui chestionar. Se pot folosi convorbirile tematice, care, de obicei, se înregistrează pe benzi magnetice, pentru alcătuirea unor culegeri de texte, anexe ale atlaselor. Aceste înregistrări pot fi făcute la sfârşitul anchetei sau ulterior, de către acelaşi cercetător sau de către un alt specialist, înregistrările pe benzi magnetice, făcute pe baza unor convorbiri tematice, se recomandă cu deosebire pentru alcătuirea arhivelor fonogramice. Pentru **monografiile dialectale**, pe lângă chestionar, se folosesc convorbirile tematice şi discuţiile libere, acestea asigurând materialul necesar studierii sintaxei în general. Informarea în vederea alcătuirii unui glosar dialectal necesită, mai ales pentru noţiunile concrete, folosirea procedeului indicării obiectului, schiţei, fotografiei etc.

Ancheta directă nu trebuie să dureze prea mult timp. Este necesar ca un atlas, o monografie să reflecte un „moment” din evoluţia unei limbi sau a unei arii dialectale. Numai în felul acesta materialul adunat poate fi comparat cu altul, cules mai înainte. Un atlas permite apoi compararea graiurilor între ele, or, M. Cohen sublinia că „documentele de comparat trebuie să fie contemporane”.

c. Ancheta specială vs. ancheta generală

Anchetele dialectale pot fi, după aspectele pe care le urmărim, *speciale* şi *generale.* Într-o anchetă specială se cercetează, spre exemplu, un nivel al graiului, cum ar fi fonetica, sau chiar numai un anumit fenomen, ca, de pildă, palatalizarea labialelor. Ancheta generală vizează toate nivelele graiurilor (fonetica, gramatica, lexicul) şi se practică, în principiu, în vederea alcătuirii monografiilor dialectale şi a

---

[133] Acest procedeu arată legătura strânsă dintre dialectologie şi etnografie. El a fost influenţat de metoda de explicare a limbii cunoscută sub numele de **, »cuvinte şi lucruri »** al cărei creator a fost R. Meringer (1859-1931). Acesta a editat, împreună cu W. Meyer-Lübke, la Hsidalberg, în 1909, revista ,,Worter und Saclien". După R. Meringer, a face istoria limbii înseamnă a face istoria culturii. Prin urmare, ştiinţa limbii trebuie îmbinată cu ştiinţa lucrurilor. Un alt reprezentat al acestei metode, Fr. Krüger, cere, de aceea, o legătură cât mai strânsă între **geografia lingvistică** şi **geografia etnografică**. Metoda şi, totodată, concepţia lui R. Meringer i-a influenţat, în mod deosebit, pe K. Jaberg şi J. Jud, autorii primului atlas lingvistic italian (AIS). Hărţile acestui atlas cuprind şi numeroasc schiţe şi desene. Afară de aceasta, atlasul are şi o anexă, apărută în două volume. La noi, influenţa acestei metode se constată în numeroase lucrări, inclusiv în ALR. Geografia lingvistică a dat un impuls cercetării legăturii dintre lucruri şi cuvinte. Pentru metoda ,,cuvinte şi lucruri", v. lordan, *Lingv. rom.*, p. 70-80. Folosirea desenelor i-a inspirat americanului Stanley M. Sapon cunoscutul PLIM (A pictorial Linguistic)

atlaselor lingvistice. Anchetele vizând elaborarea de glosare dialectale au un caracter special.

d. Ancheta de probă (preliminară) s. ancheta definitivă

Se recomandă ca *anchetele definitive* şi în special cele directe să fie precedate de o *anchetă de probă,* numită şi *anchetă preliminară* sau *anchetă-sondaj,* care durează un timp scurt, atât cât este necesar ca cercetătorul să se familiarizeze cu graiul, să-şi aleagă informatorii, să-şi definitiveze chestionarul şi reţeaua de puncte de anchetat. În această anchetă se pot face şi înregistrări pe benzi de magnetofon.

Anchetele preliminarii sunt recomandabile când se urmăreşte elaborarea unor lucrări colective. Scopul lor este realizarea unei transcrieri fonetice unitare, stabilirea principiilor privind desfăşurarea anchetei definitive tec. Aceste puneri de acord între cercetători, care se pot grupa în echipe diferite, sunt garanţia unităţii şi a caracterului ştiinţific al lucrării.

3. Chestionarul dialectal

Chestionarul dialectal constă într-o listă de întrebări de care anchetatorul se serveşte pentru a culege materialul cel mai important. Lista este stabilită dinainte şi definitivată în ancheta preliminară. Când este vorba de lucrări care trebuie să cuprindă arii mai întinse, chestionarul are rolul de a asigura culegerea de fapte de limbă comparabile. El asigură unitatea lucrării.

În alcătuirea chestionarului este necesar să se ţină cont de specificul localităţii (regiunii) unde se va efectua ancheta, care determină ocupaţiile şi felul de viaţă ale locuitorilor. Calitatea, volumul răspunsurilor sunt condiţionate, într-o măsură considerabilă, de chestionar, ale cărui întrebări trebuie să fie cât mai simplu şi precis formulate.

Întrebările din chestionar pot fi *directe* şi *indirecte.* Întrebarea directă cuprinde faptul
lingvistic urmărit: „Ziceţi *fie-mea* sau *fiică-mea?"* Punând în felul acesta întrebarea, se înţelege că riscăm să-1 influenţăm pe informator. Există şi situaţii când nu putem evita întrebarea directă. Se recomandă însă să se adreseze informatorilor mai ales întrebări indirecte, care asigură un răspuns spontan, în orice caz mai sigur. Exemple: „La un om tare bătrân, cum îi ziceţi?" „Cum îi ziceţi la unealta aceea cu care scriu şcolarii cu cerneală?"

Tot întrebări indirecte sunt şi cele formulate astfel încât cer informatorului numai să le completeze cu faptul lingvistic urmărit de anchetator: „Când cineva şi-a stricat ceva, îl dai în judecată pentru ca ţi-a făcut?"

Uneori întrebarea este însoţită de un gest. Astfel, arătând cu degetul platca de la propria cămaşa, anchetatorul a pus întrebarea: „Cum numiţi bucata aceasta de pânză de la umărul cămășii?"

Nu este recomandabil să se insiste atunci când informatorul ezită să dea un răspuns. Ezitarea are explicaţiile ei şi trebuie aşteptat un alt moment pentru a pune aceeaşi întrebare sau pentru a o formula altfel. În orice caz, „stoarcerea", cu orice preţ, a unui răspuns la întrebarea pusă, poate duce la falsificarea realităţii lingvistice. Uneori se recurge la sugerarea formei urmărite. Nici acest procedeu nu constituie o garanţie a autenticităţii faptului
lingvistic.

Este recomandabil ca întrebările din chestionar să fie grupate în funcţie de

câmpul semantic, de înrudirea fenomenelor fonetice etc. Se asigură, astfel, o discuţie firească, în care faptele au o oarecare legătură între ele. Procedeul acesta este mult mai bun decât acela al succesiunii întrebărilor potrivit ordinii alfabetice a formelor care ar urma să fie culese, folosit de J. Gilliéron şi de E. Edmont pentru ALF. Primul procedeu este utilizat mai întâi de K. Jaberg şi J. Jud pentru AIS, apoi de autorii *Atlasului lingvistic român.*

Chestionarul destinat studiului monografic al unui grai este mult mai amănunţit decât
cel folosit în anchetele pentru atlase. Cercetarea monografică merge pe verticală, ceea ce
necesită cunoaşterea minuţioasă a graiului. Atlasul dă o imagine generală a unei limbi, a unei
arii dialectale şi asigură un număr oarecare de fapte lingvistice comparabile. Dacă chestionarul pentru alcătuirea atlaselor ar fi vast, anchetele ar dura prea mult timp, iar atlasul
nu ar mai reflecta un „moment" din evoluţia limbii.

Anchetele pentru atlasele lingvistice se efectuează cu un singur chestionar sau cu mai multe. J. Gilliéron a alcătuit un singur chestionar. K. Jaberg şi J. Jud au elaborat
trei chestionare pentru AIS. Cel dintâi este un chestionar „normal", folosit în întreaga reţea de puncte, cu care s-a asigurat unitatea atlasului. Al doilea, un chestionar „redus", este alcătuit prin simplificarea celui dintâi. A fost folosit numai în centrele urbane mari. Ultimul este un chestionar „dezvoltat" şi a fost utilizat pentru anchete minuţioase în vreo treizeci de puncte. După modelul primului şi ultimului chestionar de mai sus s-au alcătuit, la noi, două chestionare, unul „normal", altul „dezvoltat", în vederea elaborării *Atlasului lingvistic român.* Pentru elaborarea *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni,* s-a îmbinat principiul chestionarului unic cu cel al chestionarului multiplu, în sensul că lista de întrebări cuprinde trei compartimente. Primul compartiment este un *chestionar introductiv* ce urmăreşte culegerea de date despre localitatea unde se face ancheta şi despre locuitorii ei. Al doilea compartiment este un *chestionar general*, care se foloseşte în toate punctele; acesta este chestionarul de bază, cuprinzând întrebări despre corpul omenesc, familie, casă, curte, agricultură, hrană, îmbrăcăminte, timp, relief, şcoală etc. Al treilea compartiment cuprinde o juxtapunere de *chestionare speciale*, referitoare la domenii ca oieritul, morăritul, agricultura, viticultura, apicultura etc. Pentru chestionarul general se alege un informator, pentru cele speciale se aleg mai mulţi informatori în fiecare localitate.

4. Anchetatorul

O primă chestiune care se pune este aceea dacă anchetatorul trebuie să fie sau nu specialist. J. Gilliéron era de părere că un specialist se poate lăsa influenţat de cunoştinţele sale teoretice, care îl vor determina să aducă unele modificări răspunsurilor date de informatori. Acesta este motivul pentru care el l-a ales ca anchetator pe E.Edmont, nespecialist, dar cu dragoste pentru graiul popular şi cu un auz fin. S-a constatat însă că ALF conţine o serie de erori datorate mai ales faptului că E. Edmont nu era lingvist. Deşi ALF este cel dintâi atlas lingvistic ştiinţific, concepţia lui J. Gilliéron de a folosi un anchetator nespecialist nu a avut adepţi. Experienţa a

arătat că anchetatorul trebuie să fie lingvist şi să întrunească o serie de calităţi, precum un auz foarte bun, stăpânirea sistemului de notaţie fonetică, folosirea aparatelor necesare (magnetofon, aparat de fotografiat etc.). De asemenea trebuie să fie un tip comunicativ pentru a-şi apropia informatorii, să ştie să lucreze în general cu oamenii de la ţară, având în vedere că majoritatea anchetelor se efectuează la sate. Bineînţeles, anchetatorul nu trebuie să se lase influenţat, pe teren, de cunoştinţele sale teoretice. Numai astfel el va realiza adevărate „instantanee" lingvistice, pe care le va înţelege însă în profunzime, spre deosebire de un anchetator nespecialist.

O a doua chestiune este numărul de anchetatori / lucrare. S-a observat că există deosebiri de notaţie de la un anchetator la altul. Astfel, S. Pop notează, de regulă, *-i (cast),* pe când E. Petrovici notează *-a (casa).* Totuşi, ideea de a avea mai mulţi anchetatori este, în general, acceptată peste tot, deoarece se reduce durata anchetelor. Astfel, K. Jaberg şi J. Jud au avut pentru AIS trei anchetatori, iar Sextil Puşcariu a folosit pentru ALR doi anchetatori. Pentru atlasele regionale se folosesc, de regulă, echipe de mai mulţi anchetatori. Este cu
atât mai recomandabil ca anchetele să fie făcute de mai mulţi specialişti atunci când teritoriul lingvistic este vast.

În sfârşit, trebuie să ne mai punem şi întrebarea dacă anchetatorul va folosi limba literară sau graiul celui anchetat. Un anchetator nespecialist se va adresa informatorului în limba literară, căci nu cunoaşte dialectele. Specialistul se va exprima, pe cât posibil, ca în graiul cercetat, ceea ce îl va determina pe informator să nu literarizeze în mod forţat graiul local[134]. Se indică chiar ca anchetatorul să fie din părţile locului.

5. Informatorul

Calitatea anchetei dialectale depinde de alegerea *informatorului* (sau *subiectului).* Este necesar ca acesta să îndeplinească o serie de condiţii: să fie (ca şi familia din care provine) din localitatea unde se desfăşoară ancheta şi să fi trăit aici cea mai mare parte a vieţii; să aibă o pronunţie clară, să fie inteligent, să înţeleagă scopul venirii anchetatorului, să fie binevoitor, să accepte cu plăcere să stea un timp la dispoziţia anchetatorului. Acesta din urmă va nota, pentru fiecare informator, pe o fişă specială, numele şi prenumele, locul şi data naşterii, studiile făcute, ocupaţia, timpul pe care l-a petrecut în alte părţi şi cu ce scop (serviciu militar, şcoală etc.), apoi chiar unele amănunte referitoare la particularităţile de pronunţie, gradul de spontaneitate în darea răspunsurilor în timpul anchetei etc.

Când scopul anchetei dialectale este o monografie sau un glosar, se recomandă să lucrăm, pe rând, cu mai mulţi subiecţi, bărbaţi şi femei, de vârste diferite şi cu grad de instruire diferit. Ancheta nu poate avea loc numai cu bătrâni sau numai cu neştiutori de carte. Astăzi, când graiurile trec printr-o perioadă de transformări esenţiale, este necesar să folosim informatori cât mai mulţi şi cât mai diferiţi. De la caz la caz, pot fi folosiţi ca informatori şi copiii de vârstă şcolară. În Muntenii de Sus, spre exemplu, de lângă Vaslui, am constatat că acasă, copiii vorbesc la fel ca părinţii,

---

[134] Din acest punct de vedere există o dublă tipologie de informatori. Unii au un comportament *pasiv,* se exprimă în chipul cel mai firesc, poate şi pentru că nu înţeleg scopul anchetei, alţii au un comportament *activ,* care se poate manifesta în două direcţii: sau de a sublinia particularităţile dialectale, ajungând la exagerări, sau de a se exprima cât mai literar. Şi într-un caz şi în celălalt, anchetatorul are obligaţia de a pregăti informatorii, ceea ce se realizează în anchetele preliminare sau înainte de a trece la ancheta definitivă.

adică un grai cu multe particularităţi ardeleneşti (satul însuşi se numeşte *Munčeni)*, pe când la şcoală se exprimă literar. Nu putem însă lua răspunsurile unui copil de 9 ani, cum a făcut Gustav Weigand în unul din punctele anchetate,
drept model pentru graiul respectiv. Cu cât vom folosi informatori mai mulţi şi mai diferiţi cu atât vom putea studia mai profund un grai. Este de la sine înţeles că nu vom evita informatorii tineri, întrucât în primul rând prin intermediul lor pătrunde limba literară.

Când efectuăm anchete pentru un atlas lingvistic, problema informatorului se pune,
întrucâtva, diferit. Se alege, pentru fiecare localitate, cel puţin pentru partea cu caracter
general a chestionarului, un singur subiect. Numai astfel se poate asigura compararea materialului lingvistic adunat. Alegerea acestui informator este cu atât mai importantă. În acest caz ne orientăm către persoane care cunosc bine graiul. Experienţa arată că cei mai buni subiecţi sunt persoanele având vârsta între 30 şi 65 de ani. Nu se pot alege, bineînţeles, pentru fiecare punct din reţeaua stabilită, informatori de aceeaşi vârstă. În ceea ce priveşte chestionarele speciale, este indicat să se aleagă, pentru aceeaşi localitate, mai mulţi informatori (spre exemplu, unul pentru întrebările privind viticultura, altul pentru cele referitoare la apicultură etc.).

Este posibil ca atunci când lucrăm cu un singur subiect, pentru atlas, să apară şi *informatori ocazionali (secundari)*, care asistă, un timp, la anchetă. Aceştia pot face completări preţioase sau da chiar răspunsuri întregi în locul informatorului principal.

Anchetatorul trebuie să consemneze toate acestea, indicând că este vorba de un informator ocazional. Astfel de informaţii sunt date, de obicei, pe marginea hărţilor lingvistice, sub formă de completări ale răspunsurilor obţinute de la informatorul de bază.

6. Anchetatorul-informator

Uneori, anchetatorul însuşi poate fi şi informator, când studiază graiul localităţii sale natale. Aceasta este metoda *anchetatorului-informator*. Informatorul fiind specialistul însuşi,
procedeul dă garanţia corectitudinii materialului cules şi posibilitatea de a verifica mereu exactitatea faptelor lingvistice. Anchetatorul-informator poate studia în profunzime graiul, poate urmări felul cum a evoluat acest grai de-a lungul timpului. Metoda aceasta de culegere
a materialului lingvistic prezintă şi dezavantaje. Astfel, anchetatorul-informator nu poate cuprinde decât o localitate, cu al cărei grai trebuie sa păstreze mereu legătura spre a putea urmări felul cum acesta evoluează. Altfel, este nevoie să verifice propriul grai cu ajutorul unor informatori din localitate. Anchetatorul-informator va aduna un material bogat privind lexicul, morfologia, chiar şi fonetica, dar va „culege” mai greu texte care să reprezinte sintaxa cea mai autentică. De aceea anchetatorul-informator este nevoit să apeleze şi la localnici. Metoda aceasta permite cercetarea monografică a unui grai, explorarea lexicului în vederea alcătuirii unui glosar dialectal, dar nu poate fi folosită pentru atlasele lingvistice.

7. Punctul (de) anchetat şi reţeaua de puncte

Orice localitate în care se efectuează sau se va efectua o anchetă dialectală constituie un *punct (de) anchetat.* Când avem în vedere o monografie dialectală, un

glosar privind un grup de localităţi, sau un atlas lingvistic, anchetele se fac într-o *reţea de puncte,* numită astfel deoarece, dacă unim prin linii localităţile de anchetat, obţinem un desen ce seamănă cu o plasă. Spaţiile dintre mai multe puncte vecine din reţea nu sunt altceva decât „ochiurile" acestei plase, care, cu cât sunt mai mici, cu atât lasă să-i scape cercetătorului mai puţine fapte lingvistice[135]. Pe harta lingvistică, fiecare punct din reţea este reprezentat, de obicei, printr-o
cifră, în dreptul căreia se notează răspunsul dat de informator.

În principiu, reţeaua de puncte este stabilită dinainte, rămânând să fie definitivată în anchetele preliminare. Modificări se pot face pe măsură ce se efectuează anchetele definitive.
Dacă cercetăm o arie dialectală mică, este indicat să includem în reţea toate localităţile. Când anchetele au drept scop o lucrare privind regiuni mai întinse sau un întreg teritoriu lingvistic, se alege un anumit număr de localităţi.

La stabilirea „ochiurilor" reţelei de puncte este necesar să avem în vedere, în primul rând, gradul de unitate al graiurilor, apoi includerea tuturor categoriilor de localităţi. S-a observat că, adesea, ariile din zonele cu teren accidental sunt mai fărâmiţate, pe când cele de la şes sunt mai unitare. Graiurile arhaice, situate, de obicei, în arii laterale şi izolate, sunt, adesea, mai fărâmiţate decât cele centrale. Aşadar, între punctele din reţea distantă va fi mai mică sau mai mare, în funcţie de unitatea graiului. Cei mai mulţi cercetători au ţinut seama de aceste realităţi. În principiu se stabileşte o distanţă relativ egală între localităţi, spre a se evita golurile. Astfel, distanţa dintre localităţile din reţeaua lui S. Pop era de circa 35 km, iar cea dintre localităţile reţelei lui E. Petrovici de vreo 90 de km. Dacă privim hărţile atlasului, observăm că, în Muntenia, localităţile sunt mai rare (fără a se depăşi distanţele de 35, respectiv 90 de kilometri), pe când în Maramureş sau nordul Transilvaniei, sunt mai dese. La fel procedase şi J. Gilliéron. În Île de France, spre exemplu, s-au făcut pentru ALF doar 3-4 anchete, pe când în Alpi, Pirinei etc., unde graiurile se deosebesc aproape de la o vale la alta, au fost incluse în reţea 8-10 puncte pentru fiecare judeţ. Mărimea „ochiurilor" reţelei poate depinde şi de alţi factori. Astfel, A. Griera pentru atlasul său[136] a dat o altă orientare reţelei de puncte, nemaiţinând seama de distanţa medie. Punctele sunt mai dese în jurul marilor centre urbane, precum şi în apropierea graniţelor dialectale.

Nu poate fi acceptată concepţia de a se cerceta numai graiul de la sate. J.Gilliéron nu a inclus nici un oraş în reţeaua pentru ALF. Acest lucru s-ar putea explica prin aceea că oraşele franceze nu mai cunoşteau vorbirea dialectală. Trebuie să studiem şi graiul de la oraş, chiar dacă acesta este foarte apropiat de limba literară. În reţeaua ALR-ului au fost incluse şi câteva localităţi urbane ca Zimnicea, Covasna. La fel procedaseră K. Jaberg şi J. Jud, introducând în reţeaua AIS-ului oraşe ca Florenţa, Napoli, Torino[137].

Atunci când sunt de cercetat mai multe puncte, majoritatea cercetătorilor recomandă ca anchetele să se efectueze nu în linie dreaptă, ci în zigzag. Scopul acestei metode este ca anchetatorul să meargă ceva mai departe de ultimul punct anchetat,

---

135 v. Iorgu Iordan, ***Lingv. rom.***, p. 154, nota 2!

136 A. Griera. ***Atlas linguistic de Catalunya***, în 5 volume, Barcelona, 1923-1939. Pentru amănunte privind ALCat. v. Pop, ***Dial.***, I, p. 364-365.

137 Studiul graiului unui oraş este foarte dificil datorită structurii lingvistice eterogene a locuitorilor. Nu ne putem limita la un singur subiect, ci va trebui să alegem un eşantion. Graiul oraşului, mai ales al unui centru mare, caracterizat prin numeroase fluctuaţii de populaţie, se poate face sub formă monografică. Atlasul ar rămâne deficitar.

spre a nu se lăsa influenţat de materialul lingvistic cules în ancheta precedentă. Dacă anchetăm localităţi prea învecinate, există pericolul de a uniformiza notaţia. Nu toţi cercetătorii acceptă însă acest punct de vedere. Astfel, G. Weigand a făcut anchetele sale în linie dreaptă. La fel a procedat şi Gino Bottiglioni în anchetele pentru ALEIC susţinând că pericolul „autosugestionării" poate fi înlăturat dacă anchetatorul cunoaşte bine graiul anchetat, îşi alege bine informatorii şi dacă lucrează cu mai mulţi informatori.

II. INTERPRETAREA

Materialul lingvistic adunat poate fi interpretat după mai multe metode şi valorificat
în lucrări diferite.

1. Glosarul dialectal

O primă „formă"[138]
de studiu la care au dus preocupările pentru cunoaşterea unui grai
a fost **glosarul dialectal**.

La început, culegerea lexicului dialectal nu se făcea după metode ştiinţifice. Am aminti, la noi, spre exemplu, *Dictionarium valacho-latinum,* cunoscut şi sub numele de *Anonymus caransebesiensis,* alcătuit probabil pe la sfârşitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului următor, având, parţial, şi caracter dialectal. Dicţionarul cuprinde peste cinci mii de cuvinte, unele fiind cunoscute în graiurile bănăţene şi în alte graiuri de peste munţi. De aici până la *glosarele* ce însoţesc astăzi **NALR,** drumul este lung. Glosarele s-au specializat, s-au perfecţionat mereu.

S-a crezut, după apariţia geografiei lingvistice, că glosarele nu vor mai fi necesare. Li
s-au obiectat, între altele, transcrierea fonetică imperfectă, localizarea imprecisă a termenilor,
lipsa desenelor care să ilustreze mai bine sensul cuvântului, lipsa de informaţii privind timpul
când apare un cuvânt, chiar faptul că nu toţi termenii cuprinşi în glosar sunt sincronici etc. Unii adversari sau chiar adepţi ai atlaselor lingvistice au aparat glosarele, dându-şi seama că
cele două tipuri de lucrări se completează reciproc. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât numeroase glosare dialectale au remediat inconvenientele amintite. Am adăuga că şi glosarele au început să folosească, în limitele posibile, metoda geografică.

Un glosar este mai bogat în termeni decât un atlas. Chestionarul însuşi nu permite includerea unui număr prea mare de cuvinte, care să figureze pe hărţi. Ancheta pentru atlas nu poate apoi releva prea multe sinonime. Astfel pentru noţiunea

---

[138] După L. B1oomfield, ***Le langage***, Paris, 1970, p. 304, există trei „forme" de studiere a graiurilor: ***glosarul dialectal, monografia*** (adică ***gramatica dialectului local***) şi ***atlasul lingvistic.***

de „ţeastă” există mai multe denumiri decât se poate constata cu harta nr. 7 din ALR I; I. Gerhard Rohlfs a notat, făcând anchete pentru AIS, doar şase termeni în 15 localităţi calabreze pentru noţiunea „diavol”. Câţiva ani mai târziu, acelaşi cercetător a cules, din aceleaşi localităţi, pentru un glosar regional, folosind izvoare scrise şi orale, încă 34 de cuvinte. Deosebit de semnificativ ni se pare faptul că A. Griera este autorul nu numai, al atlasului lingvistic al catalanei, ci şi al unui monumental glosar catalan, cuprinzând 14 volume!

La noi, în ultimele decenii, au apărut glosare dialectale de o certă valoare ştiinţifică. Amintim aici *Materiale şi cercetări dialectale, 1*; *Lexic regional*, vol. I, II, Bucureşti, 1960, 1967 (redactor coordonator Gh. Bulgăr); *Glosar regional*, alcătuit de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, Bucureşti, 1961; *Glosar regional Argeş*, de D. Udrescu, Bucureşti 1967. Notăm tot aici şi *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, al lui Tache Papahagi, Bucureşti, 1963; în 1974 a apărut ediţia a doua.

Geografia lingvistică nu a înlăturat glosarele dialectale, ci a contribuit la dezvoltarea lor. Mai mult, glosarele devin necesare pentru întregirea atlaselor lingvistice.

2. Monografia dialectală

Materialul dialectal adunat poate fi valorificat şi sub forma ***monografiei.*** Dacă anchetele pentru un atlas sunt limitate ca timp şi ca volum de informaţii, cele pentru monografie, de altfel ca şi cele pentru glosarul dialectal, pot fi prelungite oricât, permiţând culegerea unui material lingvistic deosebit de bogat. La culegerea materialului pentru o monografie dialectală se pot folosi toate procedeele: **chestionarea, convorbirile tematice, metoda indicării obiectelor, „traducerea” de fraze** etc. Anchetatorul poate reveni în
punctele cercetate pentru verificarea şi completarea materialului lingvistic. Monografia dialectală permite, datorită faptelor de limbă bogate pe care le cuprinde, o explorare profundă, pe verticală, a unui grai. Studiile monografice „sunt în fond gramatici istorico-comparative ale unităţilor locale ale unei limbi”.[139]

După apariţia atlaselor lingvistice, unii cercetători au crezut că nu vor mai fi necesare
monografiile, plecând mai ales de la faptul că acestea din urmă nu dau o imagine generală a ariei şi nu permit decât cu greutate compararea graiurilor. Monografia, care permite studiul
minuţios al graiului sau al ariei dialectale, nu poate fi însă desfiinţată şi nici măcar trecută pe
un plan secundar. Mai mult, monografiile dialectale folosesc, în ultimul timp, şi **metoda geografică.** Atlasele le-au dat, putem spune, un impuls. Se recomandă, astfel, tot mai mult, să se cerceteze monografic graiul fiecărui punct din reţeaua atlaselor lingvistice. Această relaţie între atlase şi monografiile dialectale va duce la o cunoaştere temeinică a graiurilor.

Monografia dialectală are un capitol introductiv ce conţine date referitoare la topos – ca aşezare – şi la colectivitatea de vorbitori ce locuiesc ţinutul respectiv, despre legăturile populaţiei locale cu vecinii, despre tradiţii şi obiceiuri, informaţii ce facilitează argumentaţia necesară explicării graiului. Partea (pur) lingvistică, cea mai importantă, unde se analizează fiecare nivel al structurii morfosintactice de interes

---

[139] Coteanu, ***Elem.***, p. 40.

(fonetica, gramatica, lexic) este cea de-a doua componentă. Se insistă asupra particularităţilor specifice graiului studiat, fără a se neglija particularităţile ariei mai mari din care acesta face parte. Descrierii şi explicării
graiului le urmează textele, transcrise fonetic, care trebuie să fie cât mai variate, să-i intereseze nu numai pe dialectologi, ci şi pe folclorişti, etnografi etc.

Monografia poate cuprinde şi un glosar, spre a explica toate cuvintele regionale mai puţin cunoscute, îndeosebi pe cele semnalate pentru prima dată.

Studiul monografic al unui grai se încheie cu un indice de nume, de materii etc., care să faciliteze consultarea lucrării. Este de preferat ca monografia să cuprindă, sub formă de anexe, fotografii, harţi, desene, planşe ilustrative etc.

Amintim câteva monografii dialectale: I.A. Candrea, *Graiul din ţara Oaşului*, în „BuIetinul Societăţii Filologice", Bucureşti, nr. 2, 1906; Ov. Densusianu, *Graiul din ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915; T. Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925; T. Teaha, *Graiul din valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961; N. Saramandu, *Cercetări asupra românei vorbite în Dobrogea*, Bucureşti, 1972.

3. Atlasul lingvistic

Cea mai amplă lucrare în care sunt adunate faptele dialectale este *atlasul lingvistic*. În
urma anchetelor în reţeaua de puncte stabilită se culege un material comparabil, care este notat pe *hărţile lingvistice*. Cu ajutorul hărţii nr. 112, din ALR I, I, putem observa ce termeni există pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân pentru noţiunea *guturai*. Putem stabili aria fiecărui termen *(guturai, troahnă, zalfă, târnafes, răpciugă, fofaină, şuhărie, bâcniţă* etc.)[140]

Harta lingvistică are un număr, un titlu şi cuprinde un singur fapt de limbă[141]

. Pentru notarea particularităţilor lingvistice se folosesc transcrierea fonetică sau, pentru economia de spaţiu, diferite semne, legenda. Primul procedeu este folosit, spre exemplu, de ALR. Hărţile atlasului lui G. Weigand, ca şi cele din ALRM folosesc semne (triunghiuri, cercuri) în culori diferite, spre a se urmări mai uşor aria fiecărei particularităţi lingvistice. Putem constata, chiar de la început, că harta lingvistică lărgeşte orizontul cercetătorului şi dă posibilitatea să se urmărească, pe un teritoriu de limbă întins, elementele de continuitate şi cele de discontinuitate. Ea oferă, de asemenea, posibilitatea să se urmărească limitele dialectale, influenţele reciproce dintre graiuri etc.

a. Primele atlase lingvistice

- Cel dintâi atlas lingvistic alcătuit pe baza de anchetă directă a fost publicat, în 1881,

la Paris, de către J. Gi1liéron, un savant elveţian care şi-a desfăşurat însă cea mai mare parte a activităţii în Franţa. Acest *Petit atlas phonétique du Valais roman (Val du Rhône)* cuprinde 38 de pagini de text şi 30 de planşe cu distribuţia fenomenelor

---

[140] v. Șt. Giosu, ***Termenii pentru noţiunea «guturai» pe baza Atlasului lingvistic român***, în SCSt, XIV, 1963, fasc. 2, p. 221-243.

[141] Uneori sunt notate, pe aceeaşi hartă, câteva fapte înrudite, dar aceasta poate îngreuia lectura. În anumite cazuri (este vorba de notarea unor propoziţii sau fraze), pentru acelaşi ,,fapt" lingvistic, se alcătuiesc mai multe hărţi. Procedeul este determinat de lipsa de spaţiu de pe hartă. Astfel, fraza ,,V-am spus sa nu faceţi nimic fără mine" este notată pe trei hărţi: h. 1643 *V-am spus...* ; h. 1644 .. *.să nu faceţi nimic...* ; h. 1645 .. *.fără mine*" (ALR s.n., VI).» Pentru schimbările titlului acestui atlas,v. lordan, ***Lingv. rom.***, p. 151 ; Pop, ***Dial.***, II, p. 750.

lingvistice. J. Gilliéron a făcut anchete în 40 de localităţi elveţiene situate la sud-est de lacul Léman, spre a ilustra ideea lui P. Meyer că sarcina dialectologului este de a face nu geografia dialectului, ci geografia particularităţilor dialectale.

- În 1881 apare, la Strassburg, prima fasciculă, de 6 hărţi, din *Sprachatlas von Nord-*

und Mitteldeutschland ..., iniţiat de G. Wenker. Anchetele pentru acest atlas au început în 1876, prin corespondenţă. Autorul urmărea mai ales pronunţia, adică particularităţile fonetice. La început, anchetele au cuprins Renania, apoi s-au extins în Westfalia şi în alte provincii. Din 1887 G. Wenker a avut şi colaboratori, cel mai de seamă fiind F. Wrede, creatorul şcolii germane de geografie lingvistică. Opera lor a fost continuată de alţi cercetători, dintre care amintim aici pe W. Mitzka şi B. Martin.

Cu acest atlas G. Wenker a vrut să dovedească existenţa limitelor dialectale precise. Dacă avem în vedere data începerii anchetei, putem afirma ca G. Wenker este cel dintâi cercetător la care apare ideea unui atlas lingvistic.

În istoria dialectologiei, acest *Deutscher Sprachatlas* ... înseamnă un moment deosebit de important. Dar geografia lingvistică, metoda de studiere a limbii cu ajutorul hărţilor lingvistice, al cărei creator este J. Gilliéron, este legată de apariţia atlasului lingvistic al Franţei.

b. Alte atlase lingvistice

Pentru a înţelege mai bine structura ALR-uIui este necesar să cunoaştem, dintre celelalte atlase romanice, mai ales *Atlas linguistique de la France,* de J. Gilliéron şi E. Edmont, apărut între 1902 şi 1910, şi *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz,* publicat între 1928 şi 1940, sub conducerea lui K. Jaberg şi J. Jud, elevi ai lui J. Gi11iéron. .

- Anchetele pentru ALF au fost efectuate în anii 1897-1901, în 639 de localităţi. J.

Gilliéron a ales un anchetator nespecialist, singurul care, în concepţia sa, poate nota exact ceea ce aude pe teren, realizând, astfel, instantanee „lingvistice".

Chestionarul alcătuit de J. Gilliéron avea, la început, 1400 de întrebări. În timpul

anchetelor, lista întrebărilor a fost mereu completată, atingând cifra de 1920. Anchetele, efectuate în zigzag, constau din „traducerea" în dialect, de către subiect, a cuvântului sau frazei din chestionar. Pentru a culege numele de plante, E. Edmont a folosit, în anchete, şi un

ierbar. Notaţia era cea impresionistă, deoarece J. Gilliéron nu voia nici un fel de modificare a primului răspuns, nici un fel de retuşare. El cerea „exactitatea fotografiei".

În majoritatea localităţilor, anchetatorul a lucrat cu un singur subiect. În vreo 70 de

puncte au fost folosiţi câte doi informatori. Numai în câteva puncte, răspunsurile au fost date de trei sau patru informatori. E. Edmont a lucrat cu informatori având vârsta între 15 şi 85 de ani. Rapiditatea cu care s-au efectuat anchetele a făcut că nu întotdeauna E. Edmont să-şi poată alege cel mai bun informator. În vreo 200 de puncte şi-a ales persoane cu o bună pregătire intelectuală, care, de aceea, nu vorbeau cel mai autentic grai local.

Răspunsurile din fiecare localitate erau notate de anchetator într-un caiet. După terminarea anchetei i se expedia caietul lui J. Gilliéron, care se ocupa cu redactarea atlasului. E. Edmont a colaborat efectiv la corectarea hărţilor. De aceea J. Gilliéron a considerat tot timpul ca ALF are doi autori.

ALF este publicat în 35 de fascicule. Hărţile, grupate în trei serii, sunt aşezate în ordinea alfabetică a cuvintelor din chestionar. Seria A, alcătuind atlasul general (h. 1-1421),
cuprinde hărţi pentru cuvintele din prima formă a chestionarului. Seria B (h. 1422-1747)
este formată din hărţi cu contur mai mic, privind Franţa meridională. Seria C (h. 1748-1920) priveşte o parte foarte restrânsă din sudul Franţei. Cele trei tipuri de hărţi sunt posibile datorită amplificării continue a chestionarului.

ALF a însemnat pentru ştiinţa limbii o adevărată cotitură. Cu ajutorul unor hărţi din acest atlas, J. Gillieron a elaborat câteva studii în care a pus bazele unei noi metode de cercetare a limbii, numită ***geografia lingvistică***.

- *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Sűdschweiz* este unul dintre cele mai bune

atlase romanice. **K. Jaberg** şi **J. Jud** au ales trei anchetatori: P. Scheuermeier, G. Rohlfs şi M. Leopold Wagner. În felul acesta, anchetele în cele 407 puncte au putut fi efectuate într-un timp relativ scurt (1919-1928). Fiecare anchetator a lucrat în zona lingvistică pe care o cunoştea mai bine.

Chestionarul „normal", alcătuit după modelul celui al lui J. Gilliéron, cuprindea circa 2000 de cuvinte şi forme, cel ,,redus" vreo 800 de întrebări, iar cel „dezvoltat" aproximativ 4000 de întrebări.

Cele opt volume ale atlasului cuprind fiecare câte două părţi; acestora li se mai adaugă şi o anexă (*Bauernwerk*. . .) în două volume.

Hărţile din AIS au mai ales caracter lexical şi sunt grupate pe sfere semantice. Astfel,
vol. I cuprinde hărţi privind : a) familia (nume de rudenie, vârstă, naştere, căsătorie etc.) şi
b) corpul omenesc.

Inovaţiile aduse faţă de ALF înseamnă un progres în elaborarea unui atlas lingvistic: anchetatorii sunt specialişti; se folosesc mai multe chestionare; sunt cuprinse în reţea şi câteva oraşe mari; se pune accentul pe lexic; sunt grupate hărţile pe sfere semantice; se face o mai strânsă legătură între dialectologie şi etnografie, îmbinându-se geografia lingvistică cu metoda „cuvinte şi lucruri"; pe hărţi sunt desenate, adesea, diferite obiecte; se folosesc adnotările pe marginea hărţilor, care completează răspunsul propriu-zis dat la întrebare; atlasul cuprinde şi referiri la ALF şi ALCat., dând cercetătorului posibilitatea de a face studii comparative pe un plan romanic mai larg.

- După începerea anchetelor pentru AIS, **M. Bartoli** şi **U. Pellis** iniţiază un alt atlas,

intitulat *Atlante linguistico italiano.* Au mai colaborat, un timp, la conducerea atlasului, şi alţi cercetători. Anchetele, care încep în 1925 şi se încheie în 1964, sunt efectuate, la început, numai de **U. Pellis**. S-au adăugat, cu timpul, şi alţi anchetatori.

ALI cuprinde o reţea de 1000 de puncte, distribuite uniform. Chestionarul, care avea, iniţial, 7000 de întrebări, a fost redus, ulterior, la 3000 de întrebări. Acest chestionar era
alcătuit din două părţi: un chestionar *general*, cuprinzând întrebări referitoare la familie, societate, natură etc., şi unul *special*, ce urmărea domenii ca agricultura, vânătoarea etc. Un
alt chestionar, *suplimentar*, era destinat tehnicii, obiceiurilor, credinţelor populare etc. În sfârşit, mai era şi un chestionar *morfologic*. În anchete s-au folosit şi albume, fotografii,

ilustraţii.

Dacă AIS a dat atenţie deosebită raportului dintre cuvinte şi lucruri, ALI are, printre
ţelurile principale, descoperirea centrelor inovatoare şi a rolului acestora în realizarea unităţii lingvistice regionale. ALI îşi propune să studieze şi transformările culturii rurale, felul cum aceasta se opune sau se adaptează modelului de cultură al centrului de inovaţie, adică
unei culturi având un prestigiu mai mare[142].

Anchetele au durat prea mult, ceea ce creează dificultăţi la compararea datelor culese. S-au făcut, cu timpul, şi modificări în transcrierea fonetică. Se pun, prin urmare, numeroase şi dificile probleme în momentul de faţă, când se lucrează la redactarea acestui atlas, sub conducerea lui C. Grassi. Aceste dificultăţi sunt învinse cu ajutorul maşinilor electronice. Se elaborează, cu ajutorul tehnicii moderne, nu numai hărţile atlasului, ci şi diferiţi indici alfabetici, indici inverşi, indici pentru fiecare punct anchetat etc. Toate acestea arată că şi tehnica modernă contribuie la dezvoltarea dialectologiei în general şi a geografiei lingvistice în special.

- Necesitatea studierii cât mai amănunţite a dialectelor 1-a dus pe **A. Dauzat**, în 1939,

la ideea elaborării unui nou atlas lingvistic francez, pe regiuni, al cărui proiect este schiţat în articolele sale *Un nouvel Atlas linguistique de la France*[143]şi *Le nouvel Atlas linguistique de la France*[144].

Noul atlas este conceput ca un ansamblu de 13 atlase regionale, elaborate de specialişti pe cât posibil din părţile locului. Reţeaua de puncte este de trei ori mai densă decât cea din ALF, incluzând şi toate localităţile anchetate de E. Edmont.

S-au elaborat chestionare mai reduse şi mai puţin uniforme decât cel al lui J. Gilliéron. Pentru eliminarea inconsecvenţelor s-au făcut anchete de probă şi s-a stabilit o unitate de metodă şi de conducere[145]

.

c. Atlasele lingvistice ale limbii române

Limba noastră se numără printre primele limbi romanice care au avut un atlas lingvistic. Acest atlas, alcătuit de romanistul şi balcanologul german G. Weigand (1860-1930), se intitulează *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* şi apare la Leipzig, în 1909.

- Atlasul lui G. Weigand (WLAD) are 67 de hărţi, majoritatea fiind consacrate faptelor

---

[142] v. C. Grassi, ***Quelques considérations tirées de l'analyse des premières cartes de I'Atlas linguistique italien***, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, II, p. 204.

[143]*Le français moderne*, tomul VII, 1939, nr. 2, p. 97-101

[144] *Ibidem*, nr. 4, p. 289-292; folosim, în continuare, pentru acest atlas, NALF

[145] [1] v. J. MazaIeyrat, ***Les raisons d'être de nos atlas linguistiques. II y a encore des enquêtes à faire***, în Le français moderne, tomul XXI, 1953, nr. 2, p. 91-99. Până în prezent au apărut, între altele: ***Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais,*** sub conducerea lui P. Gardette, Lyon, 1951 ; ***Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central***, de P. Nauton, Lyon, 1956 ; ***Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne,*** de J. Séguy, Toulouse, 1954; ***Atlas linguistique et ethnographique de la Franche-Comté***, de Colette Dondaine, Paris, 1972 etc. Mai notăm aici două atlase regionale: Gino Bottiglioni, ***Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica,*** Pisa, 1933-1942 (ALE 1C); Antoni Griera, ***Atlas lingűistic d'Andorra***, Andorra, 1960. Andorra, cu 16.000 de locuitori, este un stat liliputan, în Pirinei, având ca limbă oficială catalana. Andorranii propriu-zişi (ceilaiţi sunt spanioli şi francezi) erau, la efectuarea anchetei, în număr de circa 5300.

fonetice. Autorul a împărţit teritoriul dacoromân în şase zone (de nord-vest, sud-vest, sud, nord, nord-est şi sud-est). Aşadar, un cuvânt *(făină, grâu, pară* etc.) trebuie căutat pe şase hărţi parţiale. Numai în felul acesta avem imaginea de ansamblu a unei particularităţi fonetice. Cuvintele-tip *(Normalwörter),* peste o sută, alese de G. Weigand pentru „chestionarul" său, prezintă diferite sunete în poziţii variate. Ancheta consta în organizarea unor discuţii care să prilejuiască informatorului folosirea fiecărui cuvânt sau, pur şi simplu, „traducerea" în graiul local al cuvântului.

Din cele 67 de hărţi, 48 sunt parţiale, fiecare cuprinzând câte 3-5 cuvinte cu pronunţiile lor locale. Pentru notarea formelor cuvintelor, G. Weigand foloseşte pătrate mici şi mari. Acestea sunt constituite din 4 triunghiuri, fiecare reprezentând, în funcţie de felul cum este colorat, forma unui cuvânt. Astfel, h. 1 cuprinde pronunţiile cuvintelor *câine, grâu, râd, ţin,* h. 4 formele cuvintelor *cheie, dinte, tei.* Atlasul are apoi 16 hărţi sintetice (*Übersichtskarten*), cuprinzând tot teritoriul lingvistic dacoromân (h. 49-64). Spre exemplu, h. 49 prezintă rostirea lui *î* în *grâu* şi *bătrân,* a lui *se* în *pasere, secară* şi a lui *ea* în *seară.*

Harta 65 delimitează, cu isoglose colorate, cele trei „dialecte" admise de G. Weigand, moldovenesc, muntenesc şi bănăţean. Harta 66 indică, prin linii colorate, ariile cercetate şi căile urmate de G. Weigand în anchete, totalizând 13 750 de kilometri. Atlasul se încheie cu o hartă demografică (nr. 67). De asemenea, atlasul are o introducere, în limba germană, în care autorul dă informaţii asupra anchetei şi face observaţii privind structura dialectului dacoromân. Reţeaua a fost străbătută, aproape toată, numai de G. Weigand. Doar pentru anchetele în 47 de puncte din cele 752 cât cuprinde reţeaua au fost solicitaţi câţiva elevi şi colaboratori ai săi (S. Puşcariu, E. Bacmeister şi A. Byhan).

G. Weigand şi-a ales informatori având, de regulă, vârsta de la 15 la 80 de ani. Nu avem însă date suficiente privind informatorii. De aceea nu putem face prea multe observaţii asupra criteriilor după care aceştia au fost aleşi. Se pare că G.Weigand căuta numai informatori neştiutori de carte.

Anchetele aveau loc acasă la informator. Uneori acestea se desfăşurau în piaţă, în zilele de târg, când subiectul trebuia să indice localitatea de unde provine. Acest procedeu nu trebuie folosit pentru două motive mai ales: inevitabil se ajunge la ancheta în grup, fapt care nu este recomandabil; nu există certitudinea că informatorul reprezintă într-adevăr graiul localităţii de unde vine. Se mai adaugă şi faptul că localităţile nu au fost alese după criterii ştiinţifice, ceea ce a făcut ca zone întregi să rămână neexplorate.

G. Weigand a folosit un sistem de transcriere fonetică elaborat de el însuşi, având la baza alfabetului latin, căruia i-a adăugat o serie de semne diacritice. Nu este o transcriere prea strâmtă, adică minuţioasă. Este de remarcat ca WLAD reproduce, în general, corect pronunţia dialectală. S-au strecurat însă şi multe erori; care se datorează alegerii informatorului, perceperii anchetatorului şi chiar faptului ca acesta nu stăpânea totuşi perfect limba română. Este fără îndoială ca o parte din inexactităţi se datorează efectuării anchetelor în linie dreaptă, nu în zigzag. G. Weigand însuşi mărturiseşte ca îi era greu, adesea, să distingă un sunet nou de altul, auzit în localitatea vecină[146].

În ciuda observaţiilor formulate, şi pe drept cuvânt, de specialişti, nu trebuie să uităm că WLAD, primul atlas al limbii române, a permis autorului să aducă însemnate contribuţii ştiinţifice privind repartiţia dialectului dacoromân. Ideile lui G. Weigand

---

[146] v. Pop, ***Dial.,*** I, p. 706.

vor fi preluate de alţi cercetători. Este de reţinut apoi ca WLAD are şi hărţi sintetice, care sunt de un real folos pentru cercetători.

În prezent, când dispunem de ALR si NALR, atlasul lui G. Weigand este mai mult un document decât un instrument de lucru.

- *Atlasul lingvistic român.* Cele opt chestionare amintite când am vorbit despre ancheta

indirectă şi, în special, primele, intitulate *Calul* şi *Casa,* au pregătit, oarecum, atmosfera pentru *Atlasul lingvistic român.*

În 1925, la primul Congres al filologilor români, se pune pentru întâia oară problema elaborării acestui atlas. Un an mai târziu, la al doilea Congres, se ţine un raport asupra atlasului. Chestiunile de detaliu vor fi discutate în mai multe şedinţe ale Muzeului limbii române din Cluj, sub egida căruia se va alcătui atlasul.

Sextil Puşcariu, directorul Muzeului limbii române, a ales doi anchetatori, pe S. Pop şi E. Petrovici. Atlasul are, de aceea, doua părţi: ALR I şi ALR II. Cele două reţele de puncte sunt complementare. Reţeaua lui S. Pop cuprinde 305 puncte (dintre care 292 de puncte dacoromâne, 5 aromâne, 2 meglenoromâne, 2 istroromâne, 2 ucrainene, 2 maghiare; se mai adaugă 3 anchete făcute cu scriitori reprezentativi din provincii diferite: M. Sadoveanu, I. Agârbiceanu, I. Al. Brătescu-Voineşti). Reţeaua lui E. Petrovici cuprinde 86 de localităţi (dintre care 71 de puncte dacoromâne, 1 punct aromân, 1 punct meglenoromân, 1 punct istroromân, apoi 12 puncte unde se vorbesc alte limbi - 3 maghiare, 2 bulgăreşti, 2 sârbo-croate, 2 ucrainene, 2 săseşti şi 1 punct de grai ţigănesc)[147].

La anchetele cu vorbitorii dialectelor române sud-dunărene au colaborat Th. Capidan şi Şt. Paşca, iar la cele cu populaţia ruteană a luat parte şi Gr. Nandriş. Au mai colaborat, la pregătirea anchetei ALR II, pentru partea referitoare la folclor, I. Muş1ea, iar pentru denumirile de plante Institutul de botanică al Universităţii din Cluj.

Reţeaua de aproape 400 de puncte din ALR este ceva mai densă decât cea din ALF

sau AIS. La stabilirea ei s-au avut în vedere câteva criterii: localitatea să fie veche, să aibă cel puţin 700 de locuitori, să nu fie un centru industrial, unde, de obicei, populaţia este venită din diferite părţi ale ţării; să aibă o populaţie sedentară, care să nu se deplaseze deci în alte părţi pentru munci agricole, comerţ etc. Informatorii au fost aleşi, în marea lor majoritate, dintre neştiutorii de carte. S. Pop, care a lucrat cu un chestionar „normal", de 2160 de întrebări, a folosit, în fiecare localitate, un informator şi, eventual, informatori ocazionali. În câteva puncte numai a lucrat cu doi informatori, vrând să urmărească diferenţele dintre răspunsuri. E. Petrovici a lucrat cu chestionarul „dezvoltat", de 4800 de întrebări, cuprinzând termeni speciali privind ocupaţiile şi meseriile şi, de aceea, a folosit, în aceeaşi localitate, mai mulţi informatori. Alegerea subiecţilor s-a făcut cu multă precauţie. Anchetatorii au notat datele necesare despre informatori, ceea ce-1 ajută pe cercetător la o mai profundă înţelegere a materialului din atlas.

Anchetele de probă s-au efectuat în 1929 în localităţi foarte depărtate între ele, din Bucovina, nordul Transilvaniei, câmpia Dunării şi Dobrogea. Materialele culese

---

[147] Răspunsurile din localităţile aloglotice sunt notate de S. Pop pe marginea hărţilor, iar de E. Petrovici chiar pe hartă. Răspunsurile date de aromâni, meglenoromâni, istroromâni sunt notate, de ambii anchetatori, în chenare speciale, pe marginea hărţilor, iar cele ale scriitorilor sunt consemnate de S. Pop în trei chenare, la mijloc şi în josul hărţilor. Anchetarea unor localităţi aloglotice s-a făcut la sugestia lui A. Meillet, care a participat la cel de al doilea Congres al filologilor români.

nu au fost însă incluse în atlas. Anchetele definitive au fost făcute în anii 1929-1938.

Cele două anchete paralele au însemnat introducerea metodei de-a nu lucra un singur anchetator, ci doi, cu toate că S. Puşcariu, iniţiatorul atlasului, era de părere că atlasul trebuie făcut cu un singur anchetator pe întreg teritoriul lingvistic, pentru a se asigura unitatea lucrării, din toate punctele de vedere. Procedându-se astfel, s-a putut scurta timpul anchetelor.

La elaborarea chestionarelor s-a folosit experienţa celorlalte atlase romanice (ALF, ALCat., AIS, ALI)[148]

. Ambele chestionare amintite cuprind numeroase întrebări semănătoare celor din chestionarele celorlalte atlase romanice. În felul acesta, materialul cules de autorii ALR-ului permite o comparaţie cu cel din atlasele romanice pomenite.

Chestionarele lui S. Pop şi E. Petrovici au şi întrebări comune. Unele dintre acestea sunt formulate diferit, dar vizează acelaşi răspuns. S-a asigurat, aşadar, şi o legătură între cele două chestionare.

În anchete s-au folosit diferite procedee: întrebări indirecte şi directe, gesturi (pentru cuvinte ca *a strănuta, a scrâşni din dinţi* etc.), indicaţii directe (pentru anumite obiecte, părţi ale corpului etc.), sugerarea parţială a cuvântului, utilizarea ierbarului pentru numele de plante, utilizarea unor schiţe, fotografii.

În ceea ce priveşte transcrierea fonetică, s-a folosit **metoda impresionistă**, adică a redării exacte, fără nici un fel de modificare, a primului răspuns. Această metodă obligă, deci, să se noteze şi inconsecvenţele constatate în acelaşi idiolect.

Anchetele pentru ALR au respectat, în general, principiile preconizate de J. Gilliéron, apoi de K. Jaberg şi J. Jud. ALR se apropie mai ales de AIS printr-o serie de particularităţi: pluralitatea chestionarelor, o legătură strânsă între dialectologie şi etnografie, desene şi schiţe pe hărţi, gruparea hărţilor pe sfere semantice, adnotări pe marginea hărţilor, folosirea unor abrevieri pe hărţi care să asigure o oarecare unitate a atlaselor romanice etc.

ALR aduce o serie de inovaţii, apreciate în mod deosebit de toţi specialiştii. Astfel, paralel cu atlasul mare s-a alcătuit şi un atlas mic, cu hărţi colorate (ALRM), deosebit de utile, deoarece arată, cu toată claritatea, răspândirea particularităţilor lingvistice. Cele mai multe hărţi din ALRM reiau hărţi din ALR. Există însă şi hărţi fără corespondent în atlasul mare. ALR cuprinde apoi ca supliment textele culese de E. Petrovici (ALRT II), de o valoare excepţională pentru studiul sintaxei. Sunt de reţinut, în sfârşit, anchetele cu cei trei scriitori, inovaţie ce permite un studiu mai temeinic al raporturilor dintre dialecte şi limba literară.

ALR nu a fost publicat în întregime. Din partea I au apărut două volume (ALR

---

[148] De altfel, S. Pop 1-a însoţit pe A. Griera, în 1927, într-o anchetă pentru ALCat şi a participat la anchetele pentru AIS ş1 ALI, iar S. Puşcariu a făcut mai multe vizite redactorilor AIS şi ALI.

I, I şi
ALR I, II), iar din partea a II-a un volum (ALR II, I). Fiecărui volum mare îi corespunde şi
un volum mic, cu hărţi colorate (ALRM I, I, ALRM I, II şi ALRM II, I). ALR I, I cuprinde hărţile 1-150 şi are subtitlul: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui,* Cluj, 1938. ALR I, II cuprinde hărţile 151-302 şi are subtitlul: *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea,* Sibiu - Leipzig, 1942. ALR II, I conţine hărţile l-296 şi are subtitlul: A) *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi}.* B) *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători. C) Casa, acareturile, curtea. focul, mobilierul, vase, scule,* Sibiu -Leipzig, 1940. La acest volum există şi un supliment cuprinzând 20 de hărţi: *Partea a II-a* (ALR II, volumul I. *Suplement. Termeni consideraţi obsceni,* Sibiu - Leipzig, 1942[149]. În toate volumele apărute din ALR, titlul hărţilor este tradus în limba franceză.

- Începând cu 1956, restul materialului adunat de E. Petrovici în 1929-1938, pentru

ALR II se publică sub titlul *Atlasul lingvistic român. Serie nouă.* Redactorul principal al lucrării este I. Pătruţ. Primele cinci volume (1956, 1961, 1965, 1966) cuprind mai ales hărţi lexicale din domenii foarte variate (agricultură, morărit, păstorit, pădurărit, vânătoare, şcoală, justiţie, mâncăruri, fire, caracter, muzică, jocuri etc.), iar volumele VI şi VII (1969, 1972) sunt consacrate morfologiei. Cele şapte volume au în total 2248 de hărţi. Între 1956 şi 1967 au apărut şi trei volume din *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă* (ALRM s.n.), cu hărţi colorate, unele reluând hărţile mari, altele cu material cartografiat pentru prima dată. Publicarea materialului va continua. S-a iniţiat şi publicarea materialului rămas din anchetele lui S. Pop.

ALR a fost apreciat de către lingvişti chiar de la apariţia primelor volume. Până astăzi
este considerat unul dintre cele mai bune atlase romanice. Ţinuta sa ştiinţifică, transcrierea
fonetică riguroasă, bogăţia informaţiei fac din ALR un instrument de lucru indispensabil pentru orice cercetător al limbii române în special şi al limbilor romanice în general.

Atlasul lingvistic român a permis abordarea unor probleme de mare însemnătate, ca:
repartiţia dialectală a teritoriului lingvistic dacoromân; baza dialectală a limbii române literare; raporturile dintre limba română şi limbile cu care a venit în contact de-a lungul
timpului; elementele arhaice şi cele neologice din limba română; specificul şi tendinţele
diferitelor arii dialectale dacoromâne; zonele de tranziţie etc.

Atlasului lingvistic român i s-au adus şi unele obiecţii: reţeaua de puncte este totuşi
rară; materialul cules pentru dialectele române sud-dunărene este insuficient; între cei doi anchetatori există unele deosebiri de notaţie; atlasul nu are un volum introductiv, dealtfel proiectat, care să-i dea cititorului amănuntele necesare privind felul cum s-au făcut anchetele,
cum au fost aleşi informatorii etc.

Dintre obiecţiile aduse seriei noi a ALR-ului amintim: are un caracter lexical

---

[149] V., pentru alte amănunte, *Introducerea* la ALR I, I, semnată de Sextil Puşcariu, şi ***Introducerea*** la ALR II, I, semnată de acelaşi autor.

prea pronunţat; titlul hărţilor nu este tradus într-o limbă străină; lipsesc din atlas unii termeni importanţi, pentru domeniul agriculturii de exemplu etc. Multe din obiecţiile aduse au însă caracter marginal şi nu privesc concepţia şi metoda după care a fost alcătuit acest vast atlas caracterizat de către I. Iordan drept un „monument ridicat graiului matern”[150], încă de la începutul publicării sale.

- Ideea unui atlas lingvistic regional la noi este veche, deşi nu are în vedere, la început,

întreg teritoriul de limba romană.

- Încă în 1924 apare articolul 1ui I. A. Candrea *Constatări în domeniul dialectologiei*[151],

din care aflăm că autorul a elaborat un *Atlas lingvistic al Banatului.* Cu excepţia celor 11 hărţi publicate în articolul citat, atlasul (130 de hărţi) a rămas nepublicat. Nu avem însă informaţii asupra felului cum au fost făcute anchetele, asupra informatorilor etc. I. A. Candrea precizează doar că timp de 20 de ani a cercetat 250 de localităţi bănăţene, folosind o listă de cuvinte-tip. Se pare că, deşi îl critica pe G. Weigand, pentru caracterul fonetic, deci unilateral, al atlasului său, şi I. A. Candrea şi-a alcătuit lista de cuvinte-tip mai ales după criterii fonetice. Dintre hărţile publicate, numai una este lexicală, cuprinzând termenii pentru „cocostârc”. Celelalte prezintă formele fonetice ale unor cuvinte cum ar fi: *cheie, cireş, des, frasin, laudă, movilă, râd* etc.

- În aprilie 1958, la Conferinţa dialectologilor români, ţinută la Bucureşti, este luat în

discuţie proiectul *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR)[152].

În anii 1960-1962 se efectuează anchete de probă în comun, având ca scop realizarea
unităţii de notare, definitivarea chestionarului etc. În 1963 se publică chestionarul[153], precum
şi o serie de detalii privind metoda de lucru[154]. S-a stabilit, de asemenea, îndesirea reţelei
de puncte faţă de cea din ALR, apoi includerea tuturor localităţilor anchetate de S. Pop
şi E. Petrovici, precum şi a unor localităţi anchetate de G. Weigand, spre a se putea, astfel, urmări cum a evoluat limba română de la o etapă la alta.

NALR va cuprinde următoarele opt atlase regionale: Oltenia; Muntenia şi Dobrogea;
Moldova şi Bucovina; Transilvania; Banatul; Crişana; Maramureşul; dialectele române
sud-dunărene.

Folosind experienţa NALF, cercetătorii noştri au considerat ca nu este necesară amplificarea chestionarului, ci, dimpotrivă, concentrarea lui. Dacă ALR a fost alcătuit cu un
chestionar de aproape 7000 de întrebări, pentru NALR se stabilesc doar 2543 de

---

[150] BIFR, vol. VII-VllI, 1940-1911, p. 385.

[151] GS, I, 1924, fasc. 2, p. 169-200; articolul este republicat în ***I. A. Candrea, lingvist şi filolog***, ediţie şi studiu introductiv de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1974, p. 155-176.

[152] Ideea alcătuirii acestui atlas regional apare mai întâi în 1957, într-o comunicare a lui E. Petrovici**, *Sarcinile***
actuale ale dialectologilor din R.P.R., în FD, I, 1958, p.. 208-209.

[153] v. FD, V, 1963, p. 173-271.

[154] v. T. Teaha, ***Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român (NALR),*** în FD, V, p. 109-120 ; E. Petrovici şi B. Cazacu, ***Precizări preliminare***. în FD, V, p. 159-162.

întrebări,
repartizate astfel: I. *Chestionarul introductiv*, cu 57 de întrebări; II. *Chestionarul general*,
având 1943 de întrebări; III. *Chestionare speciale*, însumând 543 de întrebări. După modelul
aceluiaşi atlas, a fost îndesită reţeaua (circa 1100 de puncte).

Informatorii au vârsta între 40 şi 65 de ani. Se foloseşte un informator într-o localitate pentru compartimentul al doilea al chestionarului şi mai mulţi pentru ultimul compartiment. Pentru ca anchetele să nu dureze prea mult timp, s-a împărţit teritoriul de anchetat, acolo unde a fost necesar, în mai multe zone. Astfel, anchetele pentru NALR - Moldova şi Bucovina au fost făcute de cinci specialişti (V. Arvinte, St. Dumistrăcel, I. Florea, I. Nuţă, A. Turcu1eţ), cele pentru NALR - Oltenia de trei specialişti (I. Ionică, V. Rusu, T. Teaha), fiecare cercetând o anumită zonă. Pentru ALR - Maramureş, cei trei cercetători (P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Utan) au făcut anchete în aceeaşi localitate, fiecare folosind însă o anumită parte din chestionar. Este o altă metoda de a pune în practică ideea ca ancheta să fie efectuată de o singură persoană.

Anchetele pentru unele atlase regionale au fost încheiate, pentru altele sunt în curs de
desfăşurare. Până în prezent au fost publicate trei volume din atlasul Olteniei (anchetele au
fost efectuate sub conducerea lui B. Cazacu): *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, I, 1967 (h. 1-147 + 40 h. interpretative), II, 1970 (h. 148-385 + 54 h. interpretative); III, 1974 (h. 386-583 + 42 h. interpretative). La fiecare volum se adaugă un număr de pagini cu material necartografiat[155].

Au fost editate şi trei volume din atlasul Maramureşului: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş*, I, Bucureşti, 1969 (h. 1-243); II, Bucureşti, 1971 (h. 244-537); III, Bucureşti, 1973 (h. 538-870). Aceste şase volume cuprind răspunsuri la întrebările referitoare la corpul omenesc, boli, familie, casă, curte, îmbrăcăminte, timp, teren, şcoală, armata, meserii, agricultura etc.[156]

. NALR permite o cercetare minuţioasă a unităţilor teritoriale ale limbii române, precum şi o comparaţie cu ALR şi WLAD, spre a se urmări evoluţia limbii noastre de la începutul acestui secol. Cu NALR se poate face un studiu mai sistematic al particularităţilor morfologice şi sintactice. De asemenea, putem cerceta mai temeinic baza dialectală a limbii române literare etc. .

Recenzenţii au remarcat unele inconsecvenţe în transcrierea fonetică, precum şi deosebiri între atlase privind organizarea materialului. Nu în toate atlasele există aceleaşi hărţi, după cum hărţile existente nu poartă acelaşi număr peste tot. Toate acestea fac incomodă, întrucâtva, compararea faptelor de limbă, dar nu umbresc o operă cu care se poate mândri lingvistica românească actuală. Este vorba de un adevărat tezaur al dialectelor româneşti, întrucât se au în vedere, deodată, atlasele, culegerile de texte, glosarele

---

[155] Atlasele regionale vor fi însoţite de volume de texte şi glosar. Astfel a apărut, sub redacţia lui B. Cazacu, ***Texte dialectale. Ollenia***, Bucureşti, 1967. Textele sunt culese de alţi cercetători decât cei care au făcut anchetele pentru atlas: C. Cohuţ, G. Ghiculete, M. Mărdărescu, V. Şuteu şi M. Vulpe. A apărut un volum de ***Glosar dialectal. Ollenia***, Bucureşti, 1967, întocmit, sub conducerea lui B. Cazacu, de G. Ghiculete, P. Lăzărescu, N. Saramandu şi M. Vulpe.

[156] În legătură cu atlasele lingvislice ale limbii noastre v. şi A1. Rosetti, ***Contribuţia lingviştilor români la geografia lingvistică***. în FD, VI, 1969, p. 141-145.

şi benzile magnetice pentru arhiva fonogramică a limbii noastre.

4. Tipuri de atlase lingvistice

Am putut cunoaşte, în paginile precedente ***(a) atlase naţionale***, cuprinzând întreg teritoriul unei limbi (ALF, ALR etc.); ***(b) atlase regionale***, reprezentând numai o zonă a unei limbi oarecare (ALEIC); ansamblul atlaselor regionale da imaginea unui întreg teritoriu lingvistic (NALF, NALR). Atlasele regionale nu duc la înlocuirea celor naţionale, ci la întregirea şi aprofundarea lor. Acestea din urmă permit o cercetare sintetică a unei limbi, cele regionale una analitică. Evident, nu este indicat să se alcătuiască atlase pentru regiuni prea mici. Dacă s-ar proceda astfel, nu am mai putea avea decât cu greu imaginea de ansamblu a unei limbi, atlasul tinzând să prezinte, oarecum, dezavantajele monografiei dialectale. Atlasele cuprinzând zone foarte restrânse pot fi numite **(c) *microatlase lingvistice.*** Ele permit cuprinderea în reţea a tuturor localităţilor. Astfel de atlase sunt: *Petit atlas phonétique du Valais roman (Val du Rhône)* de J. Gilliéron, *Atlas linguistic d'Andorra* de A. Griera[157].

Există apoi **(d) *atlase plurilingve***[158], cum este AIS sau *Atlasul lingvistic slav* (ALS). Mai notăm *Atlasul lingvistic mediteranean* (ALM), în care va fi consemnată terminologia privitoare la mare, navigaţie, pescuit, floră, faună marină etc. în mai multe ţări, de limbi
diferite (romanice, slave, greacă, arabă, turcă, albaneză etc.). Au fost efectuate şi în ţara noastră câteva anchete (Constanţa, Sf. Gheorghe, Sulina). Scopul acestui atlas este de a urmări legăturile, din trecut şi de astăzi, dintre popoarele din zona Mediteranei şi a Mării
Negre[159]. Reţinem apoi *Atlas linguarum Europae* (ALE), în proiect, care va permite cercetătorilor o largă comparaţie lingvistică, studierea problemei influenţelor dintre limbile cu structuri diferite, ce nu fac parte, aşadar, din aceeaşi familie etc. Pentru fiecare limbă
europeană se va ancheta un anumit număr de puncte.

În sfârşit, am mai putea vorbi şi de **(e) *atlase lingvistice istorice***, idee a cărei realizare
se află doar la început. Astfel, Institutul de lingvistică romanică al Academiei de Ştiinţe
din Berlin elaborează un atlas lexical al francezei medievale[160]. Un atlas lingvistic istoric s-ar putea alcătui şi pentru limba română veche, plecându-se de la răspândirea, pe baza textelor, documentelor, scrisorilor particulare a particularităţilor fonetice, gramaticale sau lexicale[161].

5. Tipuri de hărţi lingvistice

Aşa cum a reieşit din cele de mai sus, există mai multe *tipuri de hărţi*

---

[157] În legătură cu microatlasele, v. Cl. Deparis, ***Dernier stade des recherches dialectales: l'exploration commune par commune***, în Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică, II, p. 251-253.

[158] v. M. Deanovič, ***Atlanti plurilingui***, în *Communications et rapports du Premier Congres International de Dialectologie Générale*, II, Louvain, 1964, p. 30-34.

[159] v. M. Sala, ***Atlasul lingvistic mediteranean***, în FD, III, 1961, p. 233-234

[160] Informaţia la M.Cortelazzo, *op. cit.*, p. 115.

[161] Ov. Densusianu, un adversar al geografiei lingvistice, a dat, totuşi, ideea alcătuirii unor atlase pentru secolele trecute, ca o completare a atlaselor actuale (v. Gheţie, Mareş, *Gr. dr.*, p. 29).

lingvistice.

A. Dacă avem în vedere **conţinutul** lor, distingem:
(a) Hărţi ***fonetice***, cu ajutorul cărora urmărim răspândirea diverselor variante ale sunetelor (h. 210 *Sunetul* e *din: părinte,* ALRM, I, II), diferenţele de accentuare a unor cuvinte etc. (v. h. 2, p. 85).
(b) Hărţi ***fonologice***, în care sunt notate fonemele. Noile chestionare dialectale introduc şi întrebări privind fonemele, lingvistica structurală punând accentul pe funcţia îndeplinită de sunet. Aceste hărţi îşi vor face tot mai mult loc în viitoarele atlase lingvistice. Studiul fonemelor se poate face, bineînţeles, şi cu hărţile fonetice. Plecând de la hărţi ca 165 *Unchi* (ALR I, II), 412 *Formele verbului înjunghiu* (ALRM I, II) etc., E. Petrovici a susţinut, spre exemplu, că „consoanele finale rotunjite sunt foneme deosebite", şi nu variante ale celor nerotunjite[162]
.
(c) Hărţi ***morfologice***, cuprinzând imaginea spaţială a formelor gramaticale (h. 1851 *Cânt, cânţi;* h. 1852 *Cântă* [3, 6]; h. 1853 *Cântam, cântaţi,* ALR s.n., VII).
(d) Hărţi ***sintactice***, care înregistrează îmbinări de cuvinte, propoziţii, fraze (h. 1393 *Mi-a spus ceva...,* continuată de h. 1394. .. *dar am uitat,* ALR s.n., V).
(e) Hărţi ***lexicale***, care cuprind termenii cunoscuţi în graiuri pentru o anumită noţiune (h. 298 *Albie,* ALRR *Mar.*, II; h. 2 *Creştetul capului,* NALR *Olt.*, I*;* v. h. 3, 4, p. 86, 87).

B. După **natura** lor, deosebim:
(a) Hărţi ***analitice***, prezentând, în toate detaliile, un fapt de limbă (v., spre exemplu, h. 42 *Ureche,* NALR *Olt.,* I). Cele mai multe hărţi din grupele amintite fac parte şi din această categorie.
(b) Hărţile alcătuite pe baza mai multor hărţi analitice se numesc ***sintetice***. Amintim, astfel, h. VI *Frecvenţa formelor cu diftong în ur**e**che, **o**chi, **o**chelari, păd**u**che, păd**u**chios* (NALR *Olt.,* I), o sinteză a hărţilor 42, 24, 26, 19, 20. Tot sintetică este, spre exemplu, h. 53 din WLAD, căci prezintă formele *irimă, gerunchi, fărină, rândurică,* apoi *cuń* şi *scamn* (v. şi h. 5, p. 89).

C. După **modul** de prezentare a faptelor de limbă, mai pot fi:
(a) Hărţi ***descriptive***, reproducând materialul aşa cum a fost cules pe teren. Menţionăm, spre exemplu, h. 238 *Leagăn,* ALR I, II; tot descriptive sunt şi multe dintre hărţile la care ne-am referit până acum, unde cititorul nu găseşte nici un fel de indicaţii interpretative.
(b) Hărţi ***interpretative***, la alcătuirea cărora se folosesc diferite simboluri (pătrate, cerculeţe etc.), haşuri, isoglose colorate şi alte procedee pentru a-1 ajuta pe cel ce consultă atlasul să ajungă mai uşor la formularea concluziilor. Astfel, pe baza hărţii descriptive de mai sus s-a elaborat o hartă în culori (nr. 319, ALRM I, II), din care se pot vedea mai clar termenii *leagăn, albie, covată,, troacă, belceu* etc.) şi repartiţia lor. Hărţile din ALRM, de altfel ca şi cele din WLAD şi o parte din NALR *Olt.*, cuprind un început de interpretare a materialului. Hărţile sintetice au, totodată, şi caracter interpretativ.

D. În funcţie de **repartiţia teritorială a faptelor lingvistice** pe care le ilustrează, am

---

[162] E. Petrovici, ***Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română***, în SCL, III, 1952, p. 159

putea vorbi de:
(a) Hărţi ***unitare***, din care nu se poate distinge decât limita teritoriului lingvistic dat, în întregime. Astfel h. 347 *Cununie* (ALRM I, II) prezintă pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân un singur termen.
(b) Hărţi ***neunitare***.
(b_1) O parte dintre hărţile neunitare înfăţişează fapte cu care se pot delimita două sau mai multe arii dialectale. H. 344 *Flăcăii* în *„Flăcăii trebuie să se însoare"* (ALRM, I, II) arată că *flăcău* este comun subdialectelor muntean şi moldovean, iar *fecior* acoperă celelalte arii dialectale. Cu h. 313 *Sunetul* **ĝ** în *el plânge* (ALRM I, II) stabilim cinci arii dacoromâne.
(b_2) Există apoi hărţi neunitare care înfăţişează pe întregul teritoriu o mare varietate de fapte de limbă. Astfel de hărţi nu pot servi la conturarea vreunei arii dialectale, de altfel ca şi cele de sub D/(a). Notăm, spre exemplu, h. 237 *Bunic* (ALRM I, II), caracterizată printr-un număr mare de termeni şi forme: *bunic, bun, bunel, bătrân, moş, moş bătrân, tată moş, tătuţ, taică, tată bun, tată (al) mare, bît* etc. O astfel de hartă prezintă un adevărat mozaic lexical.
Hărţile din grupele D/(a), D/ (b_1), au o deosebită însemnătate pentru dialectolog. Cele dintâi dovedesc unitatea limbii. Celelalte servesc la studierea repartiţiei dialectale a unui teritoriu
lingvistic, ele înfăţişând elemente de discontinuitate.

E. În sfârşit, după cum cuprind un întreg **teritoriu lingvistic** cercetat sau numai o parte a lui, mai pot fi:
(a) Hărţi ***generale***. În această categorie intră toate hărţile din ALR.
(b) Hărţi ***parţiale***. Primele 48 de hărţi din WLAD sunt parţiale. Tot aici trebuie amintite şi hărţile din NALR.

Criteriile de clasificare a hărţilor lingvistice sunt numeroase. Ne-am oprit la cele mai importante dintre ele pentru a înţelege mai bine varietatea hărţilor dialectale[163]
şi structura
atlaselor lingvistice.

6. Principii după care se alcătuiesc atlasele lingvistice

a) Un atlas lingvistic, care reprezintă ceea ce în terminologia saussuriană se numeşte *parole,* adică „vorbirea", trebuie să oglindească fapte sincronice. De aceea este necesar ca anchetele dialectale să dureze un timp relativ scurt.
b) Reţeaua de puncte să fie cât mai deasa, spre a nu se crea goluri.
c) Pentru a asigura o comparaţie cât mai largă între două stadii de limbă este indicat ca orice atlas să includă în reţea şi puncte din atlasul precedent.
d) Hărţile atlasului să fie cât mai expresive. Pentru aceasta este recomandabil ca harta să cuprindă, pe cât posibil, un singur fapt lingvistic. De asemenea, este indicat ca şi hărţile mari să fie dublate de hărţi mici, în culori sau redactate cu semne speciale, pentru ca ariile să se observe cât mai bine.
e) Se recomandă ca hărţile să fie ilustrate, după caz, cu desene, schiţe pentru înţelegerea deplină a termenilor.
f) La sfârşitul atlasului să se dea şi hărţi sintetice, interpretative.

---

[163] Pentru alte amănunte, v. Giosu. ***Graniţe,*** *p.* 19-20.

g) Atlasul trebuie întregit cu glosare, culegeri de texte, acestea din urmă fiind necesare pentru studierea amănunţită a lexicului şi sintaxei.

7. Geografia lingvistică

Se ştie că multă vreme dialectelor nu li s-a acordat atenţia cuvenită, fiind considerate
incorecte în raport cu limba literară. Dialectologia ca ramură a lingvisticii apare târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La început, în cercetarea ştiinţifică a dialectelor se folosea *metoda comparativ-istorică,* ce caracteriza studiul limbii în general.

Chiar de la sfârşitul secolului trecut, dialectologia capătă importanţa crescândă datorită neogramaticilor, care au căutat să demonstreze principiile lor cu privire la legile fonetice, studiind nu numai trecutul, ci şi prezentul limbilor, adică stadiul lor viu.

Dialectologia cunoaşte însă cea mai mare cotitură din istoria sa atunci când îşi creează o metodă proprie de cercetare, ***geografia lingvistică***, devenind, astfel, o disciplină lingvistică autonomă.

A. Definiţii date de cercetători geografiei lingvistice. Lucrări româneşti de geografie lingvistică

Geografia lingvistică, întemeiată de J. Gilliéron [164], constă în studierea variantelor teritoriale ale limbii cu ajutorul hărţilor lingvistice. Unii cercetători, mai ales germani, o numesc *geografie dialectală.* Nu toţi cercetătorii înţeleg prin geografia lingvistică o metodă de studiu. Unii o consideră o parte a dialectologiei, alţii o ştiinţă aparte, pentru ca o altă categorie să o considere şi o metodă de studiu şi o ştiinţă aparte.

Este adevărat că geografia lingvistică a revoluţionat dialectologia în special şi ştiinţa limbii în general. Ea are numeroase implicaţii sociale, istorice, culturale etc. Totuşi, „obiectul" ei de cercetare nu este diferit de acela al dialectologiei, adică variantele teritoriale ale limbii. Geografia lingvistică trebuie considerată deci o *metodă*, şi nu o ştiinţă aparte, fie că înţelegem prin aceasta numai studiul ramificaţiilor teritoriale ale limbii cu ajutorul hărţilor lingvistice, fie că includem şi alcătuirea însăţi a hărţilor şi atlaselor lingvistice.

Geografia lingvistică a avut un ecou extraordinar în rândul majorităţii specialiştilor. La noi, una dintre primele lucrări de geografie lingvistică este alcătuită de S. Pop, pe baza răspunsurilor la chestionarul I *Calul*, amintit într-un alt paragraf. Studiul „*Câteva capitole din terminologia calului"* [165]

, este prevăzut cu trei hărţi lingvistice, alcătuite de autor. Amintim câteva concluzii la care ajunge autorul: există vreo 40 de derivate de la cuvântul
cal şi vreo 30 de la cuvântul *iapă*; noţiunea *negustor de cal* cunoaşte vreo 30 de termeni; pentru felurile *cărăuşiei*, autorul stabileşte vreo 50 de termeni; în fiecare provincie se constată, pe baza terminologiei calului, influenţe străine diferite; repartiţia termenilor pentru *cal* arată că în Transilvania nu există o arie dialectală aparte; între unii termeni se dă o luptă, cuvântul învins dispărând sau păstrându-se în

---

[164] v.Jules Gilliéron, ***L'aire Clavellus d'après I'Atlas linguistique de la France***, Neuveville, *1912 ;* ***idem, Généalogie des mots qui désignent* 1'abeille *d'après I'Atlas linguistique de la France***, Paris, 1918.

[165] ***DR,*** V, 1928, p. 51-271.

toponime; cuvintele noi se răspândesc mai întâi în târguri, apoi la sate.

Dintre lucrările alcătuite pe baza ALR, ALR s.n. şi NALR, reţinem:

- **Iorgu Iordan**, *Les dénominations du crâne d'après l'Atlas linguistique roumain*[166];
- **B. Cazacu**, *Denumirile româneşti ale* ***ficatului*** *şi* ***plămânilor*** *după ALR (Studiu de vocabular)*[167]*;*
- **Marius Sa1a,** *În legătură cu denumirea* ***porumbului*** *în limba română*[168]*;*
- **Valeriu Rusu**, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetica. Consideraţii fonologice*, Bucureşti, 1971;
- **I. Ionică**, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*.[169] etc.

B. Ce a adus nou geografia lingvistică?

Geografia lingvistică a lărgit orizontul lingvistului, care a putut vedea repartiţia exactă a faptelor dialectale. A lărgit orizontul istoric al cercetătorului, care mai înainte era limitat la documente sau la o eventuală reconstituire de forme vechi. Noua metodă permite, graţie hărţii lingvistice, studiul comparativ al ariilor dialectale. Cele mai multe atlase sunt instrumente de sincronie. Ele permit însă înregistrarea nu numai a faptelor noi, ci şi a celor mai vechi, atestate, adesea, doar în câteva puncte, grupate sau izolate. Plecând de aici, geografia lingvistică urmăreşte şi diferite straturi

---

[166] ***BL***, VIII, 1940, p. 95-141.
[167] Cazacu, **St.** ***dial.***, p. 121-135.
[168] ***FD***, I**,** 1958, p. 181-187.
[169] ***FD***, VIII, 1973, p. 79-119.

de forme, de termeni etc. Prin urmare, geografia lingvistică îmbinată cu metoda comparativ-istorică a dezvoltat şi o *geologie lingvistică*, ce stabileşte stratigrafia faptelor dialectale, vârsta straturilor lingvistice, evoluţia lor.

•

Geografia lingvistică ne permite să studiem nu numai formele lingvistice, ci şi factorii
extralingvistici care le-au putut determina. În felul acesta înţelegem viaţa limbii, dinamica ariilor dialectale. Această metodă presupune cunoştinţe de istorie a culturii, de psihologie etc., introducându-ne în laboratorul graiului viu”[170]. Este de subliniat că noua metodă a adus contribuţii însemnate la studiul limitelor dialectale, al formării şi descrierii ariilor de tranziţie şi a permis apoi o nouă clasificare a ariilor dialectale (arii periferice şi centrale, arii unitare şi fărâmiţate, arii conservatoare şi inovatoare etc.). Cu geografia lingvistică se pot stabili mai uşor şi diferenţele lingvistice în funcţie de categoria socială a informatorului, de vârstă, de sex. De asemenea, această metodă permite să descoperim centrele de inovaţie lingvistică şi să urmărim cum inovaţiile se răspândesc. Prin folosirea geografiei lingvistice, studiul raportului dintre vechi şi nou capătă noi dimensiuni. Noua metodă a dus apoi la dezvoltarea studiilor de **semantică şi onomasiologie**, după cum a dat impuls cercetării raportului dintre dialectologie şi etnografie, legăturii dintre cuvinte şi lucruri, ca aplicare a principiului din lingvistică generală cunoscut sub numele de „Wörter und Sachen”. În sfârşit, necesitatea completării studiului pe orizontală cu studiul pe verticală al limbii şi al variantelor ei teritoriale dă un impuls alcătuirii de monografii şi glosare dialectale.

C. Principiile geografiei lingvistice

Interpretarea hărţilor lingvistice a permis formularea unor principii care-i conduc pe cercetători la o înţelegere mai temeinică a structurii şi dinamicii ariilor dialectale. Unele dintre aceste principii sunt formulate de J. Gilliéron. Contribuţii însemnate aduce apoi M. Bartoli [171]

.

(a) Două dintre principiile formulate de J. Gilliéron sunt invocate mereu de cercetători: ***migraţia cuvintelor*** şi ***lupta dintre cuvinte.***

(a_1) Cuvintele migrează dintr-o regiune în alta. Astfel, cândva, peste tot în Franţa pentru *viezure* se folosea un cuvânt, de origine germanică, păstrat până astăzi cu formele *tais, taisson* prin regiunile sudice. Prin secolul al XIV-lea apare un cuvânt nou, *blaireau,* care, cu timpul, se va răspândi, adică va migra în multe regiuni, mai ales nordice, înlocuindu-1 pe *tais* etc. Dacă ne referim la limba română, observăm că

---

[170] Iordan, ***Lingv. rom.***, p. 160.

[171] v. Giulio Bertoni, Matteo Bartoli, ***Breviario di neolinguistica***, Modena, 1928 ; M. BartoIi, ***Introduzione alla neolinguistica***, Geneve, 1925; *idem*, ***Saggi di linguistica spaziale***, Torino, 1945.

în graiurile de peste munţi se păstrează *păcurar* „cioban” (lat. *pecorarius).* Termenul *cioban* (< tc. *çoba'n)* este cunoscut în subdialectele muntean şi moldovean. Există, însă, o serie de „insuliţe” în aria lui *păcurar* unde se spune *cioban,* cuvântul migrând peste munţi. Numeroase cuvinte au migrat din Transilvania în Bucovina şi nordul Moldovei: *fecior* „flăcău” (ALRM I, 11, h. 344); *goz* „gunoi în ochi” (ALRM II, I, h. 12); *amorţit* „răguşit” (ALRM II, I, h. 38); *fuştei* (la scară) (ALRM II, I, h. 346) etc.

La noi, o atenţie specială i-a acordat acestui principiu I. A. Candrea, după care migraţia faptelor lingvistice se face pe patru căi, şi anume: *iradiaţie, infiltraţie, revărsare*
şi suprapunere.

Iradiaţia are loc în jurul unui centru de inovaţie: de exemplu, pe o rază de vreo 40 de km în jurul Oraviţei se spune *moşandă* „despărţitura de hotar” (germ. *Marksheide).* Cuvântul
a iradiat din Oraviţa datorită inginerilor care lucrau la delimitarea pământurilor. În Banat se spune mai ales *golumb* „porumbel”. În zona unde bănăţenii pronunţă *golumb,* forma este infiltrată din Ţara Haţegului, adică din graiurile ardeleneşti.

Un fapt de limbă, migrat mai întâi timid, prin infiltraţie sau iradiaţie, se poate apoi răspândi masiv, inundând zone întinse. În felul acesta explică autorul răspândirea palatalizării labialelor în dialectul dacoromân. Rezultatul unei migraţii este şi suprapunerea de particularităţi lingvistice. Dacă grupul migrat este mare, el îşi păstrează mai bine particularităţile propriului grai. De regulă, însă, particularităţile se amestecă *(călcîńi* şi *calcâi, scamn* şi *scaun, ai* şi *usturoi* etc. – dacă avem în vedere migraţia unor olteni în Banat)[172].

(a_2) În legătură cu disputa dintre elementele lexicale reţinem mai întâi ideea „îmbolnăvirii” unor cuvinte, ale cărei cauze sunt multiple: omonimia, polisemia, scurtimea(corpul fonetic redus al) cuvântului [173] . Alte cuvinte le iau locul, dovedindu-se a fi mai „puternice”. Astfel *ai* „usturoi” (at. *alium)* a intrat în coliziune omonimică cu *ai,* pers. a II-a a indic, prez. de la *a avea.* Substantivul *ai* a fost, de aceea, înlocuit cu *usturoi,* format pe terenul limbii române *(ustura* + suf. *-oi).* Există însă şi alte soluţii „terapeutice”: când apare *porumb* „zea mais” în graiurile muntenești, se produce o slăbire a lui *porumb* „columba”, termen prezent în subdialectul muntean (lat. *palumbus}.* Redresarea acestuia se face prin diminutivare: *porumbel.* În sfârşit, lat. *apis* se mai păstreaza în limba franceză în patru arii foarte mici şi situate la distanţe mari între ele: *a, aps, e, es.* Formele acestea erau, altădată, mai răspândite. Ele au fost înlocuite, din cauza scurtimii lor, de *abeille (aveille}* şi *mouche a miel*[174]

.

(b) M. Bartoli, creatorul *lingvisticii spaţiale,* pune accentul pe stabilirea cronologiei faptelor lingvistice plecând de la dispoziţia ariilor dialectale. De aceea metoda sa se mai numeşte şi ***lingvistica areală.*** Această metodă, inspirată din cea a lui J. Gilliéron, poartă şi numele de ***geolingvistica***, deoarece permite să se stabilească cu predilecţie stratigrafia faptelor de limbă. J. Gilliéron se referea, în studiile sale de geografie lingvistică, la limba franceză. M. Bartoli lărgeşte câmpul de cercetare, aducând în discuţie întregul domeniu romanic şi stabilind, astfel, cinci principii, pe care le numeşte însă „norme”: *norma ariei izolate, norma ariei laterale, a ariei majore, a*

---

[172] v. I. A. Candrea, ***Constatări în domeniul dialectologiei***, în ***I. A. Candrea, lingvist şi filolog***, p. 171-176.
[173] Pentru amănunte, v. Iordan. ***Lingv, rom.***, p. 160-184.
[174] v. Pierre Guiraud, ***Patois et dialectes français,*** Paris, 1971, p. 83-85.

ariei posterioare şi *norma ariei dispărute.*

(b_1) Dintre două faze lingvistice, cea izolată este mai veche. Ariile izolate sunt mai arhaice decât celelalte. Sarda, spre exemplu, este mai arhaică decât italiana. În cadrul limbii române, dialectele din sudul Dunării, ce cunosc încă formele *cl'ag* „cheag", *găl'ină* „găină" etc., sunt mai arhaice decât cel dacoromân.

(b_2) Faza din aria laterală este mai arhaică decât cea din ariile centrale. În spaniolă, ca şi în română, s-a păstrat lat. *equa* „iapă", mai vechi decât *caballa,* impus în Galia şi în Italia. La noi, în Banat, Maramureş şi prin Moldova se păstrează încă d_z *($d_z$îuă),* în vreme ce celelalte arii l-au transformat în z. La fel, lat. *consto, -are* este păstrat, sub forma *custa* „a trăi", în Crişana şi Banat. Prin Banat se păstrează forma *scamn* „scaun" (lat. *scamnum),* iar într-o zonă mai întinsă, din sud-vestul ţării, *i* nu s-a sincopat în *direpț* (lat. *directus).*

(b_3) Faza din aria mai mare (aria majoră) este mai veche decât cea din aria mai mică (aria minoră). Românescul *lucru* „lucra"(< lat. *lucubrare)* este mai nou decât sp., it. *cosa,* fr. *chose* (lat. *causa).* La noi, *moş* şi *unchi* sunt mai răspândiţi şi mai vechi decât *uică,* întâlnit prin Banat (ALRM I, II, h. 232 *Unchi).* Nu întotdeauna lucrurile stau astfel: faza *direpț,* amintită mai sus, este mai veche decât *drept,* deşi aria ei este mai mică (ALRM II, I, h. 97 *[Mâna] dreaptă).* Aria lui $^{-i}$ *(părinț^i, taț^i),* din Muntenia, este mai veche decât cea fără $^{-i}$ *(părinț, taț),* deşi aceasta din urma cuprinde cea mai mare parte a dialectului dacoromân (ALRM I, II, h. 211 *Pluralul părinţi* si h. 213 *Pluralul taţi).*

(b_4) Uneori, faza din ariile mai noi este mai arhaică decât cea din ariile mai vechi. În Dacia pentru „lingură" se păstrează lat. *lingula,* mai vechi, pe când Italia cunoaşte lat. *cochlearium,* mai nou (în it. *cucchiaio),* deşi aici romanitatea este cea mai veche. Dacă dialectul istroromân s-a desprins, cum susţin unii cercetători, din cel dacoromân, el reprezintă o arie mai nouă decât acesta şi totuşi are particularităţi mai arhaice.

(b_5) Faza mai puţin rezistentă, ce tinde să dispară, este mai veche decât cealaltă. Astfel lat. *ignis,* vechi, a dispărut din limbile romanice, care cunosc un cuvânt mai nou, *focus* (rom. *foc,* it. *fuoco,* sp. *fuego,* fr. *feu* etc.). De asemenea, *lângoare* (lat. *languor,-oris)* cedează tot mai mult locul lui *tifus* (fr. *typhus).*

Uneori particularităţile vechi sunt deosebit de rezistente, chiar dacă se mai păstrează în arii mici sau numai în câteva puncte izolate, constituind adevăraţi „martori de eroziune", cu ajutorul cărora se poate reconstitui o întreagă zonă, dispărută. Aceste „amprente" ale istoriei limbii au pentru cercetător o însemnătate excepţională, ele dovedind că trecutul nu moare niciodată în întregime.

Principiile discutate nu pot avea întotdeauna caracter universal: ele trebuie folosite cu prudenţă şi cu discernământul necesar.

D. Critica geografiei lingvistice

Geografiei lingvistice i s-au adus unele *obiecţii.* Cele mai multe pleacă de la limitele atlaselor lingvistice: geografia lingvistică nu permite studierea tuturor particularităţilor ariilor dialectale; nu se poate studia, spre exemplu, decât o parte din tezaurul lexical al unui dialect; această cercetare priveşte mai ales lexicul obiectiv, ceea ce face ca numeroase cuvinte afective să nu fie luate în discuţie; studiul sintaxei nu se poate face decât într-o mică măsură plecând numai de la atlasele lingvistice; există şi unele riscuri în formularea concluziilor, deoarece cercetătorul este obligat să

opereze numai cu idiolecte; geografia lingvistică a pus prea mult accentul pe varietate, pe faptele lingvistice luate separat, ceea ce a dus la o „imagine atomistică a limbii”[175] etc. Cum s-a putut vedea în alt paragraf, unde s-a vorbit despre completarea atlaselor cu glosare şi culegeri de texte dialectale, unele dintre aceste obiecţii au fost, cu vremea, înlăturate.

8. Orientări noi în dialectologie. Rezultate şi perspective ale aplicării metodei structurale în studiul dialectelor

Dialectologia contemporană cunoaşte orientări noi. Se vorbeşte de o dialectologie *tradiţională* şi o dialectologie *modernă* (*structuralistă,, transformaţională, generativă* etc.). Se înţelege de la sine că nu este vorba de mai multe „dialectologii”, ci de „diferite moduri -care, de cele mai multe ori, nu se exclud - de a privi varietatea dialectală şi de a o descrie”[176]

.

Ne vom referi aici mai pe larg la *metoda structurală,* deoarece aceasta este mai mult folosită. Ea nu este specifică dialectologiei, aşa cum nu este nici metoda comparativ-istorică, nici metoda transformaţională etc. S-a aplicat mai întâi în studiul limbii standard, considerate ca un sistem omogen. Dialectele sunt realităţi complexe, fapt care a făcut ca metoda structurală, riguroasă, precisă şi adesea chiar rigidă să fie aplicată cu întârziere în cercetarea lor. S-a crezut chiar, un timp, că studiul dialectului nici nu va fi posibil cu noua metodă. Această idee va fi revizuită începând cu 1931, când apare articolul *Phonologic und Sprachgeographie* al lui N. S. Trubetzkoy[177]. Primul studiu, în care se aplică noua metodă, elaborat de A. Martinet în 1939, este intitulat *Description phonologique du parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie)*[178]**.** Câţiva ani mai târziu, U. Weinreich publica articolul *Is a structural dialectology possible*? [179], considerat baza teoretică a noii orientări în cercetarea dialectelor. Ulterior, cercetătorii au adus alte elemente la studiul structuralist al ariilor dialectale.

Introducerea ideii de sistem şi în studiul dialectului combate „atomismul” la care ne referem în paragraful anterior. Aceasta s-a realizat, mai întâi, în cercetarea monografică

a dialectului. Dar „monografiile dialectale nu rezolvă[...]toate problemele ridicate de aplicarea structuralismului la domeniul dialectologiei”[180]. Între graiuri şi dialecte există anumite raporturi, fapt care implică studiul relaţiilor între două sau mai multe sisteme. Geografia lingvistică pune accentul pe deosebirile dintre dialecte, adică pe elementele de discontinuitate. În concepţia structuralistă, trebuie puse în evidenţă elementele de sistem ale fiecărei arii pentru şi apoi să se ajungă la un sistem de nivel superior, adică la un „sistem al sistemelor”[181]. Acest supersistem este cunoscut sub numele de *diasistem.* Ideea de diasistem aparţine lui U. Weinreich. Diasistemul este o preocupare centrală în cercetarea structuralistă a variantelor teritoriale ale limbii,

---

[175] v. ***Tratat de lingvistică generală***, p. 113.
[176] Caragiu, ***Compendiu***, p. 19.
[177] v. ***Travaux du Cercle linguistique de Prague***, IV, Prague, 1931, p. 228-234.
[178] v. *Revue de linguistique romane,* XV, 1939. Pentru amănunte, v. A. Avram, ***Despre dialectologia structurală***, p. 182.
[179] v. *Word*, X, 1954, 2-3, p. 388-400.
[180] A. Avram, *lucr. cit.*, p. 183
[181] v. M. Caragiu-Marioţeanu, ***Sur le diasystème phonologique. Questions de méthode***, în RRL, XI, nr. 6, 1966, p. 525.

având scopul de a degaja, în primul rând, elementele de continuitate[182]. De exemplu, avem două graiuri: A şi B. Dacă sistemul vocalic al celui dintâi este *a, e, i, o, u,* iar al celuilalt *a,* ę, *i, o, u,* putem alcătui următorul diasistem:

AB // a ≈ A/e/ // B /ę/ i ≈ o ≈ u ≈ //

Ne putem da seama uşor că graiurile A, B au mai multe asemănări decât deosebiri, adică mai multe elemente de continuitate decât de discontinuitate. De asemenea, graiurile A, B sunt unitare[183].

Prin urmare, cercetarea structurală este *intralingvistică,* urmărind sistemul unui dialect, şi *interlingvistică,* aceasta însemnând studierea relaţiilor dintre dialecte[184].

Domeniul în care s-a aplicat cel mai mult structuralismul în studiul limbii standard apoi şi în acela al dialectelor este fonologia[185]. Dialectologul stabileşte ce foneme identice există în dialectele studiate şi prin ce se deosebesc acestea din punctul de vedere al realizării fonetice şi al distribuţiei. Studiul fonetic al graiurilor scoate în relief mai ales deosebirile dintre ele, deci fărâmiţarea dialectală. De aceea o hartă fonologică, în care sunt urmărite sunetele din punctul de vedere al valorii lor distinctive, iar nu din acela al substanţei lor, „spune" mai mult decât o hartă fonetică. Se pot studia, dintr-un unghi nou, variantele teritoriale ale limbii. O arie fonetică, stabilită cu hărţile fonetice, poate aparţine la două sau mai multe arii fonologice, după cum o arie fonologică poate constitui, din punct de vedere fonetic, două sau mai multe arii.

S-au făcut unii paşi şi în cercetarea structurală a morfologiei dialectelor. Cele mai multe rezerve privesc studiul structural al lexicului dialectelor, de altfel ca şi al lexicului limbii standard în general. Toţi cercetătorii sunt de acord că lexicul se pretează mai puţin la un studiu structural. Prin urmare, şi crearea de diasisteme este limitată, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor. În plus, nu este suficient să alcătuim diasistemul pentru a explica elementele de continuitate şi cele de discontinuitate. Suntem obligaţi să îmbinăm datele structurale cu cele extralingvistice.

Pentru a înţelege crearea sistemelor dialectelor pe baza cărora se construiesc diasistemele este necesar să îmbinăm lingvistica *internă,* cu cea *externă*[186].
Această idee îşi face tot mai mult loc în ultima vreme, de altfel ca şi aceea a eliminării opoziţiei dintre sincronie şi diacronie. Un moment important 1-a constituit, în această privinţă, Colocviul internaţional de dialectologie ţinut la Roma în 1967, unde un interes deosebit a prezentat comunicarea lui L. Hei1mann, *I rapporti fra strutturalismo e geografia linguistica.* Autorul cere ca, pe lângă descrierea structurală, să fie aduse în discuţie, pentru explicarea dialectului, şi datele istorice, sociale etc.[187]

Au apărut şi la noi studii de dialectologie structurală. Cele mai multe sunt consacrate fonologiei. Celelalte privesc morfologia. Unele pleacă de la ALR, dovedind că atlasele
rămân, în continuare, o sursă inepuizabilă de material lingvistic, care poate fi studiat cu

---

182 v. ***Tratatul de lingvistică generală***, p. 117.
183 Exemplele apar comentate în volumul fundamental, M.Caragiu-Marioţeanu ş.a., ***Dialectologie română***, Ed. did. şi ped.*p.95*
184 v. Caragiu, ***Compendiu,*** p. 19.
185 v. şi Gr. Rusu, ***Diasistemul vocalic al dacoromânei***, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, I, Bucureşti, 1970, p. 399-403.
186 Pentru aceşti termeni v. Ferdinand de Saussure, *op. cit*., p. 40-43.
187 v. cronica acestui Colocviu, semnată de B. Cazacu, în ***FD***, VI, 1969, p. 283.

metode diferite[188]. Structuralismul nu duce la modificări esenţiale în efectuarea anchetelor. Doar chestionarelor li se adaugă, cum s-a şi procedat pentru NALR, o serie de întrebări speciale spre a se urmări mai ales structurile fonologice şi morfonologice ale graiurilor populare[189]

. Folosirea metodei structurale în studiul dialectului nu duce la înlăturarea metodei
geografice şi nici a celei comparativ-istorice, ci la completarea lor.

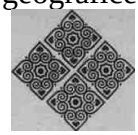

Partea a II-a. DIALECTELE ROMÂNEŞTI

PRELIMINARII
I. FORMAREA DIALECTELOR ROMÂNEŞTI (I)

Formarea celor patru dialecte româneşti[190]: *dacoromân, istroromân, aromân* şi *meglenoromân,* este o problema mult dezbătută, dat fiind caracterul divergent al ultimelor trei, care se vorbesc în Peninsula Balcanică. Strâns legată de formarea limbii şi a poporului român, elucidarea ei implică o coroborare a datelor lingvistice cu cele istorice. Cercetările întreprinse până acum nu au putut da soluţii definitive tuturor problemelor referitoare la originea celor patru grupuri de români şi raporturilor interdialectale. Este îndeobşte cunoscut că poporul român s-a născut în urma procesului de romanizare a populaţiei autohtone traco-geto-dace din regiunile carpato-balcanice, de-a dreapta şi de-a stânga Dunării. În ce priveşte limba română, ea descinde din latina vorbită în părţile de răsărit ale Imperiului roman. Caracterul ei romanic se evidenţiază prin structura morfologică, de esenţă latină, şi prin lexicul de bază, în majoritate alcătuit din cuvinte de origine latină. În decursul dezvoltării ei, limba română s-a interferat cu alte limbi, ca urmare a contactului poporului român cu alte popoare. Ea s-a îmbogăţit cu elemente străine, mai ales în domeniul lexicului, printre care un loc important îl ocupă elementul slav.

Vorbind despre originea dialectelor româneşti, se impune să abordăm problema formării limbii şi a poporului român. Desigur, nu este locul să o dezbatem pe larg aici. Trebuie însă să precizăm câteva elemente necesare pentru o bună înţelegere a faptelor.

Dată fiind strânsa legătură dintre limba şi poporul care o vorbeşte, lingvistica a adus
argumente importante pentru înţelegerea unor aspecte esenţiale ale istoriei poporului nostru în epoca formării sale, completând astfel puţinele documente istorice existente. Trăsăturile comune tuturor dialectelor limbii române sau numai unora dintre ele, în

---

[188] v. spre exemplu, E. Petrovici şi I. Stan, ***Schiţă a sistemului fonologic al graiului tecucean***, în CL, III, 1958,
p. 119-134 ; A. Avram, ***Observaţii asupra fonologiei graiului din Scărişoara***, în CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 215-228 ; Em. Vasi1iu, ***Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne***, Bucureşti, 1968 ; Caragiu, ***Fono-morf.;*** Gr. Rusu, ***Probleme de morfonologie*** *în Atlasul lingvistic român.* în CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 59-78. (Autorul alcătuieşte şi 16 hărţi, deosebit de sugestive pentru reluarea, pe baze noi, a problemei repartiţiei dialectului dacoromân.)

[189] v. şi T. Teaha, ***Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român***, în ***FD***, V, 1963, p. 114.

[190] Am urmat îndeaproape schiţa propusă de R. Todoran, în ***Dialectologie română***.

opoziţie cu altele, ca şi trăsăturile caracteristice fiecărui dialect în parte, contribuie într-o mare măsură la explicarea problemei formării limbii şi a poporului român. Două dintre componentele principale ale problemei prezintă un interes deosebit: epoca şi teritoriul de formare a limbii şi a poporului român. Formarea limbii şi a poporului român constituie un proces de durată, desfăşurat de-a lungul a mai multor secole. Trecerea de la latina dunăreană la limba română s-a făcut treptat, prin acumularea unor schimbări care au dus la apariţia unor elemente de structură calitativ diferite, păstrându-se însă caracterul latin.

Epoca de formare a limbii şi a poporului român a fost fixată de cercetători (istorici, arheologi, lingvişti) între limite care diferă uneori. Având în vedere procesul de formare a poporului român, istoricii consideră, ca o primă etapă, secolele I-VII, iar ca o a doua etapă, secolele VII-IX[191]. În ce priveşte precizarea momentului în care latina dunăreană a devenit idiom romanic, respectiv limba română, lingviştii se opresc în general la secolul al VIII-lea, data anterioară începutului influenţei efective slave în limba română[192]. Aşa cum arată majoritatea lingviştilor români: S. Puşcariu, Th. Capidan, Al. Philippide, Al. Rosetti, D. Macrea ş.a., trăsăturile fundamentale ale limbii române, ca limbă romanică, nu se regăsesc în elementele de origine slavă din limba română.

Pe baza cronologiei unor fenomene fonetice slave, existente şi în împrumuturile din limba slavă în limba română, s-a stabilit că începutul influenţei slave se plasează în secolele al IX-lea - al X-lea, când se intensifică relaţiile dintre români şi slavi[193].

Aşadar, limba română s-a format înainte de secolul al IX-lea, conturându-şi individualitatea în raport cu latina şi cu celelalte limbi romanice „prin secolul al VIII-lea”[194]. Perioada coincide în linii generale cu cea în care *s-au format şi celelalte limbi romanice*[195]. Prima atestare istorică a românilor este din anul 976, data la care cronicarul bizantin Kedrenos îi menţionează cu un nume etnic propriu, cel de ***vlahi***.

Problema teritoriului de formare a limbii şi a poporului român este mai complexă; în această problemă s-au exprimat puncte de vedere diferite, şi anume:

(a) formarea limbii şi a poporului român a avut loc exclusiv la nord de Dunăre;

(b) formarea limbii şi a poporului român a avut loc exclusiv la sud de Dunăre;

(c) formarea limbii şi a poporului român s-a desfăşurat atât la nord, cât şi la sud de Dunăre.

Teoria formării limbii şi a poporului român numai la nord de Dunăre reprezintă un punct de vedere nefondat şi în consecinţă a fost abandonat. Teoria formarii limbii şi a poporului român numai în sudul Dunării („imigraţionistă” sau „roesleriană”), cunoscută sub diverse variante, fiindcă teritoriul de formare este fixat în diferite

---

191 v. ***Istoria României. Compendiu***. Sub redacţia prof. univ. Ştefan Pascu, Bucureşti, Ed. a III-a, 1974, p. 68.

192 v. *ILR*, II, p. 15-16.

193 v. I. Pătruţ, ***Studii de limba română şi slavistică***, Cluj, 1974, p. 117; v. si p. 112: „nu există argumente de natură lingvistică prin care să se poată dovedi că influenţa slavă asupra limbii române este anterioară secolului al IX-lea”. v. şi *ILR*, II, p.15

194 I. Pătruţ, *op. cit.*, p. 113. Deci se poate susţine că limba română a fost formată la data contactului românilor cu slavii, cu specificarea că această convieţuire începe abia în secolul al IX-lea.

195 v. I. lordan şi M. Manoliu, ***Introducere în lingvistica romanică***, Bucureşti, 1965, p. 41: „În orice caz, este greu de admis ipoteza că latina se transformase în limbile romanice înainte de secolul al VIII-lea”.

regiuni ale Peninsulei Balcanice, s-a dovedit de asemenea nefondată ştiinţific[196]. În schimb, teoria formării limbii şi a poporului român pe teritoriul daco-moesic, la nord şi la sud de Dunăre, „în principal pe malul nordic al fluviului”[197], rezultă şi se sprijină pe izvoarele istorice, pe numeroasele date arheologice, pe argumente lingvistice şi pe realităţile sociale româneşti, având o fundamentare ştiinţifică din ce în ce mai bogată. Această teorie câştigă tot mai mulţi adepţi. După această teorie, *limba română, continuatoarea limbii latine, şi poporul român, urmaşul populaţiei romanice din părţile dunărene ale Imperiului roman, s-au format în nordul Dunării (Dacia) şi în sudul acestui fluviu (Moesia), acolo unde în primele secole ale mileniului unu, în urma cuceririi romane, a existat un proces de romanizare şi o populaţie latinofonă.* Continuitatea elementului romanic în Dacia, „singura explicaţie ştiinţifică a prezenţei românilor la nord de Dunăre, este îmbrăţişată de istoricii şi lingviştii români de astăzi şi de numeroşi istorici şi lingvişti străini. Firește, din această perspectivă, va fi abordată problema originii dialectelor românești.

Reperul absolut necesar pentru înţelegerea problemei discutate este **limba română comună**. Unitatea remarcabilă a limbii noastre, oglindită în particularităţile lingvistice comune celor patru dialecte, a impus admiterea unei *comunităţi etnolingvistice şi geografice* a strămoşilor românilor din cele patru ramuri de astăzi. Limba română, vorbită în timpul acestei comunităţi, este numită, în mod convenţional, de lingvişti româna comună (româna primitivă, româna primitivă comună, străromâna, protoromâna). Existenţa limbii române comune este admisă de majoritatea lingviştilor şi, în parte, de istorici[198]

.

Teritoriul pe care s-a vorbit româna comună coincide cu teritoriul de formare a limbii
şi a poporului român. El cuprinde ţinuturile daco-moesice de-a stânga şi de-a dreapta Dunării, din Balcani până în Carpaţii de nord. Se admite îndeobşte că limita nordică a acestui
teritoriu este marcată de Porolissum (azi, Moigrad, jud. Sălaj). Pentru limita sudică şi sud-vestică a teritoriului limbii române comune, dispunem astăzi de două coordonate: **linia Jireček** şi **isoglosa št, žd**.

Istoricul ceh Constantin Jireček (1854-1917), cunoscut prin valoroase lucrări asupra istoriei popoarelor din Peninsula Balcanică, pe baza inscripţiilor, a împărţit peninsula printr-o linie, care-i poartă numele, în două zone: zona de influenţă greacă şi zona de influenţă latină. Limba română, ca limbă romanică, şi poporul român, urmaş al populaţiei romanizate, nu s-au putut forma decât pe un teritoriu cu limba de circulaţie latina, pe care se atestă o populaţie latinofonă. Acest teritoriu se găseşte la nord de linia Jireček, care urmează creasta Munţilor Balcani (Haemus).

Isoglosa št, žd a fost fixată de E. Petrovici[199] şi coincide aproximativ cu graniţa dintre
Bulgaria şi Iugoslavia. Vechile elemente slave din limba română au caractere bulgăreşti, printre care evoluţia grupului **tj* şi **dj* din slava comună la *št, žd*: bg.

---

196 C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, ***Istoria românilor,* I,** Bucureşti, 1975, p. 126-137.

197 ***Istoria României. Compendiu*** ..., p. 86.

198 v. I. Coteanu, ***Morfologia numelui în protoromâna (româna comună),*** Buc., 1969, p. 10 ş. u.

199 v. E. Petrovici, ***Problema limitel sud-vestice a teritoriului de formare a limbii româneşti***, în ***LR***, IX, 1960, nr. 1, p. 79 - 83 (Petrovici, ***St. dial.***, 1970, p. 56-60). O discuţie critică asupra isoglosei **št, žd** ca limită sud-vestică a teritoriului de formare a limbii şi a poporului român, găsim la V. Arvinte, ***Limita de vest a teritoriului romanizal de la baza limbii române***, în *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, XX, 1969, p. 5-18.

prašta (cf. sb. *praća)*
- dr. *praştie,* ar. *praşte,* ir. *pråşt'e;* bg. *gražd* - dr. *grajd.* Acestea ar dovedi că toate ramurile de români provin de pe un teritoriu situat la est de isoglosa menţionată, fireşte la nord de linia Jireček .

Limba română comună, cu toată unitatea ei recunoscută, reflectată de structura
celor patru dialecte, a avut trasături dialectale. Existenţa acestor trăsături dialectale în
perioada de comunitate a celor patru grupuri de români de astăzi este o dovada că românii
s-au format pe un teritoriu întins, fiindcă diferenţierile într-o limbă apar atunci când vorbitorii limbii respective sunt răspândiţi pe o mai mare întindere [200].

Perioada limbii române comune începe, după unii cercetători, în secolul al VI-lea sau al VII-lea, după alţii, în secolul al VIII-lea, de când se admite că limba română dobândise caracterele unei limbi romanice deosebite, şi ţine până în secolul al IX-lea - al X-lea. În secolul al X-lea, în mod sigur, a avut loc destrămarea comunităţii străromâne, prin dislocarea aromânilor şi migrarea în sudul Peninsulei Balcanice, cum rezultă din atestarea acestora acolo de către Kedrenos, la anul 976[201]
.

Vom prezenta, în continuare, discuţiile mai importante cu privire la originea celor
patru grupuri de români din sudul şi din nordul Dunării, încercând apoi să arătăm cum s-au
format dialectele pe care le vorbesc aceste comunităţi etnice româneşti, istoricește constituite.

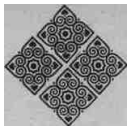

II. ORIGINEA AROMÂNILOR

Originea aromânilor a suscitat mai puţine discuţii decât originea celorlalte

[200] v. Puşcariu, LR, I, p. 251.
[201] Pentru discuţia perioadei limbii române comune, v. Rosetti, ILR, p.352-353 ; I. Coteanu, op. cit., p. 24 ş. u

grupuri de
români. Astăzi, lingviştii şi istoricii acceptă în unanimitate părerea că aromânii sunt descendenţii vechii populaţii romanizate din Moesia.

Prezenţa unor elemente vechi greceşti, a unor elemente comune cu albaneza şi a
unor elemente vechi slave identice, ca formă şi înţeles, în aromână şi dacoromână, ne duce
la concluzia că aromânii s-au găsit în comunitate cu dacoromânii. Această comunitate nu
se putea realiza decât dacă admitem că strămoşii aromânilor au locuit înainte de secolele al
IX-Iea al X-lea în nord-estul Peninsulei Balcanice, între Dunăre şi Balcani. De aici rezultă
că aromânii, răspândiţi în sudul Peninsulei Balcanice, nu sunt băştinaşi în ţinuturile în care
îi găsim astăzi. Împotriva autohtoniei lor acolo pledează şi linia Jireček. Aromânii, urmaşii
romanităţii sud-dunărene, nu s-au putut forma decât pe un teritoriu romanizat, cu o populaţie
latinofonă. Acest teritoriu nu a putut fi decât la nord de linia Jireček. Dacă ar fi autohtoni
în sudul Peninsulei Balcanice, unde locuiesc astăzi, ar fi imposibil de explicat cum de atât
ei, cât şi dacoromânii, trăind despărţiţi şi în ţinuturi atât de îndepărtate, poartă acelaşi
nume etnic şi vorbesc aceeaşi limbă, având în vedere evoluţia convergentă şi structura
identică a elementului latin, vechile împrumuturi lexicale (greceşti şi slave) şi cuvintele comune cu albaneza, adică provenite din substratul traco-dac[202].

Th. Capidan, deşi susţine că aromânii, în majoritatea lor, sunt proveniţi din nordul
Peninsulei Balcanice, crede că ar fi posibil ca o parte dintre ei să fie băştinaşi, mai ales unii dintre cei din Munţii Pindului. El încearcă să-şi sprijine teza pe existenţa câtorva toponime care prezintă fenomene fonetice întâlnite numai în elementele latine ale limbii române (*l* intervocalic > r, *v* iniţial > *b*; ó în poziţie nazală > *u): Sărună* (numele oraşului Salonic)< *Salona; Bâiasa* (nume de râu şi de localitate în Pind)< *Vavissa* şi *Lăsun* (nume de localitate în Pind), cf. gr. *Elason, Elasona.* Dificultatea dovedirii autohtoniei aromânilor în sud, numai pe baza câtorva toponime, îl determină pe Th. Capidan să facă el însuşi constatarea că „încă nu avem probe suficiente pentru dovedirea **sigură** a patriei primitive a aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice. Datele istorice ca şi evoluţia limbii lor vorbesc despre coborârea lor de la nord". Fără să excludă posibilitatea păstrării, în Pind, a unor „resturi din elementele băştinaşe romanizate", recunoaşte că „pentru deplina lămurire a acestei continuităţi mai este nevoie şi de alte dovezi"[203]. Mai târziu, renunţă la rezervele menţionate aici şi îşi afirmă hotărât credinţa în autohtonia aromânilor în Pind, fără să aducă argumente în plus[204].

---

202 v. Capidan, ***Arom.***, p. 23.
203 Capidan, ***Arom.,*** p. 29.
204 Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Bucureşti, 1936 (Academia Română, ***Discursuri de recepţie***, LXVII,
p. 57): „Din prezenţa acestor nume de localităţi în regiunea Pindului rezultă că o *parte din strămoşii*

Despre o coborâre a aromânilor din nordul Peninsulei Balcanice vorbesc şi izvoarele
istorice. Cel care arată explicit aceasta e istoricul bizantin Kekaumenos (în secolul al XI-lea): „Ei [aromânii din Pind] sunt aşa-numiţi Daci şi Bessi care mai întâi au locuit în vecinătatea Dunării şi a râului Sau, numit acum Sava, unde acum locuiesc sârbii, în locuri tari şi greu de străbătut. Fugind de acolo, ei s-au răspândit în tot Epirul şi Macedonia, cei mai mulţi s-au aşezat în Elada”[205]. După cum am văzut, când ne-am ocupat de problema teritoriului limbii române comune, nu putem fi de acord cu regiunea din care crede Kekaumenos că s-au desprins aromânii. Reţinem, în schimb, ca un document preţios, menţiunea istoriografului bizantin relativă la provenienţa aromânilor din regiunile dunărene ale Peninsulei Balcanice.

Începând cu secolul al X-lea şi apoi în întregul ev mediu, aromânii sunt menţionaţi din ce în ce mai des în sudul Peninsulei Balcanice, atât de cronicarii şi istoricii bizantini, cât şi de călătorii apuseni prin Grecia şi ţinuturile de dincolo de Dunăre. Cea dintâi ştire sigură despre aromâni este mărturia istoriografului bizantin Kedrenos din anul 976. Acesta relatează uciderea unuia dintre cei patru fii ai „comitelui” Şişman din Macedonia, anume David, de către vlahi, la locul numit „Stejarii Frumoşi”, între Castoria şi Prespa, în nordul Greciei[206]**.** Tot de la sfârşitul secolului al X-lea, cum se poate deduce indirect, mai dispunem de încă o atestare a aromânilor, în lucrarea unui anonim din secolul al XII-lea cu titlul *Cuvânt de povăţuire către împăratul.* După acesta, bunicul său, un oarecare Niculiţă, a primit de la împărat „domnia peste vlahii din Elada”. Din secolul al XI-lea dispunem de două mărturii. Prima este o ştire din anul 1019: trecerea vlahilor din întreaga Macedonie sub jurisdicţia mitropolitului din Ohrida, în urma hotărârii împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul. A doua ştire, deosebit de importantă, o datorăm lui Kekaumenos. Vestitul istoriograf bizantin din secolul al XII-lea se ocupă destul de pe larg de vlahi în tratatul său de strategie *(Strategicon).* În afară de consemnarea coborârii acestora din nordul Peninsulei Balcanice, pe care am menţionat-o mai sus, şi de datele referitoare la păstorit, el aminteşte de o răscoală a românilor din Pind, la anul 1066, sub conducerea lui Niculiţă, „domn şi cap al vlahilor”. În secolul următor, la anul 1105, aromânii sunt amintiţi în Peninsula Calcidică, cu ocazia unui conflict iscat între aceştia şi călugării din Muntele Athos, pentru soluţionarea căruia a trebuit să intervină însuşi împăratul Alexie Comnenul, la cererea patriarhului din
Constantinopol. Tot din secolul al XII-lea (anul 1170) ni se păstrează informaţiile

---

românilor continuă vechea romanitate locală. Ea s-ar fi pierdut, dacă n-ar fi stat în legătură cu populaţiunile române din nordul Peninsulei Balcanice, care, prin mişcările lor metanastasice, stătea[u] în continuu contact atât cu resturile romanităţii nord-dunărene, cât şi cu cele din sudul peninsulei”. Prezenţa stăpânirii romane în Tesalia şi Epir şi atestarea sigură a aromânilor, începând cu secolul al X-lea, constituie dovezile istorice ale acestei păreri (v. şi *Limbâ şi culturâ*, Bucureşti, 1943, p. 161-162, 209-210). Th. Capidan neagă, cu argumente neconvingătoare, însemnatatea liniei Jireček în delimitarea teritoriului de formare a limbii şi a poporului român, cu implicaţii directe în problema autohtoniei aromânilor (v. idem, ***Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă***, Bucureşti, 1942, p. 141). Existenţa unor „enclave române” în sudul Albaniei şi Tesalia, care şi-au păstrat „individualitatea etnolingvistică” veacuri de-a rândul, fiind apoi consolidate de aromânii migraţi din nord-vestul Peninsulei Balcanice, este susţinută de T. Papahagi (***O problemă de romanilate sud-ilirică***, GS, II, p. 72-99). Argumentele aduse în sprijinul acestei teze nu sunt admise de Th. Capidan (v. Capidan, ***Arom.,*** p. 30, nota 2).

[205]ap. Th. Capidan, ***Macedoromânii...,*** p. 155; v. şi Philippide, *OR*, I, p. 662-663.

[206] Pentru atestările istorice ale aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, v. Th. Capidan, ***Macedoromânii***...
p. 151 ş. u..; G. Murnu, ***Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare. 980-1259. Studiu istoric după izvoare bizantine***, Bucureşti, 1913.

călătorului Beniamin din Tudela, care se referă la existenţa unei Vlahii, „ai cărei locuitori ocupă munţii [Pindului], iar ei înşişi poartă numele de vlahi". Din secolul al XIII-lea ne-au parvenit date ce vorbesc lămurit de constituirea unor formaţii statale ale aromânilor din Grecia. în mai multe izvoare se pomeneşte de „Vlahia Mare", în Tesalia, de „Vlahia Mică", în Etiolia şi Acarnania, şi de „Vlahia de Sus", în partea de nord-est a Epirului. Toate aceste mărturii dovedesc că aromânii erau foarte numeroşi în regiunea Pindului.

Despre aromâni, mai vorbeşte apoi cronicarul sultanilor, Laonic Chalcocondil, în secolul al XV-lea, care arată limpede înrudirea îndeaproape dintre aromâni şi dacoromâni[207]. În vechea istoriografie românească, aromânii sunt pomeniţi mai întâi de Stolnicul Constantin Cantacuzino şi apoi de Dimitrie Cantemir. E demn de remarcat la aceşti cărturari, ca şi la Chalcocondil, constatarea identităţii, sub raport etnic şi lingvistic, a aromânilor şi dacoromânilor, sublinierea unităţii românilor din nordul şi din sudul Dunării[208].

În istoriografia modernă, aromânii sunt făcuţi cunoscuţi prin renumitul istoric german Johann Thunmann *(Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völcher,* Leipzig, 1774), care publică primul text aromânesc[209].

III. ORIGINEA MEGLENOROMÂNILOR

Deşi descoperiţi mai târziu, meglenoromânii au stârnit un viu interes ştiinţific. Originea
lor a fost discutată cu pasiune şi contradictoriu rezolvată. S-au înfruntat, în special, două
teorii: teoria lui Ov. Densusianu şi teoria lui S. Puşcariu, reluată şi amplificată de Th. Capidan.

Înainte de a prezenta aceste teorii menţionate, se impune să amintim, în treacăt, că originea meglenoromânilor 1-a preocupat şi pe G. Weigand, descoperitorul lor, acela care a arătat pentru prima oară că idiomul acestora s-a constituit într-un dialect aparte în cadrul limbii române. El a exprimat, la date diferite, două păreri. Mai întâi, romanistul german emite părerea că meglenoromânii sunt urmaşii vlahilor care,

---

[207] v.Laonic Chalcocondil, ***Expuneri istorice***, în româneşte de Vasile Grecu [Bucureşti], 1958: „Tot aşa a ajuns şi din Dacia să locuiască pe muntele Pind poporul ce se întinde până în Tesalia. Vlahi se numesc amândouă popoarele" (p. 40); „...vlahii locuiesc în el [muntele Pind], grăind aceeaşi limbă ca a dacilor [= dacoromânilor] şi sunt asemenea cu dacii de la Istru" (p. 189-190).

[208] v. Stolnicul C. Cantacuzino, ***Istoriia Ţării Rumâneşti***, în ***Cronicarii munteni***. Ediţie de M. Gregorian, I, Bucureşti, 1961, p. 46: aromânii şi dacoromânii „cu puţinea vreme într-un loc aflându-se şi vorbind adese, pe lesne pot înţelege. De crezut dară iaste că şi acei coţovlahi, dintr-aceşti rumâni sunt şi să trag"; D. Cantemir, ***Hronicul …***, Bucureşti, 1901, p. 153: „aciiaşi romani să fie moşii strămoşii românilor, carii şi astăzi în părţile Dachiii lăcuitori să află, adecă moldovenii, muntenii, maramorăşenii, românii de peste Dunăre şi coţovlachii din ţara grecească, căci toate aceste năroade dintr-aceiaşi romani a lui Traian să fie, nu numai limba şi graiul ce şi a tuturor vremilor istorii mărturisesc". Vezi şi Şt. Giosu, ***Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic,*** Bucureşti, 1973, p. 48.

[209] Despre originea aromânilor s-au susţinut şi alte păreri, care nu pot fi reţinute. După P. Maior şi B. P. Hasdeu, de pildă, aromânii au o origine nord-dunăreană, provenind din vechea Dacie (v. Th. Capidan, ***Macedoromânii*** ..., p. 133). Pe cât de surprinzătoare, pe atât de neargumentată este „teoria" lui A. D. Keramopulos, care susţine originea grecească a aromânilor. Lipsa de temei a acestei teorii şi caracterul ei tendenţios au fost arătate cu competenţă de Th. Capidan, în ***Originea macedoromânilor. Răspuns d-lui Keramopulos de la Academia greacă din Atena, referitor la originea greacă a macedoromânilor***, Bucureşti, 1939 (Extras din Academia Română, M*emoriile secţiunii literare,* scria III, tomul IX, mem. 2). Pentru alte păreri asemănătoare, v. Caragiu, ***Compendiu,*** p. 216.

împreună cu bulgarii, la sfârşitul secolului al XII-lea, sub dinastia Asăneştilor, au întemeiat statul vlaho-bulgar. Mai apoi, acceptă ca posibilă părerea istoricului C. Jireček, după care meglenoromânii, pe baza unor elemente antropologice deosebite, ar fi urmaşii unei cete de pecenegi, duşi în Meglen de împăratul bizantin Alexios Comnemul, după anul 1091, şi apoi românizaţi. Românizarea lor ar fi putut avea loc numai în cazul în care românii ar fi fost mai numeroşi. în concepţia lui Weigand, cele două păreri nu se exclud, ci se completează: vlahii, care i-au deznaţionalizat pe pecenegi, au putut fi strămoşii meglenoromânilor de astăzi, urmaşii celor ce au întemeiat statul vlaho-bulgar de la sfârşitul secolului al XII-lea[210].

Ov. Densusianu consideră meglenoromâna, în cadrul unităţilor lingvistice ale limbii române, ca un subdialect al dialectului dacoromân. Această subordonare a meglenoromânei dialectului dacoromân este în concordanţă cu părerea sa, după care meglenoromânii sunt „o colonie dacoromână veche pe teritoriul macedoromân”[211]. Meglenoromânii au, aşadar, după acest lingvist, o origine nord-dunăreană. Argumentarea teoriei sale se bazează pe date exclusiv lingvistice, şi anume, pe o serie de concordanţe între meglenoromână şi dacoromână, care le deosebesc de aromână. Iată câteva dintre aceste concordanţe:

- păstrarea diftongului *au:* mgl. *dauk* - dr. *adaug* (în ar. *av : adavgu*);
- evoluţia la *z* a dentalei *d*, în cuvintele de origine latină: mgl. *uzoi* - dr. *auzii* (în ar. *dz: avdzii*);
- evoluţia la *j* a sunetelor *į* şi *d*, în cuvintele de origine latină : mgl. *žoc, žut*- dr. *joc, ajut* (în ar. *dž: adžok, adžut*);
- labialele *p, b, v* şi *m*, urmate de *i*, s-au păstrat în meglenoromână nealterate, în majoritatea cazurilor, ca în dacoromână, în timp ce în aromână s-au palatalizat în toate cuvintele: mgl. *per, pert; bine, zber; vin, vis; durmire, mik* - *dr. pier, pierd; bine, zbier; vin, vis; durmire, mic* (ar. *k'er, k'erdu; g'ine, zg'er; yin, yis; durn'ire, n'ik)*;
- vocativul în *-ule se* întâlneşte în meglenoromână şi dacoromână şi lipseşte în aromână: mgl. *lupuli* - dr. *lupule*;
- numeralul „20” este construit identic în meglenoromână şi dacoromână, spre deosebire de aromână: mgl. *daozots* - dr. *douăzeci* (ar. *yiñg'its)* etc.

La acestea se adaugă o seamă de cuvinte existente numai în meglenoromână şi dacoromână:

mgl.
antsileg
arzint
drum
floari
friguri
frik
kriel
lęk
moş
nas

---

[210] Vezi discuţia asupra acestei păreri la Capidan, ***Megl.,*** I, p. 54-55.
[211] v. Densusianu***, ILR***, l, p. 214.

pimint
skimp
timp
trimet
utsit
vink

dr.	**ar.**
înţeleg	(prindu, duk'escu)
argint	(asime)
drum	(kale)
floare	(lilitše)
friguri	(h'iavro)
frig	(arcoare)
crier	(moduo, minte)
leac	(yatrie)
moş	(auš)
nas	(nare)
pământ	(lok)
schimb	(aleksesku)
timp	(k'eró, an)
trimet	(pitrek)
ucid	(vatom)
înving	(nik'isesku) ş.a.

Comparaţia meglenoromânei cu celelalte dialecte ale limbii române îl conduce pe Ov. Densusianu spre concluzia că meglenoromâna se apropie mai ales de dr. şi în unele cazuri de ir., prezentând în acelaşi timp câteva asemănări cu m[acedo]r[omâna]. În temeiul acestor constatări, el se crede îndreptăţit să considere meglenoromâna „mai curând un dialect dacoromân decât macedoromân, cu alte cuvinte un grai dacoromân transplantat în sud pe teritoriul macedoromân"[212].

Revenind asupra meglenoromânei şi a originii meglenoromânilor peste aproape douăzeci şi cinci de ani, cu ocazia recenzării monografiei lui Th. Capidan, consacrată acestui dialect şi vorbitorilor săi, Ov.Densusianu îşi reafirmă părerea într-o formă nouă: „... Elementele fundamentale ale graiului lor ne duc spre dacoromână - nu este vorba de mici asemănări, de o apropiere formală între aceste două graiuri ..., ci de un şir întreg de particularităţi arătând un fond identic, o comunitate bine accentuată de dezvoltare până la o epocă. Nimic nu ne îndreptăţeşte să privim meglenita altfel decât ca un bloc eratic al dacoromânismului"[213].

Mai mult decât atât, Ov. Densusianu aduce acum precizări şi argumente noi în sprijinul teoriei sale. Concordanţelor stabilite anterior între meglenoromână şi dacoromână le mai adaugă încă două, cărora le acordă o mare importanţă: mgl. *scant*, „scaun" - dr. *sca(u)nt* „scaun"; mgl. *aric* „curte" (< *arie* + *-ic)*- *dr. arie* „curte". Ambele cuvinte se găsesc, în dacoromână, în Bihor. „Nu am putea oare admite atunci că megleniţii sunt dacoromâni din părţile Bihorului?" se întreabă Ov. Densusianu. Cauza dislocării meglenoromânilor din părţile de vest ale teritoriului dacoromân a putut fi, ca şi în cazul istroromânilor, pătrunderea maghiarilor spre est. Deoarece

[212] *Ibidem*, p. 216.
[213] GS, II2, p.380.

meglenoromânii nu au în grai elemente de origine maghiară, coborârea lor spre sud este plasată în secolul al X-lea sau al XI-lea. Pe baza unor particularităţi lingvistice, el crede că emigrarea lor spre sud s-a făcut prin Banat.

Teoria lui Ov. Densusianu privitoare la originea meglenoromânilor nu a găsit adepţi. Şi aceasta pentru că lingvistul bucureştean nu a analizat cu suficient discernământ concordanţele megleno-dacoromâne, majoritatea fiind inovaţii paralele, uneori târzii, în cele două dialecte[214]

.

Opusă acesteia este teoria lui S. Puşcariu, reluată şi îmbogăţită cu elemente noi de Th. Capidan. În concepţia lui S. Puşcariu, meglenoromânii au origine sud-dunăreană. Ei aparţin grupului de români din sudul Dunării, din epoca străromână, numiţi de el grupul „românilor răsăriteni", în care îşi au originea şi aromânii. (în opoziţie cu „românii răsăriteni", sunt „românii apuseni", din care provin străromânii). Teritoriul locuit de aceşti români în perioada românei comune este la nord de linia Jireček, între Dunăre şi Balcani, acolo unde au locuit şi strămoşii aromânilor. Aşadar nici meglenoromânii nu sunt autohtoni în regiunile în care se găsesc astăzi. Originea comună a meglenoromânilor şi a aromânilor o dovedesc trăsăturile lingvistice ale dialectului meglenoromân, care, într-o măsură apreciabilă, sunt identice cu cele ale dialectului aromân. Dintre acestea, în special patru au fost reţinute de S. Puşcariu ca fiind de o importanţă deosebită :

- velara c, urmată de e, *i*, devine *ţ:* ar., mgl. *ţer* < lat. *coelum*;
- velara *g*, urmată de *e*, *i*, devine d_z (în megl. $d_z > z$*):* ar. *fud$_z$i*, mgl. *fuzi* < lat. *fugit;*
- păstrarea lui *n* în: *ună* < lat. *una*, articol nehotărât (ar., mgl. *ună feată),* ar. *grăn, mgl. gron* < lat. *granum;*
- palatalizarea lui *n*, urmat de *i* desinenţial: ar., megl. *oamiń, buń*, ar. *tu aduń,*, mgl. *tu duń,* etc.

Particularităţile menţionate se găsesc numai în elementele latine ale limbii române, de unde se deduce că sunt anterioare contactului românilor cu slavii. Ele au constituit trăsături regionale în epoca limbii române comune, cuprinzând nord-estul Peninsulei Balcanice, unde locuiau „românii răsăriteni", strămoşii aromânilor şi meglenoromânilor de astăzi[215].

Teoria lui S. Puşcariu a fost acceptată, în esenţa ei, de către Th. Capidan. Acesta o reformulează în termeni, uneori, deosebiţi şi o întregeşte cu câteva date noi. Particularităţile care apropie meglenoromâna de aromână sunt, cantitativ, mai numeroase şi, calitativ, mai importante decât acelea comune meglenoromânei şi dacoromânei. Cele câteva fenomene lingvistice vechi din meglenoromână şi aromână,

---

[214] Ea a fost luată în discuţie şi combătută de Th. Capidan şi de A1exe Procopovici, în „Revista filologică", II,1928,nr.l-2, p.l75-207. Dintre observaţiile lui Alexe Procopovici, am sublinia doar una, care ni se pare deosebit de interesantă: „[…] dacă istroromânii şi meglenoromânii sunt dacoromâni din părţile Bihorului, - după cum rezultă din existenţa, aici, a lui *scand* „scaun", în istroromână *skânt,* iar în meglenoromână *skant,* - cum se explică faptul că meglenoromânii nu au rotacismul în graiul lor? Este ştiut faptul că în Bihor s-a vorbit un grai rotacizant, ca şi în regiunea vecină a Munţilor Apuseni". (v. p. 187)

[215] Teoria lui S. Puşcariu se găseşte expusă în ***Zur Rekonstruktion des Urrumânischen****,* în *Beiheft zur Zeitschrift fur rom. Philologie,* XXVI, 1910; vezi traducerea franceză a acestui studiu în S. Puşcariu, *Études de linguistique* roumaine, Cluj-Bucureşti, 1937, p. 86 ş.u. şi traducerea românească în *idem, Cercetări şi studii.* Ediţie îngrijită de I. Dan. Prefaţă de G. Istrate, Bucureşti, 1974, p. 75 ş.u.; problema a fost reluată în *Studii istroromâne,* II, Bucureşti, 1926, p. 362-363, şi, cu unele modificări, în *Limba română,* I, Bucureşti, 1940, p. 255-256.

relevate de S. Puşcariu, sunt suficiente pentru a dovedi că „dialectul meglenit făcea parte din acea regiune din care a ieşit dialectul aromân". Concluzia pe care o trage Th. Capidan e că, „judecând după particularităţile graiului lor", meglenoromânii „trebuie să fi făcut parte odată din regiunea ocupată de *românii sudici*"[216]

. Asemănările dintre meglenoromână şi dacoromână, invocate de Ov. Densusianu pentru argumentarea originii nord-dunărene a meglenoromânilor, sunt considerate de Th. Capidan secundare, fără însemnătate deosebită. Ele se explică prin faptul că strămoşii meglenoromânilor de astăzi au continuat să trăiască în nord-estul Peninsulei Balcanice, după despărţirea aromânilor, încă câteva veacuri, până prin secolul al XII-lea sau al XIII-lea, timp în care au avut contact cu dacoromânii şi cu acei români din care s-au format mai apoi istroromânii. Pe baza unei particularităţi lingvistice, - trecerea lui *ă, î* la o (în *monă, ponză* etc.), generală în meglenoromână, Th Capidan fixează drumul pe care 1-au străbătut strămoşii meglenoromânilor până să ajungă în ţinutul Meglenului. Trecând Balcanii, s-au oprit pentru mai mult timp în partea apuseană a munţilor Rodope. Aici au convieţuit cu bulgarii, din dialectul cărora au împrumutat particularitatea lingvistică amintită, atât de specifică meglenoromânei, particularitate ce nu se găseşte în alte graiuri bulgare.

Trecerea lui *a, i* la *o* din dialectul meglenoromân, cum a remarcat Th. Capidan, argumentează încă două probleme în legătură cu meglenoromânii: perioada coborârii lor spre sud şi posibilitatea unui amestec cu pecenegii. Dialectologia bulgară a arătat că în graiurile din Rodope, care au influenţat meglenoromâna, pronunţarea lui *ă (%)* sub accent ca *o (oa)* este cu mult ulterioară secolului al XII-lea. De aici deducţia că meglenoromânii, care au convieţuit un timp oarecare cu bulgarii din Rodope, s-au coborât în Meglen în secolul al XIII-lea sau chiar mai târziu. La această dată n-au mai putut găsi în ţinutul Meglenului altă populaţie decât bulgară, ceea ce înseamnă că un amestec cu pecenegii nu pare posibil.

Teoria lui S. Puşcariu şi Th. Capidan este acceptată, cel puţin în liniile ei generale, de numeroşi lingvişti. Apropiată de ea se găseşte teza lui Al. Phi1ippide şi Al. Rosetti. Aceştia susţin că meglenoromânii sunt o ramură a aromânilor. Opinia lor se întemeiază pe trăsăturile lingvistice comune aromânei şi meglenoromânei. Pentru Al. Phi1ippide, meglenoromâna este un subdialect aromânesc[217] .

IV. ORIGINEA ISTROROMÂNILOR

Despre originea istroromânilor s-au exprimat păreri diferite, în raport cu concepţia de ansamblu a diverşilor lingvişti asupra formării poporului român şi a limbii sale. În special, s-au impus, de-a lungul discuţiilor, două teorii principale, opuse ca mod de rezolvare a problemei, şi una şi alta cu adepţi până în zilele noastre.

Cea dintâi aparţine lui Ov. Densusianu. În concepţia sa, istroromânii sunt dacoromâni din părţile de sud-vest ale teritoriului dacoromân (Banat, Munţii Apuseni, Bihor). Dialectul istroromân s-a desprins, în consecinţă, din dacoromână, mai întâi ca

---

[216] Capidan, ***Megl.,*** I, p. 59 ; v. şi Th . Capidan , ***Românismul balcanic***, în *Revista filologică*, 1,1927, nr. 1-2, p. 158 (Th. Capidan, ***Limbă şi cultură***, Bucureşti, 1943, p. 260).

[217] v. Philippide, *OR*, II, p. 405 (v. şi G . Istrate, ***Dialectele limbii române în concepţia lui Alexandru Philppide***, LR, VIII, 1959, nr. 3, p. 14); Rosetti, ***ILR***, p. 351. O opinie similară pare să aibă şi I. Coteanu ***(Elem****., p.* 115); „Mai târziu, din aromână sau din dacoromână s-a diferenţiat meglenoromâna, dar datorită faptului că nu a avut condiţii de evoluţie independentă, ea a rămas lângă aromână ca un dialect al acesteia".

un subdialect, dezvoltându-se apoi într-un dialect independent. Argumentarea lui Ov. Densusianu este de natură lingvistică şi se bazează pe concordanţele istroromânei cu graiurile din Banat şi sud-vestul Transilvaniei:

- păstrarea labialelor nepalatalizate: ir. *pitŝor, bire, fikot, vis, mil'e* (excepţie fac trei cuvinte: *kl'ept, tŝoptir, mńie)* - dr. (Banat şi S-V Transilvaniei), *picior, bine, ficat, vis, mie;*
- câteva fonetisme specifice: ir. žožet „deget", ir. *tšoptir* „piepten", ir. *skont* „scaun"- dr. (Banat si Transilvania) *źęźot, źęźet,* dr. (Transilvania de vest şi sud-vest) *tśapton,* dr. (Transilvania de vest) *skaund*;
- rotacismul, existent la istroromâni şi la moţi (ir. *bire, bur* - dr. *bire, bur);*
- formarea condiţionalului prezent cu imperfectul auxiliarului *a vrea* şi infinitivul: ir. *ręš, ręi, rę, ręn, ręts, rę* [*cântå*] - dr**.** (Banat) *ręš, ręi, rę, ręm, ręts, rę* [*cânta*].

Concluzia se impune de la sine: „Acestea par a fi dovezi suficiente pentru a susţine că ir. derivă din dr. şi că ea trebuie considerată ca un grai dr. transportat în Istria de colonişti români din Banat şi din sud-vestul Transilvaniei"[218]

.

După Densusianu, istroromânii reprezintă mai multe straturi de populaţie dacoromână, din epoci diferite. În migrarea lor lentă spre sud, strămoşii istroromânilor au întâlnit, pe teritoriul Serbiei, grupuri de macedoromâni de la care au împrumutat palatalizarea labialelor în cuvintele *kl'ept, tšoptir* şi *mńie.* În privinţa epocii în care a avut loc separarea istroromânilor de dacoromâni, Densusianu o consideră anterioară secolului al XIII-lea, căci istroromâna păstrează grupurile *cl', gl' (cl'em, gl'inde),* care, în dacoromână, după această dată, s-au transformat in oclusivele palatale k' şi g' *(k'em, g'indă).* Un alt fapt lingvistic vine să stabilească, după părerea sa, cu mai multă precizie, epoca emigrării istroromânilor spre sud-vest. întrucât istroromâna nu are elemente maghiare în lexicul ei, trebuie presupus că istroromânii s-au despărţit de dacoromâni înaintea venirii ungurilor şi a contactului acestora cu ei, adică prin secolul al X-lea. Teoria lui Ov. Densusianu despre originea istroromânilor şi formarea dialectului istroromân a fost acceptată de I. Popovici, A1. Rosetti, N. Drăganu, I. Coteanu, Emanuel Vasiliu ş.a.

I. Popovici[219] aduce noi concordanţe între istroromână şi graiurile dacoromâne din Banat şi sud-vestul Transilvaniei, ca:

- *á > å* (de ex. în *cåp),* general în istroromână, atestat în câteva sate din sudul Banatului şi Ţara Haţegului;
- *ă* protonic > *a* (de ex. în *barbat),* în istroromână şi în unele graiuri din Banat;
- păstrarea lui *e* după labiale (de ex. în *per),* în istroromână şi, regional, în Banat, dar mai ales în Hunedoara;
- păstrarea lui *ń(* de ex. în *cuń),* în istroromână şi în întreg Banatul şi regiunile limitrofe;
- înlocuirea prefixului *des-* cu *res- (răs-)* (de ex. în *rescl'ide),* în istroromână şi în Hunedoara, la pădureni etc. . .

El sporeşte astfel argumentarea „absolut serioasă" a lui Densusianu, pe care îl urmează şi atunci când admite două straturi de istroromâni, ultimul cu infiltraţii aromâneşti.

Cea de a doua teorie îi aparţine lui S. Puşcariu. Acesta consideră că în epoca

---

[218] v. Densusianu, ***ILR***, I, p. 220.
[219] În ***Dialectele române***, Sibiu, 1904, p. 14.

limbii române comune, în părţile nordice ale Peninsulei Balcanice, pe teritoriul Serbiei de astăzi s-au găsit „românii apuseni”, urmaşii populaţiei romanice din aceste regiuni ale peninsulei. Ei au format, la început, un singur grup cu dacoromânii, cum rezultă din următoarele particularităţi existente în istroromână şi dacoromână:

- velara c, urmată de *e, i,* devine *ĉ* : dr., ir. *ĉinĉ*< lat. *quinque;*
- velara *g,* urmată de *e, i,* devine *ĝ* (> ir. *j):* dr. *ginere,* ir. *jiner* < lat. *generum;*
- dispariţia lui *n* în: dr., ir. *o*< lat. *una,* articol nehotărât (dr. *o fată,* ir. *o fętę),* dr. *grâu,* ir. *grăv* < lat. *granum;*
- rotacismul: dr. (regional), ir. *bire*, *bur* etc. •

Contactul dintre „românii apuseni” şi dacoromâni s-a întrerupt destul de timpuriu, înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania şi exercitarea influenţei maghiare în limba română[220]. Istroromânii sunt descendenţii „românilor apuseni” de odinioară. Aşadar, în concepţia acestui savant, ei au o origine sud-dunăreană.

,,Nu avem nici un indiciu serios, de ordin istoric sau lingvistic, afirma S. Puşcariu , care să ne îndreptăţească a crede că românii apuseni ar fi venit din alte părţi în regiunile unde ni-i atestă primele documente. Ştim pozitiv că în aceste ţinuturi exista odinioară o puternică populaţie romană. Dacă după un hiatus de câteva veacuri, reapare în istorie, pe aceleaşi locuri, un neam care vorbea o limbă romanică, este firesc ca - până la proba contrarie - să presupunem că această populaţie continuă pe cea veche” [221] . Supunând unui examen critic concordanţele stabilite de Ov. Densusianu şi I. Popovici între istroromână şi graiurile dacoromâne din sud-vestul ţării, S. Puşcariu ajunge la concluzia că acestea sunt fie inovaţii de limbă ulterioare, fie dezvoltări paralele şi independente, fie împrumuturi deosebite din aceeaşi limbă[222]

. Se impune a fi reţinută observaţia lui S. Puşcariu, şi anume că între istroromână şi graiurile bănăţene sunt unele fenomene lingvistice discordante, cărora vechimea le acordă o importanţă deosebită: în istroromână există rotacismul, necunoscut graiurilor din Banat; rostirii bănăţene d_z *(*d_z*îc)* îi corespunde în istroromână *z (zic);* pentru formele vechi *frapsîn* şi *scamn* din Banat, în istroromână se întâlnesc *frâsir* şi *scând*[223].

Documentele medievale, arată S. Puşcariu, bazându-se cu deosebire pe cercetările istoricului Silviu Dragomir (sintetizate acum în lucrarea sa *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu,* Bucureşti, 1959), atestă, sub numele de **vlahi, morlaci, uscoci** şi **cici**, o populaţie românească destul de numeroasă, alcătuită mai cu seamă din păstori aflaţi în secolul al XIII-lea pe coasta Dalmaţiei, şi ulterior în Bosnia şi Herţegovina. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea, aceşti români, urmaşi ai „romanilor apuseni”, au ajuns în Slovenia, Carintia, Istria şi insula Veglia. Supravieţuitorii lor sunt istroromânii de astăzi. „Românii apuseni”, numeroşi în trecut, s-au deznaţionalizat, cu timpul, treptat, în masa slavilor cu care au convieţuit. Existenţa lor în partea de nord-vest a Peninsulei Balcanice, acolo unde astăzi nu mai sunt decât sîrbo-croaţi, e dovedită de numeroase **toponime** cu un caracter net românesc: *Kručica* (cruciţa), *Negrišori* (negrişori) *Magura* (măgura), *Kormatura* (curmătura), *Lakustovo* (lăcustă), *Kornišor* (cornişor), *Kornet* (cornet), *Korbovo* (corb), *Ratunda* (rotunda), *Peros* (păros), *Taor* (taur); nume de munţi: *Durmitor* (dormitor), *Cipitor* (aţipitor), *Visitor* (visător), *Pirlitor* (pîrlitor) ş.a.

Aceeaşi dovadă o fac şi numeroasele **antroponime**, atestate în documente şi,

---

[220] v. Puşcariu, ***LR***, *1,* p. 256.
[221] Puşcariu, ***St. istr***., II, p. 352-353.
[222] *Ibidem,* p. 331-336; v, şi p. 348 notă.
[223] *Ibidem,* p. 342; v. şi DR, VIII, p. 313.

chiar astăzi, în onomastica sârbo-croată, ca următoarele: *Barbat*, *Barbatovac* (bărbat), *Berbos* (bărbos), *Drakul*, *Drakulovići* (dracul), *Fečor*, Fičor (fecior), *Ljepurov* (iepure), Lupulović (lupul), *Mikul* (mic), *Pasarel* (pasăre), *Sarapa* (sare apa), *Sarebire* (sare bine), *Serbula* (şerbul), *Strîmbul* (strâmbul), *Surdul* (surdul), *Ursul*, *Ursulovich* (ursul), *Vyšinel* (vişin), *Zmantara* (smântână) ş.a.

La acestea se mai adaugâ **împrumuturile** de cuvinte româneşti în graiurile sârbo-croate, ca: sb.-cr. *balàura* (balaur), *bèšika* (băşică), *brnduša* (brânduşă), *brence* (brânză), *bučina* (bucin), kér, kéra(câine), *carara* (cărare), *krbún* (cărbune) *glindura*, (ghindură), *mačuga* (măciucă), *mamáljuga* (mămăligă), *plaj* (plai), *turma* (turmă), *urda* (urdă) ş.a**.**[224].

Cum rezultă din materialul citat, limba acestor „români apuseni" prezintă particularităţi pe care le întâlnim în dialectul istroromân: rotacismul (srb.-cr. kér, kéra(câine), afereza lui *a- (Cipitor), e* după consoane labiale *(Peros),* palatalizarea lui *l (Ljjeporov),* stadiul *gl'* (srb.-cr. *glindura < gl'indură)* ş.a.

Teoria lui S. Puşcariu asupra originii istroromânilor a găsit mai mulţi adepţi (Th. Capidan, Al. Procopovici, S. Dragomir ş.a.). Ea a fost luată m discuţie de Al. Rosetti[225]

, care, prin argumente lingvistice, a încercat să o combată, fără a o infirma însa. În esenţă, opinia lui A1. Rosetti se identifică cu teza lui Ov. Densusianu. Sunt exprimate, însă, câteva puncte de vedere deosebite. Admiţând că istroromâna este un grai dacoromân, pe baza identităţii lor de structură, precizează că „nu putem şti cu preciziune *de unde* au. plecat strămoşii istroromânilor", deoarece dacoromâna se vorbea atât în sudul Dunării (în Serbia), cât şi în nordul acestui fluviu. Despărţirea strămoşilor istroromânilor de dacoromâni s-a făcut înainte de secolul al XIII-lea sau în cursul acestui secol, deoarece influenţa maghiară în dacoromână începe în această perioadă, iar istroromânei îi este necunoscută. Peste populaţia dislocată din grupul dacoromânilor, aşezată în insula Veglia şi în Istria, care cunoştea rotacismul, mai târziu, s-a suprapus o populaţie dacoromână, cu particularităţi de grai atestate astăzi în Banat şi Ţara Haţegului. Aşa se pot explica cuvintele nerotacizate şi unele fenomene lingvistice specifice regiunilor menţionate. Între teoria lui S. Puşcariu şi cea a lui Ov. Densusianu, în varianta lui Al. Rosetti, există puncte de contact. Atât unul, cât şi celălalt consideră, pe baza particularităţilor lingvistice comune, că istroromânii formează un grup cu dacoromânii, în opoziţie cu cel al aromânilor şi meglenoromânilor. De asemenea, şi unul şi altul admit că dacoromâna se vorbea (şi se vorbeşte şi astăzi) în sudul Dunării. Pe aceeaşi poziţie se găsesc în privinţa datei când a avut loc întreruperea legăturilor (sau. despărţirea) dintre istroromâni (sau strămoşii lor: „românii apuseni") şi dacoromâni. Ambii acceptă teza că istroromânii sunt urmaşii vlahilor medievali din nordul Peninsulei Balcanice. Divergenţele în punctele de vedere ale celor doi autori apar o dată cu interpretarea speculativă a materialului lingvistic pe baza căruia s-au dedus constatările menţionate.

E. Petrovici a adus un corectiv teoriei lui S. Puşcariu asupra originii istroromânilor [226] . Fructificând unele observaţii ale lui Fr. Mik1osich [227] , Ov.

---

[224] v. Puşcariu, ***St. istr***., II, p. 274-297.

[225] Al. Rosetti, ***Asupra repartizării dialectale a istroromânei***, în GS, V_1, 1931-1932, p. 1-9; v. şi recenzia lui Ov. Densusianu asupra lucrării lui S. Puşcariu, în GS, III_2, p.445-451;v.şi DR,VII,p.452.

[226] v. E. Petrovici, ***Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii româneşti***, în ***LR***, IX, 1960, nr. 1, p. 79-83 (Petrovici, *St. dial*., p. 56-60); idem, ***Problema românilor „apuseni". În legătură cu toponimicul* Pešter *din sud-vestul Serbiei,*** în ***SCL***, XI, 1960, nr. 2, p. 195-199 (Petrovici, *St. dial*., p. 216-219); *idem*, ***Unitatea dialectală a limbii române***, în ***SCL***, XV, 1964, nr. 4, p. 438 (

Densusianu[228], S. Puşcariu[229] şi Th. Capidan[230], el a demonstrat, pe baza unor particularităţi fonetice, că elementele vechi slave din istroromână au caractere bulgăreşti, şi nu sârbo-croate[231].

Întrucât limita dintre limba sârbo-croată şi limba bulgară, ilustrată prin isoglosa *št, žd* a coincis cu graniţa politică dintre Bulgaria şi Iugoslavia, E. Petrovici, urmându-1 pe Fr. Miklosich, trage concluzia că istroromânii, urmaşii „românilor apuseni", provin dintr-o regiune care se găseşte la est de isoglosa *št* şi *žd* unde s-a vorbit bulgăreşte. Dacă pe teritoriul Iugoslaviei, în sud-vestul Serbiei, se înregistrează astăzi toponimul ***Pešter*** „peşteri", cu fonetism bulgăresc, el trebuie explicat ca având origine românească. Acest toponim a fost dat de „românii apuseni" în evul mediu, în timpul deplasării lor din nord-estul spre nord-vestul Peninsulei Balcanice[232].

Aşa cum rezultă din cele expuse mai sus, în problema originii istroromânilor, ca în

atâtea alte probleme, nu s-a spus încă ultimul cuvânt. Teoriile de până acum nu argumentează satisfăcător unele aspecte ale construcţiei lor şi de aceea nici una din ele nu a fost unanim acceptată, rămânând în domeniul ipotezelor, mai mult sau mai puţin plauzibile.

V. ORIGINEA DACOROMÂNILOR

Originea dacoromânilor este în strânsă legătură cu problema teritoriului de formare a limbii şi a poporului român, precum şi cu cea a continuităţii elementului romanic în Dacia. Argumentele aduse, mai ales cele bazate pe cercetările arheologice din ultimii cincizeci de ani, dovedesc în mod indubitabil existenţa unei populaţii romanice în Dacia după abandonarea oficială a provinciei, ceea ce este o dovadă a continuării vieţii romane în nordul Dunării. Această teză se impune tot mai mult, fiind mai argumentată din punct de vedere ştiinţific[233]

Petrovici, ***St. dial***., p. 97).

227 v. E. Petrovici, ***St. dial***., p. 218, nota 11; Puşcariu, ***St. istr***., II, p. 346, notă.

228 v. Densusianu**,** ***ILR,*** I, p. 218: elementele slave vechi din istroromână, mai ales acelea care provin din cuvintele cu nazalele *a* şi *e (dobendi, gondi, grump, paminte),* „au acelaşi caracter ca cele din dr. şi din această cauză trebuie să fie împrumutate din v. bulg.". Pe baza acestei trăsături fonetice „trebuie deci să plasăm formarea ir. în aceeaşi regiune în care s-au dezvoltat celelalte graiuri româneşti, pe un teritoriu unde se putea afla în contact cu bulgara".

229 v. Puşcariu, ***St. istr***., II, p. 222.

230 v. Th. Capidan, ***Limbă şi cultură***, Bucureşti, 1943, p. 284-285: grupurile de sunete *tj* şi *dj* „au dat în limba sârbă reflexe deosebite de cele din limba bulgară *(št* şi *žd);* aceste transformări sunt vechi, din perioada în care s-a diferenţiat slava comună. În elementele slave din limba română, „*tj* şi *dj* apar în toate dialectele ca în bulgăreşte : *5t* şi *îd"*. De aici rezultă : „1) că primul element slav care a pătruns în limba română străveche [= strămânij a fost de origine paleoslavă, din care s-a dezvoltat limba bulgară de azi; 2) că acest element care se găseşte deopotrivă la românii din Dacia şi la cei din Peninsula Balcanică, a fost primit de la bulgari". Vezi şi *idem****, Românii din Peninsula Balcanicâ***, în „Anuarul Institutului de istorie naţională" (Cluj), 11,1923, p. 115.

231 V. ***Dialectologie română***, p. 109

232 La concepţia lui E. Petrovici despre formarea limbii şi a poporului român, în general, şi despre originea istroromânilor, în special, aderă şi A. Kovačec (v. studiul său monografic ***Descr. istr****;* p. 30-32).

233 V. D. Protase, ***Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi a numismaticii***, Bucureşti, 1966 ; C. Daicoviciu, ***Originea poporului român după cele mai noi cercetări***, în vol. ***Unitate şi continuitate în istoria poporului român,*** Bucureşti, 1968, p. 83-98; C. C. Giurescu - D. C. Giurescu, ***Istoria românilor,*** **I,** Bucureşti, 1974, p. 126-139. O expunere rezumativă a diverselor teorii se găseşte în Puşcariu, **St. istr**; II, 345-352, notă.

. Majoritatea istoricilor şi lingviştilor români, precum şi învăţaţi străini de mare autoritate în studiul istoriei românilor (Th. Mommsen, J. Jung, C. Patsch, Fr. Altheim ş. a.) au susţinut-o cu convingere. La ea aderă numeroşi istorici şi lingvişti străini contemporani şi, în unanimitate, astăzi, specialiştii noştri în istoria limbii şi a poporului român. Cei ce susţin retragerea totală (sau în cea mai mare parte) a populaţiei dacoromâne de către împăratul Aurelian, la anul 271, fixează teritoriul de formare a limbii şi a poporului român în Peninsula Balcanică. Imigrarea dacoromânilor în nordul Dunării ar fi început în secolul al VI -VII-lea (Ov. Densusianu, Al.Philippide), în două valuri succesive (Al. Philippide), sau, mult mai târziu, în secolul al XII-lea şi următoarele, după pătrunderea maghiarilor în Transilvania (R. Roesler şi alţi autori sau adepţi ai teoriei imigraţioniste). Această teză, neavând o argumentare ştiinţifică nu este şi nu poate fi acceptată de cei ce studiază problema obiectiv şi cu metode riguroase.

În concluzie, dacoromânii sunt urmaşii populaţiei daco-romane din nordul Dunării, care au trăit în mod neîntrerupt pe teritoriul ţării noastre până astăzi. Trebuie să menţionăm că dacoromânii constituie cel mai numeros grup de români (numeroşi au fost şi în trecut, fiindcă numai astfel putem explica asimilarea slavilor de pe teritoriul ţării noastre) şi că ei sunt singurii români din cele patru grupuri care au rămas pe teritoriul de formare a limbii şi a poporului român.

VI. FORMAREA DIALECTELOR ROMÂNEŞTI (II)

Dialectele sunt rezultatul procesului de diferenţiere a limbii, ca urmare a scindării în grupuri a unui popor ai cărui membri vorbesc aceeaşi limbă. Cauzele scindării pot să fie multiple. Slăbirea relaţiilor dintre grupurile apărute sau întreruperea acestor relaţii au drept consecinţă **o izolare** , diferită ca intensitate şi în timp, în funcţie de condiţiile istorice specifice. în limba acestor grupuri apar trăsături particulare, care pun în evidenţă procesul de diferenţiere lingvistică şi conturează fizionomia unităţilor dialectale. În acest fel s-au format şi dialectele româneşti. Constituind o unitate etnolingvistică pe teritoriul romanizat daco-moesic, poporul român s-a scindat, începând cu secolul al IX-lea, al X-lea, în cele patru grupuri de români de astăzi. Cei dintâi care s-au desprins din comunitatea străromână au fost strămoşii aromânilor, care, cum am văzut, în secolul al X-lea sunt atestaţi în sudul Peninsulei Balcanice. Peste câteva secole, s-au îndreptat spre sud strămoşii meglenoromânilor şi, în cele din urmă, aproximativ prin secolul al XIII-lea, au migrat spre nord-vestul Peninsulei Balcanice strămoşii istroromânilor. Dacoromânii au rămas pe locul de formare a limbii şi a poporului român, în nordul Dunării, acest grup romanic constituind nucleul principal al romanităţii răsăritene.

Cauza destrămării unităţii române comune şi a formării celor patru grupuri de români trebuie să o vedem în aşezarea masivă a slavilor în Peninsula Balcanică şi întemeierea statelor sud-slave[234]

. În legătură cu deplasarea românilor sud-dunăreni spre sudul şi nord-vestul peninsulei, e necesar să luăm în considerare faptul că ei, în cea mai mare parte, au fost păstori. Migraţiunile păstoreşti au avut un rol important în răspândirea lor în întreaga Peninsulă Balcanică. În timp ce populaţia românească din nordul Dunării a crescut şi s-a întărit, având un rol politic din ce în ce mai însemnat, populaţia românească din sudul Dunării (posibil în totalitatea ei), continuatoarea romanităţii transdanubiene, a

---

[234] v. S. Puşcariu, ***Cercetări şi studii***, Bucureşti, 1974, p. 100; Philippide, ***OR***, II, p. 405.

scăzut treptat din punct de vedere numeric prin deznaţionalizare în masele popoarelor cu care convieţuiesc, nu fără a juca un rol de seamă în viaţa socială şi politică a Peninsulei Balcanice.

Izolate între ele, de-a lungul aproape al unui mileniu, cele patru grupuri de români au dezvoltat fiecare particularităţi lingvistice proprii pe fondul latin comun (nu lipsit de unele diferenţieri regionale, cu toată unitatea lui). Aceste particularităţi, care conturează fizionomia fiecăruia din cele patru dialecte românești, se datorează pe de o parte dezvoltării interne a limbii române, iar pe de altă parte, factorilor externi, adică, cu alte cuvinte, condiţiilor social-istorice diferite de la un grup de români la altul.

Partea a III-a. DIALECTELE ROMÂNEŞTI: DESCRIERE SAU „CARTE DE VIZITĂ”…LINGVISTICĂ

I. DIALECTUL DACOROMÂN

Nume

Vorbitorii dialectului dacoromân îşi zic ***români.*** Forma mai veche, normală etimologic, a acestui nume (explicabilă prin lat. *romanus)* era ***rumân***; prima sa atestare cu semnificaţie unică apare la **Coresi**. În Evul Mediu, termenul a avut şi o semnificaţie socială, desemnând, în Ţara Românească, pe ţăranii iobagi (denumiţi în Moldova „vecini”). *Român* este forma refăcută, latinizantă, atestată pentru prima oară în ***Palia de la Orăştie.*** În izvoarele istorice medievale timpurii, este utilizată denumirea *vlah*, de origine germanică, răspândită prin intermediul slavilor. Este denumirea folosită de populaţiile vecine care vorbeau. limbi neromanice, pentru a desemna global pe vorbitorii unor idiomuri romanice (în unele limbi slave, termenul

are sensul de „român” - deci se referă şi la dacoromâni -, în altele, sensul de „italian”[235]). În secolele al XV-lea - al XVI-lea, termenul a căpătat şi sensul de „păstor”[236], ca urmare a răspândirii păstoritului prin români la popoarele vecine. Există, de asemenea, denumiri ale dacoromânilor date după provinciile sau regiunile în care locuiesc: *munteni, moldoveni, olteni, bănăţeni, ardeleni, maramureşeni, dobrogeni, oşeni, moţi* etc.

În lucrările de lingvistică istorică şi, mai ales, de dialectologie, vorbitorii la care ne referim sunt numiţi, după criteriul poziţiei geografice, *dacoromâni* („români din Dacia”), pentru a fi distinşi de românii sud-dunăreni. în alte lucrări de lingvistică sau din alte domenii ale ştiinţei, în articolele din presă etc., în care nu se ia în consideraţie criteriul menţionat, se foloseşte, ca şi în vorbirea curentă, termenul *români.*

Răspândire

Dacoromânii trăiesc pe teritoriul de azi al României - unde reprezintă (în conformitate cu datele statistice din 1977) 88,137% dintr-o populaţie de 21559416 locuitori, în ţările vecine, în alte ţări din Europa, precum şi pe alte continente (America de nord şi de sud, Australia)[1]. Nu dispunem de date exacte asupra numărului dacoromânilor care trăiesc în afara graniţelor patriei noastre(se apreciază la peste 1 200 000 de vorbitori).

Ocupaţii

Ocupaţiile de bază ale dacoromânilor, ca şi ale celorlalţi români, au. fost agricultura şi păstoritul. Bogăţia resurselor naturale a determinat, de asemenea, din cele mai vechi timpuri, dezvoltarea meseriilor şi a meşteşugurilor, a comerţului etc. Intrând în circuitul vieţii moderne la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, dacoromânii sunt singurii români care şi-au constituit un. stat naţional şi au ajuns astăzi la o situaţie de puternică dezvoltare economică, social-politică şi culturală.

Viaţa culturală

Dacoromâna este singurul dintre dialectele româneşti care îndeplineşte funcţiile de limbă naţională şi literară (standard). Prin „limba română” se înţelege, de aceea, în mod obişnuit, dacoromâna standard, care are la bază graiurile vorbite în nordul Munteniei şi în sud-estul Transilvaniei, asimilând însă o serie de particularităţi caracteristice celorlalte graiuri dacoromâne [237] . Constituirea şi dezvoltarea dacoromânei standard reprezintă un proces complex, ale cărui începuturi sunt plasate de numeroşi cercetători în secolul al XVI-lea, o dată cu tipăriturile lui **Coresi**[238]

.

Condiţiile istorice au determinat apariţia relativ târzie a unor texte scrise în dacoromână. Cele mai vechi sunt manuscrisele rotacizante (*Codicele Voroneţean,*

---

[235] N. Drăganu , ***Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei***, Buc., 1933, p. 17.
[236] *Ibidem*, p. 38.
[237] v.E. Petrovici, ***Baza dialectală a limbii noastre literare***, în ***LR***, 1960, nr. 6, p. 60-63, şi I. Gheţie, ***Baza dialectală a românei literare***, Bucureşti, 1975, p. 43-77, p. 623-631.
[238] v. Al. Rosetti, B. Cazacu, L,. Onu, ***Istoria limbii române literare,*** I, ed. a II-a, Buc.,1971,p.51-59.

Psaltirea Scheiană, *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Hurmuzachi*), datate şi localizate prin mijloace filologice; ele provin, după toate probabilităţile, de la începutul secolului al XVI-lea, din aria extrem nordică a dacoromânei. Cel mai vechi text dacoromân datat este scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung (1521). Atestări ale unor cuvinte dacoromâne apar însă în secolele anterioare (al XIII-lea - al XV-lea), în texte scrise în latină, maghiară, slavonă.

Din secolul al XVII-lea datează prima încercare amplă de poezie cultă: *Psaltirea pre versuri tocmită* a mitropolitului Dosoftei (1673). Prima traducere a *Bibliei* păstrată în versiune integrală, *Biblia de la Bucureşti*, apare în 1688. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, au fost elaborate primele lucrări originale de istoriografie (cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino,
Radu Popescu etc.). Se cuvine amintită, de asemenea, activitatea lui Dimitrie Cantemir, umanist de valoare europeană. O contribuţie de seamă la consolidarea şi propagarea ideii latinităţii şi a unităţii românilor din vechea Dacie - idee care apare la cronicari - au adus-o reprezentanţii Şcolii Ardelene. Lor le datorăm una dintre cele mai importante opere lexicografice cu caracter normativ, consacrate
dacoromânei, *Lexiconul de la Buda* (1825).

Prima jumătate a secolului al XIX-lea este perioada în care se adânceşte contactul cu cultura europeană. În această perioadă, se dezvoltă speciile moderne ale literaturii române, se creează teatrul românesc, apar ziare şi reviste româneşti, se intensifică activitatea de traducere în română a unor lucrări beletristice şi ştiinţifice. Organizarea învăţământului este reglementată pe baza unei legislaţii speciale, iau fiinţă primele forme de învăţământ superior în română (cursurile de ingineri hotarnici, deschise în Moldova, în 1814, de Gh. Asachi, şi în Ţara Românească, în 1818, de Gh. Lazăr). Se creează o serie de societăţi ştiinţifice (după 1833), iar în 1879 se înfiinţează Academia Română.

Un rol esenţial în stabilirea şi consolidarea normei supradialectale unice 1-au avut activitatea lui I. Heliade Rădulescu şi, mai târziu, activitatea lui Titu Maiorescu.
La dezvoltarea posibilităţilor expresive ale limbii române şi-au adus contribuţia scriitorii generaţiei de la 1848, dintre care amintim pe N. Bă1cescu, C. Negruzzi, Al. Russo şi V. Alecsandri, scriitorii „clasici" din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea: Al. I. Odobescu, M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, Gr. Coşbuc, şi apoi pleiada marilor scriitori din secolul al XX-lea: L. Rebreanu, M. Sadoveanu, Camil Petrescu, T. Arghezi, L.Blaga, N. Stănescu, M. Sorescu ş.a.

Caracterizarea dialectului

Compararea trăsăturilor lingvistice ale celor patru dialecte româneşti pune în evidenţă existenţa unui număr de elemente comune, care dau nota specifică a limbii române în raport cu celelalte limbi romanice, şi a unor elemente caracteristice fiecărui dialect în parte sau unui grup de dialecte (dacoromâna, de exemplu, prezintă mai multe asemănări cu istroromâna, iar aromâna, cu meglenoromâna).

Diferenţele privind epoca de desprindere din comunitatea străromână a fiecărui dialect şi, mai ales, diferenţele referitoare la condiţiile social-istorice şi geografice în care au evoluat acestea justifică prezenţa unor trăsături individualizatoare. Ca purtătoare şi transmiţătoare a culturii, dacoromâna, constituită ca limbă standard, a fost supusă unui proces de înnoire continuă, din necesitatea de a răspunde permanent progresului general al civilizaţiei. Pe de altă parte, acţiunea sistematică de normare şi de propagare a normelor, întreprinsă mai ales de la sfârşitul

secolului al XVIII-lea, a determinat accentuarea treptată a nivelării diferenţelor dialectale din cadrul dacoromânei, fenomen care, în condiţiile societăţii contemporane, se manifestă cu intensitate.

Vom prezenta, în continuare, câteva dintre trăsăturile care caracterizează dacoromâna în raport cu celelalte dialecte românești. Precizăm că o serie de inovaţii, generale sau regionale în dacoromână, înregistrate şi în unele dialecte sud-dunărene, reprezintă, de obicei, inovaţii paralele, independente (de exemplu, apariţia lui *î* în anumite graiuri aromâne; consonantizarea lui *u* (semivocală) în istroromână; palatalizarea labialelor în aromână şi meglenoromână etc.).

A.FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

I. VOCALE

1. Inventarul de vocale al dacoromânei cuprinde 7 unităţi, distinse după localizare şi gradul de deschidere. Caracteristică este existenţa unei serii centrale complete, care prezintă două unităţi fonologic independente : vocala de deschidere mijlocie *â* şi vocala închisă *î. î,* ca fonem aparte, mi apare în graiul fărşeroţilor, în meglenoromână şi în istroromână (în acest dialect, *î* este o variantă a lui *ă).*

2. În privinţa distribuţiei, semnalăm următoarele :

- *e* şi varianta ei, semivocala *e,* nu pot apărea după consoane labiale, în condiţiile prezenţei unei vocale nepalatale în silaba următoare, ca în dialectele sud-dunărene; în acest context apar *ă si a.* Comparaţi de exemplu, dr. *măr, păr, văd, fată, masă, pană, vară* etc. cu ar. *mer^{u};* mgl., ir. *mer;* ar. *per^{u};* mgl., ir. *per;* ar. *ved^{u};* mgl., ir. *ved;* ar., mgl. *feată, measă, peană, veară* etc. Această particularitate reflectă o inovaţie a dacoromânei: modificarea lui *e* şi a diftongului *ea* în contextul menţionat.
- *i* nu poate apărea după consoane labiale, în poziţie nazală şi urmat de o silabă conţinând o vocală nepalatală; în acest context apare vocala *î.* Comparaţi dr. *vânt, pământ, vână, spânzur etc.* cu ar. *vint^{u}*; mgl., ir. *vint; mgl. pimint*; ir. *pemint;* ar., mgl. *vină;* ar. *spind$_{z}$ur^{u};* mgl**.** *spinzur* etc.
- Faţă de aromână şi meglenoromână, în care, înaintea unei silabe conţinând un *e,* poate apărea secvenţa *ea,* în dacoromână, în acest context, apare vocala *e.* Comparaţi dr. *féte, véde, kéie, lémne* etc. cu ar., mgl. *feáti, veádi, leámni;* ar. *cl'ái* etc. În graiurile dacoromâne de vest şi de nord, ca şi în istroromână, în condiţiile menţionate, apare un *ę.* Din punct de vedere istoric, este vorba despre un proces de monoftongare, produs, probabil, în câteva etape succesive: *ea* > eę > ę > e.

Dependenţa evoluţiei vocalelor de natura timbrului vocalic din silaba următoare, pusă în evidenţă de trăsăturile discutate până acum, distinge dacoromâna de dialectele sud-dunărene, în care această condiţie contextuală nu are importanţă.

- Spre deosebire de aromână, în care *u* apare întotdeauna la finală de cuvânt după consoane, realizat într-o variantă asilabică după consoane simple şi silabic după grupuri consonantice, în dacoromână, ca şi în meglenoromână şi istroromână, *u* silabic apare la finală numai după grupurile cu structura *muta cum liquida (códru, ácru etc.}. u* asilabic este atestat numai regional m dacoromână.
- Ca şi în meglenoromână, *u* poate apărea în radicalul cuvintelor, precedat de vocalele *a, e.* În dacoromână, radicalul se realizează ca un element silabic, faţă de meglenoromână unde apare ca o semivocală *(u).* Formelor cu diftongii *au, eu* din latină, conservate în meglenoromână, le corespund deci în dacoromână forme cu hiat. În aromână şi istroromână, în contextul menţionat, se consonantizează. Comparaţi dr. *láud, aúd, cáut, préut (préot)* cu ar. *alávdu, ávdu, cáftu, préftu*; ir. *åvdu, cåvt, prevt.* Consonantizarea lui *u* (semivocală) a fost notată, de asemenea, în unele graiuri din

Banat.

II. CONSOANE

l. Inventarul de foneme consonantice al dacoromânei nu cuprinde sonanta înmuiată l'; *ń* apare numai în graiurile din Banat. *l'* şi *ń* sunt caracteristice dialectelor sud-dunărene. Comparaţi dr. : *feméie, găíină, iért, iépure, víie, întâi, tămâie, răţói* etc. cu ar. *fumeál'i,* mgl. *fămeál'ă*; ar. *gîl'íni;* mgl. *găl'ínă;* ir. *găl'irĕ;* ar. *l'értu;* mgl. *l'ert;* ar. *l'êpur*^{u}; mgl. *l'épuri*; ir. *l'épur;* ar. *ayińi;* mgl. *vińă;* ar.ntîń^{u}; mgl. *tămońă; ir. răţóńu* etc. În dr., în ambele cazuri, întâlnim un *i* (semivocală).

2. În privinţa distribuţiei, menţionăm :

- Oclusivele palatale *k', g'* apar în dacoromână în contextele în care, în dialectele sud-dunărene, întâlnim grupurile consonantice *cl', gl'.* Comparaţi dr. k'em, *înk'eg, înk'id, ok*^{i}*, ĝenúnk'* ^{i}*, g'índă, îng'éţ, júng'ii, veg'a* etc. cu ar. *cl'em*^{u} ; mgl., ir. *cl'em;* ar. *ncl'ég*^{u}*;* ar. *ncl'íd*^{u}*;* ar., mgl., ir. *ócl'u*; ir. *zerúncl'i;* ar. *gl'índî;* mgl. *ąngl'éţ*; mgl. *júngl'u;* ir. *vegl'å* etc. Istoric, se poate afirma că sursa oclusivelor palatale k', g' este diferită în dacoromână faţă de aceea din dialectele sud-dunărene: în dacoromână, k'*, g'* apar în cuvinte de origine latină drept corespondente ale grupurilor primare *cl', gl',* pe când în dialectele sud-dunărene, ele apar ca rezultat al palatalizării labialelor sau în elemente nelatine.
- *n* intervocalic are o distribuţie limitată faţă de aromână şi meglenoromână.

Comparaţi dr. *o, grâu* cu ar. *unî*; mgl. *ună;* ar. *grîn*^{u}*;* mgl. *gron.* Formele menţionate cuprindeau la origine un *n* (lat, *una, granum),* conservat în aromână şi meglenoromână. În istroromână, *n* a dispărut, de asemenea, în cuvintele menţionate, dar distribuţia lui are un aspect specific datorită prezenţei rotacismului.

B.MORFOSINTAXĂ

B_1. SUBSTANTIV

- Acuzativul personal se construieşte cu prepoziţia ***pe****: Îl văd* **pe** *Ion. O caut* **pe** *fiica ta* etc. În toate dialectele sud-dunărene se înregistrează construcţii fără prepoziţie
- Acuzativul direcţiei se construieşte cu prepoziţia ***la****: Mă duc* **la** *Bucureşti.*

În aromână apare construcţia de tip mai vechi, fără prepoziţie *(Mă duc* Bitule).*

- inovaţie specifică dacoromânei o reprezintă formele de vocativ în *-ule* şi *-lor (omule! fetelor! etc.)*

B_2. ARTICOL

În subdialectul muntean şi în dacoromâna standard au fost create forme variabile ale articolului genitival *(al, a, ai, ale);* în celelalte subdialecte dacoromâne şi în dialectele sud-dunărene, acesta prezintă o singură formă: *a.*

B_3. ADJECTIV

Spre deosebire de dialectele sud-dunărene, în care se foloseşte *di,* în dacoromână, complementul comparativului este introdus prin *decât* sau *ca (mai mare*

***decât** mine* sau ***ca** mine),* iar complementul superlativului relativ prin *din* sau *dintre (cel mai bun **din** clasă; cel mai mic **dintre** noi).*

B_4. NUMERAL

- Spre deosebire de aromână şi meglenoromână, în dacoromână numeralele cardinale nu pot primi articol definit enclitic.
- În dacoromână, numeralul cardinal se leagă prin prepoziţia *de* de substantivul cu care se află în relaţie de determinare cantitativă, de la 19 în sus (în aromână şi meglenoromână, prepoziţia apare de la 11, iar în istroromână nu este utilizată).
- Forme de numeral multiplicativ cu structura în + numeral cardinal + it (-ă,-i,-e) (variabil după gen, număr şi caz) apar numai în dacoromână *(îndoit, întreit, înzecit*).

B_5. PRONUME

În dacoromână sunt prezente două serii pronominale inexistente în celelalte dialecte româneşti: **pronumele de politeţe** şi **pronumele de întărire**.

B_6. VERB

- Dacoromâna este singurul dialect românesc în care, la indicativ şi conjunctiv prezent şi la gerunziu, se înregistrează forme iotacizate *(auz, să auză, ţiu, să ţie, ţiind, sai, să saie, viu, să vie, viind etc.)*
- La persoana a III-a plural a imperfectului indicativ, se înregistrează, într-o serie de graiuri dacoromâne şi în limba standard, desinenţa ***-u** ((ei) venea**u**).* Inovaţia a apărut probabil în graiurile din Banat. Ea este prezentă şi în meglenoromână.
- La persoana I şi a II-a plural a perfectului simplu apare, ca marcă specifică de număr, ***-ră**,* extins de la persoana a III-a plural a aceluiaşi timp *(cânta**ră**m, cânta**ră**ţi).*
- Spre deosebire de aromână şi meglenoromână, care au conservat un mare număr de forme tari, etimologice, de perfect simplu (în istroromână perfectul simplu nu este folosit), dacoromâna a inovat în sensul extinderii relativ sistematice a formelor slabe de perfect (cf. dr. *plânsei, copsei, făcui, zisei* etc., cărora le corespund forme ca: ar. *plîmşu, copşu, feĉ^{u}, d$_{z}$îş$_{u}$*; mgl. *plonş, copş, ziş* etc.). Aceeaşi tendinţă de substituire în dacoromână a formelor tari prin forme slabe se constată şi la modul participiu (comparaţi dr. *făcut, plâns, ajuns* etc., cu ar. *faptă, plîmtă, aĝumtă* etc.).
- În dacoromână, ca şi în istroromână, verbul *a avea* prezintă, în cazul utilizării ca auxiliar al perfectului compus, forme distincte de acelea constatate în cazul utilizării sale predicative (cf. *a (făcut) / (el) are; am (făcut) / (noi) avem; aţi (făcut) I (voi) aveţi).* În aromână şi meglenoromână se înregistrează o singură formă pentru ambele funcţii.
- Dacoromâna este singurul dialect românesc care prezintă forme sintetice de Mai mult ca perfect indicativ *(cântasem, venisem* etc.). în istroromână, acest timp lipseşte din sistem, iar în aromână şi meglenoromână se folosesc forme perifrastice, cu auxiliarul *a avea.* Regional, şi în dacoromână apar forme perifrastice de mai mult ca perfect, dar cu auxiliarul *a fi.*

- Numai în dacoromână se păstrează, la verbele de conjugarea I, desinenţa etimologică *-e* pentru persoana a III-a sing., dar şi plural a conjunctivului prezent *(să cânte* < lat. *cantet, cantent).* în aromână şi meglenoromână se constată, în acest caz, extinderea analogică a desinenţei *-ă* de la verbele de celelalte conjugări, iar în istroromână, conjunctivul prezent are, la toate conjugările, aceleaşi forme ca şi indicativul prezent.
- Deşi în vechea dacoromână au fost atestate forme sintetice de condiţional Prezent (continuatoare ale formelor latine de conjunctiv perfect), în dacoromâna actuală ele au fost total substituite prin forme analitice. Aromâna şi istroromâna conservă şi astăzi forme sintetice la acest mod. Meglenoromâna nu are forme specifice de condiţional.
- Spre deosebire de aromână şi meglenoromână, dacoromâna (ca şi istroromâna) posedă o formă scurtă de infinitiv, cu valoare verbală. Specifică pentru dacoromână este utilizarea, m anumite construcţii, a prepoziţiei *a* la infinitiv. Dacoromâna posedă, de asemenea, o formă de infinitiv perfect, cu auxiliarul *a fi,.*
- Dacoromâna este singurul dialect al românei m care se înregistrează forme de „supin" „Supinul" este folosit, de obicei, cu prepoziţii *(de mâncat, la scris* etc)

C. LEXIC

1. Sub aspectul structurii etimologice, ceea ce distinge lexicul dacoromân de lexicul dialectelor sud-dunărene este prezenţa unui strat de cuvinte de origine maghiară, înregistrate în toate graiurile, precum şi a unor împrumuturi relativ recente, latino-romanice, germane, ruseşti etc., caracteristice, în primul rând, variantei standard a acestui dialect, dar pe cale de a se răspândi din ce în ce mai mult şi în graiuri.

2. În privinţa elementului latin moştenit, se constată, pe de o parte, conservarea unor termeni neatestaţi în dialectele sud-dunărene (v., de exemplu: *armăsar, foaie, luptă, nutreţ, pace; ager, blând, frumos*; *foarte*; *(a) atinge, (a) peţi* etc.), pe de alta, prezenţa unor sensuri ale anumitor termeni comuni, necunoscute celorlalte dialecte (cf., de exemplu: *femeie* „persoană de sex femeiesc, soţie" - în aromână „familie" ; *(a) vătăma* „a provoca un neajuns fizic sau material" - în aromână „a ucide").

Într-o cercetare statistică asupra elementului latin în lexicul dialectelor româneşti, R. Todoran[239]

a precizat că nu există elemente latine comune dialectelor sud-dunărene, dar absente din dacoromână; se constată, de asemenea, că, din totalul cuvintelor moştenite de română din latină, cele mai numeroase (aproape un sfert) sunt conservate numai în dacoromână.

3. Ca şi aromâna şi meglenoromâna, dacoromâna posedă cuvinte împrumutate din greacă şi turcă; ca şi meglenoromâna, ea posedă împrumuturi din bulgară; ca şi istroromâna, posedă împrumuturi din sârbo-croată. Cu toate acestea, atât procentul acestor împrumuturi, în ansamblul vocabularului, cât şi termenii ca atare, prezintă diferenţe însemnate. Diferenţele sunt determinate şi de modul de realizare a împrumutului din limbile menţionate, în cele patru dialecte: în dacoromână, împrumuturile cu o răspândire mai largă datează dintr-o epocă mai îndepărtată, în

---

[239] R. Todoran, ***Despre elementul latin în lexicul dialectelor româneşti***, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică,* vol. II, Bucureşti,1971, p.l86-190.

timp ce, în celelalte dialecte, contactul cu aceste limbi este continuu.

Spre deosebire de dialectele sud-dunărene, în care împrumuturile lexicale se realizează aproape exclusiv pe cale directă, în dacoromână, majoritatea cuvintelor împrumutate în epoca modernă au pătruns pe cale savantă, livrescă, mai întâi în varianta standard. Împrumuturile mai noi din bulgară sau. din sârbo-croată sunt, în dacoromână, limitate la anumite subdialecte (v. paragrafele consacrate lexicului din descrierile fiecărui subdialect dacoromân). Trebuie precizat, dealtfel, că, pe lângă diferenţele privind structura vocabularului dacoromânei, în ansamblu, trebuie luate în consideraţie şi diferenţele legate de specificul surselor de împrumut lexical în fiecare subdialect în parte (v., de exemplu, prezenţa unor împrumuturi mai noi din maghiară în subdialectele vestice şi nordice ale dacoromânei - v., în acest sens, anexele; împrumuturi din ucraineană în subdialectele maramureşean şi moldovean etc.).

I/1. REPARTIŢIA DIALECTALĂ A DACOROMÂNEI

Problema repartiţiei dialectale a dacoromânei devine similară cu problema delimitării şi a descrierii principalelor varietăţi teritoriale ale idiomului vizat. De aici, se impune prioritatea stabilirii criteriilor pertinente pentru clasificarea dialectală a dacoromânei, fără a se omite datele achiziţionate din(spre) din documentele istorice ale dialectologiei române.

I. Merită a sublinia ca reper important în tratarea acestei probleme unitatea graiurilor dacoromâne. În acest sens, cercetătorii au formulat opinii asupra numărului varietăţilor fundamentale care se pot distinge în cadrul acestui dialect. Denumirile generice ale varietăţilor de bază sunt, de asemenea, diferite: se vorbeşte despre dialecte, despre subdialecte sau graiuri, despre tipuri sau subtipuri dialectale. Termenul subdialect nu este adecvat, dacă avem în vedere ierarhia grai, subdialect, dialect. Adăugăm că dacoromâna reprezintă un dialect al limbii române. În prezentarea punctelor de vedere asupra repartiţiei dacoromânei, vom păstra însă terminologia autorilor menţionaţi. Opiniile divergente se referă la statutul graiurilor din Transilvania şi chiar din Banat. Pentru toţi cercetătorii, este clară distincţia dintre graiurile din Muntenia şi cele din Moldova. Observăm de asemenea instituirea unui pact între vorbire şi arealul locuit de anumiţi vorbitori: topos şi comunicare proprie.

1. Existenţa unui grup aparte de graiuri în Transilvania a fost susţinută de H. Tiktin şi de M. Gaster. **H. Tiktin**[240]identifică patru grupuri de graiuri: ***muntean, moldovean, transilvănean*** şi ***bănăţean***, care corespund celor patru mari provincii istorice şi se deosebesc prin particularităţi fonetice şi lexicale. Graiul din Muntenia are cele mai puţine particularităţi, fiind cel mai apropiat de limba literară; cele mai multe trăsături specifice apar în graiul din Banat. **M. Gaster**[241]distinge între grupul dialectelor de *nord, din Moldova*, cel al dialectelor *de sud, din Muntenia*, şi cel al dialectelor *din Transilvania.* Ultimul prezintă asemănări parţiale atât cu grupul de nord, cât şi cu

---

[240] v. H. Tiktin, ***Die rumänische Sprache,* în *Grundriss der romanischen Philologie***, vol. I, Strassburg, 1888, p. 348 şi urm.

[241] v. M. Gaster, ***Introducere la Chrestomaţie română,* I,** Leipzig - Bucureşti, 1891, p. XC-CVIII.

grupul de sud. Cel mai puternic individualizat este considerat grupul dialectelor din Moldova. Toţi ceilalţi cercetători care s-au ocupat de problema repartiţiei teritoriale a dacoromânei au afirmat că **Transilvania nu are un dialect sau un grai propriu**, prezentând un areal lingvistic mozaicat, cu aspecte proprii regiunilor învecinate.

2. Astfel, **G. Weigand**[242]

a identificat, în cadrul dacoromânei, trei dialecte: ***bănăţean, muntean*** şi ***moldovean.*** Deşi în Bihor se înregistrează unele particularităţi specifice, cum ar fi palatalizarea dentalei *t* în stadiul k' *(teį > k'ei),* graiurile din această regiune aparţin dialectului bănăţean: *k'* este o fază de alterare a lui *t* premergătoare aceleia de africată, întâlnită în Banat (*tśei*). Rotacismul, notat în întreaga arie nord-vestică a ţării, nu poate fi utilizat, după Weigand, drept criteriu de clasificare dialectală, reprezentând o particularitate în vizibil regres. Singura regiune mai puţin întinsă, care prezintă unele trăsături aparte, este **Maramureşul**; aici *f, v* devin (prin palatalizare) *s, z (fier, vin > sjer, zin), tš* (=č) este pronunţat „dental" *(ĉer, ĉinĉ*^{i} sînt rostite *tšor, tšuntš},* apare dž (=ğ) diferit de cel din Moldova *(džoi)* etc.

Celelalte regiuni se caracterizează prin prezenţa unor dialecte de tranziţie, a unor dialecte mixte sau apar ca regiuni de mozaic dialectal. Dialecte de tranziţie se pot distinge, de exemplu, în Transilvania, al cărei grai prezintă, în partea de nord, asemănări cu Moldova şi în cea de sud, cu Muntenia, şi în Oltenia, al cărei grai prezintă trăsături comune cu dialectul bănăţean, cu cel muntean şi cu graiul din Haţeg. Dialectele mixte apar din amestecul unor dialecte distincte. Asemenea dialecte se vorbesc, după Weigand, în Ţara Moţilor, în Oltenia de sud, în Dobrogea etc.

Regiunile de mozaic dialectal apar ca urmare a imigrării în grup, din ţinuturi diferite şi la epoci diferite, a unor populaţii neasimilate sau în curs de asimilare de către populaţia majoritară. Pentru un timp, fiecare populaţie pledează pentru propriul grai, cel originar, până la impunerea vorbirii aborigenilor. Graiurile din Bucovina prezintă, prin excelenţă, acest aspect de mozaic. Cele trei dialecte dacoromâne principale se disting, după G. Weigand, printr-un număr de trăsături fonetice caracteristice[243].

Pentru confirmarea clasificării propuse, G. Weigand urmăreşte aspecte ale nivelului fonetic, şi anume tratamentul labialelor *p, b* înainte de *i* (semivocală), al dentalelor *t, d* înainte de *e* şi al palatalelor *c, g* (în realitate *ĉ, ĝ*), arătând că, în dialectul muntean, se înregistrează pronunţările *p, b* (alternativ cu *k', g'*), *t, d* şi *tś, dź*, în cel moldovean *k', g', t, d* şi *ś, ź*, iar în dialectul bănăţean *p, b, tś, dź* şi *ś, ź*. Spre deosebire de dialectul muntean, în care oclusivele dentale şi africatele prepalatale se menţin intacte, iar palatalizarea labialelor este fluctuantă, dialectul moldovean menţine intacte oclusivele dentale, dar acceptă palatalizarea oclusivelor labiale şi fricatizarea africatelor prepalatale, iar cel bănăţean se recunoaşte prin menţinerea oclusivelor labiale, prin palatalizarea oclusivelor dentale şi prin fricatizarea

---

[242] G. Weigand, ***Despre dialectele româneşti***, în *Convorbiri literare*, 1908, nr. 4, p. 441-448.

[243]Pentru dialectul *bănăţean* sunt semnalate: transformarea lui *t, d,* înainte de *e* în palatale (de fapt, prepalatale) africate *(fratśe* „frate" *verdźe* „verde"); înmuierea lui /, *n, r (val'e, vińe, maŕe);* păstrarea lui *mn* în cuvîntul *scamn* „scaun" (< lat. *scamnum);* păstrarea lui *n* din latină, în cuvinte cum ar fi *cuńu* (< lat. *cuneum),* „cui" (subst.); păstrarea labialelor (nepalatalizate); formele *pre, pră* ale prepoziţiei *pe* (< lat. *per);* păstrarea diftongului *ea* în cuvântul *leamne (*< lat. *ligna)*

Weigand prezintă câte o carte de vizită pentru fiecare dintre dialectele propuse.(v. Dialectologie română, p. 121).

Un exemplu pentru dialectul muntean ar fi forma iotacizată *de tipul râz, văz.*

În dialectul *moldovean: a* este „profund" la sfârşitul cuvintelor *(apų* „apă") (de fapt, se închide […] Înainte de *o, u,* în loc de *v* apare *h (hulpe, holbură).*

africatelor.

Tratamentul celor trei serii consonantice la care s-a referit G. Weigand oferă un mijloc de caracterizare a principalelor unităţi dialectale care pot fi identificate în cadrul dacoromânei.

Acceptând părerea lui G. Weigand asupra repartiţiei dialectale a dacoromânei, **S. Puşcariu**[244] a demonstrat, cu ajutorul unor hărţi din ALR, că Transilvania nu are un dialect aparte. Analiza repartiţiei teritoriale a denumirilor unor noţiuni arată că partea de sud se grupează împreună cu Muntenia, **partea de nord a Transilvaniei prezintă similitudini lingvistice cu Moldova**, iar partea de vest - cu Banatul şi Crişana (v., de exemplu, repartiţia celor trei termeni care denumesc noţiunea de ,,zăpadă": *zăpadă, omăt, nea}.* Explicaţia acestei situaţii este dată, în primul rând, de constatarea făcută încă de G. Weigand, şi anume: lanţul carpatic nu a constituit niciodată un obstacol în calea comunicării românilor din diferitele provincii şi în migrarea populaţiei dintr-o parte în alta. La aceasta s-ar adăuga, după părerea lui S. Puşcariu, şi faptul că, spre deosebire de Muntenia, Moldova şi chiar de Banat, în Transilvania nu a existat un centru politic, cultural şi bisericesc românesc, din care să iradieze inovaţiile. Un asemenea centru a fost, de exemplu, Craiova; de aceea, în Oltenia s-au dezvoltat particularităţi proprii de grai, care, de multe ori, fac trecerea spre Banat.

3. Clasificarea propusă de G. Weigand a servit ca bază pentru alte clasificări, dintre care menţionăm pe acelea, devenite clasice, ale lui **E. Petrovici** şi **R. Todoran**. Utilizând un material mai bogat decât acela de care a dispus G. Weigand, materialul furnizat de ALR I şi II, cei doi autori au identificat două noi varietăţi dialectale de bază (în terminologia pe care au utilizat-o: subdialecte).

În două articole publicate în revista „Transilvania"[245], **E. Petrovici** a susţinut existenţa, ca unitate independentă, a ***subdialectului crişean***[246], afirmând că acesta ar fi mult mai fărâmiţat în graiuri locale decât celelalte subdialecte. Ulterior, el a renunţat la opinia menţionată, întrucât analiza mai amănunţită a datelor din ALR a evidenţiat prezenţa unor diferenţieri regionale în cadrul tuturor subdialectelor.

Reluând problema numărului subdialectelor dacoromâne, în articolul *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza* ALR[247], E. Petrovici aduce în discuţie fapte care permit identificarea a **patru subdialecte** şi precizarea fizionomiei lor şi afirmă ca **probabilă existenţa unui al cincilea subdialect, cel maramureşean**.

Împărţirea dacoromânei în 4 sau 5 subdialecte, pe care o propune E. Petrovici, se bazează, în primul rând, pe urmărirea tratamentului africatei *ĝ:* rostirea caracteristică subdialectului muntean (africată prepalatală, *ĝ*) este aceea literară; în subdialectul moldovean şi m cel bănăţean consoana *ĝ* este modificată într-o fricativă

---

[244] Puşcariu, ***LR***, I, p. 215-217.

[245] ***Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean***, în *Transilvania*,1941,nr.2,p.l02-106, şi ***Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş,*** în *Transilvania*, 1941, nr. 8, p. 551-558.

[246] Ca trăsături fonetice ale acestui subdialect, E.Petrovici a relevat pronunţarea *jem* pentru *gem* (deci fricatizarea africatei *ĝ*), rotacismul *(ir(i)mă),* epenteza unui *c* în cuvântul *slab* (devenit astfel *sclab*); drept caracteristici morfologice au fost semnalate singularul *(o) coaste* (pentru *(o)coastă)* şi exprimarea conjunctivului cu ajutorul lui *şi* în loc de *să (şi facă* „să facă"). Specifice au fost considerate, mal ales, o serie de cuvinte ca: nari „nas", *abua- abu.a* „nani-nani", *cotătoare* „oglindă", *a se cota ,,* a se privi", *prunc* „băiat", *a piţiga* „a ciupi", *brâncă* „mână", *a hori*„a cânta" etc.

[247] În ***LR***, 1954, nr. 5, p. 5-17, republicat în Petrovici***, St. dial.***, p. 38-49.

alveopalatală (cu o articulaţie puţin posterioară în cel dintâi, de unde şi diferenţa de notaţie fonetică: *ž* - pentru subdialectul moldovean, şi *ź* - pentru cel bănăţean); acelaşi tratament se înregistrează şi în subdialectul crişean, dar rezultatul fricatizării este sunetul *j*; în subdialectul maramureşean, rostirea africatei este „mult mai aspră" decât în cel muntean (în transcriere fonetică: *ğ).* Arii asemănătoare se conturează şi în funcţie de tratamentul africatei *ĉ*. Singura deosebire este dată de conservarea în Crişana a rostirii literare, *ĉ.* Cum acest fonetism nu se înregistrează în nici una dintre ariile învecinate (în Banat, fonetismul specific este *ś,* iar în Maramureş *č),* Petrovici conchide că şi tratamentul lui *ĉ* împarte dacoromâna tot în **cinci subdialecte**.

Cu toate că atribuie o importanţă de prim ordin trăsăturilor fonetice, E. Petrovici menţionează şi un mare număr de cuvinte care, formând arii compacte, permit delimitarea subdialectelor dacoromâne.

Pentru a demonstra absenţa unui subdialect transilvănean, Petrovici apelează la repartiţia unor particularităţi lexicale. El constată că ariile unor termeni specifici subdialectelor învecinate se întind înspre centrul Transilvaniei. Astfel, denumirile noţiunilor „***zăpadă***" sau „***os***" divid teritoriul Transilvaniei în trei părţi (care nu coincid integral): în partea de sud se înregistrează termenii *zăpadă* şi *os,* specifici subdialectului muntean; **în partea de nord-est,** termenii ***omăt*** şi ***ciolan,*** **specifici subdialectului moldovean;** iar în partea de vest, termenii *nea* şi *ciont,* prezenţi în subdialectul crişean *{nea* apare şi în subdialectul bănăţean). În funcţie de denumirile noţiunii „**burtă**" se pot distinge **în Transilvania patru arii**: în aria de sud-est apare termenul muntenesc *burta,* în aria de sud-vest, termenul bănăţean *foale,* **în aria nordică şi centrală, termenii moldovenesc *pîntece*,** iar în aria de nord-vest, termenul crişean *pîncete*.

Pornind de la concluzia formulată de E. Petrovici că, pe baza materialului ALR, dacoromâna poate fi împărţită în patru (sau cinci) subdialecte, **R. Todoran**[248] a semnalat noi fapte care contribuie la precizarea fizionomiei subdialectelor dacoromâne şi care permit afirmarea cu certitudine a existenţei unui al cincilea subdialect: cel ***maramureşean.*** Subdialectul maramureşean este delimitat de R. Todoran pe baza unor particularităţi fonetice *(č, ğ* „cu timbru aspru", determinând trecerea vocalelor palatale următoare în vocale centrale; palatalizarea lui *f, v* în stadiile *s, z,* apocopa silabelor posttonice etc.) şi lexicale.

Deşi în Maramureş se înregistrează şi o serie de fenomene comune cu subdialectul moldovean şi cu cel crişean, după părerea lui R. Todoran, graiurile din această regiune nu au caracter de tranziţie. Demonstrarea acestui punct de vedere este făcută cu argumente statistice: din 24 de particularităţi considerate caracteristice subdialectului moldovean, numai două apar şi în Maramureş *(omăt* şi *ţintirim),* iar din 41 de particularităţi caracteristice subdialectului crişean, numai 6-7 sunt prezente şi în Maramureş *(ciont, şogor, chefe, goz, pipăieşte, pîncete* şi, probabil, *frat'e).* Deşi astăzi subdialectul maramureşean ocupă o regiune relativ restrânsă, în trecut el se întindea pe o arie mai mare.

4. Unii cercetători au susţinut că graiurile dacoromâne aparţin la două grupuri dialectale. Această opinie apare, pentru prima dată, la A1. Phi1ippide[249], în strânsă legătură cu teoria sa asupra formării limbii române în sudul Dunării. Al. Philippide a explicat diferenţierile dialectale din cadrul dacoromânei prin aşezarea românilor în Dacia în valuri succesive, aparţinând la două ramuri: ramura *banato-transcarpatină,* răspândită în Banat, Transilvania (cu excepţia unei arii sudice), Bucovina şi Moldova,

---

248 v. Todoran, ***Repart.*** şi ***Noi partic***.

249 Philippide, ***OR, II,*** p. 389-405.

şi ramura *munteneascâ*, răspândită în Muntenia şi în sudul Transilvaniei (Ţara Bârsei, şi Ţara Oltului). După Al. Philippide, Banatul nu constituie o arie dialectală distinctă, aşa cum considerase G. Weigand, ci se grupează împreună cu Moldova.

În Oltenia s-au revărsat ambele ramuri, ceea ce dă acestei arii un caracter „mixt". Părerea lui Al.Philippide asupra repartiţiei dacoromânei a fost acceptată, fără argumente suplimentare, de către **Iorgu lordan**[250], care denumeşte cele două tipuri dialectale de bază, *tipul muntenesc* şi *tipul moldovenesc.*

5. În studiile recente, se susţine, de asemenea, existenţa a două mari grupuri dialectale în dacoromână, aducându-se alte argumente. Astfel, aplicând principiile teoretice şi metodologice ale gramaticilor generative de tip transformaţional, **Em. Vasiliu**[251] delimitează două tipuri dialectale, denumite convenţional „*moldovenesc*" şi „*muntenesc*". Gramaticile generative explică structura unui idiom pe baza unui număr de ipoteze, formulate ca reguli organizate într-un sistem. Două caracteristici principale permit acestor gramatici să exprime prin ele însele ierarhia trăsăturilor lingvistice ale diferitelor idiomuri:

(1) faptul că ele reprezintă teorii integrate ale limbajului;

(2) importanţa capitală acordată conceptului de ordonare a regulilor.

S-a observat că gramaticile diferitelor varietăţi regionale ale unei limbi posedă:

(a) un nucleu comun de reguli identice;

(b) un număr de reguli specifice.

Regulile aparţinând nucleului comun pot fi ordonate identic sau diferit. Regulile ordonate identic ale nucleului comun definesc apartenenţa mai multor varietăţi regionale la aceeaşi unitate tipologică de rang superior (limbă sau dialect).

Toate graiurile dacoromâne posedă reguli similar ordonate, care prevăd modificarea lui *k, g* în *ĉ, ĝ,* a lui *s, z* în *ş, j* şi a lui *t, d,* în ţ, (d)z, când sunt urmate de un *i* flexionar: urc-urci; rac-raci; merg-mergi; fag-fagi; cos-coşi; urs-urşi; viteaz-viteji; obraz-obraji; port-porţi; cot-coţi; rad - ra(d)zi; verde- ver(d)zi etc.

Pe baza unor astfel de reguli, graiurile menţionate pot fi subsumate aceleiaşi unităţi de rang superior: dialectul dacoromân.

Regulile ordonate diferit ale nucleului comun permit identificarea unor tipuri dialectale, iar regulile specifice ajută la identificarea unor varietăţi sau subvarietăţi ale acestor tipuri. Stabilind că anumite reguli comune graiurilor dacoromâne (nu considerăm necesară formularea lor) prezintă diferenţe de ordonare, Em. Vasiliu a delimitat cele două tipuri dialectale menţionate anterior.

Diferenţele de ordonare explic, în graiurile dacoromâne, apariţia a două serii de forme: şase, şapte, cămaşă, şarpe, şade etc. şi şăse, şăpte, cămeşă, şărpe, şăde *etc.* Prezenţa primei serii este definitorie pentru graiurile de tip muntenesc, iar a celei de a doua, pentru graiurile de tip moldovenesc. Regulile specifice anumitor graiuri, cum ar fi, de exemplu, regulile palatalizării labialelor şi dentalelor, regula fricatizării africatelor, a închiderii vocalelor neaccentuate etc., definesc unităţi de rang inferior, subordonate fie unui tip dialectal, fie celuilalt.

II. Diferenţele de opinii privind numărul varietăţilor teritoriale de bază ale dacoromânei se explică prin criteriile de clasificare utilizate.

1. Majoritatea clasificărilor tradiţionale au avut în vedere criteriul împărţirii politico-administrative a teritoriului ţării:de aici variantele: munteană, moldoveană,

---

250 Iorgu lordan, ***Graiul putnean,*** în *Ethnos*, (Focşani), 1941, nr. l,p.90_117,.sau în ***Scrieri alese***, Bucureşti, 1968, p. 230-247.

251 v. Vasiliu, ***Fonol. ist.,*** p. 40-193; idem, ***Considérations typologlques sur la phonologie transformationnelle des parlers dacoroumains***, în *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, IV, 1967, p. 253-260.

bănăţeană, crişeană, maramureşeană (unii autori au recunoscut şi o variantă transilvăneană). Cercetătorii au stabilit un număr de trăsături lingvistice specifice graiurilor din principalele provincii ale ţării. în ultimii ani, repartiţia dialectală propusă de E. Petrovici şi R.Todoran a constituit obiectul unor critici, care au semnalat caracterul neunitar al criteriilor pe baza cărora a fost realizată. Astfel, deşi precizează că, pentru stabilirea repartiţiei dialectale a unui idiom, esenţiale sunt trăsăturile fonetice care se repetă în mai multe cuvinte şi nu fenomenele izolate (cum ar fi, de exemplu, singularul *paş*, refăcut după pluralul *paşi,* pronunţarea *dă, dîn, dăsk'ide,* pentru *de, din, deschide,* pronunţările *vîrvu, hodină, perină, direaptă,* pentru *vârf, odihnă, pernă, dreaptă* etc.)[1], E. Petrovici face apel, în sprijinul clasificării pe care o propune, la un mare număr de trăsături lexicale, unice prin natura lor.

Teoretic, şi R. Todoran admite o anumită ierarhizare a fenomenelor lingvistice care pot reprezenta criterii de clasificare dialectală. Autorul reafirmă rolul primordial al particularităţilor fonetice, adaugă faptul că particularităţile morfologice şi sintactice (ca, de exemplu, exprimarea conjunctivului cu *şi,* în Crişana, sau acordul articolului posesiv, în Muntenia) trebuie, de asemenea, să fie luate în consideraţie. Statistica prezentată de R. Todoran pentru a demonstra independenţa subdialectului maramureşean arată însă clar că, practic, nu s-a operat nici o diferenţiere a nivelurilor lingvistice: au fost numărate şi considerate ca trăsături aparte, cu aceeaşi valoare probantă, particularităţi fonetice cu caracter de „lege", accidente fonetice (metateza din forma *pîncete)* şi elemente lexicale izolate *(omăt, ţintirim, ciont, şogor).* La acestea adăugăm şi observaţia că este firesc ca perfecţionarea unei clasificări să fie concepută ca semnalare de noi trăsături ale diviziunilor anterior stabilite.

După cum au observat unii cercetători, E. Petrovici şi R.Todoran au luat ca bază repartiţia propusă de G. Weigand şi au identificat două noi subdialecte, utilizând un material mai bogat decât acela de care a dispus Weigand, dar nu şi o metodă mai riguroasă. în felul acesta, determinarea structurii dialectale a unei limbi, operaţie de selecţie şi sinteză, ajunge să se confunde cu descrierea fiecărui dialect în parte, operaţie de analiză.

2. Printre aceia care au subliniat necesitatea unor criterii „unitare şi coerente" pentru rezolvarea problemei structurii dialectale a dacoromânei, se numără şi **I. Gheţie**[252] . După părerea sa, criteriul de selectare a faptelor utilizate într-o clasificare dialectală trebuie să fie importanţa lor, iar aceasta este dată de frecvenţă. Ca atare, accentul cade asupra **fenomenelor fonetice şi morfologice** şi mai puţin asupra trăsăturilor lexicale. Procedura de stabilire a structurii dialectale a unei limbi, propusă de I. Gheţie, cuprinde două etape :

(a)alcătuirea unor hărţi sintetice prin proiectarea concomitentă pe hartă a isogloselor tuturor fenomenelor de primă însemnătate, care prezintă cel puţin două variante pe teritoriul considerat. în felul acesta, pot fi determinate ariile de convergenţă a fenomenelor şi gradul de individualizare a fiecărei arii;

(b)urmărirea felului în care se realizează gruparea ariilor mărunte în arii cuprinzătoare. Analiza repartiţiei trăsăturilor lingvistice pe un anumit teritoriu permite distincţia între :

(1) trăsături *tipice* - cele care nu apar în arii învecinate; ele pot fi:

(a) *absolute* - dacă nu apar decât într-o singură arie pe teritoriul considerat. (v., de exemplu, păstrarea lui *ń* din latină, întâlnită numai în Banat);

(b) *relative* - dacă apar şi în alte arii, neînvecinate însă cu aria considerată

---

[252] ***Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi***, în ***SCL,*** 1964, nr. 3, p. 317-346; cf. şi Gheţie, Mareş, *Gr. dr*., p. 307-350.

(v., de exemplu, fonetismul arhaic d_z, prezent în Banat şi în Moldova).

(2) trăsături *atipice* - cele comune unor arii învecinate, dar absente din alte arii (v., de exemplu, păstrarea dentalelor nealterate în Moldova, Muntenia şi în sudul Transilvaniei, dar palatalizarea lor în celelalte arii).

După părerea lui I. Gheţie, pentru distingerea principalelor unităţi dialectale, esenţiale sunt trăsăturile tipice; graiurile învecinate trebuie cercetate însă atât sub aspectul deosebirilor, cât şi sub acela al asemănărilor. Dacă asemănările dintre două graiuri sunt preponderente cantitativ, graiurile pot fi grupate în aceeaşi unitate de rang superior, chiar dacă, în fiecare dintre ele, este semnalată prezenţa unui număr de trăsături tipice. Clasificarea dialectală presupune deci calcularea numărului de trăsături comune şi diverge, prezente în diferite graiuri. Acordarea unui rol esenţial criteriilor cantitative, în delimitarea varietăţilor dialectale, implică însă unele neajunsuri. Cel mai important ni se pare a fi egalizarea valorică a trăsăturilor considerate drept criterii de clasificare. Se pune întrebarea dacă atribuind aceeaşi valoare unor trăsături diferite ca natură (fonetice şi morfologice), dar cu frecvenţă egală, obţinem rezultate corecte. De asemenea, nu se poate afirma cu certitudine dacă un număr echivalent de trăsături fonetice şi morfologice permite delimitarea aceluiaşi tip de varietăţi teritoriale (dialecte, subdialecte, graiuri etc.) şi este greu de precizat câte trăsături sunt suficiente pentru a delimita varietăţi de ranguri diferite (dialecte, subdialecte, graiuri etc.). Trăsăturile lingvistice nu pot fi numărate făcând abstracţie de natura lor.

3. Adoptarea unui model integrat de descriere a idiomurilor (fie ele limbi, dialecte sau graiuri) - de tipul celui generativ-transformaţional, aplicat de **Em. Vasiliu**, de exemplu - ni se pare că dă o altă semnificaţie concluziilor tipologice formulate. ierarhizarea trăsăturilor lingvistice, care decurge din însăşi structura teoriei utilizate, are caracter nearbitrar, oferind posibilitatea unei grupări adecvate a graiurilor în tipuri şi subtipuri, prin evaluarea exactă a gradului de asemănare sau de deosebire dintre ele. în felul acesta, se găseşte, credem, o rezolvare satisfăcătoare principalelor deficienţe ale repartiţiilor dialectale tradiţionale: acelea referitoare la alegerea trăsăturilor lingvistice cu funcţie de clasificare şi la distincţia între trăsături esenţiale şi trăsături minore.

III. În privinţa *vechimii* diferenţierilor actuale din cadrul dacoromânei, s-au emis, de asemenea, păreri diferite.

1. Unii cercetători atribuie anumitor diferenţieri o vechime mare. Al. Phi1ippide, de exemplu, consideră că cele două ramuri ale dacoromânei (banato-transcarpatină şi muntenească) nu sunt legate din punct de vedere genetic şi istoric. Ele s-au diferenţiat încă de la origine, deşi se poate afirma că trăsăturile specifice fiecărei ramuri sunt mai puţin numeroase decât cele specifice dacoromânei, în general, deci comune ambelor ramuri. De remarcat faptul că un punct de vedere în mare parte asemănător cu cel prezentat a formulat, recent, Em.Vasiliu, care respinge ideea existenţei unei unităţi lingvistice dacoromâne. Cele două grupuri dialectale, moldovenesc şi muntenesc, pe care le distinge autorul, derivă direct din româna comună. Graiurile dacoromâne au evoluat de la diversitate genetică spre unificare tipologică, prin apariţia unor inovaţii paralele, care le opun atât dialectelor româneşti sud-dunărene, cât şi românei comune.

2. O vechime mai mare atribuie repartiţiei actuale a dacoromânei şi E. Petrovici, în câteva studii publicate între 1941 şi 1943. Pornind de la unul dintre principiile de geografie lingvistică stabilit de K. Jaberg, şi anume acela că teritoriile cu arii lingvistice întinse cuprind populaţii mai noi, colonizate, pe când teritoriile fărâmiţate cuprind o populaţie străveche, şi de la observaţia acestuia că, în cazul dacoromânei, teritoriul ciscarpatin se caracterizează prin arii întinse, iar cel transcarpatin, prin arii

mărunte, E. Petrovici a interpretat fărâmiţarea lingvistică a Transilvaniei drept dovadă a vechimii aşezărilor româneşti din această provincie. Populaţia românească s-a răspândit înăuntrul şi în afara lanţului carpatic din patru. celule lingvistice periferice, situate în Transilvania. Acestea reprezintă nucleele subdialectelor actuale. Teoria lui E. Petrovici intră în contradicţie cu afirmaţia lui G. Weigand asupra aspectului mozaicat al graiurilor din regiunile în care au imigrat alte populaţii şi deci a lipsei de unitate a acestor graiuri. Ulterior, E. Petrovici a adoptat un alt punct de vedere asupra problemei în discuţie.

3. Există şi opinii conform cărora vechea dacoromână era relativ unitară, diferenţele dialectale accentuându-se între secolele al XV-lea - al XVI-lea şi al XIX-lea. Asemenea opinii formulează H. Tiktin, M. Gaster, E. Petrovici (1954), Al. Rosetti, I. Gheţie. În studiul consacrat repartiţiei dialectale a dacoromânei pe baza ALR, E. Petrovici revine asupra părerii exprimate anterior, susţinând că subdialectele de astăzi nu existau înainte de secolul al XV-lea. Reluând ideea lui D. Macrea[253] că, în trecut, dacoromâna avea o altă împărţire dialectală (fapt reflectat de gruparea Transilvaniei de sud în aceeaşi arie cu Moldova şi nu cu Muntenia, în raport cu palatalizarea labialelor),E. Petrovici, aduce ca argumente caracterul relativ recent al împrumuturilor lexicale care diferenţiază graiurile dacoromâne şi lipsa atestării în texte a unor fenomene fonetice regionale esenţiale, cum ar fi fricatizarea africatelor sau palatalizarea labialelor. Deşi invocă lipsa unor informaţii mai amănunţite pentru dacoromâna din secolele al XIII-lea - al XV-lea, Al. Rosetti consideră că aspectul acesteia era unitar. în secolul al XVI-lea, însă, se pot distinge *două arii dialectale principale:* una reprezentată în textele din Moldova, nordul Ardealului şi Maramureş, şi alta reprezentată în textele din Ţara Românească şi sudul Ardealului. Textele din Banat prezintă particularităţi comune cu ambele arii menţionate. Opoziţia dintre cele două grupuri dialectale era mult mai netă decât în limba actuală, când influenţa limbii comune a nivelat o serie de deosebiri fonetice tranşante. În acelaşi timp însă, în secolul al XVI-lea, unele fenomene dialectale se aflau într-o fază mai puţin avansată (de exemplu, palatalizarea labialelor).

Precizând că nu se poate pune semnul egalităţii între dacoromâna din secolul al XVI-lea şi dacoromâna actuală în privinţa repartiţiei graiurilor, I. Gheţie[254]distinge, de asemenea, două mari unităţi dialectale în secolul al XVI-lea: un *subdialect sudic*, cuprinzând Muntenia şi o parte a Olteniei, şi unul *nordic*, înglobând Banatul şi zona Hunedoarei, Transilvania de nord şi Moldova. I. Gheţie nu consideră, ca Al. Rosetti, că Banatul ar reprezenta o arie de tranziţie în limba veche. Pentru această epocă, pot fi considerate graiuri de tranziţie graiurile din nord-vestul Olteniei, sud-vestul şi sud-estul Transilvaniei. Propagarea unor inovaţii şi regresul unor fonetisme, forme şi construcţii determină, după 1600, o serie de schimbări în repartiţia graiurilor dacoromâne. Rezultatul acestor modificări este accentuarea diversificării dialectale. Procesul este mai puternic în subdialectul nordic, graiurile din Moldova, nordul Ardealului şi Banat diferenţiindu-se progresiv. I. Gheţie consideră că sunt necesare cercetări suplimentare care să stabilească dacă graiurile de tip nordic aparţin şi astăzi unei singure unităţi dialectale[255]

.

---

253 v. ***Probleme de fonetică***, București, 1953, p. 97.
254 Gheţie, Mareş**, *Gr. dr*.**, p. 320-350.
255 'v. I.Gheţie, ***Baza dialectală*** ..., p. 196-198.

I/2. DESCRIEREA SUBDIALECTELOR DACOROMÂNEI[256]

Existând un consens între cercetători asupra clasificării dacoromânei, urmăm linia „clasică", recunoscând cinci subdialecte, şi anume: **moldovean, bănăţean, crişean, maramureşean** şi **muntean.**

1. SUBDIALECTUL MOLDOVEAN

Pe teritoriul României, subdialectul moldovean este vorbit în Moldova şi Bucovina, judeţele Suceava, Botoşani, Neamţ, Iaşi, Bacău, Vaslui, Vrancea, Galaţi. Isoglosele specifice acestui subdialect depăşesc mult arealul amintit, cuprinzând zone din nord-estul Transilvaniei, din jud. Bistriţa-Năsăud, Harghita, Covasna, partea estică a jud. Cluj, partea nordică a jud. Mureş, precum şi un teritoriu restrâns din partea nord-estică a Munteniei, jud. Brăila (N), Buzău, precum şi nordul Dobrogei.

Notă. Şi în interiorul arealului din Moldova şi Bucovina sunt sesizabile trăsături definitorii graiurilor din nordul, centrul, respectiv sudul acestor provincii.
Cu toate acestea pot fi prezentate fenomenele caracteristice graiurilor din Moldova şi Bucovina.

A. NIVELUL FONETIC. FONOLOGIE

A_1. VOCALE

➢ Tendinţa de închidere a vocalelor neaccentuate, înregistrată în toate graiurile din dacoromână, pentru arealul din Moldova, are trăsătură pertinentă închiderea cu o relativă consecvenţă a lui ***e*** neaccentuat şi a lui ***ă*** final (>***i***). În ALRM II, I, închiderea lui ***e*** final aton în stadiile ***ę*** sau ***i*** este notată în toate regiunile din Moldova:
žémę, dúlsi, subţîri, cárni, árdi, ģini, sâ stînži etc.

E medial apare închis, atât în poziţie protonică: ***fimę́ęii, dispárti, timiliįa, botizám*** **etc., cât şi în poziţie posttonică:** ***púnim, fâsim, uámini, cânipâ, libirâ*** etc.

E se închide la ***i*** şi în cuvintele neaccentuate în frază: ***di, pi, pintru, pisti*** etc.

În ariile limitrofe Moldovei, formele cu ***e*** neaccentuat închis în diferite stadii (***ę,į,i***) coexistă cu acela cu ***e*** păstrat.

Ă final trecut la ***ă*** este notat pentru toată Moldova, cu frecvenţă în partea centrală şi sudică a provinciei: ***mámâ, cásâ, soácrâ, limbâ, cáutâ, mânâncâ, sâ vádâ .***

Fenomenul apare sporadic în Transilvania, în partea estică, în nord-estul Munteniei şi în nordul Dobrogei. Deseori are loc şi închiderea lui ***ă*** secundar la ***â***, rezultat din modificarea lui *e* după anumite consoane: ***hârliętâ, şásâ, pahárâ, sêtisâ.***

Fenomenul are drept consecinţă, în planul morfologiei, neutralizarea opoziţiei de număr la unele substantive şi adjective feminine:
Cásâ, frundâ, ráţâ, joásâ, ńicuţâ (forme omonime pentru ambele numere) etc.

➢ În poziţia medială protonică, ***ă*** se deschide la ***a***, în graiurile din Moldova: ***Batáįi, barbát, maláį, carári, matűşâ, parínţi*** etc.

Rostirea cu ***a*** protonic în loc de ***ă*** în cuvinte cu alte vocale accentuate decât *a*

---

[256] Capitolul a fost elaborat după indicaţiile cercet. Liliana Ionescu Ruxăndoiu, v. ***Dialectologie română***.

este caracteristică ariei din nordul Moldovei. Izolat, deschiderea lui ***ă*** la ***a*** este notată şi în nord-estul Munteniei şi în nordul Dobrogei.

➢ După consoanele ***s, z, ş, j, ţ, d*** şi, uneori, ***r***, vocalele palatale, ***e, i***, trec la corespondentele lor din seria centrală, ***ă, î: săc, sîŋgur, zăr, zî, şăd, şîr, slujáşti, cojîţă, împarţásc, ţîn,triịdáŝ,đîc, raŝi*** etc.

Fenomenul se explică prin pronunţarea dură a consoanelor menţionate şi exprimă o particularitate de distribuţie a vocalelor: după consoanele enumerate mai sus, nu sunt admise vocale palatale, ci numai vocale din seria centrală.

Ca o consecinţă a schimbării de localizare în discuţie, după aceleaşi consoane, diftongul ***ea*** este monoftongat în ***a (ea > * ăa > a***), iar **[*i*]** (***i*** final asilabic) este eliminat (***[i] > [î] > Ø***): ***Sárâ, găsascâ, zamâ, înţapâ, parinţ, asculţ, urş, lieş*** **(vb. "laşi"),*cuoj, viez*** etc.

Amuţirea lui **[*i]*** după consoanele amintite are ca rezultat neutralizarea opoziţiei de număr unele substantive şi adjective masculine: ***moş*** (sg. şi plr.), ***colţ*** (sg.şi plr.), ***ursuz***, ***leneş*** etc. (v. şi consecinţele morfologice ale trecerii lui ***e*** la ***ă*** după consoanele menţionate şi ale închiderii lui ***ă*** secundar).

Modificările vocalice produse sub influenţa consoanelor sus-menţionate apar şi în celelalte subdialecte dacoromâne, exceptând câteva graiuri munteneşti.

➢În cea mai mare parte a Moldovei (cu excepţia unei arii restrânse din sud-vest), precum şi în nordul Transilvaniei, după labiale, se înregistrează frecvent trecerea lui ***e*** la < ***t*** şi, ca o urmare a acestei modificări, monoftongarea diftongului ***ea*** în ***a (ca^aa^a)***: ***lovásc, mărg, vorbásc, topásc, albáţa, lováscă, (sa)márgă*** etc. Schimbările în discuţie sunt prezente şi în alte subdialecte.

➢ În Moldova apar facultativ, la finala de cuvânt, elemente vocalice asilabice. 0 arie mai largă de răspândire au ***[^{1}]*** şi ***[^{lu}]***; primul este general în Moldova, ultimul a fost notat numai în jumătatea sudică a acestei provincii. ***[^{1}]*** şi ***[^{lu}]*** apar, de obicei, la singular, la finala a două categorii de cuvinte: nume derivate cu sufixele ***-ar, -er, -tor (tobosári(u),ŝenuşéri(^{u}), suŝitor^{1} (^{u}))*** şi cuvinte ale căror radicale se termină în vocală + rădăcină ***(ŝeri^)}.***

Din punct de vedere istoric, aceste categorii reprezintă două situări distincte conservarea lui ***-iu-*** sau ***-i-*** din sufixele latino ***-arius, -erius, -(t)orius***, şi, respectiv, extinderea analogică a lui ***iu*** sau ***i*** la alte cuvinte terminate în ***r*** precedat de o vocală, inovaţie regională. Prezenţa lui ***/i/*** presupune amuţirea lui ***u*** final.

În afară de aceste două elemente vocalice finale, în partea de sud-est a Moldovei a fost notat şi un ***[u]*** final. Acesta apare după consoane simple sau grupuri consonantice, în cuvinte aparţinând tuturor părţilor de vorbire: ***capu, h'nu, surdu, amáru, mă însoru, câtu, cându*** etc.

➢ Tendinţa de diftongare a vocalelor în anumite condiţii fonetice, prezentă în toate graiurile dacoromâne, este mai puternică în Moldova în cazul vocalei ***e***. Diftongarea lui ***e*** în ***ie*** este frecvent înregistrată atât sub accent, cât şi în poziţie neaccentuată: ***liemn, fieti, cămiesâ, crieşti, împlietieşti, abieŝedari, Iiegatâ*** etc.

➢ În subdialectul moldovean - ca pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân în substantivele ***câni, pâni, mâni*** şi în adverbul ***mâni*** nu apare diftongul –***âi-***.

➢ La graiurile din Moldova (cu excepţia unor localităţi din sud-vest), se înregistrează monoftongarea lui ***eá*** final accentuat în ***-é: mé, avé, vidé, curé, spuné*** etc.

Fenomenul cuprinde şi partea centrală şi estică a Transilvaniei.

➢ În Moldova, ***ia*** devine ***ie*** (amândouă semivocale) şi ***ie*** (diftong, cu ***e*** vocală), la iniţială de cuvânt sau în poziţie postvocalică: ***băiet, muiet, tăiet, apropKiiet, ie = „ia"*** etc. Isoglosa substituţiei ***ia / ie*** cuprinde şi jumătatea de nord a Transilvaniei.

A_2. CONSOANE

➢ În graiurile din Moldova se conservă încă unele fonetisme care reprezintă stadii mai vechi din evoluţia anumitor sunete latine spre sunetele înregistrate astăzi pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân. Astfel, faţă de ***z***, caracteristic majorităţii graiurilor dacoromâne, în Moldova mai apare încă fonetismul ***d***, în cuvintele latine care aveau un *d* urmat de iot şi în cuvinte din substrat: ***dîc, dî, încăldăsc, (mă) spîndur*** etc.

Remarcăm însă faptul că, de obicei***, d*** apare în variaţie liberă cu ***z***.
În cuvintele latine care aveau un iot urmat de vocale posterioare ***(o, u)*** sau un ***d*** urmat de ***e, i*** în hiat cu o vocală posterioară accentuată, apare în Moldova fonetismul arhaic ***ĝ****:* ***ĝoc, ĝoi, ĝug, aĝung, ĝos.***
.

Ca şi ***d, ĝ*** este în variaţie liberă cu ***j***, realizat în variaţia moldovenească ***z***. Fricatizarea africatei ***ĝ*** se produce deci frecvent şi în cuvinte de tipul menţionat.

➢ Admiţând ca palatalizarea labialelor este un fenomen care cuprinde 2 / 3 din teritoriul dacoromân, aşa cum a susţinut G. W e i g a n d, nu putem să nu recunoaştem faptul că Moldova reprezintă aria tipică de răspândire a formelor cu labiale palatalizate; în această arie, fenomenul se produce relativ consecvent.

Sunt frecvente stadiile finale de palatalizare, adică stadiile de consoane simple, care presupun eliminarea labialei: ***k', ģ, ń,*** — pentru ***p, b, m; h', y***, în jumătatea sudică a Moldovei, şi ŝ***, ž,*** în jumătatea nordică - pentru ***f***, ***v***. În variaţie liberă cu acestea, mai ales pentru ***p, b, m***, apar uneori şi stadiile intermediare de palatalizare, stadiile de grup consonantic cu labiala păstrată: ***pk', bģ, mń****:*

- ***(p)k'eli (p)k'ept, (p)k'iŝ6r;***
- ***(b)ģini, alģi, ştir(b)ģi;***
- ***(m)ńeu, (m)ńiri, (m)ńiriasâ, lacră(m)ńi,***
- ***h'eri, (să) h'iu, h'inâ, h'erbi*** —în jumătatea sudică a Moldovei;
- ***ŝeri, (să) ŝiu, ŝinâ, ŝerbi*** — în jumătatea nordică;
- ***yisaz, yiu, yis, yin*** — în jumătatea sudică a Moldovei;
- ***žisaz, žiu, žis, žin*** — în jumătatea nordică etc.

Stadii de palatalizare asemănătoare cu cele din jumătatea sudică a Moldovei apar şi în Dobrogea şi în nord-estul Munteniei. .

Într-o arie mai restrânsă, situată aproximativ între Roman şi Vatra Dornei, se înregistrează, în palatalizarea lui ***p, b***, fonetismele ***(p)c, (b)g***. Acestea se explică nu prin evoluţia procesului de palatalizare, ci prin intervenţia altor fenomene fonetice regionale, în urma cărora oclusivele palatale ***k', g'*** - atât primare, cât şi secundare - devin africate prepalatale: ***ĉ,ĝ.*** În această arie, întâlnim, deci, paralel cu forme cum ar fi: ***.ĉem „chem",*** înĉegat "închegat" , ĝem "ghem", forme ca ***al(b)ĝi***, faţă de ***(b)ĝini, al(b)ĝi*** din celelalte parţi ale Moldovei.

Asemenea forme apar şi în Transilvania, într-o arie cuprinsă, aproximativ, între Turda, Gheorghieni şi graniţa cu Maramureşul.

➢ În Moldova, dentalele ***t, d*** urmate de un ***iot*** (primar sau secundar) nu sunt alterate. Fac excepţie câteva localităţi izolate din nord-vest, în care apar, sporadic, forme ca ***d'int'e, frdt'e, d'es*** etc. În aceste localităţi se înregistrează şi confuzia lui ***k', g'*** *cu* ***t', d'***, precum şi stadiile ***(p)t', (b)d'*** de palatalizare a labialelor ***p, b***.

➢ În graiurile din Moldova, africatele ***ĉ, ĝ*** apar sistematic fricatizate la ***ŝ, ž*** (consoane alveopalatale, cu o rostire uşor posterioară): ***sprânŝanâ, ŝer, k'iŝor*** etc.
Fricatizarea africatelor ***ĉ,ĝ*** în stadiile menţionate este înregistrată, de asemenea, în jumătatea nord-estică a Transilvaniei.
Ŝ, ž provenite din fricatizare reprezintă foneme independente de fricativele prepalatale ***ş, j***, aşa cum o dovedesc perechi minimale de tipul ***urŝ „urci" / urş „urşi"; služ***

"slugi"/ sluj (v**. *locuţiunea verbală a face sluj*).**
În graiurile din nordul Moldovei, ***ŝ, ž*** sunt şi arhifonemele sub forma cărora se neutralizează opoziţia dintre africatele primare ***ĉ, ĝ*** şi labialele ***f, v*** în poziţie de palatalizare

- Pentru substituţiile ***k', g' > ĉ, ĝ*** şi ***k', g'*** > ***t', d'***, vezi partea finală a paragrafului referitor la palatalizarea labialelor.
- Discutând despre schimbarea localizării vocalelor palatale, arătam ca aceasta se produce datorită pronunţării ,,dure" a consoanelor *s, z, s, j, {, d, r,* pronunţare prezentă pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân.
- Într-o arie relativ compactă, situată în partea de sud-vest a Moldovei, dar şi în arii izolate din Moldova şi nordul Transilvaniei, ***v*** iniţial, urmat de **o, *u***, trece, uneori, la ***h: horbâ, hulp****i* etc.

B.MORFOSINTAXA

B_1. SUBSTANTIV

- În cea mai mare parte a graiurilor din Moldova, substantivele feminine terminate în ***-ca, -ga***, care aparţin genului personal, au forme de genitiv-dativ în ***-căi, -găi: Floricăi, Anicăi, Olgăi*** etc. În aria nordică, apar forme în ***-ŝii, -žii: Aniŝii, Olžii*** etc.

B_2. ARTICOL

- Articolul genitival are forma invariabilă ***a***. Această formă apare în majoritatea graiurilor dacoromâne. Excepţie fac numai graiurile din partea sudică a ţării.

B_3. PRONUME

- Pronumele şi adjectivele demonstrative au, în Moldova şi în jumătatea **de** nord a Transilvaniei, formele: ***(a)iesta ((a)ista), aiasta, aieştia ((a)iştia), aiestea,((a)istea)*** cu diferite variante – pentru demonstrativele de apropiere, şi ***(a)ŝela, (a)ŝeea, (a)ŝeia, (a)ŝelea*** cu diferite variante fonetice - pentru demonstrativele de depărtare.

Forma ***asta***, specifică graiurilor dacoromâne de sud, tinde însă să se generalizeze.

B_4. VERB

- La modul indicativ, dintre timpurile trecutului, perfectul simplu nu este folosit în Moldova.
- Ca în majoritatea graiurilor dacoromâne, în graiurile la care ne referim, auxiliarul perfectului compus are, la persoana a III-a singular şi plural, forma ***o:*** la persoana a III-a plural, în graiurile din Transilvania, apare forma ***or***.
- În graiurile din nordul Moldovei şi din partea nord-estică a Transilvaniei sunt curente formele perifrastice de mai mult ca perfect, constituite din perfectul compus al auxiliarului ***a fi*** şi participiul verbului de conjugat: ***am fost cântat, ai fost cântat,... ,,cântasem, cântaseşi,...", am, fost văzut, ai fost văzut,.... ,,văzusem, văzuseşi,..."*** etc.
- Viitorul se formează atât cu auxiliarul ***a vrea*** şi infinitivul verbului de conjugat, cât şi cu auxiliarul ***a avea*** şi conjunctivul verbului. Sunt caracteristice pentru subdialectul moldovean formele : ***a***, înregistrată la persoana a III-a singular a auxiliarului ***a vrea***, şi ***a***, ***avem, aveţi,*** înregistrate la persoana a III-a singular şi, respectiv, I şi a II-a plural ale auxiliarului ***a avea ((el) a cânta, (el) a să cânte, (noi) avem să cântăm, (voi) aveţi să cântaţi)***. Celelalte forme ale auxiliarelor menţionate sunt prezente şi în alte subdialecte dacoromâne.

C. LEXIC

➢ E. Petrovici considera că sunt caracteristici subdialectului moldovean termenii: ***ciolan „os", mancă (marncă) "doică", omăt „zăpadă", cori „pojar", hulub „porumbel", pântece „burtă", a pişca „a ciupi", popuşoi „porumb", chelbos „chel",*** precum şi sensul de ***„unchi"*** al termenului ***moş***.

➢ E. Todoran adăuga un număr de termeni, printre care:
vădană „văduvă", ţintirim „cimitir", oghial „plapumă", prisacă „stupină", agud „dud", povidlă „magiun", harbuz „pepene verde" etc.
Dintre aceştia, unii sunt termeni latini, păstraţi în aria la care ne referim; de exemplu, ***pântece*** « lat. ***panticem*** *).* Mulţi sunt împrumutaţi din limbile învecinate.
Principalele surse de împrumut lexical le constituie, în subdialectul moldovean, limbile ucraineană (v. ***mancă, hulub, harbuz, povidlă)*** şi rusă (v. ***cori)***. Semnalăm şi prezenţa unor împrumuturi din maghiară (v., de exemplu, ***ţintirim)***.

2. SUBDIALECTUL BĂNĂŢEAN

Subdialectul bănăţean e vorbit în sud-vestul teritoriului dacoromân, în judeţele Timiş, Caraş-Severin, în partea sudică a judeţului Hunedoara şi partea sudică a judeţului Arad. Unele trăsături ale subdialectului se regăsesc şi în nord-vestul Olteniei (vestul judeţelor Gorj şi Mehedinţi).

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

A_1. VOCALE

➢ Vocalele *e, a, o* se închid (e > i, a > ă, o > u): *faśi, plicat* „face, plecat"; *zăhar, cătărămă* „zahăr, cataramă"; *uriez, îngrupat* „orez, îngropat"
➢ *é* urmat de o silabă conţinând un alt *e* se rostește ca un *ę* (deschis): *vięrde, muięre, l'ęmne;*
➢ Diftongul *oa* se monoftonghează la *o* (acesta se diftonghează apoi la *uo*): *cuojă, uolă, suore*
➢ După consoanele *s, z, ş, j, ţ, d, r* vocalele palatale *e, i* trec la *ă, î,* diftongul *ea* se monoftonghează în *a,* iar *i* final e eliminat: *sămn, sîŋgur, zîd, cuţît, primiţ, sară*
➢Dintre elementele vocalice finale asilabice, se înregistrează la singular *i: tolśeri* „pâlnie", *abiţîdari* „abecedar"
➢ E frecventă diftongarea lui *e* în *ie: părięce* „perete", *aviem, uriękie*
➢ Diftongul *îi* se monoftonghează la *î* în cuvintele *cîńe, pîńe, mîńi, mîńe.*
➢ Se înregistrează monoftongarea lui *ea* final accentuat în *ę: vrę, avę, grę*
➢ În unele graiuri din Banat şi din judeţul Hunedoara, *á* se labializează: *cåp, cål, pålmă, grås*
➢ În poziţie intervocalică *u* devine *v,* iar în diftongii *au, eu* urmaţi de dentalele *t, d, u* devine *b* sau *p: luvat, capt, labd,*

A_2. CONSOANE

➢ Subdialectul bănăţean reprezintă aria caracteristică de răspândire a două fonetisme arhaice - *d* şi *ń: patrudăś, dîśe, îŋcuń, călcîń*

➢ Subdialectul bănăţean e singurul subdialect în care nu se produce palatalizarea labialelor: *bińe, mieu, să fiie, vińe*
➢ Sub influenţa unui iot următor, oclusivele dentale *t, d* devin africate prepalatale, notate *ć, đ: đinće, frunće, fraće, đimińaţa*
În anumite cuvinte, dentala *d* nu numai că nu se palatalizează, dar are o rostire ,,dură".
➢ Sub influenţa unui element palatal (e, i) următor, sonantele dentale *n, l, r* se înmoaie, fiind pronunţate *ń, ľ, ŕ: vińe, puńe, vriemiľe, înţăľeg, maŕe, muięŕe*
➢ Africatele prepalatale sunt consecvent fricatizate (ĉ > ś, ĝ > ź): *dulśe, cruśe, traźe, sparźe*
➢ Se înregistrează modificarea oclusivelor palatale *k', g'* în africatele prepalatale *ĉ, ĝ: oĉ, ũngĝiie*
➢ Sunt pronunţata dur fricativele *s, z, ş, j,* africatele *ţ, d* şi uneori sonanta *r* şi dentalele *t, d.*

B. MORFOSINTAXĂ
B_1. ARTICOL
➢ Articolul genitival are forma invariabilă *a*
➢ Articolul adjectival are formele *ăl, a, ăi, ale* (cu variantele *al, hăl* – masc. sg., *ha* – fem. sg., *ai, hei, hăi* – masc. pl., *ăle, hęle, ęle* – fem. pl.).

B_2. PRONUME
➢ Menţionăm forma *m* a pronumelui personal de persoana I în cazul dativ: *m-o murit fraćili*
➢ Pronumele demonstrative au următoarele forme: *ăsta, asta, ăştia, astea; ăla, aia, ăia, alea.*

B_3. VERB
➢ Multe verbe de conjugarea I şi a IV-a conjugate la indicativ şi conjunctiv prezent cu sufixele *–ez, -esc,* apar aici fără sufix: *lucru* ,,lucrez", *śini* ,,cinezi", *pomięńe* ,,pomeneşte";
➢ Verbul ,,a fi" se conjugă la indicativ prezent, pers. I sg. şi pl. cu formele proclitice ale pronumelui personal: *eu mi-s, noi ni-s.*
➢ Auxiliarul perfectului compus are forma *o* la pers. a III-a sg. şi *or* la pers. a III-a pl.
➢ Apar forme perifrastice de mai mult ca perfect: *am fost cîntat, am fost văzut*
➢ La viitor, *v* iniţial din forma auxiliarului nu apare atunci când cuvântul precedent se termină într-o consoană: *m-oi duśa, n-om întîlńi*
➢ Apar forme de condiţional prezent construite cu auxiliarul ,,a vrea": *vreaş, vreai, vrea, vream, vreaţi, vrea*
➢ Se înregistrează sporadic forme vechi de imperativ negativ, constituite din infinitive lungi: *nu vă batereţi, nu cîntareţi*

C. LEXIC
➢ Termeni caracteristici subdialectului:
a pişcura ,,a ciupi" *morminţ* ,,cimitir"
foale ,,burtă" *piparcă* ,,ardei"
căsap ,,măcelar" *şnaidăr* ,,croitor"
➢ Sunt împrumutaţi termeni din sârbă:
goşt ,,oaspeţi", *blagă* ,,bogăţie", *colar* ,,rotar"
- din germană:

fruştuc ,,micul dejun", *răipelţ* ,,chibrituri", *şnaidăr*

- din maghiară:
  beteag „bolnav”, *golumb* „porumbel”

3. SUBDIALECTUL CRIŞEAN

Subdialectul crişean e vorbit în nord-vestul teritoriului dacoromân: în Crişana şi vestul Transilvaniei (judeţele Bihor, Sălaj, Satu Mare, Alba, vestul judeţului Cluj, nordul judeţelor Arad şi Hunedoara).

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

A_1.VOCALE

➢ Vocalele *e, a, o,* în poziţie neaccentuată, trec la vocale închise (e > i, a > ă, o > u):
d'i, pi; păhar, măşină; uspîăţu, apui
➢ Se remarcă fenomenul deschiderii lui *ă* protonic medial la *a: capatat, nanaşu, parinţî, batrînă*
➢ *é* urmat de o silabă conţinând un alt *e* se rosteşte ca un *ę* (deschis): *zęstre, ĉęre, męle*
➢ În locul diftongului *oa* este notat un *o: nopt'e, sore, golă*
➢ Se înregistrează trecerea vocalelor palatale (e, i) la vocalele centrale corespunzătoare (ă, î), monoftongarea lui *ea* în *a* şi amuţirea lui *i* final asilabic după consoanele *s, z, ş, j, ţ,* din cauza rostirii „dure” a acestora: *gasăşť, sîŋgur, pazăsc, zamă, tăţ, o şăzut, grijîm*
➢ *u* final apare după consoane simple şi după grupuri consonantice: *bunu, lupu, cunoscu, prostu*
➢ Sunt notate elementele finale asilabice *i* şi *iu: abeţedari, cuptori, ceriu*
➢ Diftongarea lui *o* iniţial în *uă* e caracteristică acestui subdialect: *uăm, uărb, uăk'*
➢ Menţionăm lipsa diftongului *îi* în cuvintele: *cîńe, pîńe, mîni*
➢ Diftongul *ea* apare monoftongat în *ę,* de obicei în poziţie finală: *fuję,* „fugea”, *puťę* „putea”, *rę* „rea”
➢ Se înregistrează trecerea diftongului *ia* la *ię: taięt, îŋcuięt, muięťe*

A_2. CONSOANE

➢ Singurul fonetism arhaic notat în consonantismul subdialectului e *ĝ: ĝoi* „joi”, *ĝoc* „joc”, *aĝũns* „ajuns”
➢ Fenomenul palatalizării labialelor nu e general şi are caracter fluctuant. Apar grupurile consonantice *pť, bď, mń* pentru *p, b, m* şi *h', y/ď* pentru *f, v: pťică, aripťi, bďine, abďę* „abia”; *lacrămń, mńiriasă; h'erbinţ, h'ir, yisuri, d'iţălu*
➢ Palatalizarea oclusivelor dentale *t, d* e un fenomen general aici: *tăťe, să muşťe, fęťe, vęrďe, prinďe*
➢ Este prezentă inovaţia înmuierii lui *n* urmat de un timbru vocalic palatal: *spuńe, bańi, puńim*
➢ În graiul din Oaş, *l* urmat de consoană se velarizează şi uneori chiar se vocalizează în *u : ałb (aub),* iar *r,* la iniţială de cuvânt sau de silabă, e rostit „dur”.

➢Africata prepalatală *ĉ* se păstrează nemodificată, iar *ĝ* se fricatizează la *j: ĉęrńim, faĉem ; trajem, sînje*

➢ Se înregistrează confuzia oclusivelor palatale *k', g'* cu *ť, d':*

să ťęme „să cheme”, *ťeltuiit* „cheltuit”, *ũnd'iie* „unghie”, *d'em* „ghem”

Se creează omonimii precum: *ťem* „chem / tem”, *păręťe* „pereche / perete”, *ťei* „chei, tei”

➢ Consoanele *s, z, ş, j, ţ* se pronunţă „dur”.

➢ În Ţara Moţilor şi nordul Crişanei se înregistrează forme cu *n* rotacizat: *fîntîră, gerunki, irimă*

➢Petrovici a notat epenteza lui *c* în grupul consonantic *sl: sclabu, sclańină, sclobod*

➢R. Todoran menţionează şi palatalizarea oclusivei velare *c* în forme cum ar fi: *călkii, kemęşe*

B. MORFOSINTAXĂ

B_1. SUBSTANTIV

➢ Specifică pentru modul de exprimare a raportului de dativ e frecvenţa cu care se utilizează prepoziţia *cătă* mai ales după verbe dicendi: *o zîs cătă vulpi; zîĉe cătă iel*

B_2. ARTICOL

➢ Articolul genitival are forma invariabilă *a.*

B_3. PRONUME

➢ Formele pronumelor demonstrative sunt următoarele:

aiesta, aiasta, aieştia, aiestea, dar şi *ăsta, asta, ăştia, astea*

aĉela, aĉeea, aĉeia, aĉelea, dar şi *ăla, aia, ăia, alea*

➢Pronumele şi adjectivele nehotărâte au forme precum: *oarece, oarecine*

B_4. VERB

➢ O serie de verbe de conj. I şi a IV-a care în limba standard au la indicativ şi conjunctiv prezent forme cu sufixele *–ez* şi *–esc,* apar fără sufix în subdialectul crişean: *să lucri, îndoie, înflore*

Aceste sufixe apar însă la verbe care nu se conjugă cu sufix: *simţăsc, să înghiţască*

➢ La indicativ, conjunctiv prezent şi la gerunziu, apar forme iotacizate ale verbelor cu tema în *–n : spui, ţîu, spuind*

➢ La perfectul compus, persoana a III-a, auxiliarul are formele *o* şi *or.*

➢ La mai mult ca perfect apar forme perifrastice, constituite din perfectul compus al auxiliarului „a fi” şi participiul verbului de conjugat: *o foz zîs* „zisese”, *o fos rămas* „rămăsese”

➢ Viitorul prezintă forme cu auxiliarul *a vrea,* realizat fără *v* iniţial: *oi faĉe , ii faĉe*

➢ Specifică e exprimarea conjunctivului cu ajutorul conjuncţiei *şi: şi să însoare, şi facă*

➢ Apar forme de condiţional perfect constituite din perfectul compus al auxiliarului *a vrea* şi infinitivul verbului de conjugat: *o vu cînta* „ar fi cântat”; *o vu fi* „ar fi fost”

➢ Sporadic, se înregistrează forme vechi de imperativ negativ, cu structura *nu* + infinitiv lung: *nu cîntareţi, nu vă batereţi*

C. LEXIC

➢ Cuvinte caracteristice subdialectului:

cuştulesc ,,gust” *a hori* ,,a cânta”
prunc *a piţiga* ,,a ciupi”
ciont *şogor* ,,cumnat”

- S-au conservat un mare număr de cuvinte latine :

arină ,,nisip” *duroare* ,,durere”
brîncă ,,mână” *vă* ,,du-te”

- Dintre influenţele străine, predominantă este influenţa maghiară :

copîrşeu ,,sicriu” *dărab* ,,bucată”
fedeu ,,capac” *tolcer* ,,pâlnie”

- Semnalăm şi prezenţa anumitor împrumuturi din germană :

laibăr ,,haină” *ţucur* ,,zahăr”
pătron ,,cartuş”

4. SUBDIALECTUL MARAMUREŞEAN

Subdialectul maramureşean e vorbit în judeţul Maramureş.

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

A_1. VOCALE

- Se constată o tendinţă de închidere a vocalelor *e, a* şi *o* atone: *pťętri, mînurili, uomini, soriľe*
- Se înregistrează prezenţa unui *ę* înaintea unei silabe ce conţine un alt *e: vęrd'e, fęťe, sťęle, să dęie*
- În locul diftongului *oa* apare un *o: uşoră, rogă, soriľe*
- După consoanele *s, z, ş, j, ţ, r,* vocalele palatale *e, i* trec la vocalele centrale corespunzătoare *ă, î,* diftongul *ea* se monoftonghează în *a,* iar *i* final asilabic amuţeşte: *o sosît, sară, cumnaţ, strîgă*
- În poziţie finală, apar elementele vocalice asilabice *i* şi *iu: păcurari, datori, abeţădari, căriu*
- Nici în acest subdialect nu apare diftongul *îi* în cuvintele: *cîńe, pîńe, mîńe, mîńi*
- Diftongul *ea* apare monoftongat în *ę,* în poziţie finală, sub accent: *vid'ę, spuńę*
- Diftongul *ia* devine *ię : tăięt, spăriięt*

A_2. CONSOANE

- Apar fonetismele arhaice *d* şi *ğ : dumńedău, dîc, ğoc, ğos*
- Din palatalizarea lui *p, b, m* se obţin fonetismele *(p)ť, (b)d', (m)ń,* iar fricativele labio-dentale *f, v* devin *s, z : pťęle, limbd'i, mńilă; sięrbe, să siie, zięrme.*
- Oclusivele dentale *t, d* devin, prin palatalizare, oclusive palatale: *înťind'e, scoťe, fraťe, d'imińaţă.*
- Urmate de un timbru vocalic palatal, sonantele *n* şi *l* se înmoaie: *puńe, cîńi, bińe, pľec, moľid.*
- Caracteristice sunt păstrarea africatelor *č, ğ* nefricatizate şi rostirea lor ,,dură”.
- Oclusivele palatale *k', g'* sunt substituite prin fonetismele rezultate din palatalizarea

dentalelor : *ť, d'*.
➢ Seria consoanelor pronunţate „dur” cuprinde nu numai consoanele *s, z, ş, j, r, ţ,* dar şi africatele prepalatale *č, ğ.*
➢ Se remarcă frecvenţa apocopei silabelor finale: *s-or fa* „s-or face”, *să trezę* „se trezește”, *D'o* „Gheorghe” (vocativ)

B. MORFOSINTAXĂ
B_1. SUBSTANTIV
➢ E frecventă exprimarea valorii de dativ după verbe dicendi prin forme de acuzativ, precedate de prepoziţia *cătă : o zîs cătă iel.*

B_2. ARTICOL
➢ Articolul genitival are forma invariabilă *a.*

B_3. PRONUME
➢ Pronumele demonstrative au următoarele forme : *aiesta, aiasta, aieştia, aiestea*
ačăla, ačăea, ačăia, ačălea

B_4. VERB
➢ Unele verbe de conj. I şi a IV-a, care în limba standard au la indicativ şi conjunctiv prezent sufixele *–ez, -esc,* apar fără sufix : *să lucre, înflore.* Ele sunt ataşate uneori la verbe care nu primesc sufix : *sîmţăsc, împărţăsc.*
➢ La indicativ şi conjunctiv prezent apar forme iotacizate ale verbelor cu tema în *–r* sau *–n : pťiei* „pier”, *să puie, să ţîie*
➢ Perfectul compus are la pers. a III-a, auxiliarul *o.*
➢ Apar forme perifrastice de mai mult ca perfect (auxiliarul *a fi* la perfect compus + participiu) : *o fost lăsat, o fost văzut*
➢ Auxiliarul *a vrea* de la viitor apare fără *v* iniţial

C. LEXIC
➢ Cuvinte caracteristice subdialectului :
cătilin „încet”, *străfin* „străut”, *cocon* „copil”, *clei* „creieri”
➢ Dintre influenţele străine, menţionăm influenţa ucraineană (*a cuşăi*), maghiară (*ciont, şogor*) şi germană (*potică* „farmacie”).

5. SUBDIALECTUL MUNTEAN

Subdialectul muntean e vorbit în sudul teritoriului dacoromân, în Muntenia (judeţele Ilfov, Prahova, Dâmboviţa, Argeş, Olt, Teleorman, Ialomiţa, sudul judeţelor Buzău şi Brăila), în sudul Transilvaniei (judeţul Braşov, sudul judeţului Sibiu), în sudul Dobrogei (judeţul Constanţa, sudul judeţului Tulcea), în Oltenia (judeţele Dolj, Vâlcea, estul judeţelor Mehedinţi şi Gorj).

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE
A_1. VOCALE
➢ Specifică este închiderea lui *e* aton la *i* în cuvintele cu două silabe posttonice

conţinând vocala *e: iepurile, zilili, laptili, fetili.*

➢ Vocalele palatale nu sunt trecute în seria centrală după consoanele *s, z, ş, j, ţ, r:*
uşe, mătuşe, prăjină, cojiţă.

➢ Vocalele palatale trec în seria centrală după consoanele *d* şi *p: dă, pă, dîn, pîntre, dăzbrac.*

➢ În unele zone apare *u* final asilabic şi sporadic, *i* final: *omu, văru, capu, croitori* (sg.)

➢ Subdialectul muntean este singurul în care apare diftongul *îi: cîine, pîine, mîine, mîini.*

A_2. CONSOANE

➢ Nu apar fonetismele arhaice *d* şi *ĝ.*

➢ Semnalăm prezenţa stadiilor incipiente de palatalizare a oclusivelor labiale şi a fricativelor labio-dentale : *ph', by, fh', vy: ph'ept, byine, fh'er, vyespe.*

În sud-vestul Olteniei, pentru *f, v* au fost înregistrate stadiile specifice *fk', sk', vg', zg' :*
fk'er, sk'er, vg'er.

➢ Oclusivele şi sonantele dentale nu sunt modificate de timbrele vocalice palatale următoare.

➢ Africatele *ĉ, ĝ* nu sunt supuse niciodată fricatizării.

➢ Consoanele *s, z, ş, j, ţ* nu sunt „dure”. În estul Munteniei şi în sudul Dobrogei, *ş, j* au suferit o repalatalizare specifică: *şeapte, şearpe, grij'e, cuaj'e*

➢ Fricativa laringală *h* e rostită slab, mai ales în poziţie iniţială şi intervocalică. Deseori nu este rostită: *ainã, uoţ, uouot* „hohot”

B. MORFOSINTAXĂ

B_1. SUBSTANTIV

➢ Substantivele terminate în *–ca, -ga* , care aparţin genului personal, precum şi unele substantive proprii cu această finală au la G.D. *-k'ii, g'ii : Florik'ii, Olg'ii.*

➢ E frecventă alternanţa a / ă, ca marcă suplimentară a pluralului: *ăripi, ăşk'ii, ălbii.*

B_2. ARTICOL

➢ Articolul genitival are forme variabile după gen şi număr : *al, a, ai, ale*

➢ Articolul adjectival are formele *ăl, a, ăi, ale*

B_3. PRONUME

➢ Pronumele demonstrative au formele :
ăsta, asta, ăştia, astea
ăla, aia, ăia, alea (hălea, helea, hăia)

La feminin plural apare şi forma *ăştea : fetele ăştea*

B_4. VERB

➢ Unele verbe de conjugarea a II-a trec la conjugarea a III-a :
a tace, a place, a pare, a cade

➢ La indicativ prezent, pers. I şi a II-a pl., se remarcă prezenţa accentuării pe sufix şi la verbele de conjugarea a III-a :
făĉém, spuném, puném

➢ La pers. a III-a, la unele timpuri ale indicativului (prezent, perfect compus, viitor) se neutralizează opoziţia de număr :
el zice – ei zice, el a spus – ei a spus, el va merge – ei va merge

➢ La imperfect se remarcă absenţa lui *u : ei cînta, ei vede*
➢ La mai mult ca perfect se constată absenţa lui *–ră : ei cîntase, ei văzuse*
➢ La indicativ şi conjunctiv prezent şi la gerunziu, apar forme iotacizate, la verbele cu tema în *–d, -t, -n, -r: râz, crez, simţ, ţiu, puie, piei, puind*
➢ Perfectul simplu e relativ frecvent.
➢ Auxiliarul perfectului compus are la pers. a III-a, sg. şi pl., forma *a.*
La formele de plural ale perfectului compus, se adaugă, în unele părţi, la participiu *–ră*, cu rolul unei mărci de plural : *am venitără, aţi văzutără*
➢ Viitorul se exprimă cu ajutorul auxiliarului *a vrea* , de obicei, cu forme fără *v* iniţial, dar sunt frecvente şi formele cu *o* invariabil + conjunctivul.
➢ În vestul Olteniei se înregistrează forme de imperativ negativ constituite din negaţie + forme lungi de infinitiv : *nu lăsareţi, nu facereţi*

B_5. ADVERB

➢ Caracteristică este topica adverbului *mai* în construcţii cu verbe însoţite de pronume reflexive sau personale sau cu forme de perfect compus şi de condiţional:
mai mă duc, nu mai se poate, mai aş vrea

C. LEXIC

➢ Sunt specifici subdialectului muntean termenii :
zăpadă, varză, burtă, ficat, năduşeală, rinichi, chel, porumbel, noroi
➢ Dintre influenţele străine, cea mai puternică este influenţa bulgară :
a năduşi, lele, vopsea, ciozvârtă

II. DIALECTUL AROMÂN

NUME

Dialectul aromân este continuatorul românei comune în sud-estul Dunării. Vorbitorii acestui dialect îşi zic *ar(u)mâńi, rumâńi, rămăńi*. Populaţiile vecine îi numesc mai ales *vlahi* ; grecii le spun *cuţovlahi* ; albanezii îi denumesc prin reflexul lui *romanus, rëmër* şi prin tc. *ĉoban* ; sârbii îi numesc mai ales *ţinţari*, iar bulgarii *belivlasi.*

RĂSPÂNDIRE, OCUPAŢII

Aromânii sunt răspândiţi în toată Peninsula Balcanică (Grecia, Albania, Iugoslavia, Bulgaria). Cei mai mulţi trăiesc în Grecia. În afara statelor balcanice, se întâlnesc numeroşi aromâni în România, Canada, SUA, America latină, Australia.

Ocupaţia de bază a aromânilor era păstoritul, practicat sub formă de

transhumanţă, seminomadism şi nomadism. Agricultura se practica foarte puţin. Din cele mai vechi timpuri, aromânii au fost foarte buni comercianţi.

VIAŢĂ CULTURALĂ

Cel dintâi text datat scris în aromână este *Inscripţia lui Nectarie Tărpu* din 1731, aflată pe o icoană de lemn, descoperită în Albania.

Un manuscris – nedatat – de o mare importanţă, este *Liturghierul aromânesc*, cel mai vechi text de slujbă bisericească, scris în aromână.

În secolul al XVIII-lea s-au publicat două „lexicoane", în trei şi, respectiv, patru limbi. Cel dintâi aparţine lui Theodor Anastas Cavalliot, iar al doilea, lui Daniil Moscopoleanul.

Locul cel mai important îl ocupă „abecedarul" lui Constantin Ucuta Moscopoleanul, *Noua pedagogie*. În aceeaşi suită de preocupări se înscrie şi culegerea de manuscrise anonime, nedatate, publicate de G. Weigand sub numele de *Codex Dimonie.*

La sfârşitul secolului al XVIII-lea apare lucrarea lui Mihail Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română*.

Nu trebuie neglijat, în ultimul rând, tezaurul de literatură populară aromânească valorificat de filologii aromâni Pericle Papahagi şi Tache Papahagi.

CARACTERIZAREA DIALECTULUI

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

A_1. VOCALE

1. Din punctul de vedere al inventarului vocalic, aromâna se divide în două mari grupe : *graiurile de tip F* (fărşerotesc), care nu cunosc fonemul /î/, şi *graiurile de tip A* (aromâneşti, privite global), care au fonemul /î/. În graiurile de tip A, fonemele /e, ă, o/ apar numai în poziţie accentuată.

2. În aromână, vocalele nu sunt influenţate atât de puternic de timbrul vocalei din silaba următoare. Se conservă astfel :

ē după labiale : *peru, meru, meturî /* dr. *păr, măr, mătură*

diftongul *ea* după labiale : *measî, featî /* dr. *masă, fată*

- Se păstrează *i* în poziţie nazală, precedat de labiale : *vintu, vindu /* dr. *vânt, vând.*
- O particularitate importantă a aromânei este proteza lui *a-* înaintea cuvintelor care încep cu consoană : *arâu, aspargu, aştergu /* dr. *râu, sparg, şterg.*
- O trăsătură interesantă este absenţa consonantismului final.
- Vocala *–u* este scurtă, asilabică, după consoane : *capu, pomu, vedu*
- Este prezentă şi sincoparea vocalelor neaccentuate /*i, u, î / :*

  niveastî > *mveastî* „nevastă"

  muşatu >*mşatu* „frumos"

- Aromâna nu cunoaşte fenomenul iodizării lui *–e* (deci semivocala *i* nu apare în cuvinte ca *escu, eşti, elu*).
- Semivocala *u* nu poate apărea înainte de consoană după vocalele *a, e*. Astfel, *u* devine *v* înainte de consoană sonoră şi *f* înaintea unei consoane surde: *alavdu, avdu* / dr. *laud, aud; caftu /* dr. *caut; preftu /* dr. *preut (>preot)*

A_2. CONSOANE

- Apar fonetismele arhaice / l', ń / : *l'épuru, mul'ari, gîl'înî* / dr. *iepure, femeie,*

găin; *cupańi, bańi /* dr. *copaie, baie*

➢Ca urmare a palatalizării consoanelor bilabiale (p, b, m) şi labiodentale (f, v) sub influenţa unui iod, s-au creat în aromână consoanele / k', g', ń, h', y/ :

p>k' : k'eptu, luk'i, k'ali / dr. *piept, lupi, piele*

b>g' : g'ini, alg'inî, alg'I / dr. *bine, albină, albi*

m>ń : ńicu, ńelu > dr. *mic, miel*

f >h' : h'erbu, h'iu / dr. *fierb, fiu* ,,sunt"

v >y : yinu, yiţălu / dr. *vin, viţel*

➢Seria fricativelor s-a îmbogăţit şi cu fricativele interdentale / θ, δ, γ /, corespondentele oclusivelor dentale / t, d, g / şi, respectiv, velare / h /, pentru consoana / γ / : *θimelu* ,,temelie",*δascalu* ,,dascăl", *aγru* ,,sălbatic"

➢Velarele latineşti *c, g + i, e* devin în aromână *ţ, d :*

ţeapî, ţinţi, ţeru / dr. *ceapă, cinci, cer*

mardini, deru / dr. *margini, ger*

➢Africatele prepalatale / ĉ, ĝ / figurează, de asemenea, în inventarul aromânei :

mîĉucî, urĉoru, ĝocu, aĝungu / dr. *măciucă, urcior, joc, ajung*

➢În aromâna de tip F grupurile *rl, rn* se reduc la *r :*

iară, cară< ,,iarnă", ,,carne"

B. MORFOSINTAXĂ

B_1. SUBSTANTIV

➢Opoziţia de număr

Pe lângă formanţii de plural general româneşti (-i, -e, -le, -uri), se constată o serie de formanţi proprii :

-ăńi sau *-îńi : tîtîńi, mumîńi* <,,părinţi", ,,mame"

-ańi (adăugat la numele de familie) : *Bobeańi, Mitacańi*

- adî sau *-adi : amiradî* ,,împăraţi", *cafineadî* ,,cafenele"

-ate sau *–ati : γramati* ,,litere"

➢Opoziţia de caz nu este cunoscută în declinarea substantivelor masculine şi neutre. Există o formă de singular pentru toate cazurile şi una de plural pentru toate cazurile :

N.G.D.A. *fiĉoru – fiĉori* ,,fecior – feciori"

osu – oasi ,,os – oase"

La feminine, aromâna a generalizat, spre deosebire de dacoromâna, acelaşi tip flexionar cu doi termeni opozabili :

N.G.D.A. *gurî – guri* ,,gură – guri"

mumî – mumîni ,,mamă – mame"

➢Dativul se introduce prin prepoziţia *a* :

l-u dau viţinîľei ,,I-o dau vecinei"

➢În privinţa cazului acuzativ, foarte importantă este exprimarea acuzativului personal fără ,,pe". Exprimarea acuzativului numelor de locuri se face fără prepoziţie, ca în latină :

Mi ducu Larsa ,,Mă duc [la] Larisa"

B_2. ARTICOL

➢Articolul nehotărât este întotdeauna proclitic :

unu fiĉoru ,,un fecior" *unî featî* ,,o fată"

La plural se foloseşte adjectivul nehotărât *niscînţî* (m.), *niscînti* (f.)

➢Articolul hotărât este preponderent enclitic.

a) Articolul enclitic : masculinele şi neutrele prezintă două articole : *-lu* şi *-le* (în aromâna F) şi *–li* (în aromâna A) :

fiĉorlu *fiĉorl'i* *fratili* *fraţl'i*

Femininele cunosc un singur articol : *-a*

casa *casili* *measa* *measili*

b) Articolul proclitic apare numai la G.D. singular al unor nume proprii sau apelative:

alu (m.) : *alu Toma, alu tata*

ali (f.) : *ali cuscrî*

B_3. ADJECTIV

➢Adjectivul poate avea patru, trei sau două forme:

greu, greauî / grei, greali

lungu, lungî / lundî

mari /mări

➢Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbelor *ma* şi *cama.* Superlativul relativ e identic cu comparativul, cu deosebirea că adjectivul e articulat enclitic. Superlativul absolut se formează cu adverbul *multu*.

B_4. PRONUME

➢Formele accentuate ale pronumelui personal sunt următoarele:

eu, io, mini *noi*

tini *voi*

elu, nîsu / ea, nîsî *el'i, nîşi / eali, nîsi*

➢Pronumele de politeţe e necunoscut aromânei, forma pronominală de adresare fiind *tini.*

➢La pronumele şi adjectivul posesiv se foloseşte *a* proclitic invariabil :

ameu, ata, anostru

➢Seria pronumelor şi adjectivelor demonstrative de apropiere continuă formele latineşti: *aestu, aestî /aeşţî, aesti*

B_5. NUMERAL

➢În inventarul numeralelor cardinale, în general identic cu al celorlalte dialecte româneşti, figurează un arhaism : *yinǵiţî.* Sistemul de numărare e cel general românesc : *unsprîdaţî, doisprîdaţî, …dauîdăţî*

➢Numeralul ordinal se formează de la cel cardinal + articolul enclitic *–lu* la masculine şi *–a* la feminine : *doilu , doaua*

treilu, treia

➢Numeralul colectiv : *(ş)amindoi, (ş)amintrei*

B_6. VERB

➢Cele patru conjugări din latină se

păstrează, ca în toate dialectele :

cîntu (conj. I), *vedu* (conj. a II-a), *ducu* (conj. a III-a), *fugu* (conj. a IV-a)

➢Indicativul

a) La imperfect semnalăm sincretismul formelor de pers. a II-a sg. şi pl.

b) La perfectul simplu şi cel compus nu se remarcă diferenţe semnificative

c) Mai mult ca perfectul se formează din imperfectul verbului *amu* + participiu : *aveamu cîntatî, aveai lucratî*

d) Viitorul se compune din auxiliarul invariabil *va + s(i)+ conjunctivul* sau din *vai* invariabil + conjunctivul : *va / vai s-cîntu*

➢Conjunctivul prezent : la verbele de conjugarea I se neutralizează opoziţia dintre conjunctiv şi indicativ :

elu cînti = elu s-cînti

Conjunctivul imperfect e egal cu imperfectul indicativului, precedat de *s- :*

s-puteam ,,să fi putut"

Conjunctivul perfect se formează din conjunctivul prezent al verbului *amu* şi participiul verbului de conjugat (la feminin), iar mai mult ca perfectul se formează din imperfectul verbului *amu* + participiu :

Amu vidutî ,,să fi văzut" , *s-aveamu avdîtî* ,,să fi auzit"

➢ Condiţionalul trecut se formează din auxiliarul invariabil *vrea* + condiţionalul prezent sau conjunctivul prezent sau imperfect :

vrea s-putearimu, vrea s-potu, vrea s-puteamu ,,aş fi putut"

➢Imperativul negativ se obţine din pozitiv, precedat de negaţia ,,nu" :

cîntî / nu cîntî

➢Infinitivul e întotdeauna lung şi are valoare de substantiv :

cîntari, videari, cunoaştiri, muriri

➢Participiul, când nu e folosit ca adjectiv prezintă terminaţia *–ă (î) :*

cîntatî, lucratî, biutî

➢Supinul este absent.

➢La gerunziu, la sufixele specifice se adaugă terminaţia *–a,* amplificată uneori cu *lui*:

cîntînda, cîntîndalui ,,cântând"

plîngînda, plîngîndalui ,,plângând"

B_7. ADVERB

➢S-au împrumutat adverbe din greacă :

anamisa ,,la mijloc" *para* ,,prea, cam"

sau din turcă :

culai ,,uşor, lesne" *dipu* ,,deloc"

B_8. PREPOZIŢIE

➢Sunt comune cu celelalte dialecte prepoziţii de origine latină ca :

a cîtrî, cu di, dupî, la etc.

B_9. CONJUNCŢIE

➢Majoritatea conjuncţiilor sunt de

origine latină :

a ,,însă", *cara* ,,dacă", *ni…ni* ,,nici…nici", *dicara* ,,după ce"

C. LEXIC

Cuvinte de origine latină

Unii termeni sunt din sfera păstoritului, alţii denumesc noţiuni fundamentale (grade de rudenie, acţiuni importante, noţiuni legate de timp etc.) :

cîprinî ,,păr de capră" (< lat. *caprina*)
cîşari ,,stână" (< lat. *casearia*)
mesu ,,lună" (< lat. *mensis*)
fumeal'i ,,familie" (lat. *familia*)

Cuvinte de alte origini

a)Cei mai mulţi termeni de origine grecească din aromână sunt din neogreacă :

fustani ,,rochie"
tora ,, acum"
liγeni ,,lighean"

b) Împrumuturile din limba albaneză se referă la : elemente de substrat, comune cu albaneza :

aburu, bascî, bradu etc.,

împrumuturi directe din albaneză :

poĉu ,,urcior"
kipuru ,,clopot"

c) Termeni de origine slavă :

pragu ,,prag"
trupu ,,trup"
aranî ,,rană"

d) Termeni de origine turcă :

cîzani ,,cazan"
dulapi ,,dulap"
café ,,cafea"

e) Dintre limbile nebalcanice, limba italiană este cel mai bine reprezentată în lexicul aromân :

balconi ,,balcon"
cîşcîval'iu ,,caşcaval"
caroţî ,,căruţă"

III. DIALECTUL MEGLENOROMÂN

Ca şi dialectul aromân, dialectul meglenoromân continuă româna comună în

sud-estul Dunării.

NUME

Meglenoromânii sunt singurii dintre vorbitorii dialectelor româneşti care şi-au pierdut numele etnic de *român*. Ei se numesc între ei *vlaşi*. Numele *meglenoromân* a fost creat de oamenii de ştiinţă din toponimul *Meglen* (regiunea unde trăiesc aceşti români sud-dunăreni) + *român*. Populaţiile vecine îi mai numesc şi *megleniţi.*

RĂSPÂNDIRE ŞI OCUPAŢII

Meglenoromânii trăiesc la nordul Golfului Salonic, şi anume în câmpia Meglen, în Iugoslavia şi Grecia. Ocupaţia cea mai răspândită este agricultura, dar şi apicultura, sericicultura, păstoritul, diferite meşteşuguri.

CARACTERIZAREA DIALECTULUI

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

A_1. VOCALE

- Se constată absenţa fonemului / î /, extrema seriei centrale.
- Se conservă *e* după labiale: *per, uspeţ /* dr. *păr, ospăţ*
- Se conservă diftongul *ea* după labiale: *cămeaşă, feată, peară*-dr. *cămaşă, fată, pară*
- Se păstrează *i* în poziţie nazală, precedat de labială: *spinzur, vint, vinăt /* dr. *spânzur, vânt, vânăt;*
- *u* final se conservă numai în grupul *muta cum liquida* :
  aflu, antru, vegl'u / dr. *aflu, intru, veghez*

Inovaţii :

- Vocalele accentuate au, uneori, o durată ceva mai lungă în pronunţare:
  āpu, cămēşi, mūscă / dr. *apă, cămăşi, muscă*
- Vocala centrală *ă,* în poziţie accentuată, se realizează ca *o :*
  antro, ansuro / dr. *intră, însură*
- Vocalele neaccentuate îşi închid timbrele – e > i, o > u :
  bini, capiti, murar / dr. *bine, capete, morar*
- Vocala *î* se realizează în meglenoromână ca *a-* :
  antreb, ampirat / dr. *întreb, împărat*
- Se întâlneşte afereza lui *a- : veam, veai, dapă /* dr. *aveam, aveai, adapă*
- Meglenoromâna cunoaşte iodizarea lui *e : iel, ieş /* dr. *el, eşti*
- Semivocala *u* poate apărea înainte de consoană :
  gaură, daug / dr. *gaură, adaug*

A_2. CONSOANE

➢ Se păstrează fonetismele arhaice / l', ń / :

găl'ină, uocl'u, spuńi / dr. *găină, ochi, spui*

- Nu se păstrează africatele / *d, ĝ /,* care devin */ z, j / :*
  zic, vez, judic / dr. *zic, vezi, judec*
- Lipseşte consoana *h : vla, rănes, or /* dr. *vlah, hrănesc, horă*

➢ Palatalizarea labialelor e un fenomen parţial în meglenoromână: / *b* / este neschimbat, / *p, m, v* / se palatalizează în unele cuvinte, dar rămân intacte în altele :

p > k' : *k'ali, k'aptin /* dr. *piele, pieptene*
m > ń : *durńiri, ńez /* dr. *dormire, miez*
v > g' : *g'iu, g'armi /* dr. *viu, vierme*
f se palatalizează şi dispare : *iert, ir /* dr. *fiert, fir*

➢Velarele latineşti *c, g + e, i* devin *ţ, d* sau *s, z :*
ţeapă, ţinţ, mardină, dar şi *feasi, marzină /* dr. *ceapă, cinci, făcu, margine*
➢ Apar africatele / *ĉ, ĝ / :*
măĉucă, fiĉor, ĝap / dr. *măciucă, fecior, buzunar*
➢ Consoana velară *c* nu poate apărea în poziţie finală :
dumnes, rănes / dr. *domnesc, rănesc*
➢ Laterala / *l* / se velarizează sau se vocalizează în poziţie finală şi înaintea articolului *–lu : cał, yiţălu, ełu /* dr. *cal, viţel, el*
➢ Grupurile *cl', gl'* se păstrează : *uocl'u, angl'it /* dr. *ochi, înghit*

B. MORFOSINTAXA

B_1. SUBSTANTIV

➢ Opoziţia de număr se neutralizează la unele substantive prin pierderea lui *–i* scurt : *fiĉor – fiĉor* (sg., pl.)
În alte cazuri, desinenţa de singular menţine distincţia dintre singular şi plural : *limbă – limb* (sg., pl.)
Se întâlnesc şi doi formanţi de plural specifici :
oń: tătońi „taţi”
azî: caveĝazî „cafegii”
➢ În privinţa cazurilor, tipul flexionar preponderent e cel cu doi termeni opozabili : unul pentru singular şi unul pentru plural, la toate genurile :
lup - luk'i (m.)
casă – casi (f.)
loc - locur (n.)
➢Acuzativul numelor de persoane individualizate se exprimă fără „pe”.

B_2.ARTICOL

➢ Articolul nehotărât are forma *ună : ună casă*
➢ Articolul hotărât este enclitic la N.A. sg. şi pl., dar e preponderent enclitic la G. sg. şi pl. La D.. locul articolului proclitic l-a luat prepoziţia *la :*
la fiĉoru – la fiĉorili

B_3. ADJECTIV

➢Adjectivul poate avea patru, trei sau două forme :

greu, greauă – greľ, greali
negru, neagră – negri
veardi – verz

➢ Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbului *mai :*

mai mic di iel / dr. *mai mic decât el*

➢ Superlativul relativ se formează din comparativul de superioritate, articulat enclitic ± articolul demonstrativ *ţel, ţea.* Superlativul absolut se formează cu adverbul *mult :*

ţela mai marli „cel mai mare" *mult itru* „foarte şiret"

B_4. PRONUME

➢ Formele accentuate ale pronumelui personal sunt următoarele :

io, ieu, iuă	*noi*
tu	*voi*
iel, iăl / ia	*ieľ / iali*

➢ Pronumele şi adjectivele posesive se deosebesc de formele curente prin absenţa articolului posesiv. Adjectivul posesiv e plasat întotdeauna înaintea substantivului : *meu fiĉor noastră casă*

➢ Pronumele şi adjectivele demonstrative se plasează tot înaintea substantivelor şi prezintă următoarele forme :

ţista, ţeastă / ţişta, ţeasti // ţela, ţea / ţeľa, ţeali
estu, iastă / eşti, iasti
aistu, aistă / aişti, aisti

B_5. NUMERAL

➢ Numeralul cardinal e identic cu cel din aromână, iar sistemul de numărare, la fel :

doiľ fiĉor, douli feati „cei doi feciori, cele două fete"

➢ Numeralul ordinal a păstrat în inventar forma *prima.*

B_6. VERB

➢ Se păstrează cele patru conjugări latineşti :

stau, dipărtez	(conj. I)	*zic, duc*	(conj. a III-a)
ved, rămon	(conj. a II-a)	*mor, fug*	(conj. a IV-a)

➢ Indicativul

La prezent, verbele cu desinenţa *–u* la pers. I sg. primesc uneori un *–m* la pers. I şi un *–ş* la pers. a II-a : *aflum, afliş* „aflu, afli"

vegľum, vegľiş „veghez, veghezi"

La imperfect, pers. a III-a plural, e introdusă desinenţa *–u :*

iel căntа – ieľ căntau

La perfectul compus, auxiliarul e plasat, de obicei, după participiu :

căntat-am, vizut-ai, dus-a

Mai mult ca perfectul e, ca şi în aromână, un timp compus :

veam căntat, veai vizut, vea dus

Viitorul e identic cu conjunctivul prezent (absenţa auxiliarului) :

si (să) ved, si (să) dorm ,,voi vedea, voi dormi”

➢Conjunctivul prezent şi cel imperfect sunt identice cu cele din aromână.

➢Ideea de condiţional prezent se exprimă fie prin indicativ prezent precedat de conjuncţia *(a)cu* ,,dacă”, fie prin conjunctiv prezent precedat de conjuncţia *tucu : (a)cu cont, tucu si cont* ,,dacă aş cânta”

Ideea de condiţional perfect se exprimă cu aceleaşi conjuncţii + imperfectul indicativ şi, respectiv, conjunctiv :

(a)cu căntam, tucu si căntam ,,dacă aş fi cântat”

➢ Imperativul nu se deosebeşte de cel aromân.

➢ Infinitivul e întotdeauna lung, ca şi în aromână, dar poate apărea după un verb modal :

ti poţ duţiri ,,te poţi duce”

nu putem faţiri ţiva ,,nu putem face nimic”

➢ Finala participiilor e consonantică :

căntat, şăzut, bătut, durmit

➢ La gerunziu, sufixele sunt *-ind* (conj. a IV-a) şi *–ond* (celelalte conjugări). Sunt prezente şi următoarele augmente facultative :

-ăra : plăngondăra ,,plângând”

-ura, -urlea : lăgondur(le)a ,,alergând”

-eaik'i : şideaik'I ,,şezând”

B_7. ADVERB

➢ Sunt prezente adverbe de origine latină :

col ,,acolo”, *ancoa* ,,încoace”, *cum* ,,cum”

➢ Dintre elementele împrumutate, amintim câteva adverbe din bulgară :

dosta ,,destul”, *napcum* ,,iarăşi”, *vikim* ,,în sfârşit”

şi din turcă :

belki ,,poate”, *culai* ,,uşor”, *iĉ* ,,deloc”

B_8. PREPOZIŢIE

➢ Majoritatea prepoziţiilor sunt de origine latină :

ăn ,,în”	*lăngă*
cutru ,,către”	*pănă*
dupu ,,după”	*fără*

B_9. CONJUNCŢIE

➢ Sunt de origine latină :

ca ,,când”, *cari* ,,când”, *că* ,,căci”

➢ Au fost împrumutate din bulgară şi turcă :

acu ,,dacă”, *ama* ,,dar”, *dali* ,,sau”

C. LEXIC

Cuvinte de origine latină :

corp (<lat. *corpus)*

urdin (<lat. *ordo, -inis)* ,,ordine”

sălbatic (<lat. *silvaticus)*
negru (<lat. *niger>nigrum)*
pimint (<lat. *pavimentum)* „pământ”

Cuvinte de alte origini :
- Se pot identifica mai multe straturi de elemente slave : unele vechi, comune tuturor dialectelor, ca : *babă, cujoc, izmeani, niveastă* etc., dar şi elemente relativ noi.
- Meglenoromâna are cel mai mare număr de elemente de origine turcească : *cumşiiă* „vecin”, *curiiă* „pădure”, *picmes* „magiun” etc.
- Cuvintele împrumutate din greacă sunt mai puţin numeroase :
  frică, proaspăt, trăistur „traistă”
- Elementul albanez este slab reprezentat :
  brad, cupaĉ, murg, guşă
- Elemente romanice (nebalcanice) apar cu totul sporadic în acest dialect.

IV. DIALECTUL ISTROROMÂN

Dialectul istroromân continuă limba română comună vorbită în nord-vestul Peninsulei Balcanice.

NUME

Istroromânii îşi zic între ei *vlaş, vlås,* iar limba lor o numesc *vlåşki.* Populaţiile vecine îi numesc *ĉiribiri.* Ca şi altor locuitori ai Ciceariei, istroromânilor li se mai spune şi *cici.* Denumirile apărute pe cale culturală sunt : *istroromâni* şi, mai recent, *rumuni.*

RĂSPÂNDIRE

Istroromânii sunt răspândiţi în

Peninsula Istria, în nordul Mării Adriatice, în două grupuri : un grup de nord, din localitatea Jeiăn, şi un grup de sud, compus din câteva sate, la sud-vest de Muntele Mare.

OCUPAŢII

Nivelul de trai al istroromânilor e foarte scăzut. Doar cei din Jeiăn se ocupă cu agricultura, lucrează la exploatări forestiere sau sunt cărbunari.

CARACTERIZAREA DIALECTULUI

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE
A_1. VOCALE

- Lipseşte fonemul / *î* / .
- În poziţie accentuată, *a* se realizează ca *å*, vocală labializată, iar la iniţială ca *uå: cåsa, måre; uårde, uån /* dr. *arde, an;*
- În poziţie finală, neaccentuată, fonemul / *ă* / se realizează ca / *ĕ* / sau ca / *a* /: *cåsĕ, uåpĕ* - dr. *casă, apă; cåsa, fęta* - dr. *casă, fată;*
- Se păstrează vocala *e* şi diftongul *ea,* cel din urmă reducându-se ulterior la *ę* după labiale: *ved, pecat* - dr. *văd, păcat; fęte, nevęste* - dr. *fată, nevastă;*
- Se conservă fonetismul *i* în poziţie nazală, precedat de labiale: *vint, vind, pemint* -dr. *vânt, vând, pământ*
- *-u* se păstrează în structura ,,muta cum liquida": *codru, lucru, negru;*
- Un fenomen frecvent este afereza lui *a-: flå, prope, ratå* - dr. *afla, aproape, arăta;*
- Diftongii *ea* şi *oa* se reduc la *ę* şi *o: sęre, stę, code, nopte* - dr. *seară, stea, coadă, noapte;*
- Semivocala *u* se consonantizează, în poziţie intervocalică, înainte de consoană sau în poziţie finală: *dova, steva, ov, mev* - dr. *doua, steaua, ou, meu;*
- *i* scurt nu se mai aude sau devine plenison, silabic: *ţinţ, cl'emi* - dr. *cinci, chemi* .

A_2. CONSOANE

- Se păstrează sonantele palatale / *l', ń* /: *l'epure, mul'ere, viń, puń* - dr. *iepure, muiere, vin, pun;*
- Nu e prezentă africata dentală sonoră *d,* care se fricatizează aici: *zic, zer, zåĉ;*
- / *g* / se realizează în graiul din Jeiăn ca / γ /, fricativă velară sonoră: *draγ, γura* -

dr. *drag, gura;*

- Consoanele prepalatale *ş, j, ĉ, ĝ* devin dentalele *s, z, ţ, z < j: cas, gras, zos, , copåţ, fuzi* - dr. *caş, graşi, jos, copaci, fugi;*
- *n* intervocalic s-a rotacizat: *bire, spure, rusire* - dr. *bine, spune, ruşine;*
- Se constată absenţa palatalizării labialelor: bilabialele *p, b, m* şi labiodentalele *f, v* rămân intacte: *piţor, bire, mic, fiľ, viså* - dr. *picior, bine, mic, fiu, visa;*
- Consoana *l* nu poate apărea în poziţie finală şi înainte de consoană. Dacă după consoană urmează un *e, i* atunci *l* nu mai dispare, se păstrează: *cå, ie, åb, cåd* - dr. *cal, iel, alb, cald; cåľz, ålţ, duľţe* - dr. *calzi, alţi, dulce.*

B. MORFOSINTAXĂ

B_1. SUBSTANTIV

- Opoziţia de număr se neutralizează frecvent, mai ales la masculine şi neutre, datorită depalatalizării unor consoane finale: *feţor* „fecior, feciori";
- Opoziţia cazuală a dispărut aproape total. Se constată câte o singură formă de singular şi de plural pentru toate cazurile: *fete, mulľere, zi - fete, mulľer, zile;*
- Acuzativul personal se exprimă fără prepoziţia „pe": *Io nu voi tire.* „Eu nu te vreau [pe] tine."

B_2. ARTICOL

- Articolul nehotărât e *un, o: o cåse, un lup /* dr. *o casă, un lup;*
- Articolul hotărât e enclitic la N.A. sg. şi pl., dar e preponderent proclitic la G.D. sg. şi pl.: *lupu – lupi* „lupul – lupii"; *lu lupu – lu lupi* „lupului – lupilor".

B_3. ADJECTIV

- Adjectivele au patru, trei şi două forme: *curåt, curåte, curåţ, curåte; mic, mike, micĉ; vęrde, verz.*

Unele adjective cu patru forme în româna comună trec în clasa cu trei forme.

- Comparativul se exprimă cu adverbul *mai*: *mai bur, mai måre „*mai bun, mai mare"
- Superlativul absolut se exprimă cu adverbele de origine croată *iåco* şi *kåro: iåco cuntenăt* „foarte mulţumit"; *kåro grumbe* „foarte urâtă".

B_4. PRONUME

- Formele accentuate ale pronumelui personal sunt următoarele: *io / tu / ie, iå /noi / voi / ieľ, iåle;*
- Pronumele şi adjectivele posesive prezintă un *a* invariabil facultativ proclitic: *(a) mę, (a) tå, (a) nostru;*
- Pronumele şi adjectivele demonstrative continuă formele întărite cu *eccum,* dar şi cu afereza lui *a: ĉesta, ĉåsta / ĉeşti, ĉåste // ĉela, ĉå / ĉeľi, ĉåle;*
- La G.D. se foloseşte *lu* proclitic invariabil: *lu toţ, lu męle trei fil'e /* dr. *tuturor, celor trei fiice ale mele;*
- Locul adjectivelor pronominale (posesive, demonstrative) e, de obicei, înaintea substantivelor.

B_5. NUMERAL

- Numeralul cardinal a păstrat din latină numai formele pentru unităţile de la 1 la 7 şi

uneori pentru 8, 10 şi 1000. Toate compusele după 11 sunt de origine croată: *ur, ura dvaiset, trideset* ,,20, 30" *doi, do ... sto* ,,100" *devet* ,,nouă"*;*

➢ Numeralul ordinal se formează de la cel cardinal + formanţii *–le, -a,* precedat de un *a* invariabil: *a părvi, părve* ,,întâiul, întâia"; *a doile, dova* ,,al doilea, a doua"; *a zeţile, zeţa* ,,al zecelea, a zecea".

B_6. VERB

➢ Se constată şi aici absenţa supinului, dispariţia conjunctivului, a infinitivului lung.

➢ Cele patru conjugări din latină se păstrează:

cl'emå, stå (conj. I)
ţirę, bę (conj. a II-a)
årde,båte (conj. a III-a)
avzi, durmi (conj. a IV-a)

➢ Indicativul

a) Prezentul are două desinenţe: *-n* (pers. I pl.), *-u* (pers. a III-a pl.):
rugån, avzin, rogu, cl'emu / dr. *rugăm, auzim, roagă, cheamă*

b) Imperfectul e pe cale de dispariţie. Între tema imperfectului general românesc şi desinenţe se intercalează *-ia-: rugåiam, cadeiam, avziiam*

c) Perfectul istroromân e compus din auxiliar şi participiu :
rugåt-am, ţirut-ai, tras-a / dr. *am rugat, ai cerut, a tras*

d) Viitorul e compus dintr-un auxiliar (vrę) şi infinitivul scurt.

➢ Conjunctivul e identic cu indicativul prezent, precedat de conjuncţia *se* sau *neca:*
neca spure, neca avdu / dr. *să spună, să audă*

➢ Condiţionalul

a) Prezentul se formează din auxiliar şi infinitivul:
ręş, ręi, rę, ręn, ręţ, rę + rugå ,,aş, ai ar, am, aţi, ar ruga"

b) Perfectul se obţine din prezent, prin intercalarea între auxiliar şi infinitiv a formei *fost: ręş fost rugå* ,,aş fi rugat"

c) Viitorul e acelaşi cu condiţionalul prezent din aromână:
rugår, rugåri, rugåre, rugårno, rugåreţ, rugåru

➢ Infinitivul are valoare verbală şi apare numai în formă scurtă, fără *a: N-a vrut ziţe.* ,,N-a vrut a zice"

➢ Gerunziul prezintă forme cu terminaţia suplimentară *a:*
ruganda, ţiranda, trăganda / dr. rugând, cerând, trăgând

➢ Istroromâna a introdus, sub influenţa limbii croate, categoria aspectului. Se pot exprima trei valori aspective: imperfectivă (durativă), perfectivă (terminativă) şi iterativă (repetată, care poate fi perfectivă sau imperfectivă).

Opoziţia perfectiv ~ imperfectiv se exprimă prin prefixe. Cele mai frecvente prefixe aspectuale sunt: *do-, ne-, po-, pre-, pro-, rez-, ze-:*

Verbe din croată – imperfectiv : *copei, sadi* ,,a săpa, a sădi"
– perfectiv : *rezcopei, zecopei* ,,a dezgropa, a îngropa"
nesadi ,,a termina de sădit"

Verbe latinești – imperfectiv: *durmi, torţe* ,,a dormi, a toarce"

– perfectiv: *zedurmi, potorţe* ,,a adormi, a termina de tors”

b) Valoarea iterativă se realizează prin adăugarea sufixului *–vei :*

copei - ,,a săpa” / *copivei* - ,,a săpa mereu”

spure - ,,a spune” / *spuravei* - ,,a tot spune”

B_7. ADVERB

- Elemente de origine latină: *asa* ,,aşa”, *bire* ,,bine”, *rapoi* ,,înapoi”, *zos* ,,jos”.
- Există numeroase împrumuturi din croată: *dosta* ,,destul”, *nego* ,,decât”, *pocle* ,,apoi”, *pravo* ,,adevărat”.
- Apar şi adverbe împrumutate din italiană: *alora* ,,atunci”, *ben* ,,bine”, *basta* ,,destul”

B_8. PREPOZIŢIE

- Cele mai multe prepoziţii sunt de origine latină: *din, la, pre, prin, către, cu, de*
- Apar şi câteva elemente noi, din croată: *do* ,,până la”; *na* ,,în, la”; *po* ,,la, câte”

B_9. CONJUNCŢIE

- Conjuncţiile sunt de origine latină, croată sau italiană :

deca ,,dacă”, *e* ,,şi”, *se* ,,să”;

ali ,,sau”, *docle* ,,până când”, *neca* ,,să”;

inveţe ,,când colo”, *perke* ,,pentru că”.

C. LEXIC

Cuvinte de origine latină :

åsir ,,asin” (< lat. *asinus)* *săr* ,,sănătos” (< lat. *sanus)*

gåbu ,,galben” (< lat. *galbus)* *iuve* ,,unde” (< lat. *ubi)*

cåibe ,,colivie” (< lat. *cavea)* *ii* ,,a merge” (< lat. *ire)*

Cuvinte de alte origini :

Dintre cuvintele slave notăm: *bâbe* ,,babă”; *bogåt; bole* ,,boală”; *dar*

Apar termeni de origine italiană :

carboner ,,cărbunar” *setimane* ,,săptămână”

pensei ,,a gândi” *alora* ,,atunci”

sempre ,,mereu”

Mai ales prin intermediul slovenei, istroromâna a introdus în vocabularul său o serie de termeni de origine germană : *fråiar* ,,peţitor”; *şpas* ,,glumă”; *ţucăr* ,,zahăr”

A DOUA CARTE: GEOGRAFIE LINGVISTICĂ MONOGRAFII DIALECTALE PENTRU AREALUL MUREŞEAN…ŞI PENTRU ALTE TOPOSURI ROMÂNEŞTI

**
*

ANCHETE DIALECTALE REALIZATE DE STUDENŢII - FILOLOGI DE LA SPECIALIZAREA LIMBA ŞI LITERATURA ROMÂNĂ - LIMBA ŞI LITERATURA ENGLEZĂ, anul II, cursuri de zi şi învăţământ cu frecvenţă redusă şi la distanţă, activitate susţinută în cadrul colocviului de DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ,

În spiritul geografiei lingvistice, am considerat a înregistra câteva dintre textele dialectale[257], nu numai în scop didactic, ca material auxiliar pentru cursul şi seminariile de dialectologie. Intenţia noastră a fost mai cu seamă de natură lingvistică: fragmente redate în transcriere fonetică[258] sunt mostre ce pledează pentru dinamica limbii române în variantele graiurilor locale, alternative la subdialecte. Astfel am fost interesaţi în special de graiurile vorbite în Ardeal[259], arealul mureşean. Ultima parte a modestei geografii lingvistice propuse cuprinde şi aspecte ale altor subdialecte, cum ar fi crişean şi bănăţean.

Ancheta dialectală a fost un exerciţiu eficient pentru filologul angajat în practica structurii gramaticale a limbii române contemporane, cu variantele literară şi populară, în fapt cea vorbită în graiurile subdialectelor din dacoromână. De altfel, considerăm ancheta dialectală ca una dintre primele activităţi de cercetare în filologie. În demersul unitar propus referitor la „imaginarul" anchetei- informator: nume, prenume, vârstă, localitate; subiectul sau tema anchetei; chestionar; textul dialectal transcris fonetic (integral sau parţial); comentarii sau adnotări lingvistice pe baza materialului-suport- , observăm dorinţa tânărului filolog de a crea contextul istoric, geografic şi social, altfel spus: decorul necesar în prezentarea discursului propriu graiului pentru care are afinitate sau, pur şi simplu, şi-a exprimat opţiunea.

În funcţie de chestionarul folosit, în ordonarea materialului lingvistic, am optat pentru criteriul tematic. Geografia lingvistică aplicată propune structura:

Prima parte: „Diagramă lingvistică" sau generalităţi despre graiurile din Ardeal.

Partea a II-a: Din geografia lingvistică a subdialectului moldovean.
Graiuri din arealul mureşean şi din Moldova

I. Sărbătorile la români: Crăciunul şi Anul Nou; Rusaliile.
II. Din ceremonialul existenţial al omului: Nunta. Moartea.
III. Despre activităţile din gospodărie şi alte profesii

---

[257] Textele dialectale ce aparţin anchetelor realizate de către studenţii noştri sunt înregistrate pe benzi magnetice- casete, CD-uri, aflate la Biblioteca « virtuală » a Departamentului de Limbă română

[258] Transcrierea fonetică urmează a ne-o perfecta !

[259] Şi asta nu întâmplător : în perspectivă avem în vedere să redăm anumite isofone şi isoglose pentru graiurile din Ardeal.

Partea a treia: Din geografia lingvistică a subdialectelor crişean şi bănăţean

Textul inserat în ancheta dialectală primeşte valoare documentară: faptul de limbă pledează, în scris şi fonic, ţinând cont de înregistrările făcute cu prilejul interviului, pentru existenţa dinamică unei colectivităţi de vorbitori dintr-un ţinut care înainte nu ţi-ar fi spus mare lucru. Acum mostra lingvistică devine carte de vizită pentru ţinutul respectiv şi pentru locuitorii lui. Varietatea regionalismului din Transilvania te provoacă a lua parte la cultura-i folclorică care îţi îmbogăţeşte spiritul[260]

.

PARTEA I

„DIAGRAMĂ LINGVISTICĂ" sau GENERALITĂŢI DESPRE GRAIURILE DIN ARDEAL

[260] Ne dorim ca seria „anchetelor dialectale" să fie de interes ştiinţific pentru omul implicat deopotrivă în cultura română, cât ţi în a celorlalte popoare, căci antologia de faţă propune scrierea unor pagini de interculturalism.

ANCHETA NR. 1

ASPECTE ALE GRAIULUI LOCAL DIN TOPLIŢA, JUD. HARGHITA

- **Informator: Buruş Petru, 72 ani,** Topliţa, judeţul Harghita.
- **Subiectul**: **Portul popular din Topliţa [Pórtu populár d"in Tópliţa]**

- **Chestionar:**

- Bade Petre, va rog să-mi descrieţi portul popular de pe la dvs.?

- Trébe să vă spúi încă d"ĕ la îšepút că pórtu locál nu să méi întâln'éşt'ĕ d"eĉăt fórt' rar, d"ĕ egzémplu, cu ocázia núnţâlor or' a sărbătorilór reliźósă, dar şî cu aŝest"ĕ priléjuni, portu iést"ĕ întâln'it, în spĕŝál, la ómińii ĩ vârstă şî la copĉii, fórt"ĕ rar la t"inĕr'.

Bărbáţî purtáu iárna sumán'ĕ lũ_ź', făcút"ĕ d"in pănură n"ágră d"eásă, iar copčiii şî t"in'erii avéu căpúturi d"in lână, ţăsută în brăduleţ. Pe sut sumán'ĕ sau căpútur' purtáu õ láibăr d"in stófă subţârĕ pést'ĕ căméşa d"e bumbac cu mot"ivĕ cusut"ĕ ĩ n'égru. D"e la brâu ĩ źós să-brăcáu în ŝóreŝ'. Vára purtáu iţár' lárź', fiind încălţát cu bocánŝ' or' opčinŝ' legát"ĕ c-o şfără n"ágră făcútă d"in păr d"ĕ cal or' d"e cápră.

Pe cap purtáu cúşme d"in blánă d"ĕ mn'él, iar vára – coló_cpe d"in postáv or' d"in paiĕ. Pést"ĕ mnijloc s-ăŝinźéu c-õ şĕrpár d"in pĉélĕ, pe cáre să găsĕu ornaméntat"ĕ făcut"ĕ d"in mărźél"ĕ.

Fuméil'ĕ, méi ales ŝélĕ în vârstă, pórtă dumin'ica şî în zâlel'ĕ d"e sărbătóre priźitor', legát"ĕ la brâu, ţăsút"e d"in păr, cu motivĕ populáre. Fét"ĕlĕ purtáu de obiŝéi priźitor'a prinsĕ_brâu, péntru a să ved"é cusătúra d"e la pólă.

Cămăşâle súnt făcut"ĕ d"in pânză d"e bumbác, având cusătúr' pă úmer', dóuă rândur', pintre care õrând iést"ĕ cusút cu mătásă albă or' gálbănă. Pest"ĕ cămăş să pórtă bóndă d"in pĉél'ĕ cusútă cu flór', iar în cap îş pun năfrămn', ést"a fiind legat"e la spát"ĕ or' su bărtgiiĕ. Fét"ĕlĕ pórtă păru-mplet"it în două coz, pe cáre le dáu în fáţă, iár t"in'erele căsătorit"e îş ĩfăsóră cózâle într-õ cónŝ'.

Dúpă mint"a mé, ió zâc că pórtu populár d"in Tópliţă păstr'ază múlt"ĕ eleménţ"ĕ speĉifiŝĕ véčului costúm al dáŝilor.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR:

1.Accentul

Deşi sunt puţine exemple unde accentul este deplasat fie pe prima silabă, fie pe penultima sau ultima, amintim câteva din acestea:

cuvinte în care accentul e deplasat pe prima silabă silabă; spúrcat, ţărână, Émil, Mária, Tódora;

cuvinte care au accentul deplasat de pe prima silaba: fabrícă, veveríţă, lăcát, diplómă.

Pronunţarea cuvintelor de mai sus cu accentul deplasat, începe să fie tot mai rară,

ea fiind prezentă în vorbirea bătrânilor, mai ales la femei, unde tendinţa de conservare este mărită.

2. Vocalismul

2.1. Vocale accentuate

Vocala „a” – accentuată în general, se pronunţă ca în limba literară: ápă, sărác,

amără, afără.

Întâlnim unele exemple unde vocala ,,á" este înlocuită cu alte vocale, de exemplu ,,á" înlocuit cu ,,e" la unele verbe de conjugarea I-a, la indicativ prezent, persoana a II-a singular: ,,a lăsá" (io lăs, tu léș), ,,a crăpá" (io crăp, tu crépč), ,,îngrășa" (io mă îngrăș, tu te îngréș), ,,a scăpa" (io scăp, tu skép´), ,,a sfărma" (io sfărm, tu sférmi).

Aceste forme se pare că se folosesc prin analogie cu formele persoanei a II-a singular, timpul prezent, de la verbele: ,,a spălá" (spăl, spél´i), ,,a vărsa" (vărs, verș)[1].

Mai frecvente sunt situaţiile când ,,á" se transformă în ,,a" în unele exemple, cum ar fi adverbul ,,mai" care în graiul local se pronunţă ,,mei", în construcţii ca: ,,nu méi pot", ,, nu méi mére". Forma ,,mai" este foarte rar întâlnită, aproape toţi vorbitorii întrebuinţează adverbul ,,méi".

Precedat de ,,ș", ,,j", ,,á" se pronunţă ,,ĕ": șĕle, șĕpă, șĕptĕ, așĕ, jĕle, etc. fenomenul se întâlneşte şi la unele verbe de conjugarea I singular şi plural, persoana a III-a: ,,a răbdá" (iél să rĕbd"ĕ, i să rĕbd"ĕ); ,,a încărca" (iél să kĕrșĕ, i să kĕrșĕ). Probabil că rostirea dură a consoanelor ,,ș", ,,j", a făcut să se pronunţe ,,ĕ".

Incidental, în unele cuvinte, ,,a" trece în ,,e", fenomen întâlnit şi în diftongul ,,ia", ,,ie": (ié să să gréșă, i să să gréșă).

Formele sunt întâlnite, după cum se vede, la verbe de conjugarea I, la modul conjunctiv, persoana a III-a singular şi plural, precum şi la participiu: spăriét, imbăiét, muiét.

Forma ,,căméșă", existentă şi în subdialectul moldovean, este rezultatul unei disimilaţii: căméașă > căméșă.

<u>Vocala ,,e"</u> – accentuată, după consoanele dure ,,s", ,,z", ,,ș", ,,d", ,,j", ,,t" devine ,,ă": sosăsc, zisăi, Dumn´eyău, jălui, minţăsc, împărţăsc.

Fenomenul are loc şi când ,,é" este precedat de ,,m" şi ,,p": mărg, mă spării.
,,é" devine ,,e" când în silabele următoare se găseşte un alt ,,e": mére, pére, vréme, îmblăt"est"ĕ, pciléșt"ĕ, duhăn"est"ĕ.

<u>Vocala ,,ă"</u> – accentuată trece în ,,ĕ" precedată de consoanele ,,s", ,,z", ,,ș", ,,d", ,,j", ,,t", ,,ţ", ,,r": (să stĕiĕ, zĕstre, lipsĕșt"ĕ, zitĕle, zĕșĕ, rĕșĕ). Cauza este rostirea dură a consoanelor precedente.

<u>Vocala ,,i"</u> – accentuată, precedată de consoanele ,,s", ,,ș", ,,z", ,,j", ,,t", ,,ţ", precum şi de grupurile consonatice ,,st-", ,,str-", se pronunţă ,,î": (sîngur, strîcat, curăţît, sîtă, vrăjît, zîd, strîg).

<u>Vocala ,,î"</u> – pentru vocala accentuata ,,î" se înregistreaza doar două forme care suferă schimbări: formele ,,bótă" în loc de ,,bîtă" şi ,,pănă" în loc de ,,pînă", sub influenţa analogiei şi respectiv a asimilaţiei.

<u>Vocala ,,o"</u> – accentuată devine ,,u" în câteva cuvinte înregistrate, ca ,,șurţ" în loc de ,,șorţ", care probabil se datorează influenţei germane.

Trecerea lui ,,ó" la ,,ă", în ,,tăt" < ,,tot" se datorează analogiei în forma feminină ,,tătă", care se întâlneşte frecvent şi se dezvoltă într-o asimilaţie regresivă de la toátă > tătă.

În cuvântul (şoprón, sopon) şi în derivatele sale găsim ,,o" în loc de ,,u". aici ,,o" ar putea fi etimologic de la maghiarul szapany, ,,săpun".

2.2. Vocalele neaccentuate

<u>Vocala ,,a"</u> – vocala ,,a" neaccentuată trece în ,,ă" în unele cuvinte cunoscute mai frecvent de către localnici: ătăcát, lăcátă, bătóză. În hiatul ,,a-u", ca în cuvintele aur şi taur, <u>"u"</u> trece la ,,ao": aor, taor, fiind punctat de semivocala uşor perceptibilă ,,u": á^{u}or, tá^{u}or.

<u>Vocala ,,ă"</u> – spre deosebire de partea de Nord a Transilvaniei, deşi Topliţa se

află tot în această parte, nu întâlnim transformarea lui ,,ă" neaccentuat în ,,î", atunci când în silabele urmatoare exista ,,î" accentuat. Întâlnim aici vechea formă etimologică: năsîp, năsîpos. ,,Ă" neaccentuat trece la ,,o" când este precedat de consoane labiale: ,,polomn"idă", ,,postáie", sau mezală: ,,nopîrcă".

Vocala ,,e" – datorită consoanelor labiale care îl precedă, vocala ,,e" neaccentuată se menţine în cuvinte ca: beşîcă, a se beşîca, beşîcat. După consoanele dure însă, ca ,,s", ,,ş", ,,z", ,,j", ,,t", ,,r", ,,e" neaccentuat trece la ,,ă": aşăza, străcurătoare, şésă, săcure.

,,E" neaccentuat trece în ,,i" când este precedat de o consoană muiată sau palatalizată, şi avem în silaba următoare un alt ,,e": Vin'irea Mare, şărpile, ţubót"ile, zîlile, lémn"ile. În exemplul ,,fuméiĕ", în care ,,e" > ,,u" se pare că forma anterioară a fost fomèiĕ, apoi ,,o" s-a indus la ,,u".

Vocala ,,é" – scurtă atât accentuată, cât şi neaccentuată, se întâlneşte în toate cazurile în care este precedată de dentale palatalizate şi consoane africate: fid"ĕu, bad"ĕ, d"ĕ, zîŝem, etc.

Vocala ,,i" – neaccentuată, se comportă ca şi în poziţie accentuată, trecând în aceleaşi condiţii, în ,,î": căsîle, prăjîtură, zîcală, a strîga, cărţîle.

Vocala ,,o" – în puţine cazuri ,,o" neaccentuat trece la ,,u": cucoş; la fel sunt şi cazurile în care trece la ,,ă": rătund, rătundă. În poziţie iniţială, ,,o" neaccentuat se diftonghează, semivocala ,,u" fiind slab perceptibilă: ᵘoam, ᵘoamen'éşt"ĕ, ᵘorb, etc.

Vocala ,,u" – sunt cazuri mai puţin frecvente în care ,,u" neaccentuat trece la ,,o": áor, colóare, moşîróie. Peste tot articolul nehotărât ,,un" se pronunţă ,,õ": õ om.

2.3.Vocale finale

Vocala ,,e" – se transformă în ,,ă" când este precedată de consoanele ,,s", ,,ş", ,,z", ,,j", ,,t", ,,r". Acestea duc la omonimie între formele de singular şi plural ale substantivelor care se termină în ,,e" punctat de aceste consoane: cásă, búză, ráză, căpĉiţă, rásă. În nici un caz ,,e" final nu este înlocuit cu ,,i", ca în graiurile din Moldova.

Vocala ,,i" – vocala ,,i" în poziţie finală cade atunci când este precedată de consoanele ,,s", ,,ş", ,,z", ,,j", ,,t": uş, tîrş, cucoş, brţos, brej, trej, etc.

Elementul semivocalic ,,i", când cuvintele sunt terminate în ,,r", este foarte răspândit la singularul substantivelor masculine: plugár, l'ĕmnár, şerár, păstor´.

2.4. Diftongii

Diftongul ,,oa" – se rosteşte ,,o": scólă, códă, dórme, sóre. Alteori se pronunţă ,,ă": tătă[2].

Diftongul ,,ua" - a avut aceeaşi soartă ca si ,,oa", prin analogie trecând la ,,o": alót, am lót, s-o óat, plóat.

Diftongul ,,ea" – se transformă în ,,a" în toate cazurile în care este precedat de consoanele ,,s", ,,ş", ,,z", ,,j", ,,t", ,,m", ,,b": sără, márgă, şádă, amorţálă, zámă, etc.

În interiorul cuvintelor, la formele de imperfect ale unor verbe ca: a trece, a auzi, a vorbi, precum şi în poziţie finală, diftongul ,,ea" trece în ,,e": io treşem, tu vorbéi, aş vré, aş bé, aş put"é. În formele ,,tată-to", ,,bunică-to", ,,socru-to", ,,unĉéş-to", diftongul ,,ău" al adjectivului posesiv ,,tău" s-a redus la ,,o".

Aşadar, se observă tendinţa de monoftongare a tuturor diftongilor, atât datorită timbrului dur al consoanelor precedente, cât şi a asimilării şi influenţei străine.

2.5. Hiat

Silabele aflate în hiat: ,,a-u"se reduc la o singură silabă marcată de vocala ,,a": cat, cată, iar la plural cătăm, cătát, deci trece la ,,ău", ,,ă".

3. Consonantismul

În regiunea Topliţa şi în comunele învecinate în care există o unitate lingvistică,

labialele prezintă fenomenul palatalizării în următoarele stadii: p > pĉ, b > bĝ, m > mn´, f > ŝ, v > ź.

„P”- Consoana labială „p” prezintă fenomenul palatalizării în toate exemplele în care fenomenul a avut loc pe când era în stadiul în care se mai păstrează elementul labial: pĉilé, pĉicătură, rgópĉi, lúpĉi, aprópĉie,. În cazul lui „ĉáptăn” sau „ĉept”, elementului labial se datoreşte influenţei lui „p” din silabele următoare: piaptăn > ĉáptăn, piept > ĉept.

„B”- Palatalizarea lui „b” se produce în aceleaşi condiţii ca şi a lui „p”: d"abĝé, colibĝ, bĝirui, a zdrobĝi, .

„M”- În toate situaţiile în care „m” este urmat de „i”, „e”, „ea”, are loc fenomenul palatalizării, „m” trecând la „ mn' “, „p” şi „b”: mn'jloc, mn'itá, mn'ĕrlă, a dormn'i.

Fenomenul este foarte întâlnit în localitate, la toate generaţiile de vorbitori.

„F”- Fricativa labio-dentală surdă „f” urmată de „i”, „e”, „ea” devine „ŝ”: ŝir, ŝilip, ŝĕrbinţală, ŝére, ŝér.

„V”- Fenomenul palatalizării fricativei labio-dentale „v” are loc în aceleaşi condiţii ca şi „f”, transformându-se în „ź”: źiţăl, źim, ţăź, źérme.

Consoanele dentale

„T”- Palatalizarea consoanei dentale „t” este un fenomen general în graiul local: d"ĕpárt"ĕ, bucát"ĕ, stát"ire, ŝubót"ĕ, etc. Excepţie fac unele cuvinte care au intrat relativ recent în limbă ca: certificát, cantină, stilóu.

„D”- Consoana dentală „d” se palatalizează în aceleaşi condiţii ca şi „t”; d"ĕ, d"ĕpárt"ĕ, grăd"ină. Au suferit palatalizare şi unele cuvinte intrate recent în limbă: órd"in, d"ĕputát, preşăd"int"ĕ.

„N”- Fenomenul palatalizării acţionează şi la „nazale”, când acestea sunt urmate de „i” şi „e”, indiferent de poziţia lor în cuvânt: min"ĕ, n'ist"ĕ, ŝobán.

„L” urmat de „i”, „e”, nu a rămas intact, „l” > „l´” urmat de iot: l´ipid"ĕu, l'ingură, l'ipĉit, căl'indări.

„R” din sufixele „-or”, „-ar”, „-er” se pronunţă muiat: învăţător, zîdar', pĉetrar', cuiér'. Fenomenul se explică prin analogie cu formele de plural ale acestor substantive, realizându-se astfel o omonimie între formele de plural şi singular. În exemplele „pin” - „prin”, „pintre” - „printre”, „ nóstĕ” - „noastre”, vibrante, „r” cade.

„Ĉ, Ĝ”- Africatele prepalatale „ĉ, ĝ” se transformă în fricativele alveo-palatale „ŝ, ź”: plaŝĕ, fiŝor, înĉépe, atúnŝ.

„S, Z, T” se pronunţă întotdeauna dur, de aceea, datorită acestei durităţi, vocalele anterioare, „e”, „i” care urmează s-au transformat în „ă”, „î”: său, sîtă, sîngur, zîŝe, căţăi.

Fricativele prepalatale „s, j” au o pronunţie dură, nepermiţând astfel după ele rostirea vocalelor anterioare „e, i”: jăluit, aşăza, şăzătóre, tuŝî.

Rostirea dură a consoanei „ş” are loc şi la sfârşitul cuvintelor, astfel încât se ajunge la omonimie între singular şi plural: moş cucoş, ŝobănaş, unĉeş.

„K', G' ” sunt foarte frecvent înlocuite cu africatele prepalatale „ĉ, ĝ”: ĝenúnĉ, unĉeş, ĉuitúr.

Grupuri de consoane

Dv_rv: advocát, arvocát
Ct_c: eléctrică, contrá
Es_gz: egzémplu, egzámen
Tm_n': sféşn'ic
Sfr_sfl: sfléd"ĕr
Mn_n': t"ĕn'iţă

Accidente fonetice

- **proteza**

,,z” – zbĝiŝ – bici
,,s” – scoborî – coborî
,,a” – azvîrli – zvârli

- **afereza**

,,o” – coperi – acopri (cópere-mă cu l´ipid"ĕu)
,,e” – a se liberá- a se elibera
,,a” – copiriş – acoperiş

- **epenteza**

,,u” – a prăşui – a prăşi
,,i” - hir'án – hrean
,,é” – périne – perne

- **metateza**

,,policră” – poreclă; ,,vérn'ic” – vrednic
,,pătrupóp” – protopop; ,,stráiţă” – traistă
,,tupĉila"’ – pitula

- **sincopa**

,,î” – ţărnă – ţărână
,,u” - uscă – usucă
lóm – luăm
trébe – trebuie

- **apocopa**

,,băgîn” – băgând
,,jucîn” – jucând
,,tócma”- tocmai
,,col” – colo
,,un t"ĕ duŝ” – unde te duci
,,to m-o sfăd"it” – tot m-a sfădit

- **asimilarea**

,,carindár” - calendar, ,,vîrv” – vârf
,,a vin'i” – a veni; ,,fiŝor – fecior; ,,copiriş” – acoperiş

- **disimilarea**

n-n….r-n : menúnchi – mărúnĉ
r-r….r- : fereástră – fireástă
n-n….r-n : d"amănuntu - d"a mărúntu
p-p…. –p : piept – ĉept; piaptăn - ĉept"ĕn
r-r….r- : fierăstrău – şerăstrău
p-p….ĉ-p : pipăi – ĉipăi.

Anchetă realizată de studenta Carmen Bucur, IFRD (2002)

ANCHETA NR. 2

SUBGRAIUL VOŞLOBENESC
Comuna VOŞLOBENI, jud. HARGHITA

Premise monografice:

„Sat de munte aşezat la confluenţa celor doi fraţi, Mureşul şi Oltul, Voşlobeniul m-a primit în sânu-i ca pe un frate al lor."(Geo Bogza, *Cartea Oltului)*

Tributare poziţiei geografice, aspectele lingvistice definitorii zonei central-transilvane au resimţit o dublă influenţă: pe de o parte dinspre zona estică (Moldova), izvoarele vorbind despre descălecători moldoveni, iar pe de altă parte datorită ocupaţiei austro-ungare din perioada zonei autonome maghiare (cu carenţe până în 1946).

Comuna Voşlobeni, atestată încă din veacurile XVI-XVII, îşi are istoria în strânsă legătură cu personalitatea contelui Lazăr, cel care a strămutat aici 5 familii de pe moşiile din Moldova (Blaga, Tinca, Vaidoş, Dandu şi Colceriu). Mai există şi o legendă despre întemeierea aşezării, poveste ce se referă deopotrivă şi la Peştera Șugău, aflată în vecinătatea satului[261]

.

Informatori: Unchiaşu' MILU COLCERIU, 82 de ani, veteran de război şi soţia sa – **tuşa MĂRIUCA** din comuna Voşlobeni, Judeţul Harghita

Harta turistică – Voşlobeni...

[261]„ Se povesteşte că, demult, tare demult, în zona Hăşmaşului Mare, acţiona haiducul Buştiuhan, temut mai ales de grofii din Ardeal ori de boierii moldoveni aşteptaţi ca oaspeţi la castelul contelui Lazar, din comuna Lăzarea, căci, pe traseul actual Gheorgheni- Piatra-Neamţ, mereu îi vămuia de bunuri. Şi dacă merindele şi bunurile vestimentare le dădea nevoiaşilor de pe sate, galbenii şi-i oprea sieşi. Lipsind insula din peisaj, unde crezi că-şi depozita comoara? Vezi bine că în peşteră, iar Șugo(u), clipocit de apă susurând a alint, a duioasă cântare, era singura din regiune.

Ca orice haiduc, bărbat chipeş, vânjos, de o frumuseţe atletică amestecată cu o sălbăticie a firii, Buştiuhan avea o iubită, pe nume Marina. Fata locuia în partea estică a comunei Voşlobeni, în cătunul Chindeni.

După dispariţia vestitului haiduc, în împrejurări necunoscute, urmaşii Marinei, printre care şi un Grigore a Marinei, cumpărau hectare de pământ şi pădure cu banii tăinuiţi de haiduc în peşteră. Aşa au ajuns să fie cei mai înstăriţi oameni din depresiunea Giurgeului, încât se vorbeşte chiar despre un membru în consiliul de conducere din Giurgeu care mergea la asemenea întruniri într-un hinteu. Om cu credinţă şi iubire de Dumnezeu, Grigore a Marinei a contribuit la renovarea bisericii din Voşlobeni şi la construcţia integrală a celei din Livezeni-Ciuc, azi comuna Ghimeş - Palanca."(M. Chiorean, ***Peştera Şugău(Şugo)-Hăşmaşu Mare. Protecţia şi conservarea reliefului carstic,*** Ed. Ardealul, Tg.Mureş, 2003)

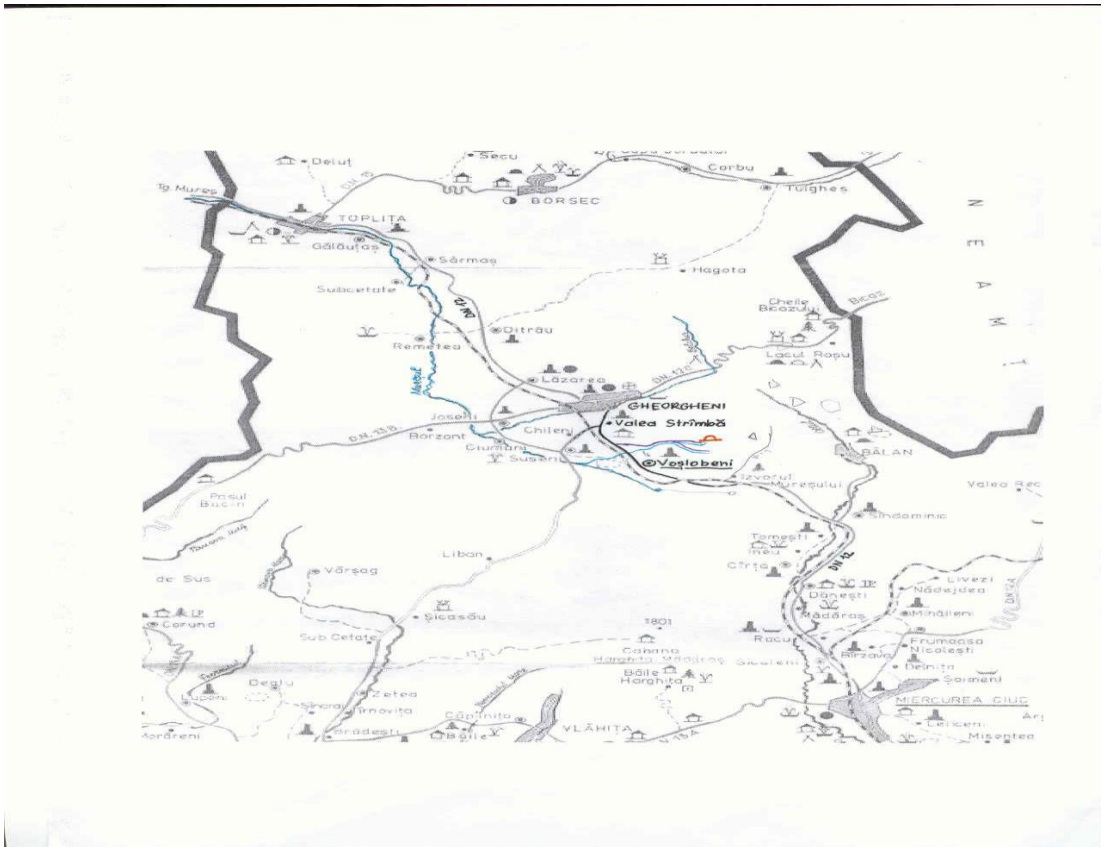

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

NOTĂ: interviul se află înregistrat pe CD-ul din fonoteca dialectologică a Catedrei de Filologie, UPM Mureş.

Aspecte fonetice şi fonologice

1. Vocale:

- i interconsonantic > â (ţâne, ţântă, zâd);
- articolul hotărât i de pl. > î (ruşî);
- ă > a (a sfadi, disparţât, bataie, suparat, bautura, învalit, capriori, gradină);
- e > ă (patruzâși, cinzâși, oraşăle, găsăşti, etc);
- i,e,o dispar (ş-am, ş-apăi, ş-oi, pâne);
- e > i (de>di, ne e bine>ni-i bine, spunea>spunia, pe>pi);
- i > â (sfârşât, maşâni, streaşâni);
- a > ă (aşă, cazărmile);
- i > â (moşie>moşâie, soţie>soţâie, mumie>momâie).

Diftongări:

- e > ie (trenul-trienu, Ieuropa, putiernic, moşie>moşâie, mumie>momâie);
- e > ăa (coşer-coşăar);
- e > ea (leamne, mere>meară);
- o > uo, uă (uăm, uăptsprazaș, puăm).

Monoftongare:

- oa > ă (toată>tătă);
- ie > e (Kiev>Kev, fluier>fluer, fluieră>flueră);
- ea > e (trece>treace);
- âi > â (pâne, mâne, câne).

2. Consoane:

- b >g’ (bine<g’ine, bici>g’is, Bicaz>G’icaz, izbi>izg’i, biet>g’et);
- v > f (Kef);
- ce, ci > ŝe (aicea>aeŝea, acesta>aŝesta, ŝel, duceam>duŝiam, crucit>cruŝit, ducea>duŝe, pace>paŝe);
- z > s (am văst, am căst);
- r dispare (prin>pân);
- m > n (mişcat>nişcat, Mihai>Nihai);
- p > k’ (k’işcat, a topi>tok’);
- j > z (joc>zoc);
- s > ş (schimbare>şchimbare, strachină>ştrachină).

Aspecte morfosintactice

Substantivul de gen masculin ,,bait” (băiat) are şi formă de gen feminin: ,,baită”;

Articolul genitival are formă invariabilă – a;

Pronumele şi adjectivele demonstrative au următoarele forme: aiesta, aiasta, ŝela, ŝeaia, aieştia ‘, etc;
Pronumele personal, pers. I sg.- io;
Pronumele negativ: nimic>nic, nimica>nica;
Pronumele relativ-interogativ: cine>ŝine, ce>ŝe;
Pronulele personal de reverenţă: dumneata>dumniáta;
Pronumele nehotărât: oarecine>oareşcine, oarece>oarşe;

Adjectivele posesive apar sub forma:
su (tat-su, barbat-su, fi-su);
to (moş-to, frati-to, bad-to);
ta (mă-ta, sor-ta, bun[ă]-ta).

Verbul

În locul formelor de perfect şi mai mult ca perfect se foloseşte topica inversă a perfectului compus: fost-am, mers-am, mers-ai, fost-ai. Diateza reflexivă, prin pronumele ,,se”(la modul conjunctiv prezent) se exprimă prin conjuncţia ,,să”: să să ducă, să să nire (p. III sg. pl.).

Viitorul se formează atât cu auxiliarul ,, a vrea” şi infinitivul verbului de conjugat, cât şi cu auxiliarul verbului ,,a avea” şi conjunctivul verbului: vo cânta, avem să mergem. Forma ,,era” şi ,,eram” a verbului ,,a fi” este ,,ira”, ,,iram”. Conversiunea: substantivul > verb: prohod – a prohodi (a înmormânta).
Prepoziţiile ,,pe”, ,,de”, ,,prin” devin: ,,pi”, ,,din”, ,,pân” (,,pen”).

Adverbul nehotărât „mai” devine „mi”: Mai lasă-mă> Mi lasă-mă.

Aspecte lexicologice

Trebuie remarcat că lexicul este domeniul în care influenţa maghiară se vădeşte mult mai semnificativ decât sub aspect fonetic sau morfo-sintactic. Dacă în cadrul acestora notele specifice sunt mai puţin numeroase (alteraţiile fiind caracteristice în fapt majorităţii subgraiurilor graiuli ardelenesc sau chiar graiurilor celorlalte subdialecte), nivelul lexical este mai individualizat. Astfel, influenţa maghiară s-a manifestat în Ardeal mai puternic decât în Moldova de pildă (unde totuşi a existat – vezi cuvintele pătrunse aici).

Caseta se axează pe obiceiul şezătorii (specific acestei zone), în cadrul căruia funcţionează un mare număr de expresii şi termeni specifici care vor fi evidenţiaţi.

Cuvinte şi expresii care desemnează prelucrarea cânepei:

pamânşior (locul pe care se cultivă cânepa);
meliţa (unealta pe care se bate cânepa ca să pice din ea puzderia);
rajila (instrumentul cu care se descâlcea cânepa);
vagdalău (unealta pe care se depănau câlţii);
sculele (sulurile):huşte, motoşte, şumuiacuri (gramezi de cânepă, snopi, caiere);
jâreaghie (ţeavă folosită pentru depănat);
rîşchituri (instrumente de uscat cânepa);
a brusturi (activitate prin care cânepa este înălbită în ciubere/cazane/coveţi cu cenuşă prin turnare de apă fiartă/clocotită);
expresia: a te îmbrăca din fus = a te îmbrăca cu haine ţesute din cânepă.

Accesoriile războiului de ţesut:

chingi (2 lopăţele);
calcatorii (pedalele);
vatală (sul);
spată (locul prin care trec firele);
sucală (a sucăli = a tasa);
virgiele (vergele);
urzală (urzeală);
fleantică (bucată de cârpă);
a ghipana (a depăna);

Alte cuvinte şi expresii:

a mişca carnea pe tine = a fi speriat;
a prohodi = a înmormânta;
a te da în lături = a te feri;
a mânca mânurile = a se supăra;
a te cruci = a se mira.
pichioşi (cartofi);
curechi (varză);
lele (soră);
bade (frate);
şutuhanişuri (pădure proaspăt tăiată);
a mozdoghi (a înghesui);

a cutiza (a îndrăzni);
alamaş (< magh. Àlamàs = gară);
lipideu (< magh. Lepedò = cearşaf);
fideu (< magh. Fedò = capac);
şiled (< magh. Cseled = copil);
adălmaş (udare cu băutură a unei întelegeri, târg);
fecaş (tânăr);
anumit (desigur, cu sigutanţă);
bridiţăl (luncă).

Substantivele proprii devin comune, desemnând denumiri de familii: grigoroaie, popvasâleni, etc.

Deşi se dovedeşte a fi un studiu lingvistic restrâns, se poate intui că variaţiile sbgraiului acoperă o sferă considerabilă de influenţă în aria lexicală a limbii române.

Cu toate acestea, având în vedere influenţele politico-istorice care s-au abătut asuăra acestei zone, influenţe resimţite şi la nivel lingvistic, trebuie remarcată stabilitatea şi perenitatea limbii şi tradiţiilor în această zonă.

Anchetă realizată de studenţii Romana Colceriu-Dandu, Dumitru M. Buda, Ilovan Titus (2002)

Voşlobeni. Cariera de piatră

ANCHETA NR. 3

ÎNTRE DOUĂ LUMI LINGVISTICE - MOLDOVA ŞI UCRAINA

Prezenta lucrare este parte a anchetei dialectale realizate pe baza unei înregistrări având ca subiest graiul bucovinean (subdialect moldovean).

Este povestea Alionei, o tânără studentă din Ucraina, care a avut amabilitatea de a discuta cu noi şi de a ne răspunde la unele întrebări.

Trebuie să menţionăm totuşi că Aliona este deja de doi ani în România, graiul vorbit de ea fiind influenţat de limba românăvorbită în Ardeal, diminuându-se în consecinţă, autenticitatea acestuia („bruiat" la rândul său de influenţe ruseşti şi ucrainiene). Această interferenţă lingvistică poate fi responsabilă de lipsa de coerenţă de care dă dovadă Aliona în folosirea unor cuvinte, expresii, structuri.

Lucrarea propriu-zisă este o prelucrare a casetei. Expunem, aşadar, câteva particularităţi ale graiului vorbit de Aliona, dublate de comentarii necesare ori de câte ori apar situaţii speciale, confuze, interpretabile. Sunt unele perspective pe care ni le asumăm, altele pe care le-am preluat şi adaptat prin interpretare, şi bunăoară, vor exista altele, la care nici nu ne-am gândit, dar care, probabil se vor vehicula.

Informator: Aliona, 18 ani, Ucraina

Subiectul:

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

NOTĂ: interviul se află înregistrat pe CD-ul din fonoteca dialectologică a Catedrei de Filologie, UPM Mureş.

FENOMENE FONETICE ŞI FONOLOGICE

FONOMENE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Comentarii la tabelul vocalic (aflat în anexa cursului):

- Se observă închiderea vocalelor e, i > ã, î, după consoanele fricative (s, z, ş, j), africate (ţ,dz) şi vibranta „r" (particularitate a subdialectului moldovean); se poate menţiona însă că la exemplul „ profisuor[i]". închiderea lui e > i se realizează sub impactul a două influenţe: pe de o parte închiderea după fricativă, pe de altă parte închiderea în poziţie protonică;
- **Această caracteristică ţine de oralitatea vorbirii îndeosebi; prin urmare se remarcă inconsecvenţa în rostirea exemplelor avute în vedere (acas' dar şi acasă) explicabile fie prin necesităţile unui ritm (melodie) specific al vorbirii, fie chiar, prin faptul că subiectul interviului nostru trăieşte de doi ani în România.**

De asemeni putem vorbi de elidarea a mai mult decât o vocală finală (două vocale aflate în hiat), ca în exemplul: „ f[i]ebruar' ", pe când în exemplul „litr" (litrâ < litră) se aude un „â" final, foarte închis, aproape imperceptibil, insesizabil.

- Se remarcă folosirea inconsecventă a articolului hotărât ,,-le" (plural enclitic) în ,, frátili" / ,,frátile", ,,surórili" / ,,suróárile"; respectiv ,,sânzâ^{i}enele" / ,,l$^{[i]}$e";
- Inconsecvenţă în folosirea lui ,,e$_{cc}$" (deschis) în alternanţă cu ,,ă".
- Termenii neologici sunt preluaţi, de asemenea, prin alterarea conţinutului fonologic, aici ca şi aiurea.
- În pronunţarea cuvântului de faţă asistăm la folosirea unui alomorf al consoanei ,,n" (alternat de un ,,d" imperceptibil parcă), prin realizarea trecerii un[d]i, < undi < unde;
- Există în cuvânt un ,,i" foarte scurt aproape insesizabil ;
- Gradul de apertură vocalică este mai mare decât în cazul altor două exemple, întrucât se realizează, de fapt, o trecere de la â > a;
- Cuvântul este interesant sub aspectul închiderii vocalei finale e > i, drept pentru care prin diftongare (,,m^{i}edi^{i}i"< ,,m^{i}edi^{i}e"< ,,m^{i}edie"<,,medie") se ajunge la un alomorf lung, iotacizat al lui ,,i";
- Este vorba şi aici de o inconsecvenţă, întrucât pe lângă modalităţile de pronunţare specifice în tabel ale cuvântului ,,apoi", avem şi variantele ,,ap$^{[u]}$o" şi ,,ap$^{[u]}$ă"; pe de altă parte ,,i"-ul final este abia perceptibil.

Se prezumă că acest cuvânt ar proveni din maghiarul ,,bunda" (blană); iar în interiorul lui se întâlneşte sunetul ,,d' " (d palatalizat), egal prezent în limba maghiară (gy) dar şi în subdialectul moldovean în general.

SITUAŢII SPECIALE

Izolat întâlnim o deschidere e > a (izmane); o modificare suferită de vocala ,,i", fie în diftongul ,,-ie-" (mierească), fie o închidere în ,,-â" (mâreasă), precum şi reversul acestei situaţii (tinăr < tânăr); elidarea consoanei finale (articolului ,,-l" – hotărât, enclitic, singular masculin); deopotrivă cu prelungirea în interiorul cuvântului a vocalei ,,u"; deschiderea (şi prin diftongare) a vocalei e > e$_{cc}$ (în cuvântul ce$_{cc}$l < ce^{a}l < cel); folosirea hiatului în loc de diftong (piesâ).

SISTEMUL CONSONANTIC

CONSOANELE						
FENOMENE	**Palatalizare**	**Alterare+ Palatalizare[1]**		**Elidare de consoane**		**Asimilare[3]**
SITUAŢII		P alterat de T'	K alterat de T'	În interior cuv.	La final de cuv.[2]	
EXEMPLE	Gân'[d]eşte[4]	Pt'iept	K[t]'ilometri	Gân'eşte	S[f]ântu'	Douăzâsi$_{c}$
	D'ial					Şap'sprezâsi$_{c}$
	D'in			S[f]ântu'[6]	Uratu'	Op'sprezâsi$_{c}$
	St'a[5]					Urîsi
	Lat'e			Un[d]i$_{c}$.	Pruntu'	Finansâ
	Român'esc					Hie[9]
	Fiet'e		Kt'ită	Op'sprezâsi$_{c}$[7]	(de) cân[d]	Şie
	Bătrân'ii					
	Bin'i$_{c}$			Şap'sprezâsi$_{c}$[8]		

	^{u}amin'i_c					
	Plut'i_c					

COMENTARII

- Exemplele de la acest capitol reprezintă alomorfe ale consoanelor „p", respectiv „k", alterate sub influenţa unui „t' "(palatalizat), care duce la fenomenul iotacismului; se remarcă rostirea puternică a combinaţiei „pt", ca printr-o „explozie" a oclusivei „p" sub impactul dentalei palatalizate „t".
- La final de cuvânt întâlnim două situaţii: elidarea articolului hotărât enclitic, singular, masculin, „l", după vocala de legătură „u", care de fapt, la nivel morfematic are funcţia de substituire a articolului elidat; şi elidare consoanei finale, în general după nazale, aspect ce duce la o alungire a rostirii; Se cere menţionat aici, de altfel, că elidarea consoanelor (mediale sau finale) se datorează oralităţii vorbirii, unei ritmicităţi şi unui melos aparte;
- Fenomenul se întâlneşte diferenţiat după vocale şi, respectiv, după consoane: sub impactul unui e > i_c (final, închis) consoana ĉ devine ŝ; după şuierătoare se aude, în consecinţă un i_c mai lung; în cazul asimilării, sub influenţa unor consoane vorbim de o transformare ĉ > ŝ sub influenţa vibraţiei „r", diminuându-se astfel suprafaţa rostirii, combinaţia consoanelor sugerând, chiar la nivel stilistic, o anumită alungire (şuierare vibrantă), în exemplu „urŝi" (< urci), pe de o parte; precum şi de o transformare ţ > s, africată dentală transformându-se într-o fricativă alveolară sub impactul alveo-dentalei nazale „n";
- În exemplu se aude un „d" abia pronunţat, drept pentru care el a fost introdus şi la rubrica „elidarea consoanelor"; de fapt este vorba de un alomorf şi mai sonorizat al lui „n".
- Sub impactul consoanei afectate de fenomenul iotacismului are loc monoftongarea diftongului „ea" > „a" (cea din urmă, poate, nu neafectată, la rândul ei.)
- Este un dublu fenomen de elidare (madială şi finală); elidarea consoanei „f" (slab perceptibilă în exemplu), datorându-se asimilarii ei de către fricativa „s", astfel încât avem de-a face cu un alomorf puţin dentalizat (sub influenţa labio-dentalei „f") al consoanei „s";
- În locul consoanei „t" elidate se percepe o oarecare pauză în vorbire / rostire, echivalentă cu o inspirare.
- De fapt, din cauza ritmului, se elidează o consoană şi o vocală (exemplu „te": sap'sprezăŝi$_c$ < saptesprezece);

Exemplele vin din realitatea subiectului interviului nostru şi reprezintă diferenţe de rostire ale aceleiaşi consoane / variante în cadrul subdialectului (bucovinean / moldovean alterat de influenţe ruseşti şi ucrainiene) studiat.

NIVEL MORFOSINTACTIC

PRONUMELE

Se remarcă folosirea formei arhaice a pronumelui personal de persoana a III-a („dânsa" în loc de „ea", subiectul interviului nostru vorbind, de fapt, cu referire la sora ei), pusă pe seama oralităţii limbajului vorbit în graiul respectiv.

CONJUNCŢIA

În contextele: ,, se scoate căci în curând…", ,,…căci locurile…", ,,pentru căci nu i s-ar şedea…", observăm folosirea diferenţiată ca sens a aceleiaşi conjuncţii ,,căci": o dată cu sensul ,,că" (introducând o subiectivă), apoi cu acela îndeobşte cunoscut de noi astăzi: ,,pentru că", ,,fiindcă"; iar mai apoi, având sensul de ,,că", integrându-se în componenţa conjuncţiei compuse ,,pentru că(ci)", remarcându-se de această dată inconsecvenţă în vorbire.

VERBUL

Se impune studierii un exemplu aparte: ,,până ce a răsări soarele", situaţie în care ne aventurăm în vehicularea câtorva teorii: putem să vorbim, în egală măsură, de un viitor format prin contragerea auxiliarului ,, a avea" în combinaţie cu infinitivul verbului de conjugat (formă dialectală caracteristică în regiunea Moldovei); precum şi de o contragerea în infinitiv a verbului conjunctiv (prezent) cu sens de viitor (,,până ce să răsară soarele"), în contextul în care, puţin mai încolo, subiectul interviului nostru foloseşte, consecvent, cel din urmă exemplu.

Sub influenţă rusă se remarcă unele construcţii caracterizate prin absenţa verbului copulativ (bunăoară subînţeles) din structura predicatului nominal: ,, părinţii profesori", ,,mama profesoară", etc.

Sub impactul topicii inversate, verbul (predicatul) este plasat la final de propoziţie (,, catrinţă frumoasă cu mărgele să fie", ,, preferă la Universitate să meargă", ,,băieţii se spun în haine cu mărgele pe ei cusute"[1]).

ADVERBUL

Sub influenţa rusă asistăm la folosirea prin inversiune a adverbului de mod, marcă morfologică a gradului comparativ în contextul ,,micuţ mai" < (,, mai micuţ"), situaţie ce se explică prin faptul că în limba rusă marca gradului comparativ este o particulă enclitică, de unde prin (re)-traducere, ,,calchiată" se ajunge la varianta din exemplul dat.

NIVEL SINTACTIC

Se observă şi alte exemple de topică inversată: ,,septembrie la sfâşit" (< ,,la sfârşitul lui septembrie"), ,,cu mărgele cam nu prea", ,,la un râu unde apa curge".[2]

De asemeni, sub impactul oralităţii, enunţurile sunt fragmentate prin construcţii incidente: interjecţii de provenienţă adverbială: ,, …când se umblă la fete, cum, cu uratul…".

NOTE: Se remarcă dezacordul gramatical, la fel ca în alte situaţii: ,, sat mic de două

sute de case sunt", „sunt care sunt", „majoritatea chiar sărbătorilor sunt de la români", etc. În acest exemplu remarcăm, la nivel stilistic vorbind, caracterul pleonastic al

exprimării, ca şi în situaţiile: ,, un dâmb sus”, ,,se rostogolesc la vale”.

NIVEL LEXICAL

La nivel lexical putem vorbi de existenţa unor construcţii perifrastice în exemple ca: ,, e mai lungă de după genunchi” (rusă), ,, din partea mea socot că”, ,,cu margele cam nu prea”, etc.

Pus pe seama poetismului limbajului vorbit acest grai (explicaţie a unei persoane copărtaşe la aceeaşi cultură) întâlnim combinaţii inedite:,, băieţii se spun în haine” şi ,,se dezbracă din haine”.

Expunem în continuare o listă de cuvinte oferită de chiar subiectul interviului nostru, folosite curent în graiul bucovinean; cele mai multe de provenienţă rusă sau ucraineană: uciile (scoli profesionale), izmane (pantaloni), bând’iţă (cojoc, asemanator maghiarului ,,bunda”), barabule (cartofi), poliţă (raft), flănică (bluză), şip (sticlă), k’ită (pâine), zamoc (fermoar), sufiţă (făraş), patielni (tigaiea), ştergar (prosop), năframă (batic), carn’iz (draperie), prostire (cearşaf), sleopanţi (papuc de casă), etc.

Anchetă realizată de studentele Imola Antal, Ligia Pamfilie, Anda Saltelechi (2002)

ANCHETA NR. 4

DIN VIAŢA UNEI FETE DE LA ŢARĂ:
CAŞVA, jud. MUREŞ

Subiectul intervievat: Husar Elena (Mica Lenă), 64 ani, casnică; sat Caşva,

jud.Mureş, subdialectul moldovean, graiul ardelenesc (subgrai ibăneştean).

Descrierea zonei: Pe valea superioară a Mureşului, nu departe de comunele Hodac şi Ibăneşti, drumul urcă şerpuit spre inima munţilor Gurghiu. În această bogată şi neasemuită zonă folclorică este situat satul Caşva, însemnat pentru tezaurul de cultură spirituală pe care îl păstrează nealterat în vorbă şi faptă, în cântec şi joc– relevant fiind materialul înregistrat pe bandă magnetică-, în arhitectura caselor şi în ornamentele portului acestor falnici urmaşi ai dacilor străbuni. Satul Caşva, aparţinător comunei Gurghiu, este atestat documentar în anul 1453, sub numele de Caşwa. Localitatea este aşezată pe cursul mijlociu al râului Gurghiu, la vărsarea pârâului Caşva în acesta, în nord-estul satului Gurghiu. Populaţia satului s-a diminuat, apreciindu-se o involuţie demografică: astfel de la 1234 loc. în 1930, la 791 loc. în 1966, s-a ajuns la 642 loc. în 1992.

Transcrierea fonetică a textului „Viaţa unei fete de la ţară”(fragment)

***

-Nu tre’ să te culsi pînă nu termini grămada de cucuruz sara, un car de cucuruz trebe o femeie, o fată că-i tineră că cum îi tre’ să-i umble mâna. Mergem cu rându’şî rămân’em înapoi din iele şî alţii n’e ajuta să ieşim care era harnicuţâ…mere, prima dată era cu rându’ ieşît, şî la şin’e vrea, mere şî ajuta să iasă şî fata aalaltă.

-Dar iarna?

-Iarna, iarna mergem cu furca, torseam la şezătore şî torsem, cosem şîre la bărbaţi, la mămica ore la tăticu, primăvara pun’em pe război, mamica…

-Ce făceaţi la şezătoare?

-La şezătore? La şezătore merem acolo mult'e femei, fet'e tin'ere, copt'ile tin'ere, n'e pus mama la lucru să lucrăm c-o zîs c-aşa trebuie să muncim, torsem fuior cîn'epă, vin'e fisorii şi n'e petresem, făsem mălai, făsem uscături, una aduse zahăr, una duse uouă şi făsem tăt'e laolaltă şi pe urmă când n'e lăsam mâncam şi cântam şi cântam şi ne petresem, mergem tăt'e: „Frunză verd'e d'e alun,

Domn'e, ajută-n'e la drum,
Să merem şi să vin'im,
Gându' să ni-l împlin'im!
Tăt om mere ş-om vin'i,
Gându' n'i-l-om împlin'i…
U, iu, iu…"

-Şî merem cu fursile trăji, merem cu farca acasă ruptă că n'o rupe fisori, ne t'ema acolo, tăt'e ieram acolo, la ţolincă şi fisorii ne t'ema acolo la ţolincă şi n'e pupam acolo şi râd'em selelalte iera sudă că pe iele nu le chemau numa pe care iera mai…dupa iară chiuiem, na chiuiem: „Catră acră su pod'e

Pupă, bad'e, gura me,
D'e-i pupa-o, d'e-i lăsa-o,
Pe nimnica nu ţi-oi da-o.
Şî pupa ş-a rămîn'e
Şî i-oi da-o cui o vre
Şî cum mie mi-a plăse
U, iu, iu…"

-Na, vin'e sărbătorile, dup-aia mere, iera tri sărbători zîua de Crăsun, a doua zî, a triia zî, mergem la biserică, vin'em acasă, mâncam, pe urmă d'i la unu până la patru tăt jioc iera, iera joc d'e-a lungu' şî pe urmă vin'eu seteraşii, muzicanţii la noi, la fet'e şi le dam sarmale, găluşt'e şe dam, măiet'ic, jumeri, jin, jinars, pe urmă iară mereu la joc şi însepeu d'e-a lungu' bătuta şî jucam iară tătă lumea pînă la patru. N'em acasă, mergem la biseriche, iară la joc şi ieram îmbrăcată costum naţional cu şurţ c-o piană, cătrinţă muierească, cămeşa cu cheiţ negre şî laibăr aşa. Şî bărbaţii iera cu costum naţional şi cu curău cu mărjele, colop, fisorii ierau, iera tineret c-aşa-m fost şi noi t'inere copt'ile…mici tăt merem la jocu' copiilor ş-ap-aco…când ieram micuţă de şăpte ani, opt, n'e strînjem tăt'e la un loc fet'ile şi duseu seteraş ş-acol jucam şi care iera mai jucăuşă, ăla să ţipă, doi să ţipa la o fată care-i plăse să jose, ş-ap-acol tăt râd'em, chiuiem la jocu' copiilor aşa am spus acolo. Ăsta o fost jocu' copiilor când ieram mic, mai micuţ, pă d'e la şeptişpe ani, optşpe ani, n'e-o dus tata la cîmpcie, să n'e cîştigăm şî noi pîin'ea de tăte zîlile, merem la napci, tomna merem la baraboi, n'e duse la culies d'e cucuruz, la săserat, la tăiet la jupci şi iarna mergem cu furca iară, cosăm…

-La ce vârstă vă căsătoreaţi?

-Cinşpe, paişpe ani n'e măritam, nu trăie cu bărbatu' fuje acasă, dacă t'e băt'e nu stai. Pă, soacra iera rău, îşi băga nasu' că se nu t'e scoli să meri la jit'e, se nu rîn'eşti, se nu ai rămas de surdă, n-ai dus lapt'ile la lăptărie, n-ai ştiut să fasi de mâncare, numa tătă zîua dormi, da, o fost gre, forte gre viaţa.

-Unde spălaţi?

-D'e spălat, spălam hain'e, le zoliem bin'e, merem la val'e şî le băt'em pe piatră, cu maiu pe piatră, iera o piatră mare la val'e ş-ap-acol tăt bocăn'em acol tăt băt'em, ne îngheţa mînuţele d'e frig; la rîu merem cu preşuri şî zolem acolo, le spălam de domn'e şî ieram…îngheţa…iarna ne îngheţa mâna acol cum tăt bat'em pe piatră şî iera ghiaţă şî me băt'em şî pe ghiaţă hainile ş-apăi vin'eu copiii…copiii,

vin'eu copiii…pe cuptor, iera cuptori şî pe cuptori, ş-avem o leagănă ş-apă pun'em în leagăn ş-ap-acolo-i liegănam, tăt cântam nani, nani puiu mami, culcă-t'e şi cumint'e, să creşti mare, mărişor.

-Şi aveaţi zestre?

-Io când m-am măritat, io am fost d'in Hodac, din centru; am vinit cu căruţa, cu car cu hain'e: opt perini, patru lipid'eie guşat'e, patru lipid'eie albe d'e cân'epă şî cu dantelă, cu dantelă la iele, da, dantelă. Şî am avut un canapeiu pi-o parte pun'e perin'i, opt perin'i, în mijloc pun'e patru ţol'e de lână şî pe alta marjină pun'em feţă de masă albe, patru ştergare d'e cân'epă ca să ai să ştergi vasăle, ştergare d'i-elea mai fin'e d'e şters pe obraz. Tăte celea n'e n'e-o dat mama: o jun'incă m'ică d'e doi ani şî nişte loc.

-Şi cătrinţe şi d-alea aveaţi?

-Da, am avut cătrinţă n'egre. Muierile umblau la joc şî la biserică cu cătrînţă n'egre şî copiii…şî io de micuţă am avut cătrînţă n'egre şî cu cămeşă cu cheiţ; port naţional, aşa ni'o purtat mama şî la gradin'iţă, iară tăt cu costum naţional ieram tăt în dansuri ş-în programuri tăt dus-am fost cu pesă, cu programuri, cu jocuri. D'e copilă de cinşpe ani, paişpe ani, tăt dus-am fost cu şcola, n'e purtau, mergem la Reghin, la Id'işel, la Mureş cu programu.

-Pentru cumpărături, foloseaţi geanta, sacoşele? În ce ţinută vă duceaţi la oraş?

-Straiţă, cu straiţă guşată, aşa cu trandafiri, cu tri trandafiri, straiţă avem. Da, ţăsută frumos, ţăsută cu mâna în războiu, tătă iarna, tătă iarna ţăsam ţol'e, păretare d'elea cu trandafiri frumoasă şî în iţuşi, alea iera separat, războiu pun'em iar de două lipideie în iţuşi, roşu cu n'egru şî cu alb, tare drăguţe ierau, ala să purtau.

Apăi, că cătrînţele le făsem noi. Luam, n'e lua mama material n'egru, postav n'egru şî iera o femeie care merge şî ne scria pe iele şî noi le cosăm. Noi cosăm cătrînţele cu mărjele, cu lâniţă neagră la cătrînţă trebe, la şurţ cu-o peană[262] o fost colori mai mult'e; mult'e culori o fost: roşî, alb, albastru, bordo, tare drăguţ şurţu.

-Care era ţinuta de sărbători?

-La sărbători iera: Paşti, Crăsun, alea le luam, costumu naţional; o dată luam cătrînţe n'egre şî pole brodate, şî la şurţ cu-o piană, şî cătrînţă muierească aşa napoie şî cămeşe cu cheiţ, năframă n'iagră iară cu ciucuri.

-De sărbători, ce pregăteaţi?

-La sărbători pun'em tote celea pe masî. Făsem zamă dulce, friptură, pireu de cartofi, sarmale, găluşte, c-aşa să spun'e, aşa ie, aşa ştiu d'e mama, c-aşa n'e-nvăţa, găluşte nu sarmale, găluşte c-aşa iera, no, şî zamă, colac, prăjîturi, cornulieţă, salam d'e biscuiţi.

-Şi astea le făceaţi cu mult timp înainte?

-Cu două zîl'e făsem foile.

-La bucate, vă ajuta cineva sau le pregăteaţi singură?

-Apăi, le făsem io, mama, că mama o zîs aşa: fată, cum îţ fasi, aşa-i mînca. Dacă l'e fasi bun'e, le mînsi bun'e, dacă le fasi rele, rele, da' trebe să t'e-nveţi să lucri, să …cân' ti mărita şî nu şti să-ţi fasi o mîncare. Nu şti să pui mîna pe n'imica. Păi merem şî la joc, am fost, de tăt'e elea: şî d'e joc, şî d'e lucru, şî d'e dans, că-mi plăse când iera dans, că zîse şî la cămin cân' merem la dans, zîse un joc: de-a lungu lu bătuta, pe urmă iera dans. Şî dansam acolo, cum îi zîse la dansu ăla? Ş-amu dansez, cânt şî plâng, şî când cântă domn'ii ăia de la tevelizor şî io cânt cu iei,

---

[262] În Cluj-Napoca se află o stradă numită ***Aleea Peană***, ceea ce înseamnă ***Aleea cu…trei trandafiri***.

me glăsăsc, plâng, mă tîi de colţu mesî ş-aşa mă-nvîrt, de mamă!

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

- **ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE .**
- **Sistem vocalic**

-**î** interconsonantic trece la corespondentul său **i** din zona palatală: *tineră, ţîi;*
-vocala palatală **i** trece la **e** din zona palatală: *ore;*
-vocala centrală **ă** trece la **e** din zona palatală: *tineră, feţă, me;*
-**ă** central trece la **a** central: *harnicuţă;*
-vocala palatală i trece la corespondentul său din zona centrală, **î**: *ieşît, şî, zîua, zî ;*
-**e** palatal se transformă în **i** palatal: *fisorii, vin'im, triia, fetile, hainile, di, li, ti ;*
-**o** velar trece la **ă** central: *tăt, apăi ;*
-vocala velară **o** trece la **u** velar: *şurţ ;*
-**a** central devine **e** palatal: *cămeşă ;*
-**a** trece la **ă**: *şăpte ;*
-vocala palatală **e** trece la **ă**: *să, pă, săserat, vasăle, ţăsută, cornulieţă ;*
-**o** velar trece la **a** central: *ne-o ;*
-în anumite situaţii **i** şi **o** dispar: *ş-apăi, ş-oi, seteraş, acol ;*
-închiderea lui **e** final aton la **i**: *di, li, ti ;*
-după consoanele **s, j, ş, z, ţ, d** ,vocalele palatale **e** şi **i** trec la corespondentele lor din seria centrală **ă** şi **î**: *zâ, şâ, ţîi, ieşît, zîua.*
Diftongări **:** -o **se diftonghează în** uo: *uouă;*
-**a** devine **ea**: *peană;*
-diftongarea lui **e** în **ie**: *culies, liegănam, cornulieţă.*

Monoftongări:-**ea** se monoftonghează în **a**: *sara;*
-**io** se monoftonghează în **o**:*fisorii ;*
-diftongul **oa** se monoftonghează în **o**: *Domne, jose, forte, şcola, ţol''e, şezătore ;*
-**oa** devine **ă**: *tăt'e ;*
-**ea** se monoftonghează în **e**: *rîd'em, vin'em, strînjem ;*
-monoftongarea lui **ea** final accentuat în **e**: *me, vre, pod'e, gre ;*
-**ei** devine **i**: *tri ;*
-diftongul **ea** e înlocuit de **ă**: *cosăm ;*
-**ei** se monoftonghează în **î**: *mesî ;*
-**ia** devine **a**: *aalaltă ;*
-**ia** devine **ie** la iniţială de cuvânt sau în poziţie postvocalică: *tăiet, chiuiem ;*
-diftongul **ea** e înlocuit de diftongul **ie**: *zoliem ;*
-**ea** se transformă în **a**: *g'aţă, n'agră* .
Triftongul **eau** se transformă în diftongul **eu**: *vin'eu.*

Sistem consonantic:
-**g** velar se transformă în consoana prepalatală **j**: *mărjele ;*
-**c** prepalatal se transformă în **s**: *culsi, sin'e, se, torsem, făsem, petresem, duse, fursile, seteraş ;*
-uneori dispare consoana finală **g**: *mere ;*
-confuzia palatalei **k'** cu consoana **t'** care provine din palatalizarea dentalei **t**: t'ema ;
-**p** este înlocuit de **c**: *catră ;*
-înmuierea consoanei oclusiv-nazale **n**: *vin'e, min'e, t'in'ere ;*
-dentala **t** se palatalizează: *tăt'e, fet'ile, t'in'ere, copt'ile ;*

-consoana dentală **d** se palatalizează: *d'e, bad'e, verd'e ;*
-înmuierea consoanei l: *ţol'e ;*
-consoana labială **f** se palatalizează în **ş**: *şi(fi) ;*
-în unele contexte, în speţă neologice pentru subiect, consoanele **v** şi **l** îşi schimbă locul (posibil o preluare eronată a formei): *tevelizor.*

- **ASPECTE MORFOSINTACTICE**

Substantivul:
-inconsecvenţă: *biserică – biseriche, cătrinţă – cătrînţă ;*
-substantivul de gen masculin **leagăn** ,are şi formă de gen feminin : *leagănă ;*
-folosirea incorectă a formei de plural pentru substantivul **cuptor**: *cuptori (cuptoare) ;*
-omonimia între singular şi plural: *cătrînţă.*

Articolul:
-lipsa articolului hotărât de masculin, **l**: *programu', rîndu', şurţu'.*

Adjectivul:
-nu se face acordul corect cu substantivul determinat: *trandafiri* ***frumoasă****, cătrinţă* ***negre***.

Pronumele:
-folosirea formei populare: *aalaltă, tătă, celea, ăla, ăia ;*
-inconsecvenţă: -la pronumele personal*: le – li ;*
-la pronumele negativ: *n'imica – nimnica;*
-la pronumele demonstrativ: *alea – ala* (uneori e folosită o formă greşită) ;
-folosirea incorectă a pronumelui demonstrativ de depărtare pentru forma genitiv – dativ, a formei de nominativ – acuzativ: *selelalte ;*
-folosirea incorectă a pronumelui nehotărât: *alta(altă);*
-pronumele personal, pers. I, singular , are forma: *io;*
-pronumele relativ, respectiv forma omonimă interogativă are forma: *sine, se.*

Numeralul:
-se foloseşte forma populară: *tri, a triia, şeptişpe, optşpe, cinşpe, paişpe.*

Verbul:
-inconsecvenţă: *tre'-trebe – trebuie* ; *cosem – cosăm* ;
-în anumite situaţii nu se face corect acordul cu subiectul: *alea iera* ;
-confuzia verbelor *a aduce* cu *a duce*: *aduse zahăr...duse uouă* ;

-la modul indicativ imperfect sunt folosite următoarele forme: *făsem, pun'em, petresem, dam*(dădeam) ; -întâlnim formele perifrastice de mai mult ca perfect, constituite din perfectul

compus al auxiliarului *a fi* şi participiul verbului de conjugat, cu formă inversă: *dus-am-fost* ;

-auxiliarul perfectului compus are, la pers. a III-a singular şi plural, forma ***o***: *o fost, o zîs* ;
-lipsa auxiliarului ***a*** la perfect compus , pers. a III-a plural: *n'e pus* ;
-folosirea viitorului popular: *om mere, om vin'i, om împlin'i* ;
-folosirea timpului prezent în loc de timpul trecut: *...dacă t'e băt'e nu stai...*

Adverbul

-nu se face acordul cu substantivul determinat: *soacra iera rău, ierăm mic* ;
-la adverbul relativ de timp *când*, dispare consoana finală ***d***: *cîn'*.

Prepoziţia

-în unele cazuri se renunţă la prepoziţie: *ieram îmbrăcată costum naţional*.

Conjuncţia

-folosirea unei forme populare a conjuncţiei ***iar***: *iară*.

Interjecţia

-se folosesc: *no, u iu iu!*
***** Repetarea unor cuvinte: *ş-apăi vin'eu copiii. Copii vin'eu copiii*.

ASPECTE LEXICOLOGICE:

Interviul s-a axat pe modul de viaţă al unei tinere fete de la ţară, temă în cadrul căreia găsim expresii şi termeni specifici care vor fi evidenţiaţi mai jos.

În domeniul lexicului se resimt mai ales influenţe maghiare.

Inventar lexical:

-cuvertură guşată = ţesătură mai pronunţată
-junincă = vacă tânără care n-a fătat
-zolit = frecarea rufelor la spălare
-straiţă = sacoşă făcută din postav
-ţol = cuvertură mai deasă din lână ţesută
-napci = sfeclă furajeră
-baraboi = cartofi
-şâre = cusătură în linie dreaptă la costumele naţionale
-ciucuri = ornamente din mătase sau lână, făcute manual cu diferite noduri
-năframă = batic
-zamă dulce = supă cu carne
-găluşte = sarmale
-jupci = tulpina porumbului care s-a uscat toamna şi se adună în grămăjoare
-cucuruz = porumb
-mai = obiect din lemn care folosea la spălatul hainelor
-răzori = ridicătură de pământ dintre deal şi şes lăsată nelucrată
-ţolincă = cuvertură ţesută cu motive mai pronunţate
-ceteraşi = muzicanţi
-jinars = ţuică fiartă la cazan

-bătuta = tip de dans
-laibăr = vestă cu motive populare
-curău = brâu purtat de bărbaţi
-jocul copiilor = moment în care copiii, înainte de 14-17 ani, învăţau să danseze
-preşuri = covoare foarte lungi şi înguste
-canapeiu = lada de zestre
-ştergar = prosop
-cătrînţă = şorţ de la costumul popular
-iţuşi; iţe: pt. războiul de ţesut
-şurţ cu-o peană = şorţ cusut cu trei trandafiri
-poale = rochia albă care se pune dedesubt la cătrînţă
-cheiţ = cusătură de pe cămaşa naţională (în general cu negru)
-a se glăsî = a cânta

În concluzie, zona Gurghiului, cu predilecţie satul Caşva, cu un bogat trecut istoric, cu un peisaj de o neasemuită frumuseţe, deţine pe lângă unele monumente ale naturii şi un valoros tezaur folcloric.

Anchetă realizată de studentele Pădurean Mihaela Ancuţa, Rusu Ioana Cristina, Şopterean Ruxandra Lucia, Vajna Timea (2003)

ANCHETA NR. 5

ASPECTE ALE GRAIULUI DIN DILEUL-VECHI / OGRA, Jud. MUREŞ

Interviul s-a realizat în satul Dileul-Vechi din comuna Ogra, Judeţul Mureş (decembrie 2001). Având în vedere situarea satului în Transilvania, pe Valea Mureşului, graiul vorbit nu poate fi încadrat cu exactitate în unul din cele cinci subdialecte dar acesta împrumută în special caracteristici ale subdialectului maramureşean şi moldovean.

Persoanele intervievate au fost două femei vârstnice **Natea Livia şi Ţiţiu Anica** din satul menţionat mai sus, în vârstă de **76**, respectiv **80 de ani.**

Chestionar: Întrebările au vizat relatarea unor amintiri din viaţa de familie, a unor obiceiuri (prelucrarea cânepei, ţesutul, tăierea porcului) şi strigături.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

NOTĂ: interviul se află înregistrat pe CD-ul din fonoteca dialectologică a Catedrei de Filologie, UPM Mureş.

În urma realizării interviului s-au constatat următoarele trăsături ale graiului.

FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

VOCALE

- „e" se închide la „i" în cuvinte neaccentuate în frază: " di la Oarba"; "di, pi, pintru".

De asemenea „e" aton se închide la „i" în cuvinte ca: vini („veni"), iepile („iepele");

- În locul diftongului „oa" apare „o": nóᶜpte, uşòᶜră, mòᶜră, („moară"), cunòşte; respectiv „ă": tătă.
- În poziţie finală apar elementele vocalice asilabice (i) şi sporadic (iu): păcurari(u), podariu;
- Monoftongarea lui „eá" final accentuat în „é": me, vede, avéᶜ, spunéᶜ, gândéᶜ, întindéᶜm, torŝém, urzém; respectiv „a": zamă;
- „ia" devine „ie" la iniţială de cuvânt sau în poziţie postvocalică: băiét, muiét, tăiét;
- După consoanele s, z, ş, j, ţ, d şi r vocalele palatale „e", „i" trec la seria centrală „ă", „î": zî, sîr, împărţăsc, tîn, şasă, năcăjâtă, despărţît încălzât, zâlnic, Murăş, cuţât, dăpănam, şăzători;
- Nu apare diftongul „îi" în cuvintele: câne, mâne, pâne, mâni;
- Diftongarea lui "a" în „ea": peană, breazdă;
- Diftongarea lui „o" iniţial în „uă": uărb sau uouă.

CONSOANE

- Fricativele labio-dentale „f" şi „v" devin „s" şi „z" sau „j": ŝiéᶜrbe, (să) ŝiie, plijit, ţéje (plural ţăji)
- Sonantele „n" şi uneori „l" se inmoaie: púńě, câńi, bińě; uneori chiar dispar: ai (>ani);
- Oclusiva bilabială „p" este înlocuită de oclusiva velară surdă „k' " (p)kéle, (p)k'épt, (p)k'ită, k'iŝor, k'épteni;
- Grupul „ce" devine „ş": fáşé.

MORFOSINTAXA

- **SUBSTANTIV**

E frecventă exprimarea valorii de dativ după verbul „dicendi" prin forme de „acuzativ", precedate de prepoziţia către (cu varianta; cătă); o zâs cătă mă-sa.

- **ARTICOL**

Articolul genitival are forma invariabilă „a" (tri copii a mei"),

- **VERB**

- Unele verbe de conjugarea I şi a II-a care, în limba standard, prezintă la indicativ şi conjunctiv sufixele ,,-ez" şi ,,-esc", apar fără sufix: (să) lucre;
- Perfectul compus are la persoana a III-a singular şi plural ,,o": o zâs, o căst, o mers.
- Viitorul se exprimă cu ajutorul auxiliarului ,,a vrea", în formele fără ,,v" iniţial (oi, pi, or, om) sau cu ,,o" invariabil şi conjunctiv (o să fac);
- La indicativ şi conjunctiv prezent apar forme iotacizate ale verbelor cu tema în ,,n": spui, ţâu;
- La mai mult ca perfect apar forme perifrastice, constituite din perfectul compus al lui ,,a fi" şi participiul verbului de conjugat: o fos zâs (zisese), o fos pus (pusese).

- **PRONUMELE**

In cazul pronumelor demonstrative se observă următoarele forme:

- pentru pronume demonstrative de apropiere: ăsta, ásta, ăştia, ástea;
- pentru pronume demonstrative de depărtare: ăla, ăia, áia, álea;
- pronumele interogativ cine devine ,,şine"

LEXIC

Dintre influenţele străine exercitate în vocabular, predominantă este influenţa maghiară: socâşiţă (bucătăreasă), fleş[i]er[i] (măcelari), fideu (capac), lipideu (cearşaf); Pe casetă s-au surprins şi termeni care tind să devină arhaisme, ca urmere a faptului că îndeletnicirile pe care le denumeau nu se mai practică deloc sau aproape deloc: héşelă, meliţă, mănuş[i], răşchitor[i], brugla, comarnic.

Anchetă realizată de studenta Cristina Timar (2002)

ANCHETA NR. 6

ASPECTE ALE GRAIULUI LOCAL DIN ŞERBENI, Jud. MUREŞ

Informator: Negruţiu Silvia, 40 ani, învăţătoare, originară din Şerbeni, strămutată în Tg-Mureş

Text popular: urare de Crăciun

Uratu´ colacului de Crăŝiun

S-o sculát j'upânu' gázdă dís de dimineaţă
Cu izmenele în mână să-i ŝie mai îndemână.
Ş-avé j'upânu' gázdă doisprăzeŝe boi bourei
Ca doisprăzeŝe lei de ará pământu´ cu ei
Ş-o arat zâ de vără până-n sără.
La o zâ la săptămână
S-o dus j'upânu' să-ş semene arătúra.
Cu dreapta sămăna cu gúra lu´ Dumnezău să rúgá
Să-I deie Dumnezău plóie şâ sóre să să facă grâu´ mare.
La un án la j´umătate s-o dus j'upânu' să-ş vadă sămănătura.
Grâu´ iera copt, răscopt, iera-n pái ca trestia
Iară-n spic ca vrabia.
Cu dreapta săŝerá cu stânga pológ puneá
Din pológ l-o pus în snóp
Din snóp în claie
Din claie-n stóg
Din stóg în arie
Mâncĉe-vă gúra cui vă áre.
Ş-avé j'upânu' gázdă patru bói mocăniéşti
I-o prinş şâ s-o dús la móră la Ibăniéşti
Tălhăriţa de móră
Cân´ văzú atâtá pogóră
Púsă códa pie spináre / ş-o luă pe scóc la vále.
Iar moráru´ méşter máre şâ-năţát
Luoă o mână de făină ş-una de tărâţâ
Tăt ptru, ptru, ptru şâ na, na, na
Móra stá şâ să uitá
Ş-o prins móra de scóc ş-o pús-o iar la lóc
Ş-o pus pĉiátră pe pĉiátră / ş-o scós făină látă
De când cu fómetea băgátă.
Ş-o ieşât j´upâneása găzdóie
Cu nişte mânuri soponite ca nişte pârjóli pârlite
Cu-n colác de grâu frumos ca fáţa lui Hristós
Şâ cu-n pĉior die pórc
Da´ nu-i pĉior de pórc, că-I pórcu´ cu tătu´
Da´ nu-i niči pórcu´ cu tătu´, că de-ar ŝi pórcu´ cu tătu´
Cu násu´ ni-ar râma pe tăţ ni-ar înlăturá.
De urát am mai urá dá ni fricá c-om însărá
Ş-avém de trecút stânŝi, văi adânŝi, munţ´ mari, şâ-ntunecóş.
Bine că v-am văzút sănătoş!

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

Elemente suprasegmentale: Accent

- accent deplasat pe prima silabă: ,, mânce-vă ” – spúrcat, Mária.

FONETICĂ ŞI FONOLOGIE.
Vocalism

- vocala ,,a” este înlocuită cu vocala ,,o” în exemple ca: s-o < s-a (sculat); i-o < i-a (prins); l-o < l-a (dat); ş-o < ş-a (prins).
- tendinţa de suprimare a vocalei finale ,,a”: ş-avé < ş-aveá; vocală accentuată în limba literară.
- tendinţa de suprimare a vocalei ,,i” în cuvinte neaccentuate: să-ş < să-şi; ,,i” în poziţie finală; şi în cuvinte accentuate, tot în poziţie finală: toţ < toţi; munţ < munţi; întunecoş < întunecoţi; sănătos < sănătoşi; să-ş < să-şi.
- tendinţa de închidere a lui ,,i” final în ,,â” după consoane ca: z, ş,: zâ < zi; şâ < şi.
- vocala ,,e” se transformă în diftongul ,,ie” în cuvinte neaccentuate: iei < ei.
- în unele cuvinte ,,ă” şi ,,u” protonic sunt închise la ,,o”: soponise < săpunise.
- Tendinţa de transformare a diftongului ,,oa” în ,,o”: moră < moară; ploie < ploaie; sore < soare.
- tendinţa de închidere a lui ,,e” protonic în ,,ă” sau ,,i”: sămănâ < semăna; sémine < sémene; însăra < înserá.
- diftongul ,,ea” se transformă în vocala ,,a”: sără < seără.
- Vocala ,,o” se încheie la ,,ă” acolo unde cuvintele sunt monosilabice iar accentul cade pe ,,o"; tăţ < tóţi; tătu < tótul.

Consonantismul

- consoanele ,,j” sunt înmuiate la j’ în cuvinte ca: j’upânu < jupânul; j’upâneasa < jupâneasa.
- tendinţa de palatalizare a consoanei ,,p“ în exemple ca: pĉiŝor, pĉiatră respectic picior, piatră.
- În mai toate cuvintele ce conţin asocierea ,,ne“ sau ,,ni“ se constată înmuierea lui ,,n“ la ,,n'”.
- consoana ,,ĉ” africală alveo-paletală, cu nuanţă mai paletală în cuvinte ca: ĉur < ciur; pčior < picior; pčatră < piatră.
- tendinţa de înlocuire a consoanei ,,f”, în cuvinte monosilabice cu ,,ŝ”: de-ar ŝi < de-ar fi.
- în cuvintele ce conţin asocierea ,,te” şi ,,ti”, consoana ,,t” este înmuiată la ,,t’””: pârlite < pârlite, trestia < trestia.

MORFOSINTAXA. Morfologia

- articolul hotărât ,,l” este suprimat în mai toate cuvintele: jupânu’ < jupânul, grâu’ < grâul, moraru’ < morarul, porcu’ < porcul, tătu’ < totul, nau’ < nasul.
- forma de indicativ prezent, persoana a III-a a verbului ,,a sta” de conjugarea I din construcţie: moara stăteá se transformă în formă de infinitiv prezent: moara stá.

LEXIC: Prolog , stog , arie, boi

mocăneşti, tălhăriţă ,progoră , mânuri soponite .

Anchetă realizată de studenta Hermina Henegar, IFRD (2002)

Lucrare de seminar

GĂLUŞĆE MOLDOVINEŞĆE

[Az' voi pregăti uo reţetâ moldovinească… şâ anumi nişce „Găluşće moldovineşći".

Pintru a fâsi- uon şia^{u}on[1] di găluşće avim nivoi^{i} di: uărez, âsapâ, (k')t'ipiéri^{i}[2], cárni t^{u}ocatâ, t^{u}omat' şî … frunzâ di cureki[3]. Frunzâli di curéki sâ pot înlocui cu frunzâli de ji^{i}e. Într-un âia^{u}on sâ tuarnâ o-leacâ di uoloi …, sâ aşazâ cât'iva frunzâ, aparti sâ opărăşti^{i} uărăzul, âiăpili sâ tai^{i} mărunt şî să prăjăsc în uoloi apoi sâ púni o lingurâ di tomat(î). Prăjala sâ tuarnâ pisti uărez şâ aiştia sâ amesticâ cu cárnia tocatâ.

Sâ umplu frunzăli di curéki cu compozîţia di-cárni şî uărez şî sâ răsuşeşti fiécari frunzâ. Sâ aşazâ în âia^{u}on una câti una. La sfârşât sâ mai púni câtiva frunzâ di-asupra şi sâ-adaugă ápâ pânâ (la)…li acopiră.

Sâ lasâ găluşcili la foc^{u} înşiet pânâ sâ harbi. Sâ pot mânca cu zmîntânâ.

Poftâ bunâ !!!]

NIVELURILE LIMBII – PARTICULARITĂŢI:

- Aici „t' " îl înlocuieşte pe „k' " rezultat prin plalatalizarea labialei „p" (k'ipéri^{i})
- Închiderea lui „e" la „i" ca în cuvintele neaccentuate, redate prin prepoziţii (di, pisti, pintru);
- Închiderea lui„e" medial în poziţie postonică (púni, faâim);
- În cuvântul „ji^{i}e" fricativa labio-dentală sonoră „v", trece în fricativa plato-alveolară „j";
- Închiderea lui „e" madial în poziţie protnică (cât'iva, âiŏpili, lingurâ, amesticâ);
- După consoanele s, ş, z, j, t, d, şi r, diftongul „ea" este monoftongat în „a": (aâsazâ, âauon);
- Pronumele demonstrativ „acestea" în Moldova şi în nordul Transilvaniei, se pronunţă „aiestea"
- Tendinţa de închidere a vocalelor neaccentuate în poziţie finală (aşazâ, âapâ, tuarnâ).

VOCABULAR

Ceaún – Vas de tuci, de formă emisferică, cu două toarte unite printr-un mâner, folosit pentru fierberea mămăligii sau a altor mâncăruri.

Piper – plantă tropicală cu fructe în formă de boabe (negre) folosite drept condiment.

Curechi – varză.

Lucrare elaborată de studenta Dâmbean Ioana, IFRD (2002)

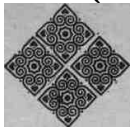

Partea a II-a

Pagini de geografie lingvistică a subdialectului moldovean.

Graiuri din arealul mureşean şi din Moldova

I. Sărbătorile la români: Crăciunul şi Anul Nou

SĂRBĂTOAREA CRĂCIUNULUI

Creştinismul şi solstiţiul de iarnă

Sărbătoarea Naşterii Domnului a fost stabilită de către biserica creştină ca Sărbătoare aparte, la 25 Decembrie, tocmai în perioada de maximă înflorire a mithraismului în Imperiul Roman. Adusă din Orient de armată, religia lui Mithra (zeul soarelui), un cult iranian cu rădăcini vedice, invadează într-un timp relativ scurt toată lumea romană, ajungând să-şi facă cel mai mare număr de adepţi, astfel încât sărbătoarea în cinstea acestui zeu, ca zi de naştere, este definitiv fixată în calendarul roman(către sfârşitul secolului III) la 25 Decembrie. Tot la această dată, lumea cea veche serba şi creşterea luminii care biruie puterile întunericului.

Văzând că la sărbătoarea de naştere a zeului solar merg şi creştinii, deoarece însuşi Christos s-a numit pe sine „lumina luminii", iar proorocii şi psalmiştii l-au numit „soarele dreptăţii", „lumina neamurilor", biserica creştină a înţeles ca în ziua solstiţiului de iarnă, în locul lui Sol Invinctus, adică zeul mitic Mithra, să stabilească sărbătoarea Naşterii lui Iisus.

Creştinismul da altă înfăţişare sărbătorilor păgâne, îmbrăcându-le într-o haină nouă. Totuşi rămăşitele cultului soarelui au trăit mai departe în unele obiceiuri populare ca:

- roatele de foc cărora li se da drumul pe costişa dealului în noaptea de Crăciun;
- focurile care se fac în dimineaţa de Crăciun;
- colacii de Crăciun care imită forma soarelui, amintind de capul-nimb al lui Mithra.

(După Pantelimon Miloşescu, ***Datini strămoşeşti*** şi Romulus Vulcănescu, ***Mitologie română***)

Colindele

Începând cu noaptea de 23 spre 24 Decembrie, de la miezul nopţii şi până la revărsatul zorilor, uliţele satelor răsunau de glasul micilor colindători. În oraşe, întâlnim colindători o dată cu lăsarea serii şi până la miezul nopţii. Cu traista după gât, cu bâta în mână şi căciula pe urechi, colindătorii merg din casă-n casă şi strigă la ferestrele luminate:

„Bună dimineaţa la Moş Ajun,
Ne daţi ori nu ne daţi"…

şi dacă cei din casă întârzie a le deschide uşa spre a le împărţi colindeţi, încep să cânte mai departe:

„Am venit şi noi o dată
La un an cu sănătate,
Şi la anul să venim
Sănătoşi să vă găsim.
Ne daţi, ne daţi
Ori nu ne daţi ?"…

Cu acest prilej, gazda le împarte colindeţe: covrigi, nuci, mere, colăcei de făină frământaţi şi copţi chiar în acea noapte a Moş Ajunului. În ajunul Crăciunului, ca şi în ajunul Anului Nou, în toate provinciile româneşti, copiii formează grupuri si pornesc pe la casele gospodarilor, cântând cântece ce au refrenuri ca: „Florile dalbe", „Lerui, ler", „Ziurel de ziuă", ori „Valerim şi Veler Doamne".

În afară de seara mare a colindelor, se mai colindă şi în seara Sfântului Vasile,

paralel cu Pluguşorul sau Uratul, precum şi de Florii şi Paşte. Sub numele de colind şi colindat trebuie să înţelegem vechiul obicei pe care-l întâlnim în sărbătorile sus-menţionate, când copiii, ca şi flăcăii satelor, merg din casă în casă, cântând cântece pentru a ura sănătate şi fericire gazdelor ce-i ascultă, de la care primesc daruri (colindeţe) în bani sau în natură: nuci, covrigi, mere, colaci etc.

Colindele sunt de două feluri: religioase şi laice; cele religioase au origine literară, iar subiectele lor se referă de cele mai multe ori la Iisus; colindele profane (sau lumeşti) au un caracter liric şi de multe ori sunt adaptate de colindători contextual în funcţie de gazdă. Colindatul cu motive religioase, deşi de origine bisericească, e totuşi format tot după modelul colindatului de tip păgân: având de fapt origine comună cu acesta. Astfel întâlnim:

- **Colindele Domnului** (În drum spre Vifleem, Naşterea Domnului, Vestirea Păstorilor,

Închinarea Păstorilor, Pornirea Magilor după stea, Închinarea Magilor, Tăierea Pruncilor, Numele Domnului, Patimile Domnului, Vânzarea şi Răstignirea , Coborârea de pe Cruce);

- **Colindele Sfinţilor** (Colindul Crăciunului, Sf. Vasile, Sf. Nicolae, Sf. Ion;
- **Colindele Omului** (Colind de copil mic, de fată mare, de flăcău, colindul

omului bogat şi milostiv, colind de preot, de cioban, de vânător, de pescari, de marinari, colind de viteaz, de familie, de însurăţel etc.)

Creatorii acestor producţii populare sunt diferiţi, după cum diferit este şi felul colindului: pentru cele religioase de nuanţă creştină, putem socoti că făuritorii sunt preoţii, călugării şi cântăreţii bisericeşti, dascălii şi diecii, fiindcă ei erau cunoscători ai Evangheliilor şi ai Vieţilor Sfinţilor. Cât priveşte pe cele profane, ca autori definim pe anonimii creatori talentaţi, care au făurit poezia populară. Peste această creaţie iniţială, s-a suprapus prelucrarea, veac după veac şi an după an, în obiceiurile şi datinile strămoşeşti, la marile sărbători de iarnă.

(După Pantelimon Miloşescu, ***Datini strămoşeşti***)

Steaua

De la Crăciun şi până la Bobotează, copiii umblă cu steaua, obicei vechi întâlnit la toate popoarele creştine prin care se relatează despre „steaua” care a vestit naşterea lui Iisus şi i-a călăuzit pe cei trei magi. Cântecele despre stea provin din surse diferite: fie din literatura bizantină ortodoxă, fie din literatura latină medievală a Bisericii Catolice sau din literatura de Calvină, multe din ele, chiar din tradiţiile locale. Micul cor al stelarilor, care intră în casă în zilele Crăciunului, cântă versuri religioase despre naşterea lui Iisus: „Steaua sus răsare”; „În oraşul Vifleem”; „La nuntă, ce s-a întâmplat?”; „Trei crai de la răsărit”.

(Pantelimon Miloşescu, ***Datini strămoşeşti***)

Vicleimul

În unele locuri, în noaptea Crăciunului, întâlnim şi cântarea religioasă numită: Vicleimul sau Irozii, la care participă copiii. Această dramă religioasă înfăţişează misterul Naşterii Domnului, în toate etapele sale. Personajele dramei sunt Irod şi ceata sa de Vicleimi, un ofiţer şi soldaţi îmbrăcaţi în portul ostaşilor romani, trei crai sau magi: Melchior, Baltazar şi Gaspar, un cioban, un prunc şi, în unele părţi, o paiaţă.

Vicleimul apare la noi pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Originea lui este apuseană şi se leagă de misterul celor trei magi ai Evului Mediu. Introdus de timpuriu în Germania şi Ungaria, a pătruns la noi prin saşii din Transilvania. Din prima formă a Vicleimului, prezentarea magilor şi dialogul lor s-au dezvoltat pe rând, prin activitatea

micilor cărturari, trei tipuri principale, în cele trei mari ţinuturi: Muntenia, Moldova şi Ardeal.

Alături de partea religioasă a Irozilor, s-a dezvoltat mult timp partea profană, jocul păpuşilor. Într-o cutie purtată de doi băieţi este înfăţişata grădina lui Irod şi o parte din piaţa oraşului. Moş Ionică, îngrijitorul curţii, şi o paiaţă dau naştere la o serie de scene care satirizează întâmplări şi obiceiuri prin care sunt ridiculizaţi hoţii, fricoşii ori femeile ce se sulemenesc. Vechi de tot, teatrul de marionete a fost o petrecere plăcută chiar în palatele Domnitorilor ţării.

(După Pantelimon Miloşescu, ***Datini strămoşeşti***)

Capra

Începând cu Ignatul şi sfârşind cu zilele Crăciunului, prin alte părţi începând cu zilele Crăciunului, iar prin altele obişnuindu-se numai în ziua de Sfântu' Vasile, există obiceiul ca flăcăii să umble cu turca, capra sau brezaia. Ca şi în celelalte jocuri cu măşti practicate în timpul sărbătorilor de iarnă, şi în jocul caprei şi-au făcut loc, pe lângă măştile clasice (capra, ciobanul, ţiganul, butucarul), măştile de draci şi moşi care, prin strigate, chiote, mişcări caraghioase, măresc nota de umor şi veselie, dând uneori o nuanţă de grotesc.

Jocul „caprei" (omorârea, bocirea, înmormântarea, învierea) la origine a fost, desigur, un ceremonial grav, un element de cult. În cadrul sărbătorilor agrare jocul a devenit un ritual menit să aducă rodnicie anului care urmează, spor de animale în turmele păstorilor, succesul recoltelor invocat şi evocat de boabele care se aruncau de gazdă peste cortegiul „caprei". Se pare că aceasta îşi are originea în obiceiurile romanilor şi ale elinilor: fie în jocurile şi cântecele desfăşurate în jurul altarelor păgâne de preoţii sau cântăreţii travestiţi în dobitoace cu ocazia sărbătorilor date în cinstea zeilor ori în versurile satirice adresate generalilor ce repurtau vreun triumf, fie în amintirile vagi despre dansurile cunoscute la greci sub numele unor păsări răpitoare. Capra joacă după fluier, iar la terminare, unul din flăcăi, apropiindu-se de masa unde sunt membrii familiei, începe „să vornicească". Flăcăii joacă pe stăpâna casei, pe fete şi chiar servitoare, dacă sunt în casă, şi apoi, mulţumind, se îndepărtează.

(Francisc Nistor, ***Iarna maramureşeană*** Bucureşi)

Moş Crăciun

Ca la multe alte popoare, şi la români, bătrânii s-au bucurat de stimă şi respect, mai ales în vechime. Respectul faţă de aceştia s-a păstrat şi după moartea lor, într-o asemenea măsură, încât unii dintre ei au devenit un fel de semizei a căror amintire a rămas neştearsă în memoria colectivă. Un astfel de personaj celebru este şi **Crăciun, păstorul mitic**, a cărui legendă a fuzionat cu mitul Naşterii Domnului.

Legenda spune că, fără acordul soţului, Crăciuneasa primeşte în gazdă pe Fecioara Maria, oferindu-i adăpost în grajd. Aflând acest lucru, Crăciun îi taie mâinile, iar Maica Domnului i le lipeşte la loc. Minunea îl converteşte pe Crăciun la creştinism. De bucurie că nevasta sa a scăpat de pedeapsa lui necugetată, Crăciun aprinde un rug din cioate de brad în curtea lui şi joacă hora cu toate slugile. După joc, împarte sfintei familii daruri păstoreşti: lapte, caş, urdă, smântână. De aici transfigurarea lui Moş Crăciun într-un sfânt, care aduce de ziua naşterii lui Iisus daruri copiilor, obicei care se suprapune cu amintirea darurilor pe care, după legenda evanghelică, le aduceau regii-magi, în staul, noului Mesia.

Cântecele de bucurie adresate de slugile lui Crăciun s-au transformat în colinde.

(După Romulus Vulcănescu, ***Mitologie română***)

Sfântu' Nicolae

Sfântul Nicolae este sfântul mai tuturora. Este sfântul naţional al Rusiei şi al Greciei. Mii de biserici îi poartă numele, chiar mai mult de 400 numai în Marea Britanie.

Este sfântul judecătorilor, al criminalilor, al cămătarilor, al hoţilor, al comercianţilor, al cerşetorilor, al şcolarilor, al marinarilor, al brutarilor, al drumeţilor, al virginelor şi al copiilor săraci. Este cunoscut ca fiind prietenul şi protectorul celor în necaz.

Sfântul Nicolae s-a născut în Estul Mijlociu, la aproximativ 350 de mile nord-vest de la Betlehem, în secolul al IV-lea. A fost crescut să devină episcop la Myra (astăzi, Kale), în oraşul său natal, Lycia, aşezare aflată în apropiere de coasta Turciei de astăzi.

Legenda povesteşte despre dragostea lui pentru copii, despre bunătatea lui şi despre miracolele pe care le-a înfăptuit. Probabil cea mai cunoscută poveste este aceea care da ştire despre felul în care le-a ajutat pe cele trei surori, care aveau peţitori, dar nici una nu avea zestre, de vreme ce tatăl lor era doar un nobil sărac. Din cauza acestui lucru nu aveau cum să se mărite. Episcopul Nicolae era un om timid şi nu-i plăcea să dea bani direct, deci s-a gândit la o cale prin care să le poată dărui anonim. Când cea mai mare fată era gata de măritiş, bunul episcop a aruncat în casă un sac cu aur noaptea. Mai apoi, când cea de-a doua fată se pregătea să se mărite, la fel şi ea a primit în mod misterios un sac cu aur. Însă când a venit vremea pentru cea de-a treia fată, săracul nobil vru să afle cine este generosul om, filantropul. Rămânând treaz, l-a văzut pe episcop cum arunca încă un sac cu aur în casă. Se spune ca Sfântul Nicolae s-a urcat pe acoperiş şi a aruncat cel de-al treilea sac prin coş, acesta aterizând într-o şosetă care era pusă la uscat. De aici: obiceiul de a pune şosete sau săculeţe de Crăciun deasupra şemineului. Când tatăl a văzut ce s-a întâmplat, Nicolae s-a rugat de el să păstreze secretul, dar, desigur, cumva au aflat toţi de acest lucru. De atunci, de fiecare dată când cineva primea un cadou neaşteptat, îi mulţumeau lui Nicolae.

Cu şase sute de ani mai târziu, ţarul rus Vladimir a vizitat Constantinopolul şi, auzind de toate aceste poveşti frumoase despre episcopul Nicolae, a decis să-l proclame sfântul Rusiei. Poveştile au ajuns chiar şi până în Laponia, la oamenii care călătoresc cu săniile trase de reni.

Cei trei saci cu aur, pe care i-a dăruit Nicolae celor trei surori, l-au făcut ca să ajungă în atenţia comercianţilor din Italia de Nord. El era reprezentat în statui şi imagini, ţinând în mâini cei trei saci cu aur, iar atunci când a devenit sfântul comercianţilor, sacii au devenit mingi de aur, care îi reprezentau pe cămătari. .

Aniversarea morţii lui Nicolae, 6 Decembrie, fie acesta în 345 după Christos, fie în 352 după Christos, este atât de aproape de Crăciun încât, în multe ţări, cele două sărbători s-au împletit. Dar în Germania şi în Olanda, şi la fel şi la noi, cele două sărbători au rămas separate.

Simboluri de Crăciun

- **Lumânările, flacăra:** vara, căldura, paradisul, sfârşitul întunericului, Hanuka evreilor;
- **Pomul:** viaţa eternă, copacul din Paradis, simbol păgân;
- **Merele:** mărul din Eden;
- **Moş Crăciun:** Sfântul Nicolae, zeitate păgână;
- **Darurile:** obiceiuri (romani, păgânii de peste tot);

- **Vâscul:** pace, sărutare

Vâscul

Sacru pentru vechii druizi şi simbol al vieţii eterne la fel ca şi pomul de Crăciun. Romanii l-au considerat simbol al păcii, acceptat şi de către credincioşii creştini. Sărutul de sub vâsc a fost la fel un obicei roman.

CRĂCIUN FERICIT !

Informaţiile referitoare la sărbatoarea de Crăciun constituie un preambul la seria monografiilor dialectale centrate pe acest subiect, anchete realizate în arealul mureşean sau în Moldova, Crişana, Banat.

ANCHETA NR. 7

GRAIUL LOCAL DIN REGIUNEA RUŞII-MUNŢI, jud. MUREŞ

Teme: Obiceiuri de Crăciun. Vestimentaţie
Informator: Bănulici Cătălina (mama Kati), **63 ani,** pensionară, comuna Ruşii Munţi, jud.Mureş.

Din monografia localităţii Ruşii Munţi

La gura defileului Topliţa-Deda, se află într-un loc binecuvântat de Dumnezeu, frumoasa depresiune a Gurghiului, cunoscută şi sub denumirea de depresiunea Deda, în care se găsesc opt localităţi pur româneşti, grupate în două comune administrativ teritoriale: Deda şi Ruşii –Munţi.

Localitatea Ruşii-Munţi se găseşte pe malul stâng al Mureşului, relativ ferită de inundaţiile râului datorită unui dig protector făcut din vechime de locuitori, capabil să apere localitatea de apele Mureşului, chiar şi în condiţiile de mari viituri, ieşirile laterale din albie nu inundă decât parţial localitatea.

Relieful satului este caracteristic aşezărilor submontane: şes în vatra satului, dealuri şi munţi. Întreaga suprafaţă se întinde între albia Mureşului şi Munţii Gurghiului, dar localitatea mai are mari suprafeţe de păşune în partea nordică a Munţilor Călimani, zonă care aparţine de jud. Suceava.

Clima este caracteristică regiunii în care este aşezată localitatea, cu ierni reci şi veri nu foarte călduroase, această climă fiind influenţată de un vânt aproape continuu pe care îl simt sau care se face simţit mai ales iarna, nu numai de locuitorii acestei depresiuni, ci de toţi călătorii care trec prin nodul de cale ferată Deda.

Deşi satul Ruşii-Munţi este aproape de râul Mureş- doar câteva sute de metri până la albie, strămoşii locuitorilor de azi au săpat un mic canal, pentru a aduce apa şi mai aproape de sat din pârâul Sebeş, pârâu de munte, canal care trece prin mijlocul satului şi în lungul lui, spre a servi gospodinelor pentru spălatul rufelor iar apa de băut este luată din fântâni.

Chestionar; transcriere fonetică

-Cum vă numiţi?

- Ma numesc Bănulisi Cătălina, îs d'in Ruşâ Munţ, pe data d'e nouăspră-zese decemvrie fac vârsta d'e şaizăşâtrei d'e an'i.

-Mulţi înainte!

-Mulţumesc. Să-nsepem cu-nseputu'. Se să-ţ spun?

- Povestiţi-mi, vă rog, despre obiceiurile de Crăciun…din vremea tinereţii dvs.!

— Când ieram copcilă? S-onsep d'e când ieram copcilă?

……

Şâ, d'e la douăzăs' d'e an'i încolo, care…iera a trilia, a trilia ceată să-i zâsem ase d'e colindători d'e fisiori ăi ierau fisiorii, măi bătrân'i.

- Umblau şi ei cu colindatu'?

-Şâ iei, tăţ umblau la rând, da fiecare cum,cu treaba lor, fiecare ierau cu treaba lor. Şâ să povest'eu:

No, un'e merem?la care fată merem? Însepem d'in capătu' satului.Hăi mn'is'…

- Cel de sus sau cel de jos?

-Hăl d'in j'ios.Hăl d'in j'ios. Hăi mn'is', care ierau mei mn'is' aşă mei t'in'eri, ăia o luau mei, mei răpid'e, mei d'evreme d'i pi la zăse,o luau cu colin-datu'.

-Şi ce căpătau? Bani, mâncare, covrigi?

-Mâncare, beutură, dacă îs mei mei luau cât'e-un s'et'eraş cu, cu ii, la s'et'eraş le mei da cât'e-o…ban'i cum ierau atuns'.

-Câte un pahar de vinars…

-Apoi jinars, le da jinars, să mei şâ-mbătau s'et'eraşî dacă la casa asta mei beu un păhar,

-La cealaltă, altul…

-Be un păhar, când aj'unj'eu pin capătu' satului d'insus ierau beţ.

Şî-nsepem cum am zâs hăi mn'is'.Şî să duseu hăi mn'is' vin'eu, le trăbuie să…le pun'ei no şt'iei, tu şt'iei că îţ vin că…cam care îţ vin, şt'iei. Aşt'eptai şî…

- Şi cu ce îi aşteptaţi?

-Făsem găluşt'e. Făsem găluşt'e, două feluri d'e găluşt'e făsem.Făsem găluşt'e cu păsat. Şî bunânţăles că-n iele nu iera numa' păsat, că-n iele pun'ei şî jumară d'e slăn'ină şi iera bun'e.Şî mei punei şî cât'e-un pcis'or d'e porc d'ăla, pun'ei pcis'oru' d'e porc în iele, făs'ei cât'e-o ualâ mare, mare d'e găluşt'e că-ţ vin'e cât'e tri patru rânduri d'e colidători, şî se…, când scot'ei cât'e-un blid…ierau puţân'e, se iera on…colo pun'ei, la fiecare d'e le pun'ei numa' cât'e două găluşt'e, când îţ vin'e.

-Era gata oala ?

-Gata oala, da' trăbuie să fas'i două ole: unu o făsei găluşt'e cu păsat, unu o făsei sarmale,sarmale cu carn'e, cu orez o făsei ai d'ea doilea.Apoi la ăşt'ia mn'is'

le dai me aşă c-ăşt'ia iera nu mai ave atât'ea pretenţii.

-Cum era duminica la biserică? Cum se îmbrăcau fetele, cum se îmbrăcau feciorii?

-Tătă lumia merem la biserică, fetile gătat'e frumos cu zad'ii şî cu, cu pole frumosă cusut'e pe golg d'e casă. Golg d'e casă, ştii se-i dragu' mamii?

-Nu ştiu!

-Ţăse mama bumbac în bumbac.Îm ţăse mama pole şî cămeşă d'e bumbac, bumbac ţăsută d'e mână.Şî le cosem în crusiţă, zâs musculiţă, c-amu aşă să zâc, musculiţă să zâc, da'la noi să zâc crus'uliţă.Şî le cosăi cu roşu şî,cu cu n'egru pe marj'ină, urzei cu n'egru cămaşa şî pe urmă umplei curoşu,şî(…)

Şî iera ţăsut'e şî zad'ile iera ţăsut'e d'e mână tăt d'in bumbac.D'in bumbac roşu şî cu flori alesă le alej'e mama cu mâna, cu flori alesă fain'e.
Şî pe şolduri la pole ne pun'em tri colori spânzurat aşă frumos cu maşlu.Cu maşlu le pun'em pe şolduri şî spânzura în j'os, fain'e iera! Fain'e iera şî t'e-mbrăcai, şî ierai mândră şî să făse cojose, cojose cusut'e cu mătasă.Iera la Morăren'i şî la noi la Rusî Munţ iera renumit cojocari care făşe cojose…

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

Fonetică şi fonologie

1. Vocale

- omiterea semivocalei "i"final postconsonantic din cuvinte precum:
  "Munţ"(Munţi), "beţ"(beţi), "renumiţ"(renumiţi)
- transformarea vocalei anterioare "i" în corespondentul său central "î" ca în:
  "Ruşî"(Ruşii), "şî"(şi), "s'et'eraşî"(ceteraşii), "zâsem"(ziceam),"zâs" (zis), "puţân'e"(puţine)
- vocala semideschisă "e" se închide la "i" în cuv. :
  "pi"(pe), "d'i"(de), "fis'or"(fecior),"vine"(venea)
- deschiderea vocalei "e"în cuv.precum:
  "să-nsepem" (începem), "decemvrie" (decembrie), "feluri"(feluri), "iele"(ele), "devreme"(devreme)
- transformarea vocalei anterioare "e" în centrala "ă" în cuv. :
  "să"(se), "ţăse"(ţesea),"mătasă"(mătase), "douăzăs' "(douăzeci), "trăbuie"(trebuia)
- vocala deschisă "a" se închide la "ă" în cuv. :
  "păhar"(pahar), "măi"(mai), "aşă"(aşa)
- transformarea vocalei centrale "a" în anterioara deschisă "e", în cuv. :
  "mei"(mai), "aşe"(aşa), "cămeşa"(cămaşa)
- vocala centrală "ă" se transformă în anterioara "e":"beutură"(băutură)
- deschiderea vocalei "o" în cuv. :
  "două"(două), "nouăsprăzese"(nouăsprezece)
- vocala închisă "u" se deschide la "o" în: "colori"(culori), "on"(un)

2. Monoftongări

- diftongul "oa" se monoftonghează la "o": "ole"(oale), "frumosă"(frumoasă) "cojose"(cojoace)
- diftongul "ea" se monoftonghează la "e" : "zâsem"(ziceam), "merem"(mergeam),

“însepem”(începeam), “be”(bea), “făsem”(făceam)
- diftongul “ai” se monoftonghează la “e”: “me (aşă)” (mai aşa)

3. Diftongi_
- diftongul “ia” se transformă în “ie”:”trăbuie” (trebuia)
- diftongul “ai” se transformă în “ei” :”ştiei” (ştiai)

4. Triftongi
- triftongul “eau” se transformă în vocala “e” :”făse” (făceau)
- triftongul “eau” se transformă în diftongul “eu”: “povest’eu”(povesteau), “duseu”(duceau)
- triftongul “eai” se transformă în diftongul “ei”:”pun’ei”(puneai), “scotei” (scoteai)

5. Consoane
- palatalizarea consoanei “t”: t’in’eri (tineri), cât’e(câte), set’eraş(ceteraş)
- palatalizarea consoanei “d”:d’e (de), d’i (de), d’in (din)
- înmuierea consoanei “n”: an’i(ani), t’in’eri(tineri), bătrân’i(bătrâni)
- palatalizarea consoanei “j”: aj’unj’eu (ajungeau), j’os (jos)
- africata “ĝ” se fricatizează: “aj’unjeu” (ajungeau), “marjină”(margină)
- omiterea africatei “ĉ”:”şaizăşâtrei” (şaizeci şi trei)
- africata “ĉ” se fricatizează :”Bănulis”(Bănulici), “atuns’(atunci), “duseu” (duceau), “făsem”(făceam), “set’eraş”(ceteraş)
- transformarea oclusivei “b” în fricativa “v”:”decemvrie”(decembrie)
- palatalizarea consoanei “p”:”copcilă”(copilă), pcis’or” (picior)
- omiterea consoanei “d”:”un’e” (unde)
- omiterea consoanei “g”:”merem”(mergem)
- palatalizarea bilabialei “m”:”mnis’ “(mici)
- omiterea consoanei vibrante “r”:”pin” (prin)

Morfosintaxa

1. Pronumele
- pronumele şi adjectivul demonstrativ au următoarele forme:
  “ăi”(acei), “hăi”(acei), “hăl”(acel), “ăia”(aceia), “d’ăla”(din acela)
- pronumele reflexiv are formele: îş(îşi)
- pronumele personal are formele: “-ţ”, “îţ”, “ii”(ei), “îm”(îmi)
- pronumele relativ-interogative: “se”(ce)

2. Adverbul__
- ”n’i”(nici), “bunînţăles”(bineînţeles), “amu”(acum), “numa”(numai), “aşe”(aşa), “aşă”(aşa)

3. Verbul_
- folosirea formei de sg. pentru pl. la indicativ imperfect:
  “le dai”(le dădeai), “ave”(aveau), “alej’e”(alegeau), “da”(dădea)
- folosirea formei de conjunctiv prezent pt. indicativ imperfect la verbe impersonale de diateza reflexivă: “să zâc”(se zicea)

- folosirea formei populare “îs” pt.”sunt”
- dezacordul predicatului cu subiectul:
  “tătă lumea merem” în loc de (toată lumea mergea)

4. Numeralul

- cu formele populare: “on”(un), “două”(două), “unu”(pt.una), “zăse”(zece), “a trilia”(al treilea), “şaizăşâtrei”(şaizecişitrei), “douăzăs’ “(douăzeci)

5. Articolul

- art.enclitic “l” se omite din cuvinte precum: “colindatu’ ”(colindatul)
  “înseputu’ “(începutul), “capătu’ “(capătul)

Lexic

j’inars!=ţuică
găluşt’e= sarmale
păsat= boabe de porumb măcinate
jumară= pt. bucată
preş= covor lung ţesut la război
stat’ive= maşină de ţesut (război)
căput= haină bărbătească confecţionată din postav
zod’ie= parte componentă a costumului popular femeiesc care este ataşată peste poale
golg= pânză
spânzurat= atârnat
maşlu= fundă
fele= jumătate de litru
întruna= încontinuu
a chilogi= a lenevi
blid= farfurie
faine= frumoase
să povest’eu= se înţelegeau

Prin intermediul acestui interviu am aflat multe lucruri despre portul popular, obiceiurile şi tradiţiile de Crăciun şi Anul Nou în care bătrânii din Ruşii Munţi încă mai cred şi, totodată am realizat faptul că obiceiurile şi tradiţiile încă îşi mai păstreză farmecul de odinioară.

Ancheta a fost realizată de studentele Ciontea Liliana, Corla Minodora, Demeny Cătălina, Domocoş Elena (2003)

ANCHETA NR. 8

GRAIUL LOCAL DIN COMUNA SUSENI, jud. MUREŞ

Tema: Sărbătorile de iarnă

Informator: Mătuşa **Victoria Morar, 65 de ani**, sat Luieriu, com. Suseni, jud. Mureş

TOPOS…Din istoricul aşezării

Satul Luieriu, aşezat între dealurile submontane, din extremitatea nord-estică a Câmpiei transilvane, în vecinătatea oraşului Reghin, este unul dintre satele româneşti vechi, de pe valea superioară a Mureşului. Cel mai vechi document scris, pe care îl cunoaştem până acum, în care este pomenit numele acestui sat, are o vechime de aproape 750 de ani. El datează din anul 1228 şi se referă la delimitarea moşiei "Seplac" a banului Simeon, confiscată de regele Andrei al Ungariei, pentru faptul că sus-numitul ban a participat la complotul, care a dus la asasinarea reginei Gertruda, soţia regelui Andrei "…apoi (hotarul nn) se îndreaptă spre apus şi urcă pe muntele ce se cheamă Zakal, pe care o trece la Diemus Teleke; apoi merge pe lângă satul LUER…"

Chestionar; transcriere fonetică

- Cum vă numiţi şi ce vârstă aveţi?

- *Mă t'iámă Murár Vitória şî am şáizăŝ şî ŝínŝi de ai şî-s d'in Luięriu / stau "Întră Gárduri"/* acólo-i casa mę / acólo-s io // de şáizăŝ şî şínŝi de ai / îs o muięre sîngură / sóţu ń-o murít de opt ai / îs muięre aşá / mei năcăjîtă /nu-s o muięre buiácă // am doi copii: unu Morár Ilíe / am pátru ńepóţî / Morár Rodíca / nó / şî aşá mei d'epárt'e //

- Care sunt obiceiurile de Crăciun? Cum se mergea mai demult la colindat?

— O… io io / iéra fórt'e frumós mei d'émult / meręm la colindát în sára d'e Crăŝiún // príma dátă meręm la preótu'/ la dóm' părínĉe / cum zîŝem noi mei d'émult / múlće feméi şî colindám / fórće frumós colindám … ne servę cu cîći-un păhár d'e jin şî cozonác şî cáre ŝę … ăla ní / o colác cum îa zîŝę …noi colác îi zîŝęm mei d'émult / num-amú să zîŝe cozonac … prăjîtúri sî cozonac … acólo dup-áia meręm una la alta şî ńe colindám / ńe punę gălúşt'e / ńe punę sî cît'-o ţîră d'e zmîntînă , da' io spui drept că io nu le mînc cu zmîntînă că nu-mi pláŝe / io mînc găluşca / gălúşcă şî zmîntîna o mînc cu mămăligă/ c-aşá să mîncă // şî meręm la colindát / colindám /cînd gătám / dup-áia iera sărbătórile //meręm în jioc // meręm cu fętile / apói care avęm cît'-o ţîră de drăgúţ / apoi ńe kéma de zîua / no pe sară jiucăm amîndói/ apói dacă mă kiema altu'/ nu mă duŝęm cu ăla / zîŝem că am //apói amú merg cu nicúţî / şî merg mári / pe grúpuri / aşá meręu … da' núma aşá merg zîua … că cînd să fáŝe nópt'e să t'em d'e próşti şî merg cu buháiu şî cu sórcova şî cu túrca //

- Din ce sunt formate capra şi buhaiul?

— Oo / ăla-i format aşá dintr-ón lipidéu şî îi pun córne şî dóuă limbi şî le baţi laoláltă / ş-apói zîc că-i cápră áia / ş-ápăi tăt zîc: na na na căpríţă na//

- Dar buhaiul din ce e format?

— Buháiu…nó stăi că nu mei víne-n mínt'e …iera aşá…ca o dóbă… ş-apoi tráje aşa de dóuă aţă /ori d'e păr d'e¸ cal /ori nu ştiu d'e şe / ş-apoi d'acolo tăt zîşe …da' umbla ş-atúnŝea proşti / ş-amu úmblă//

- Ce rol au proştii?

— Apăi au rol aşá că spărie copiii / oámenii şî copiii să spărie nóptea//

- Ce obiceiuri de pe vremea dumneavoastră se mai păstrează acum?

— Da / da / să păstreáză bęrea / tińeretu ăsta amu să strîng laolaltă ş-apoi fac o săptămînă repetíţii / merg sára la repetiţii d'e colíndă / ş-apói să duc la pópa / merg la primáru /ş-apói umblă prin tăt satu / la tătă lúmea / la tăţî oámenii d'in sat//

- Cu banii de pe colindat se face jocul?

— Ię / să strîng báni ş-apói cu ăia plătésc muzicánţîi / ş-îi dau oámenii cît'e ŝínzăŝi-şáizăŝi / o sútă / cáre cum dúpă posibilităţî / dau báni şî fac jioc …ş-apói amu copiii danseáză / da… mei d'emúlt nu dansá / nu ştię nímeni ce-i ăla dans / jioc / dinapói –dinaínt'e în cămín / învîrĉtă /învîrĉtă/ ş-ăla ni că amú / că amú îi cu dans / lúmea-i mei modérnă / nu-i ca atúnŝea //

- Câte zile de joc se făceau de sărbători?

— O… iera şápt'e zîle / iera pátru zălie d'e Crăşiún d'e Anu Nou ieá una …d'e Boboteáză ieráu dóuă-tri // şępt'e zîle / ápoi meręm într-una cu mámile / cu fęĉile //

- Obişnuiaţi să mergeţi cu fetele dumneavoastră la joc , să le însoţiţi?

— Aşá obişnuięm / meręm cu fęĉle / le duŝęm la jioc că vińeu feşiórii dúpă ei / ş-apói noi trebuię să le ţînem háinile / c-atúnŝea aşá merę / ţînęm la bráţă d'e háine d'e nu mai put'ęm /nu mei avęm únd'e ţîne /tăt ţînęm la háińe la fęt'e şî la

fiŝióri // Ięl˘e să jiucá / şî meręu …şî meręu vińeu şî meręu la ápă cu băięţî şî noi le grijęm //

Uoă … fátă am uitát să-ţî spúi / cînd ierám io fátă / ápăi umblá bęria prin sat / ş-ápăi nu să da báni / că să da cît'-un colác /d'ăla ca cum să fáŝe la t'emătóre // ş-apói srînje cîte-o grămádă d'e colâŝi d'-ăia şî nópĉa /la mńézu nópţî mîncá fişiórii şî fętile pítă şî colác d'ăla şî cu călbáş şî cîrnáţ şiért şî mîncá acólo d'e rupę lócu //

- Ce sunt chemătoarele? Ce rol au?

— …ęlea-s cînd să fac / drágu mătúşî / núnţî // ęlea-s t'emătóre / ş-ápăi úmblă t'emătórii d'e Sîmbăta / şî atúnŝea ieră Dumíneca ospęţăle /nu erá ca amú …amú îs Sîmbăta ospęţăle …şi apói am uitát să-ţî mei spui …că cînd erám io fátă apói io meręm la jioc şî mă uitám t'iár lîngă pópa / ş-apoi máma tăt întrebá pe priut'ása că : a dumitále fátă venitú acásă? //ş-apói punęm în fereástră în dos / ca să spúie că n-ám vinit / că io stătęm pe-afáră cu băięţî// aşá o fost / aşá o fost / da am avút mínte / am avút mínte multă//

- Ce se gătea pe vremea dumneavoastră?

— Tăt ca amú…da să făŝę / făŝęm gălúşte / acúma le zîŝem sărmălúţă /făŝem gălúşte / da cu păsát şî cu un pic de cárne / aşę /şî punęm bóşca în mijlocu castrónului//

-Ce este boaşca?

- Stomácu pórcului / stomácu pórcului să umplię cu cárne /cu fálcă cu aşa / ş-apói mîncám cu zmîntînă cu ŝe să mîncá//

- Acum nu se mai face boaşcă?

- Ba… mei fáŝem şî amú io t'ár fac / că nu mi –i la-ndemînă fără ię / gîndéşti că n-am tăięt pórcu dacă nu fac gălúşt'e //oo păi să făŝę colac/ nu să făŝę prăjitúri …făŝęm pîne / colác ş-apăi iel˘e ieráu prăjitúri /şî zámă ácră dup-áia / şî aşá//

- Cum se face zeama acră ?

— Măruntáie d'e pórc cu oréz /cu şoríŝe / ai şe púne cînd tai pórcu//

- Cum vă îmbrăcaţi la biserică? Mergeaţi în costume naţionale?

— Ię aşá meręu / meręu / da amú nu mei fac zádii / nu mei fac ńimíca catrínţă d'ęlea //păi noi coseęm d'e ńe săręu uăcii şî fótă cu flúturi am făcút şî io la fátă / da níŝi n-o îmbrăcát-o /niŝe fáta /niŝi nepóta // acólo-i în dulap /n-o mei ię ńimeni // şî noi avęm zádii / apói nu mei ştięm / o dátă că nu avęm zádie…o dátă róchie cum să ńe îmbrăcăm că nu avęm aşá múlt'e / tăt le rînduiem / ca nóuă féliuri //

- Cum vă petreceaţi Revelionul?

— Nu nu …nu iera Revelión // mei d'émult d'e Anu Nou ńe strînjęm fęt'e cu fiŝióri / Ńe povist'ém laolaltă / şî nu i să zîŝę Revelión // să zîŝę verjęl/ meręm la verjęl fęt'e cu fişori / ş-acólo mîncám că făŝęm / pregătęm gălúşt'e şî ce trébe //

- Era tot "un fel"de joc?

— Da da / aşę ne duŝęm acolo cu tăţî / da fără părinţî / numa noi d'e capu nost meręm // ş-apói ne vesălęm / ş-apoi cînd să găta cu Anu Nou / apói vińe Boboteáza /

vińę pópa / umbla zîle ş-apói mei d'emúlt nu să dăd'e bani ca cum să dau amú / avę pópa …aşa ierá…tătă lumea-i făŝę cît'-un colác /cum să faŝę la t'emătóre mei d'emúlt // colácu ş-un fuior d'e cîńepă / aia ierá a lui // ş-apói pópa avę om şî cărá colášii / ş-îi lăsa la o casă /că nu-i putę dúŝe // Ş-apăi colášii ăia îi lua pópa ş-îi mîncá aşá da în loc d'e pîńe //

- De Bobotează se ieşea la apă?

— Da da / ieşęm la ápă / şî sfinţę apa şî oámenii / ńe stropę / ńe botezá cu ápă din vale//

- Ce se petrecea după ce se terminau sarbătorile?

— Apăi dúpă ŝe să gătá cu sărbătórile să făŝę şăzătóri // meręm la şăzătoríe / ierá acólo-n veŝíni ierá o fátă sîngură şî la ię ńe strînjęm cu tătile / áltile torşęu / áltile coşęu / áltile făŝęu ŝípcă /áltile láibăr / cáre cum / cît'e şapt'e –opt / ş-apăi vińeu şî mámile / ş-apăi vińeu băięţî în şăzătóri /ş-apói tăt ńe zmulge din cîńepă la tăt'e /acólo lua cîńepă şî făŝęm bărdăúţă //

- Ce este bărdăuţa?

— Bărdăuţa / îi făŝęm o crúŝe în ńijlócu căsî şî la crúŝe la fiecare casă-i făŝę un bobolăţuc aşá/ş-apoi o aprind'e d'in ńijloc d'e la bobolăţúcu ăla d'e cîńepă /ş-apói núme : nó ăsta-i Ion /ăsta-i Floríca / asta-i Mária /ásta-i Ana /şî feŝiorii îl punę în míjloc / şî d'acólo-l aprind'e şî apói zîŝe că uńe męre focu …aia-i drăguţa // nó dápă-i nu ierá aşá /ierá áltcumva // acúm fócu męre cum vrę iel / no/ ş-apăi cînd vińe fiŝiorii …că cáre avę drăguţ / mei aşa / ăla ni / ş-áia // dacă nu ierá drăguţ nu ieşę// fiecare ńe rînduięm aşa după drăguţ / aşa ieşęm afară //

Da da ierá fórt'e frumós că iera tăt t'ńerétu / dragu mătuşî acásă // da amú tăt t'ńeretu-i plecat la uăráş / nu mei are ŝińe …nu mei ăla ni …nu mei vezi o fátă cu costúm populár / Dómńe feręşte / niŝi în zîua d'e Crăŝiún / da niŝe cînd // amu tăt tińerétu –i plecát /nu mei ştiu d'e d'ęstea / ştiu aşá amú cum îi lúmea ásta //

Amú /amú noi /bătrînii şa şa / niŝi nu mei lucrăm nu ştiu ŝe / şî noi / bătrînile / că nu mei avém cu ŝe …cîńepă nu mei avem / nu ţăsăm / nu ăla /că nu avem pintru ŝine/ că nu l˘e dai un lipidjeu …ţî-l ţîpă…ţóle …uă..acolo-s ş-a mięle grămadă /da nu l˘e mai ię / că tăte mi le dă- napoi //

Fórt'e bińe-mi pare că m-ai t'emat şî m-ai înregistrát …că d'estęa încă n-am mai apucát niŝeodată //io n-am ştiut ŝe-i áia …amú cînd ni-am auzît voŝia / încă m-am spăriet …am zîs că nu-s io …da amú văd io că t'ar io-s// cu plăŝięre şî d'altădată cînd ii mei avę nevóie să mă-nviţî//

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR
Aspecte fonetice şi fonologice (fragmentul evidenţiat)

1.Vocale

- vocala "a" medială din diftongul "ai"se transformă în vocala "e":mai→mei ;
- vocala "i" anterioară→ "î": şi→şî, zile→zîle, zicem→ zîŝem, prăjituri→prăjîturi ;
- vocala medială "a"→ "ă": pahar→păhar;
- vocala "a" final → "ă"semideschisă: chema→chemă;
- articolul hotărât de plural "i" → "î" : nopţi→nopţî, micuţi→ nicuţî;

2.Diftongări

- o→io: jioc

- u→iu: jiucăm

3.Monoftongări
- oa→o: fort'e, nopt'e
- ea→a: sara
- ea→ę: meręm, servę, zîșęm, punę, avęm
- oa→ă: tăt'e

4.Consoane
- t→t'-consoana dentală se palatalizează: fort'e, t'em, şapt'e, cît'e, găluşt'e, tăt'e
- d→d'-consoana dentală se palatalizează: d'emult, d'e
- č→ŝ-consoana africată č se fricatizează la ŝ: faŝe, plaŝe, Crăŝiunŝe, zîŝem
- n→n' -înmuierea consoanei oclusiv-nazale "n": n'e
- s→z -consoana fricativă surdă "s"se sonorizează :zmîntînă
- v→j -consoana labio-dentală "v" se transformă în palatala "j": jin
- consoana "c" dispare iar poziţiile consoanei "m" şi a vocalei "u" se inversează : "acum"→ "amu"

Aspecte morfosintactice
- elipsa articolului enclitic "l": preotu, altu, buricu
- pronumele demonstrativ de depărtare "acela" are forma: ăla
- pronumele personal de persoana întâi singular are forma: io
- pronumele relativ "ce"are forma: ŝe
- locuţiunea adverbială de timp "după aceea" are forma : dup-aia
- omonimie între formele de singular şi plural ale verbului "a fi": era sărbătorile
- conjuncţiile disjunctivă "ori" şi adversativă "dar" sunt folosite cu formele: "o" şi "da' "
- pronumele "se" din cadrul diatezei reflexive are forma "să": să zîŝe, să mînca, să t'em, să faŝe
- imperfectul folosit cu formele: meręm pentru mergeam
  zîŝem-ziceam
  servę-servea
  avęm-aveam
  duŝęm-duceam
- verbul la indicativ prezent "mănânc" are forma populară: mînc
- verbul "a termina" e folosit cu forma regională :gata> "a găta": găt'am

Aspecte lexicale :
- *substantivul "cozonac" este folosit cu forma populară "colac";*
- substantivul "sarmale" este folosit cu forma regională "găluşte";

Cuvinte şi expresii legate de obiceiurile de Crăciun:

-**proşti** = oameni mascaţi care umblau în seara de Crăciun pe străzi cu scopul de a-i speria pe colindători;

-**buhai** = instrument muzical popular format dintr-o putincă de piele, prin care se trage un smoc de păr de cal care se trage cu degetele umezite producând astfel un sunet asemănător cu mugetul unui taur;

-**capră** =joc popular românesc, care face parte din obiceiurile practicate de Anul nou şi care constă din executarea unor figuri comice de către un personaj mascat cu cap de capră şi care bate ritmic din fălci; turca;

-**berea** = un grup de băieţi care umblă în seara de Ajun pe la casele oamenilor pentru a le ura “Sărbători Fericite!”;

-**zadie** = ţesătură de lână în costumul popular ţărănesc feminin, care se poartă ca fustă, o parte în faţă şi cealaltă în spate;

-**cătrinţă** = obiect de îmbrăcăminte din portul naţional al femeilor care constă dintr-o bucată dreptunghiulară de stofă, adesea împodobită cu pai;

-**fotă** = parte componentă a costumului popular românesc, bogat ornamentată, formată dintr-o ţesătură dreptunghiulară de lână care se petrece în jurul corpului;

-**verjel** = petrecere care se face la ţară în seara Ajunului Anului nou, în care se încearcă, prin mijloace magice, să se afle viitorul celor prezenţi cu ajutorul unor beţişoare.

Alte expresii :

-**a nu fi un om buiac** = a fi om la locul său;

-**câte-o ţâră de drăguţ** = a avea un iubit;

-**a coase de-ţi sar ochii** = a lucra foarte mul.

Anchetă realizată de studentele: Morar Adriana, Oprişor Brânduşa, Pop Delia (2003)

ANCHETA NR. 9

GRAIUL din comuna BOBOHALMA, jud. MUREŞ

Tema: Obiceiuri de Crăciun şi Anul Nou

Informator: **Moga Victoria**, **77 de ani**, sat Bobohalma, judeţul Mureş

Chestionar/ transcriere dialectală:

- Cum vă cheamă ?
- *Mă cheamă Moga Victoria.*
- Câţi ani aveţi ?
- *Şaptăzăci şi şapte.*
- De cât timp locuiţi în acest sat ?
- *De când m-am născut în Bobohalma ... Bobohalma i-on sat frumos , bogat , plin de pome să fase jinarsu şî să face struguri mulţi*
- Povestiţi-mi nişte obiceiuri de Crăciun şi de Anul Nou din satul dumneavoastră.
- *Apăi ne lăsăm post de Crăsiun, apăi mâncăm silvoi cu mămăligă, apăi fasem mălaie, apăi grumpene copte mâncăm, fasem ... Apăi ne dusiem cu furca, fase` şăzătoare ne adunăm acolo muierile acolo şî povistim şî fasem ospăţ şî fasem pancove. Noi nu şt`im fase prăjîturi ca domnii, noi fasem acolo pancove şî mâncăm pancove şî bem câţ`i-un pahar de jinars şî jin şî no ş-apăi după aia aşteptăm să vie Crăsiunu ne pregătim, apăi noi nu şt`im fase cozonas` fasem struţuri… pi la noi ase să fasem.*

Apăi tăiem porcu; când mai sînt v`o zese zâle până la Crăsiun, tăiem porcu. Apăi să veşi se ne, apăi fasem acolo cârtaboş, fasem chişcă, ş-apăi ne dăm la mâncare acolo, dar postim unele bătrânele, noi eştia postim d-apăi ăi tineri mâncă la carne acolo, nu au triabă. Noi, bătrânele, noi sîntem aprope de

mormânt, mai postim…

Apăi dup`-aia la Crăsiun apăi ne pregătim ş-apăi vin colindaţî`, vin copii, păi d`i cătă sară.

Apăi vin ăia ma` bătrâni. Apăi povistesc acolo apăi spune apăi petres` apăi tătă nopt`ia colindăm d`i la o casă la alta. Ş-apăi colindăm acolo Dumnezeu d`i la-nceput păi: „Le te lejeni codrule !"

Apă` mai demult să făse colasi, ş-apăi băga-n rudă făse cât`i-o rudă şî băga în rudă .

Acuma să dă bani, acuma că acuma s-o-mbogătăt lumia asta cu bani şî ăia-s mai putân` acuma tăt bani-s mai putâni şî tr`ă să dăm la copii că săraşii să bucură.

PLUGUŞORU`

Acum tresem la Anu` Nou . Apăi la Anu` Nou îi obiseiu fetele merg cu sorcova fisiorii au zghici pocnesc, apăi strâgă pluguşoru` .

FURATUL PORŢÎLOR

Apăi la Anu` Nou să duse fisiorii şî ie d`i la fete portâle şî le duse şî l`i-ascunde ş-apăi le tot cotă v`o două , tri zâle şî a numa la fete.

CĂLINDARU` D`I SEAPĂ

Apăi la Anu` Nou bătrânele s-adună acolo două tri patru ş-apăi faşe călindar` d`i siapă. Ş-apăi fase acolo taie găuăsi d`i siapă, ş-apăi bagă sare ş-apă` când însepe la mn`iezul noptî clopotile atunsia bagă sarea şî care să fase cu apă atunsia plouă care este uscată atunsia-i vreme bună şî noi tăte sţim lunile că când plouă şî când nu plouă.

INTERPRETARE LINGVISTICĂ A DATELOR

A. Fonetică şi fonologie

1. Vocale

- vocala anterioară „e" se transformă în centrala „ă" saptăzăci (saptezeci) să

(se) cătă (către) săzătoare (sezătoare) tr'ă (trebuie);

- transformarea vocalei anterioare „i" în corespondentul său central „î" sî (şi)

mulţî (mulţi) prăjîturi (prăjituri) zâle (zile) colindaţîi (colindatorii) putâni (putini) portâle (porţile) nopt'î (nopţi);

- deschiderea vocalei semideschise „e": fase (face), povestim (povestim), bem (bem);
- disimilaţia vocalei „a" din cuvintele: păi (apoi) , estia (acestia);
- elidarea vocalei finale „i": s-apăi (şi apoi), la-nseput (la început) s-ambogătît (s-a îmbogăţit);
- omiterea semivocalei „i" final postconsonantic: putân' (puţini), călindar'(călendare), ma' (mai), tăt' (toţi);
- vocala semideschisă „e" se închide la „i": povistesc (povestesc), pi (pe), câti-

un (câte un), d'i (de);

- vocala închisă „u” se deschide la „o”: on sat (un sat);
- vocala deschisă „a” se transformă în vocala „ă”: ăia (aceea)
- vocala „a” se închide „e”: ase (aşa);
- vocala velară „o” se deschide: două (două), plouă (plouă);
- transformarea vocalei velare „o” în vocala „ă”: tăt (toţi).

- Diftongi

- diftongul „oa” se monoftonghează în „o”: „pome” (poame), „copte” (coapte), „săzătoare” (sezătoare), „aprope” (aproape), „not’a” (noaptea);
- diftongul „oa” se monoftonghează în „ă”: „tătă” (toată);
- diftongul „oi” se transformă în „ăi”: „apăi” (apoi);
- diftongul „oi” se monoftonghează în vocala „ă”: „apă” (apoi);
- diftongul „ea” se transformă în „ia”: „nopt’ia” (noaptea), „lumia” (lumea), „triabă” (treabă);
- diftongul „ea” se monoftonghează în vocala „a”: „sara” (seara);
- diftongul „eo” se monoftonghează în vocala „o”: „v’o” (vreo);

2. Consoane

- consoana africată „ĉ” se fricatizează la „ŝ”: „crăŝiun” (crăciun), „faŝe” (face), „duŝiem” (ducem), „cozonaŝi”(cozonaci), „zeŝe” (zece), „ŝe” (ce), „ŝiapă” (ceapă), „găuăŝi” (găuăci), „înŝepe” (începe), „atunŝia” (atunci), „treŝem” (trecem), „obiŝeiu” (obiceiul), „fiŝiorii” (feciorii), „săraŝii” (săracii), „colaŝi” (colaci);
- omiterea consoanei sonate „m”: „faŝe” (facem) , „petreŝe”(petrecem);
- afonizarea consoanei sonore „z”: vesi (vezi);
- omiterea oclusivei palatale k’ prin disimilaţie: „aia” (aceea), „ăia” (aceea);
- palatalizarea consoanei „n”: „bătrân’i” (bătrâni), „t’in’eri”(tineri);
- dispariţia consoanei „r” prin disimilaţie „e”: „v’o” (vreo);
- palatalizarea consoanei „t”: „t’in’eri”(tineri), „cât’e”(câte), „şti’m”(ştim);
- palatalizarea consoanei „d”: „d’e” (de), „d’i” (de);
- înmuierea consoanei „l”: „l’e” (le);
- introducerea consoanei dentale „n” după bilabiala „m”: „mn’iezul” (miezul);
- omiterea consoanei „n” prin disimilaţie: „vie” (vină);
- omiterea consoanei „b” prin disimilaţie: „tră” (trebuie);
- africata g” se fricatizează: „lejeni” (legeni).

B. Morfosintaxa

1. Substantive

- Se observă prelungirea unor vocale în numeroase substantive: Victoria (victoria), strugure (strugure), jin (vin), mămăligă (mămăligă);

2. Pronume / adjective pronominale

- Pronumele şi adjectivele demonstrative au următoarele forme: „ăia” (aceea), „aia” (aceea), „ăi” (acei);
- pronumele personal, pers.I are forma: „io”(eu);

3. Verbe

- Folosirea modului conjunctiv la verbe de diateză reflexivă: „să făŝe” (se face), „să făŝe” (se făceau);
- folosirea formelor prescurtate şi topică inversă: „fainăi” (este fainăi), chiar aşa cum „îi”;
- folosirea formelor populare: „mâncă” (mănâncă), „vie” (vină), „strâgă”

(strigă);

- folosirea persoanei a -III- a singular în loc de persoana a -II- a singular: „ei spune” (ei spun);
- dezacordul predicatului cu subiectul.
- se repetă verbul în acelaşi context: „să faše” pancove . . . . . fasem acolo pancove”; „apăi tăiem porcu’ când mai sânt v’o zese zâle tăiem porcu’. . . ”

4. Numerale

- Folosirea unor forme populare: „două”(două), „on”(un), „tri” (trei).

5. Articolul

- Omiterea articolului hotărât enclitic „l”: „Anu’ ” (Anul), „obiŝeiu’” (obiceiul), „porcu’”(porcul), „plugușoru’” (plugușorul);
- Secvenţă gramaticală eronată în exprimarea unui nominal nehotărât: în loc de „nişte bătrâne” (cu articol nehotărât) sau „unele bătrâne” (cu adjectiv nehotărât) se foloseşte: „unele bătrânele” (unele bătrâne).

6. Adverbul

- se remarcă folosirea frecventă a adverbului *apăi*

C. Aspecte lexicale

- Regionalisme: jinars = ţuică; silvoi = dulceaţă; pancove = plăcinte; struturi = cozonaci; muierile = femeile; ospăţ = petrecere; rudă = băţ lung; mălaie = turtă făcută în cuptor; fainâ = frumoasă; zghici = bici.

Toate obiceiurile consemnate în anchetă se păstrează şi în zilele noastre, după cum a relatat „bunica” Moga Victoria în interviu.

Ancheta a fost realizată de studenta Antal Carmen (2003)

ANCHETA NR.10

GRAIUL din satul IDICEL-PĂDURE, jud. Mureş

Tema: Obiceiuri de Crăciun (Turca)

Informator: bunica Ravica, sat Idicel Pădure, judeţul Mureş

Topos: Idicel-Pădure este un sat situat în nordul judeţului Mureş, în zona munţilor Gurghiului, unde se vorbeşte subdialectul moldovean. Este un sat înconjurat de păduri, străbătut de două văi mici: Valea Cornii şi Valea Mare. Locuitorii de aici sunt oameni simpli, harnici care se îndeletnicesc cu creşterea animalelor şi cultivarea pământului. În acest sat tradiţiile sunt păstrate cu sfinţenie şi sunt transmise de către bătrânii satului tinerilor care, deşi părăsesc satul din anumite motive, se reîntorc cu plăcere în preajma sărbătorilor ştiind că nicăieri nu-i mai bine ca acasă.

Chestionar; transcriere fonetică

- Bunica Ravica, spune-mi în primul rând cum se primesc colindătorii? Cu ce mâncare se aşteaptă colindătorii?

- Noi fâsem in cuptóri. Fâsem cozonâşi pîn'e, pregat'm píntru, asteptam colindatórii, túrca tãt tin'erétu sa vie la casîle nóşt'e . Cîn vin colindatórii i pun'em la másа, pun'em cárn'e fripta, cîrnát, prajîtúra,colác, pîn'e şî-i pun'em la másа.

- Cum se pregătesc colindătorii pentru Ajunul Crăciunului?

- Sã pregat'esc colindatórii, t'n'erétu care merg cu túrca, aia-i ќiama pe oamini mai batrîn' ca sa vina la, cu turca sa umble cu iéi la colindát.

-Ce este turca?

-Túrca iéstă asá: să fâse dintr-o fátă d'e másă, d'e lina tăsută asa, in modeluri sî să-mpodopest'e cu cănâşi, tăt sî cu zurgălăi pe ié. Sî la córn'e să fâse cu pén'e d'e gîscă sî pe úrma să porn'ést'e d'i la gázda care să pregat'ést'e túrca, mére cătră besérică în ĝ'ós, la bisérică.

-Cine însoţeşte turca?

- D'e iést'e însotîtă d'e tăt t'n'erétu, oámini bătrîn'i, tin'erét, fét'e,care pleáca cu ié în j'ós spre besérică. Şî iéstă bd'dús care să spun'e, bd'duşu care-o-nsoţăşt'e, ăla o condúsie, iél răspund'e d'e pet'éle, cu tát'e, îi făcut aşa zmîrd, îi mascat, zmîrd, care nu-l cunóşte n'me.

- Ce fac „turcile" la biserică?

-Turcile, îs dóuă văi, s-adună di pe-amîndóuă văi, s-adună în stradă în fata bisărisii şî bd'duşii jócă-acol pi-ngă turşi, şî turşile jócă-amîndóă acolo şî bd'duşii pingă iéle. Pe urmă îi câmă popa îm curtea bisărisii, în fata bisărisii şî le sfinţăşt'e şî le fase rugăsiúne.

- De acolo unde pleacă „turcile"?

-D'acolo cîn o terminat preotu pleácă la cămin şî la cămin acolo mére tătă lumea, multă, multă, multă, lume mére.

-Şi ce fac la cămin?

- La cămin jócă turŝile amîndóuă şî fac rîsuri, d'e rîd, tătă lumea, tătă lumea rîd'e-acolo, fac rîsuri, să dau bd'duşii pistă cap şî jócă pingă iéi şî îi colindă pe popa.

-Unde pleacă colindătorii, turca şi biduşul după ce părăsesc căminul cultural?

-Turŝile să-mpărţăsc fiecare pe valea iéi. Merg colindătorii bd'duşu-ş ié turca-n primire, iél răspund'e d'e turcă şî merg şî să duc la fiecare casă; oáminii-i primesc în casă, mére biduşu prima dată şî bat'e la usă:

"Hăi jupîn'e gazdă hăi
N'e lăsaţ turca-n casă?
N'e lăsaţi uări untrăm
Dacă nu vă mutăm casa-n părău."

Ş-atunŝia untra bd'duşu-n casă înaint'e şî dup-aia vin colindădorii după iél. Colindatorii s-aşază la masă, noi pun'em mîncare pe masă scoruş, gogóşă, carn'e friptă, cîrnaţ, pîn'e, cozonáŝi şî `colindarorii n'e colindă prima dată colinda a gazdii.

-Mai ştii altă colindă?

Da,mai iéste şî altă colindă îi dacă-i fiŝior în casă sau fată dup-áia colindă fiŝioru uări, sau fata. Iî untră turca-n casă, şî-nŝépe a juca bd'duşu pingă ié , să dă pistă cap şî jocă , şî ĉiuie bd'duşu acolo pingă ié, pe urmă.

-Pe urmă ce se întâmplă?

Pe urmă, turca móre. Móre pt'că ĵ'ós şî móre şî-i stînje cărbuni în ulcică, pun'-acolo jar şî-i îi stînje cărbuni că móre turca ş-o ĝeoĉet-o agăzdóia.

Dup-háia iél îi d'escîntă:"Ŝiuguri,muguri de mătasă
Pier uăile d'e călbează
Caprile d'e vréme gré
Fet'le d'e druga mé "

Ş-apo-nŝépe, dă cu bota-n ié ş-apo-nŝépe turca iără a-nj'é. Ş-apoi jócă Şî jócă şî bd'duşu sare pingă ié , ş-apói sare şî sare şîbat d'n pălmi cum sare turca c-o-nj'ét.

-Dupa ce termina de colindat , ce fac colindatorii?

Iără colindătorii iés şî bd'duşu-ş ié turca-n primire ŝî ómu care intră sub turcă o ié-n spát'e şî n'e multămĕşt'e că i-am primit ş noi încă-i mulţămim c-o vin'it. Şî pe urmă iés şî iără cîn o ieşît d'n casă apoi ĉuie şî ĉuie şî strîgă şî atîta t'n'eret merg după turcă şî bătrîni şî t'neri şî fét'e.

-Buni dragă, îti mulţumesc şi să-ţi dea Dumnezeu sănătate !

- **INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR**

Fonetică şi fonologie. 1. Vocale

- I interconsonantic trece la corespondentul său din zona centrală: însoţîtă, prăjîtură, strîgă, căsîle;
- i, e, o dispar în anumite situaţii: apo, tăţ, vinit;
- vocala palatală e trece la ă: mătasă;
- închiderea lui e final aton la i: d'i;

- Diftongări : o>uă: uări
- Monoftongări : oa>ă: tătă; îi>î: pîn'e; oa>o:móre,gogós
2.Consoane

- africata ĉ apare fricatizată la ŝ: fáĉem;
- palatalizarea consoanei dentale t: pregăt'esc;
- înmuierea consoanei oclusiv-nazale n: pun'em;

Morfosintaxa
1.Pronumele personal, persoana a-3a singular, masculin, feminin, are forma: ie, iel.
2.Verb : apare forma populară"o" a auxiliarului de la prezent si perfect compus,la persoana a-3a,nr.singular\plural:o ie, o iesît, o înj'et, o pun'e

Ancheta a fost realizată de studenta Popovici Simona (2003)

ANCHETA NR. 11

GRAIUL din satul FÂNAŢE, comuna BAND, jud. MUREŞ

Tema: **Obiceiuri de iarnă**
Subiectul intervievat: Moldovan Florian, **67 de ani**, sat Fânaţe, judeţul Mureş

Sufletul domnului Moldovan Florian, interlocutorul nostru, este puternic legat de aceste meleaguri, de când s-a născut, adică de 67 de ani. Experienţa de viaţă a domnului Moldovan Florian este redată succint în acest interviu.
Topos: Satul Fânaţe are o vechime de 300-400 de ani, după vorbele bătrânilor.

Este un sat de agricultori, îndeletnicire din cele mai vechi timpuri. Ei au muncit pe moşiile câtorva boieri din acea perioadă, cum ar fi de pildă boierul Danga de care-şi amintesc că era cel mai înstărit şi deţinea toată comuna. Ţărani harnici, locuitorii şi-au încropit câte o casă pe ,,ici - colo" şi de aceea satul este risipit, 5-6 km de-a lungul şi de-a latul comunei.

Obiceiurile Crăciunului :
- „**Cina porcului"** – mâncăruri tradiţionale;
- **Sarmalele** se pregătesc mai deosebit faţă de alte locuri, adică acestea se fac din păsat şi în mijlocul lor se pune o bucată de slănină, tocmai pentru a da un gust afumat;
- **Toba** se găteşte din cap de porc şi se introduce în oala cu sarmale.

Colindele: Toată suflarea satului, mai ales copiii, colindă de la o casă la alta, cu o floare prinsă la gât. La fiecare casă ,,cade câte un covrig, bani, mere …"

Obiceiurile anului nou :

S-a păstrat tradiţia pluguşorului, a pocnitului cu biciul, însoţit de cântece vechi tradiţionale. Colindătorii, care nu sunt lăsaţi să intre în casă, "fură" plugul sau poarta de la intrare şi le ascund sau le aruncă în pârâu.

Obiceiurile iernii :

După ce treburile gospodăreşti sunt terminate, în liniştea serii, femeile se adună la şezătoare şi torc cânepă sau lână. Această îndeletnicire este însoţită de cântece tradiţionale şi nelipsita depănare a amintirilor din tinereţe.

Transcrierea literară a unui fragment privind descrierea satului :
"…..apoi, 300-400 de ani după vorbele bătrânilor. A făcut fiecare pe unde a lucrat, unde a avut pământul. Dar cu toate acestea, în comună se găseşte gaz, apă şi curent. Locuitorii, vreo 250 de familii, aşa bune dar mai bătrâni la ora actuală…."

Transcrierea fonetică a textului de mai sus :
[…..apăi, tri-patru sute de ani după vorbele bătrânilor. O făcut fiecare pă une o lucrat, une o avut pământ ul. Da cu toat e ăst ea în comună se găseşte gaz, apă, curent.
Locuitorii vro douăsut ecincizăci d 'e familii, aşa bune dar tăt ăşi mai bătrâni la ora actuală.]

OBSERVAŢII LINGVISTICE :

A. Fonetică şi fonologie

1. Vocale
- "e" final se transformă în "é", de exemplu: toate – toaté, sute – suté
- după consoanele "t" (ocluzivă dentală surdă) şi "p" (ocluzivă bilabială surdă), vocala "o" devine "ă". De exemplu: totuşi – tătăşi, apoi – apăi
- diftongii "ei, eo" îşi pierd semivocala "e" : vreo – vro, trei – tri
- diftongul ,,ea" îşi pierde semivocala ,,e" : zeamă - zamă
- vocala ,,e" devine vocală ,,i" : altele – altile
- vocala ,,u" devine vocala ,,o" : ulei – olei
- vocala ,,i" devine vocală ,,â" : puţine – puţâne

2. Consoane
- consoana "n" nazală dentală devine "n'"

De exemplu : bătrânilor – bătrân'ilor
unde – un'de
bune – bun'e

- consoana "t" ocluzivă dentală surdă apare palatalizată

De exemplu : toate – toat'e
totuşi – tăt ăşi

- "ĉ" fricativă alveolo-palatală surdă devine "ş" : crăciun – crăşun
- "j" muiat : vin – jin , întregi- întreji
- "d" se palatalizează

De exemplu: de la – d'e la
din – d'in

B. Morfosintaxa

- În cazul verbelor la indicativ, timpul perfect compus, persoana a III-a, în loc de verbul auxiliar "a", se foloseşte "o".

De exemplu : a făcut – o făcut
a avut – o avut
a fost – o fost

a umblat – o umblat

- Verbul la modul conjunctiv, persoana a III-a, singular, se scurtează, se pierde consoana ,,z" şi vocala ,,e" : să lucreze – să lucre
- În pronumele demonstrativ "acestea" în loc de "a" se rosteşte "ă"

acestea – ăstea şi se scurtează

C. Lexicul

- Se observă prezenţa împrumutului lexical din limba maghiară:

haină – ujas
pantaloni – nădragi
cearceaf – lipideu
sfecla de zahăr – nad
supă de tăiţei – leveş

- regionalisme din subdialectul moldovean:

cartof – baraboi
varză – curechi
tobă – chişcă
porumb – cucuruz
pâine – pită
zahăr – miere
supă – zamă

Se folosesc expresii tipic populare: ,,cade câte un covrig, bani, mere sau altceva" – subliniază faptul că se oferă daruri.

Din punctul de vedere al clişeelor lingvistice privind exemplele prezentate mai sus, nu s-au constatat schimbări radicale în ceea ce priveşte graiurile moldoveneşti.

Caracteristicile subdialectului moldovean existente în acest material s-au dovedit a fi răspândite în tot arealul mureşean.

Ancheta a fost realizată de studenţii:

Csegedi Arpad, Tamasi (Moldovasn) Anita,
Varga (Baciu) Sidonia, Nemes (Ordog) Ildiko,
Marton Reka, Egyed (Bocskay) Ilona, IFRD
(2003)

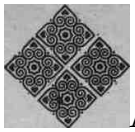

ALTE GRAIURI ALE SUBDIALECTULULUI MOLDOVEAN

ANCHETA NR. 12

GRAIUL din satul SULŢA, com. AGĂŞ, jud. BACĂU

Tema: Obiceiuri de iarnă
Subiecţi intervievaţi: Tanti Nuţa, **55 ani** – pensionară
Nenea Gheorghe – pensionar

Topos

Satul ***Sulţa*** este atestat istoric aproximativ de pe vremea lui Ştefan cel Mare şi se spune, că pe vremuri, se numea ***Suliţa*** pentru că localnicii erau meşteri vestiţi ce construiau arme, respectiv suliţe pentru oastea lui Ştefan cel Mare

Actualmente satul are aproximativ 900 de locuitori.

Satul ***Sulţa*** este un sat restrâns, înconjurat de Munţii Ciuc şi Tarcău, situat la poalele Vârfului Cărunta, pe firul văii care-i poartă numele.

În timpul dominaţiei Austro-Ungare (1941-1945) a fost un sat de graniţă.

Unele dintre cele mai importante ocupaţii ale locuitorilor sunt: creşterea animalelor, exploatarea şi prelucrarea lemnului.

Satul ***Sulţa*** este un sat frumos, cu oameni primitori şi locuri pitoreşti care merită să fie vizitate.

Chestionar; transcriere fonetică

-Pentru că ne aflăm în perioada sărbătorilor de iarnă aş vrea ca în primul rând să ne povestiţi despre obiceiurile care încă se mai păstrează aici.

- În primul rând sâ-ţ povịestesc dispri mâncărurili tradiţionali cari sâ obişnuịesc aiî…/

-Povestiţi-mi vă rog despre iarna de pe aici pentru că văd o iarnă foarte frumoasă cu multă zăpadă dar şi foarte geroasă bănuiesc.

Íntr-adivăr aiiŝa iárna víni fuárti digrábâ, înŝépi prin noiémbrii şâ pânâ pi la sfârşâtu lu apríliji, di-a aŝea trebuí sâ ni grăbím cu cúliesu toámna câ dacâ nu ňi príndi înghiétu' pi câmp/[…]

-Să revenim la obiceiurile de Crăciun.

- Mai dimúlt cân iárám noi copíi sâ duŝea cu Ájunu' Crăciunului/ ni sculám dimineáţa di dímineaţâ sâ ni dúŝem din cás în cásâ ś ajunám/…sâ…cântám "Bunâ dimin'áţa la Moş Ajun/ […] di Anu ' Nóu sâ duŝa în noápťa di revelion sâ duŝea cu uratu'. Ni confectionám măşti din cârpi, ni făŝam uok', nasuri din ardei iuti roşu şâ plecam sâ luâm un capót d' a lu máma…/ pantalóni d' a lu tata…

-Am înţeles că, pe vremuri, unul dintre cele mai importante obiceiuri era Jianu?

- Da, iera Jianu, iera bandâ di Jiani, ierau mãi mulţ' tineret sâ făŝea şcoálâ cu uă lunâ douâ di zâli înainti…/ unu cari avea glasu' mai frumos sâ cânti, sâ doineascâ mai frumos iera Jianu iera amantâ, Jian, ieráu haiduŝ făŝa uă bándâ di triizăŝ patruzăŝ di tin'eri şâ pl'ecau prin sat…

-Povestiţi-mi despre urs că am înţeles că se merge şi cu ursu'.

- Da…sâ făŝea bénz di urş, di mulţ urşi, toboşari şâ ăştia, …,îi primęáu aproápi din cásâ în cásâ…/

-Dar şi acuma se mai obişnuieşte…

-…Şâ acumá sâ mai obişnuieştë, da, dar măi di mult iera şâ cápra. Númai…, uă dispărut, nu maį iestį cápra/…şâ Mocanáşu iera/[…]îmbrăcáţ tăţ în costúmi naţionalį moldovinëşti frumuoásâ.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

A. Fonetică şi fonologie

1.Vocale

- *e* medial apare închis la *i* atât în poziţie protonică: *moldovineşti* (moldoveneşti), *digrábă*(degrabă)*;* cât şi în poziţie postonică: *punim* (punem), *costúmili* (costumele), *oámini* (oameni)
- închiderea lui *e* final aton în stadiile *į* sau *i: zâli* (zile),*naţionáli* (naţionale), *di* (de),*pi* (pe)
- i interconsonantic trece la corespondentul său din zona centrală -*î* :ţîni (ţine), cîni (câine)
- *ă* final se închide la *â* : *cásâ* (casă), *bándâ* (bandă), *sâ* (să);
- articolul hotărât *i* plural trece în *î* : *ursî* (urşii);
- *i* final tece la corespondentul său central î : *şî* (şi), iar în unele situaţii dispare: *lu*'(lui), *urş* (urşi);
- transformarea velarei *o* în centrală *ă* : *tăţ* (toţi);
- palatala *e* trece la corespondenta sa centrală *ă* :*patruzăş* (patruzeci), (treizeci);

- Diftongări

- diftongarea vocalei *e* în *ie* atât sub accent cât şi în poziţie neaccentuată: *ieste* (este), *sfieclă* (sfeclă);
- diftongarea vocalei *o* în *uă* : *frumuăs* (frumos);

- diftongul *oa* trece în *ua*:*cluápiti* (cloapete), *uă* (o);
- diftongul *ia* devine *ie*: *băiét*(băiat);
- vocala *o* devine *uă* : *uámini* (oameni);

- Monoftongări

- monoftongarea diftongului *îi* în vocala *î* : *cîni* (cîine)

2. Consoane

- consoana dentală *n* se înmoaie : *dimin'aţa* (dimineaţa);
- dentala *t* se palatizează în *t'*: *noapt'a* (noaptea);
- africata *ĉ* apare fricatizată *ŝ*: *patruzăŝ* (patruzeci), *duŝea* (ducea);
- consoana dentală *l* se înmoaie : *ple'cam* (plecam);

B. Morfosintaxa

Substantivul

- clopot apare cu forma de plural: *cloapite*.

Articolul

- lipsa articolului hotărât l în cuvinte: *glasu'* (glasul), *urâtu'*(urâtul);
- articolul genitival *lui* apare şi la feminin:*a lu' mama (a mamei).*

Numeralul:

- cardinalele *treizeci, patruzeci* apar sub formă de *triizăŝ, patruz;*
- *o lună ,două* se transformă în *uă lunâ, duouâ*.

Pronumele personal, persoana I, singular *eu* are forma *io*.

Verbul

- forma de imperfect a verbului "a fi" : *era > iera ;*
- forma de prezent a verbului "a fi": *este > ieste;*
- verbul *mi-a plăcut* la perfect compus are forma *mi-o plăcut*;
- conjunctivul prezent are forma: *sâ cânti* (să cânte), *sâ doineascâ* (să doinească);
- forma de imperfect a verbelor *a face, a duce* la diateza reflexivă este *sâ făĉea, sâ duĉea;*
- forma perfectului compus *a dispărut* apare ca *uă dispărut*.

C. Lexic

Principalele surse de împrumut le constituie, în graiul vorbit de subiecţii intervieveţi, limbile maghiară - tăgăduiam (negam) -, un oarecare accent asemănător cu limba rusă, iar unele cuvinte se păstrează chiar din vremea dacilor (denumirea râului Trotuş). Nu am sesizat folosirea arhaismelor, ci doar foarte rar unele regionalisme (Mocănaşu, Jianu).

Cele mai multe schimbări sunt în plan fonetic şi fonologic şi mai puţine în plan morfosintactic şi lexical.

Graiul cunoaşte o variantă intermediară intre africata ĉ şi fricativa ŝ, dar dominant este elementul fricativ, cel moldovenesc.

Ancheta a fost realizată de studentele Atomei Nicoleta, Dilian Carmen, Gliga Mihaela, Kiss Emese, Illyes Ildiko (2003)

ANCHETA NR. 13

GRAIUL din satul CHIRIŢENI, com. HANGU, jud. NEAMŢ

Tema: Obiceiuri de Anul Nou (Jianu)

Subiectul intervievat: Teoctist Galinescu, **81 de ani,** sat Chiriţeni, comuna Hangu, judeţul Neamţ
Despre Banda lui Jianu:
Unde are loc?/ La carnavaluri spontane…
În ce moment al anului? / Este asociat cu timpul sărbătorii de Anul Nou.

Chestionar :

- Care sunt obiceiurile practicate de Anul Nou în satul dumneavoastră?
- Care sunt obiceiurile cu caracter local?
- Ce este « Jianu » ? Care este specificul "Jianului"?
- Cum erau echipaţi participanţii din banda Jianului?
- Care sunt etapele "Jianului"?

Transcrierea literară

R: Spuneţi-ne, vă rugăm, câţi ani aveţi şi de unde sunteţi?
G: *Sunt Teoctist Galinescu, învăţător, pensionar din satul Chiriţeni com. Hangu, jud. Neamţ, vârsta 81 de ani*

R: Şi soţia dumneavoastră?
G.: *Florica Galinescu, a fost învăţătoare şi educatoare, jumătate-jumătate, a ieşit la pensie şi acum suntem acasă amândoi.*

R: Tocmai au trecut sfintele Sărbători de Crăciun, şi se apropie cele de Anul Nou. În zona Hangului şi mai exact în zona Moldovei, ştim că sunt multe astfel de obiceiuri şi aş dori să ne prezentaţi câteva dintre acestea. M-ar interesa cel mai mult sărbătoarea "Jianului".
G.: *Obiceiul tradiţional la Hangu este "Capra" care înfăţişează revoluţia lui Tudor*

Vladimirescu de la 1881. Hangu a fost un centru mare, un fel de târguşor, pe vremuri. În seara de anul Nou se făceau carnavaluri spontane, fără să amestece intelectualii satului.. În centru, la Gura Hangului, se adunau mii de oameni, în seara de Anul Nou, spre Anul Nou, în 31 decembrie. Şi cu obiceiuri, urătorii bineînţeles caprele, capre mai multe, fără legătură între ele, aşa doar ca text si ca joc. Obiceiuri ca "Bujorul", care iarăşi ca şi "Capra" de la Hangu este un obicei local, şi "Jianul"

R.: Povestiţi-ne ceva despre obiceiul "Jianu"!
G.: *"Jianul" ... Obiceiul cu caracter haiducesc la Hangu, local este "Bujorul". Dar a fost şi Jianu fiindcă am găsit un manuscris scris prin 1921 cu "Jianul". Am căutat să găsesc din cei care l-au jucat pe atunci cu 81 de ani în urmă, acest obicei dar n-am găsit pe nimeni să-mi dea vreo lămurire. Este totusi un "Jian" la Hangu adus de subsemnatu de la Şcoala Normală de băieti din Piatra Niamt. Şi acolo a fost adus de pe la Târgu Ocna, de pe la Moineşti, Comăneşti, de doi colegi: Piţigoi şi Holmer. Acel "Jian" l-am învăţat cât eram la Şcoala Normală. Banda lu Jianu este cam generală în toată ţara, nu putem spune că are ceva deosebit. Iancu Jianu poartă un costum popular compus din cămasă înflorată fără fustă, pantaloni strâmţi, iţari adică, înfloriţi cu sarat negru, chimir lat, şi pistoale la brâu, cizme, căciulă împodobită cu hurmuzi, cu mărgele, bondiţă înflorată, corn de vânătoare, baltag în mână. Haiducii ceilalţi sunt îmbrăcaţi tot cam ca şi Jianu, însă nu poartă pistoale sau baltage, ci poartă puşti. Numai căpetenia bandei poartă baltagul.*

Haiducii sunt: Haiducu Tipă, haiducii Trifoi, haiducul Florea, încă vreo câţiva haiduci nenominalizaţi, mama Jianului, amanta Jianului, acestea fac parţe din bandă. Pe de altă parte, este potera care urmăreşte banda. Potera este fomată din căpitan şi vânător. În alte echipe, nu pe la noi, pe la Hangu poate în cele vechi mai sunt şi alte personaje ca Turcu sau Grecu. În plus mai apar două personaje: Anul Vechi şi Anul Nou. Trupa urcă pe scenă şi, indiferent de timbrul vocal, cântă despre Jianu.

NOTĂ. Textul şi linia melodică a bandei Jianului sunt înregistrate pe CD-ul din Biblioteca virtuală a Departamentului de Limba şi Literatura română, UPM Tg.Mureş

Ancheta a fost realizată de studenţii Alina Bobric, Vasile Diaconu, Răzvan

Craşovan, IFRD (2003)

ANCHETA NR. 14

GRAIUL din FĂLTICENI, jud. SUCEAVA

Tema: Obiceiuri de iarnă

Subiectul intervievat: Marcela Tudor, 40 de ani, strămutată din Fălticeni în judeţul Mureş în urmă cu circa 10 ani.

Demersul de faţă prezintă unele aspecte ale graiului moldovean din zona Fălticeni, judeţul Suceava. Pentru aceasta s-a realizat inclusiv o casetă audio, conţinând înregistrarea descrierii obiceiurilor de iarnă din această zonă, precum şi obiceiuri propriu-zise: pluguşor, jocul caprelor şi căiuţilor, hora de Anul Nou

NOTĂ. Materiale-anexe, inclusiv textul anchetei se află la Biblioteca virtuală a Departamentului de Limba română.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR oferite de textul anchetei:

Fonetică şi fonologie

1. Vocale

- a final sau ă, trece la î

Exemple: zi > žî, fericită > ferišitî, aţă > aţî, frumuseţe > frumusăţî, căiuţi > kaiuţî, şi > šî, toţi > tăţî, urşi > uršî, deocheaţi > diokiaţî, dobă > dobî, biciuşcă > bišiušk î, ţoală > toalî (preş – regionalism), bentiţă > bentiţî, mărgele > marţeli > marţeluţî, oglindă > oglindî, traistă > traistuţî, toată > tătî, casă > kasî, să treacă > sî treakî;

- în poziţie mediană protonică, ă se deschide la a. Fenomenul trecerii lui ,,ă" în poziţie protonică ,,a", a fost remarcat de multă vreme, fie în studiile consacrate textelor noastre vechi, fie în cele dialectate, dar abia în timpuri mai apropiate de noi el a preocupat în chip deosebit pe lingviști.

Exemple:
bărbat > barbat;
bătrân > batrân;
căpriţă > kapriţî;
caiuţi > kaiuţî;
Fălticeni > Faltišen'
mălini > malin';
mămăligă > mamaligî.

- După consoanele s, z, ş, j, t, d diftongul ,,ea" este monoftongat în ,,a", iar ,,i" scurt final este eliminat; seară > sarî;
- Tendinţa de diftongare a lui ,,e" în ,,ie"; cămaşă > kămiešî;
- Tendinţa de închidere a vocalelor neaccentuate, închiderea lui ,,e" neaccentuat şi a lui ,,a" final:

carele cu boi > karili cu b'oi;
oameni > uamini;
nişte > nişti;
ţoale > ţoali;
ţesute > ţesuti;
cete > šeti;
basmale > basmali;
spate > spati;
toate > tăti;
verde >verdi;
trei > tri;
turtele > turtili;
ele > ieli;
mîndrele > mîndrili;
cîine >kîni.

- ,,e" se închide la ,,i" în cuvinte neaccentuate prin prepoziţii:

de > di;
peste > pisti;
pe > pi;

- închiderea lui ,,e" final la ,,â":

roşie > roşâ;

- monoftongarea lui ,,ea" final cu semivocala accentuată în ,,e" accentuat:

mea > mé;

avea > avé;
spunea > spuné;

2. Consoane

- Stadiile finale de palatalizare, piele > k'eli;
- Africatele ĉ, ĝ apar sistematic fricatizate ŝ, ž. Această particularitate fonetică a fost descoperită de dialectologi chiar în cronica lui Ion Neculce, demonstrând vechimea fenomenului.

picior > k'čor;
obicei > obišei;
cetele > şeţili;
făceau > fašeu;
plăcinte > plašinti;
nuci > nuš;
de ici colea > di iš kolia;
fecior > fišor.

- fonetismul arhaic ,,ğ" pentru ,,j":

înjunghiat > înğugat;
joc > ğoc;
jos > ğos;

Morfosintaxa

- neutralizarea opoziţiei de număr la unele substantive feminine şi adjective feminine:

Exemple: micuţ > nikut. Pluralul substantivului *casă* a constituit obiectul unui studiu special al lui Valeriu Rusu, constatând existenţa a patru forme de plural: *case, casă, căşi şi căs.*

- Verbe la imperfect:

se ridica > sâ rîdika;
ne încânta > ni-nkînta;
era > iera;
aveau > aveu;
făceau > făşeu;
de urat am mai ura > di urat om mai ura.

• Lexic

Aspectele importante ale repartizării dialectale a lexicului dacoromân sunt prezente în ,,Atlasul lingvistic român". Conform acestuia, **lexicul** graiurilor moldoveneşti cuprinde influenţe ucrainiene, care au contribuit la impunerea unor termeni specifici în Moldova: moaşă – cu înţeles de femeie bătrână.

Regionalisme:

ţoale – preşuri ţesute;
ştergar – prosop ţesut;
dobă – tobă confecţionată din piele tăbăcită;
basma – batic înflorat;

hurmuz – încălţăminte din piele de porc

folosite atât la purtat cât şi la dansuri populare;

parale – bani.

Alte particularităţi:

- zî, ferişitâ, şentrul, Faltişeni, obişeiuri, nişti, oamini, ţoali, ţesuti, …, iera, înjingaţi, ştergar, aţî, tăti, mărjeli, frumusăţî, şeti căiuţî, capriţî, după şi, şî nu-ni aduc.
- Costumi, tătî, şetili di urşî, şiucuri roşîi diochiaţî, ţîgani, să…, dobî, keli di cîni, pi joos, biciuşcî, ţoalî (preş), hârtii, basmali, bentîţî di mărjeli, o bucăţîcî, lepădat, o mîngîie, sî rîdică.
- Hurmuz (mărjeluţî arjintii), oglindî, caiuţî, ni-oncîntat, şi-n spati, şî aveu, kămeşă, okireşi, din tăti, galbin, făşeu, curti, coşe, carafi di vin, punieu, plaşinti, traistuţî, colăşel, nuşi, meri.
- Merjeu, tătî lumina, nicuţî, mecuşoari, doisprâzăşi, casî, sâ treacî, trii zîlii, carili cu boi, di-acasî, gaina, di işi colia, înfuleca mamaliga, ghini (bine), fişor (fecior), di urat om mai ura, parai (parale), omu, atunşea (atunci), „Foai verde trii castani”, turtili, iele, frumuşăli, mîndrili, zîua.

Limba română, deşi unitară în ansamblul său, prezintă diferenţieri teritoriale. Diferenţierea dialectală nu se limitează numai la lexic, atinge şi structura gramaticală. Vorbirea populară cuprinde numeroase cuvinte, forme, locuţiuni şi expresii regionale ale căror semnificaţii trebuie cunoscute şi apreciate la valoarea lor, deoarece stilul literar îşi trage seva din izvoarele limbii populare.

Ancheta a fost realizată de studenta Livia Cheţan, IFRD (2002)

ANCHETA NR. 15

GRAIUL din satul PUSTIANA, comuna PÂRJOL, jud. BACĂU

Teme: Sărbatori de iarnă; obiceiuri de Paşte; obiceiuri de nuntă; portul naţional.
Subiecţii intervievaţi: Bece Petru, 55 de ani şi **Bece Catrina, 53 de ani**, satul Pustiana, comuna Pârjol, judeţul Bacău.

Dinspre monografia satului… În jurul anului 1848, în timpul revoluţiei câţiva oameni au fugit din faţa inamicului şi s-au adăpostit în această « pustie »: de aici numele satului de Pustiana. Oamenii care locuiesc aici sunt ceangăi, care nu vorbesc corect nici limba maghiară, nici limba română, având unul dintre cele mai eterogene limbaje. Au religia romano-catolică, iar ca ocupaţii: oieritul şi agricultura.

Chestionar ; transcriere fonetică şi literară

- Cum se pregăteau oamenii pentru Crăciun?

[- Cân' vine postu' Crâcunulu', atun'ce na pregatem sa taiem porcu', sa facêm curaţăn'ie, di sarbatori sa fim gata; sa facê cârnaţ, sarmaluţî, sa facê pomul de iarnâ. Fetili cân' yin baieţî trebe sa aibâ o prajiturâ mai bunâ un yin mai bun. ***Să adunau în sara de Craciun fetili, pi urma yin'eu baietii, îl luoau*** **(referirire la brad),** ***merĝeu cu colindu' p'in sat la fiicari casî. Panî la 11 se bagau cân' traĝeclopotili pântu' intrarea la besericî,… atunc tăţ intrau în besericî. Dupî ce-o eşît afarî mai continua cu colindu' p'in sat pân' la ora 5 dimineaţî ,6.***

În dzîua de Craĉun, seara, era bal. Atunĉe merĝem la bal, yine baietu', ĉere fata di la parinţi sa meargî la bal.. Parinţi dacî ştiau ca-i baiet bun îl lasau sa meargî, dacî nu, nu-l lasa: nu-i de rangu' mn'eu, vreu unu' cu avere, sau nu-mi plaĉi de parinţi sau ma rog aveu şi iei multi pretenţi… da' ieste o trecut. Da acum, în dzîua di adzi, nu sî mai fac, pintru ca se duc la discotecî, nu sînt baluri,alta,alta-i situaţîe acuma.

- Era obiceiul împodobirii bradului?

- Bradu' iera ambracat cu pruni uscati, meri, ţîgări, lumînari, plus mai faĉem d'in lînî câti ĉeva di mânî: un clopoţăl sau, ma rog un cap di papuşî, ĉeva liegam. Asta iera pi brad , nu iera ca acuma ĉocolatî, bomboani...

- Ce cadouri primeau copiii?

- Nu pre primeu cadouri atunĉe, mai rar, rar la uomini tari gospodari primeu. Nu pre primeu dicât probabil un lieu sau două bomboana di aĉele men'tolati cum ierau pe timpuri sau cuburi di zahar, la cubuleţi, asta iera pi timpuri. Aĉele au trecut, vremurili...

- Ce obiceiuri erau în Ajunul anului nou?

- Uni batrâni cari ştiu mai fac d'in coajî di ceapî calindar pisti an sa ştii cân' plouî , cân' o să fii uscat, ĉine ştie,… pi timpuri ştieu batrâni. Sî ieu 12 cojuri di ĉeapî , pun'i sari, pun'i unu pisti altu' şî aşa ştie: care s-o dizolvat, în luna aĉee ploua, cari nu-i, n-are apî, nu nimica, atunĉe sî spune ca-i săĉitî, da' cari-i adivăru' nu sî ştie. Şi asta sî făĉe în dziua di 30 decembri', înainti di Anu' nou.

- S-a adeverit vrermea după acest „calendar de ceapă"?

- S-o cam ad'everit, câte'odat', da'tata, iel totde'una sî uita dacî în luna mai ploua, cî dzîce c-atunc i malai, se face porumb. Atunce asta urmarau. În dziua di Anu' nou cân' intra cineva pe poartî, atunce ne-am aşteptat cine vine prima : parte barbatescî, atunce ştiem cî vaca fată yiţel masculin', dacî vine parte fimin'inî, ştiem cî o sa ĉie junincî. La oaie iar aşa, aşa ţînem noi pi timpuri. Spune'm că asta în dziua di Anu' nou ĉini intrî atunce aşa o sa ĉie mn'elu', ori berbec, ori mn'eluşe.]

[Transcrierea literară a graiului]

- Ce gătiţi pentru Anul nou?

- Pentru Anul nou, facem racituri, sarmaluţe, borş din carne de porc, cârnaţi, salată beuf mai facem acum, dar pe timpuri nu se facea[…] Mai faceam sarmaluţe dim porumb, nu din orez, că atuncea nu erau bani, n-avea de unde să gaseşti orez. Atuncea făceai la moară, dară de aia mai mare[…]Acuma facem din orez. Toba mai mâncam în ziua de Anul nou, pe urmă dacă mergem cu uratu' prin sat şi gătem când venem acasă. Dacă ai plecat sara şi până mâine dimineaţa şi n-ai mâncat nimic, când vii, mănânci orşice şi o bucată de şuncă…Dar fiecare pregăteşte de Anu' ceva bun… Şi dacă tăiem porcu', atuncea avem şi bucate mai bune.

- Faceaţi prăjituri?

- Nu, nu faceam, de unde să facă…Poate la oraş, dar nici nu ştiau aici la ţară să facă.

- Ce obiceiuri erau de Pasti?

- În ziua de Paşti era un obicei că copilul cela care nu se ducea la biserică, la Înviere, Iisus Cristos nu aducea nimica; care o fost, la acela îi aducea câte un ou, câte o ciocolată sau 10 000 de lei sau cât aveai să pui… Dacă aveai un singur copil, atuncea aducea mai mult… Ăsta era obiceiul pentru aamăgi copiii să meargă la biserică. Pentru asta, ei asa stiu că, în ziua de Înviere, trebuie să mă duc la biserică, că dacă nu, nu primesc: Iisus Cristos nu aduce aur.

- Mai este această credinţă?

- Da este şi acuma, da.

- Mergeau tinerii la stropit?

- Nu, nu la stropit nu mergeau. Mergeau la bal, da, la horă, … adică în ziua de Paşti, n-avea voie, dar în a doua zi, atuncea mergeau la horă.

- Cu lăutari?

- Da, cu lautari, da cu vioara, cu fluier, ţambal.Numai tinerii mergeau la bal, dar pe timpuri, pe timpuri când era mama mea, o zis ca mergea şi mama ei cu ea la bal ca să o păzească. Dar mai încoace nu mai faceam aşa,… tineretul nu te lăsa să mergi la bal.

- Ce obiceiuri erau la o nunta?

Pe timpuri aşa era, se spunea că se duce la împeţit, mirele se duce la împeţit fata. Mergea tata, mama, rudele apropiate, beau vin, rachiu, o mâncat, o baut, după aia o-ntreba tatăl baiatului: « păi, să spunem pentru ce am venit » . Zice tatăl fetei: « pai, spuneti pentru ce ati venit ?Acuma v-am dat şi de baut şi de mâncat, să videm ce vreţi de la mine ». ,,Am venit ca să-ti cer mana fi(i)cei dumitale »… (a ta sau cum voia sa-i spuie) Şi atuncea îl dăde. « Da, dar cât pământ dai, ce zestre are? » Şi atuncea spunea tata : « Am să-i dau o oaie, o vacă sau două, sau cal »… ce avea: un pestecăjin sau două, ştia unde o să ajungă…Dacă erau copii mai mulţi, trebuia să deie partrata: atuncea dădea la unu 12 pestecajini sau 10, 20. La noi aşa ne-o venit 25 de pestecajini, că eram 4 inşi, 25 de prajini, atâta o fost pamânt de zestre. Cine era mai bogat, acela dădea şi căruţă, dădea şi cal, cine nu era dădea ţoale. Plapuma, zestra, avea puse ţole una peste alta… Trebuia să ai catrinţă, cămaşă, bondă de port naţional, asta era obligatoriu … sau ştergare, prosoape, trebuia să ai şi acuma trebuie, şi altceva, fiecare dădea după posibilităţi, după cum era el de bogat.

- Dacă părinţii erau de acord….

- Dacă părinţii erau de acord, atuncea mergeau mai departe, dacă nu erau de acord, atunci se desparţau tinerii. Dacă nu le plăce… că asta nu-mi dai şi erau că spuneau că asta trebuie să-mi dai, dacă nu-mi dai, nu-ţi ieu fata… Erau şi aşa, pe timpuri, nu acuma chiar. Atuncea ştia, domnule, dacă nu-mi dai caruţa cu cal sau **doi** vaci sau un hectar- două de padure sau teren, atuncea pleca,… nu te lua.

- Dacă erau de acord…

- A doua zi era, … asta făce sâmbata sara, a doua zi era** pregătit **cu petala cu port naţional, cu bond, şi atunci făce strigare la biserică …că trebuie să te duci şi la preot. Când te ducei, atunci preotul te întreba: vă iubiţi… nu vă iubiţi ? Care e problema ? Dacă ştiţi sa va rugaţi, atuncea pune întrebări, dacă nu putei răspunde, atuncea te trimite acasă sa mai

înveţi,… saptamâna viitoare, iar să mai vii. Şi acuma aşa face: părintele nostru, dacă ştii catechism şi întrebările pe care le pune el , mai lasă să vă mai gândiţi o saptamână, să învaţaţi, şi pe urma iar veniţi înapoi, şi acuma.

Dacă s-o-mpacat, atuncea trebuia să meargă parinţii la preot, să spuie că-s de acord amândoi parinţii ca să casatorească tinerii, atuncea face strigare la biserică, la liturghia mare, anunţă că fi(i)ca lui cutare ia pe baiatul cutare şi aşa-i şi acum. Atuncea trebuia să spuie dacă ştie cineva ceva obiecţiune între aceşti doi tineri e obligatoriu, fiind pacat de moarte să anunţi oficiul parochial, adică dacă ştii că o avut un copil undeva, mă rog… ş-acuma e aşa, şi ştii că o lasat-o acolo însarcinată, o plecat şi nu mai vre s-o ieie în casatorie… asta trebuie. Sau o mai fost casatorit undeva, atuncea asta-i pacat de moarte, dacă nu anunţi preotul, că el nu mai dă voie să se casatorească, dacă s-o casatorit cum să mai fie... Asta era obiceiul şi acum asta e

aşa, dar pe urmă se despart acuma, dacă nu le place: divorţul…Dar înainte, nu era în sat la noi, acuma o ieşit, acuma trei-patru ani, că se despart prin divorţ, dar rău cum era, trebuia să stai acolo cu el, tot te bate, n-avei voie să laşi, să te recasatoreşti. Şi acuma: dacă astea care se recasatoresc nu mai au dreptul să cunune, să boteze, să spovedească, dacă stau aşa împreună, fără casatorie. Asta-i obiceiul ş-acuma la noi, dar se mai întâmplă că se mai despart, dacă nu se pot împaca.

- Din ce se compune portul naţional?

- Portul naţional este **făcută** din pânza de casă, cusută cu fir, plus brâu, catrinţă, harneţ, aicea jos are poale cusută, batic şi bondă, margele la gât… margele la noi se

pun până aici când e mireasă, acum nu.

- De ce?

- Sa fie multe, multe, să nu pote întoarce gâtul, aşa, deloc.

- Au vreo semnificaţie mărgelele?

- Da: să fie frumoasă, bogată… are multe. Pe cap, batic. La noi se spune şarlu, la mireasă să pune petala când e atunci, la fete din astea. Cu ghete sau cu pantofi, cum vrea să se îmbrace.

- Ciubote nu se poartă?

- Nu. Pe timpuri erau bocicori…acum nu se mai poartă.

- Fetele îşi fac singure îmbrăcămintea, portul naţional?

- Înainte aşa era, fetele făceau, dar acum fac mamele pentru fete, dar tot nu le îmbracă. Înainte aşa era, eu atâta am cusut la lampă, lampa pusă pe masă, aşa şi numai pe două fire îi cusut.

- Tânăr fiind, mergeaţi la petreceri ?

- Tinerii nu se duceau la discotacă, se duceau la calacă, jucau carţi,beu câte un rachiu sau ce mai dade gazda, un pahar de vin. Acolo petreceu timpul până la doisprezece, unu noaptea. Ne ducem acasă,.. mai statem cu fata în poartă încă două ore, până o înşelam cumva şi o pupam, dacă reuşam, daca nu,… nu. Dar acuma-i numai discoteca,… alte treburi. Atunci nu erau treburile astea. Seara ne duceam toţi

colegii de vârsta noastră, ne interesam, ştiam unde-i şezatoare, …că nu ne spune, ne ascunde. Ne ascunde unde se duc fetele la şezatoare, dar ne interesam cam unde sînt. Ne duceam acolo: jucam cărţi, gazda care era de acolo mai făce câte o cafe, …nu că nu era pe atunce…dar câte un yin cert sau ţuică ceartă.

- Era în fiecare seară şezătoare?

- În fiecare sară, iarna; vara, nu. Fetele torceu, după un rachiu mai dadem foc la fuior.

- Ce făceau fetele? Nu se supărau ?

- Ce facem…facem… Dacă ne ducem fără gomoie acasă, mama zice: « Ai plecat , dar n-ai adus ghemu'… Unde-i ghemu'? Dar dacă ţ-o ars ghemu', di unde să faci ghem ? "Mâine sară, nu te mai duci ! »…zice mama.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

1. Modificări fonetice şi morfosintactice sunt aceleaşi comentate la subdialectul moldovean, în anchetele anterioare. Se adaugă totuşi observaţia ce ţine de morfologie: în vorbirea ceangăilor, apare destul de frecvent dezacordul.

Lexic
Regionalisme:
Tobă = bostan umplut cu malai şi fript în cuptor;
Pestecajin = pământ;
Partratat = împărţit.
Cuvinte preluate din limba maghiara :
Bocicori = opinci, ciubote;
Gomoia = ghem;
Bondă = cojoc.

Ancheta a fost realizată de studentele: Vass Erika-Eva, Pap Imola-Maria, IFRD (2003)

Craciunul înăuntrul arcului carpatin şi dincolo…

Din partea de vest a Europei, Ucraina, Slovacia, Ungaria şi România sunt ţările situate la poalele Carpaţilor. Aici trăiesc mai multe naţiuni (ucraineni, ruşi, maghiari, români, slovaci, saşi), având religii diferite(reformată, catolică, ortodoxă, baptistă, evanghelică, greco-catolică).

Obiceiurile reformate sunt şi cele practicate pe teritoriul Ungariei. La fel de bogate sunt şi cele greco-catolice. Multe tradiţii se leagă de fertilitatea pământului. De Crăciun, pe podea şi sub faţa de masă se aşază seminţe de grâu, iar de ziua lui Sfântului Luca, semniţe de porumb. Un obicei greco-catolic interesant este şi umblatul cu steaua: în Ungaria, în multe locuri, copiii umblă cu steaua de Bobotează, la ortodocşi însă se umblă de Crăciun. Trei copii mai mici umblă din casă în casă travestiţi în cei trei crai de la răsărit cu o stea şi duc în casa oamenilor mesajul îngerilor. Sărbătoarea oficială este în data de 25 şi 26 decembrie, însă fiecare îşi sărbătoreşte Crăciunul după propria religie, respectând Crăciunul celorlalte religii. La ţară este un obiceiul de a nu se lucra de sărbătoarea fiecărei religii. Bucătăresele şi gospodinele casei învaţă una de la cealaltă reţetele mâncărurilor fiecărei naţiuni şi religii.

Crăciun fericit … pe mapamond …!

- Africa – „Een Plesierige Kerfees !”
- Arabia – „I'd Miilad Said Oua Sana Saida !”
- Argentina – „Felices Pasquas Y felices ano Nuevo!”
- Armenia – „Shenoraavor Nor Dari yev Pari Gaghand !”
- Brazilia – „Boas Festas e Feliz Ano Novo !”
- Bulgaria – „Tchestita Koleda; Tchestito Rojdestvo Hristovo !”
- China - [Mandarină] – „Kung His Hsin Nien bing Chu Shen Tan !”
- China - [Catoneză] – „Saint Dan Fai Lok !”
- Croaţia – „Sretan Bozic i Nova Godina !”

- Cehia – „Prejeme Vam Vesele Vanoce a stastny Novy Rok !”
- Danemarca – „Glædelig Joule !”
- Olanda – „Vrolijk Kerstfeest en een Gelukkig Nieuwjaar !”
- Anglia – „Merry Christmas !”
- Finlanda – „Hyvaa joulua !”
- Franţa – „Joyeux Noel !”
- Germania – „Froehliche Weihnachten !”
- Grecia – „Kala Christouyenna !”
- Ungaria – „Kellemes Karacsonyi unnepeket !”
- Indonezia - "Selamat Hari Natal !"
- Irlanda – „Nollaig Shona Dhuit !”
- Italia – „Buone Feste Natalizie!”
- Japonia – „Shinnen omedeto! Kurisumasu Omedeto !”
- Coreea – „Sung Tan Chuk Ha !”
- Lituania – „Linksmu Kaledu !”
- Norvegia – „God Joule !”
- Polonia – „Wesolych Swiat Bozego Narodzenia !”
- Portugalia – „Boas Festas !”
- Rusia – „Pozdrevlyayu s prazdnikom Rozhdestva is Novim Godom !”
- Serbia – „Hristos se rodi !”
- Slovacia – „Sretan Bozic or Vesele vianoce !”
- Galiţia – „Nollaig chridheil huibh !”
- Sârbo-Croaţia – „Sretam Bozic! Vesela Nova Godina !”
- Slovacia – „Vesele Vianoce. A stastlivy Novy Rok !”
- Slovenia – „Vesele Bozicne. Screcno Novo Leto !”
- Spania – „Feliz Navidad !”

- Suedia – „God Jul and (Och) Ett Gott Nytt År !”
- Turcia – „Noeliniz Ve Yeni Yiliniz Kutlu Olsun !”
- Ucraina – „Srozhdestvom Kristovym !”
- Vietnam – „Chung Mung Giang Sinh !”
- Yugoslavia – „Cestitamo Bozic!”
- **România- „CRĂCIUN FERICIT !”**

II. DIN CEREMONIALUL EXISTENŢIAL AL OMULUI

A. NUNTA CREŞTINĂ

Nu la toate confesiunile nunta este o taină. La protestanţi, catolici, anglicani şi la alte multe confesiuni şi popoare, nunta n-are putere de taină. Este numai un simbol, un act de prietenie şi o dovadă a relaţiei aparte dintre soţ şi soţie.

Doar în Biserica drept-măritoare de Răsărit, nunta poartă un har, e o taină sfântă ce conţine unsprezece reguli canonice, după cuvântul Sfântului Ioan Gură de Aur.[263] Asta ar fi adevărata nuntă creştinească şi adevărata Mare Taină. Nunta este rădăcina firii omeneşti, după Apostolul Pavel: *Dacă rădăcina este sfântă, sfinte vor fi şi ramurile. Iar dacă rădăcina este sălbatică, sălbatice şi rele vor fi ramurile ei.*

Cununia e Taina lui Christos de 2000 de ani. În Ierusalim, la Cana Galileii, s-a prefăcut apa în vin: ca prima minune făcută de Mântuitor. De aceea nunta e ridicat-o la rangul de Taină, alături de Sfânta Împărtăşanie, Botezul, Spovedania, Sfântul Maslu, Preoţia.

Semnificaţiile bradului în viaţa omului

[263] Majoritatea regulilor canonice sunt respectate şi azi, cu excepţia nunţii cu lăutari ,care contravine canonicului nupţial. Vezi şi ancheta de la Pustiana, jud. Bacău.

Bradul de naştere

Parinţii sau rudele îi dăruiau nou-născutului un brad, cu care se înfrăţea. Bradul trebuia să apere pruncul de duhurile şi ursitoarele răuvoitoare. Bradul dăruit nu era tăiat, ci doar ales în pădure, iar pe scoarţa lui se încrusta numele sau însemnul familiei nou-născutului. La fiecare aniversare a copilului, părinţii şi rudele veneau la brad, îi închinau ofrande şi rosteau rugăciuni. După datină, tânărul lua el apoi în grijă bradul, frate spiritual. Ignorarea copacului echivala cu desconsiderarea propriei persoane.

Bradul şi recoltele

Potrivit unei credinţe arhaice, bradul sădit într-o livadă făcea pământul mai mănos. O ţarină ce primea în brazda ei un brad urma să dea o recoltă bogată.

Bradul de judecată

Bradul juca şi rolul unei instanţe divine. Jurământul rostit în faţa arborelui dobândea trăinicie, siguranţă. De exemplu, vătaful călușarilor, înainte de a porunci cetei să înceapă jocul, îşi înfigea sabia într-un brad, numit brad de jurământ, jurând apoi pe ea. De asemenea, se practica aşa-numita « judecată divină » a bradului: omul bănuit de a fi săvârşit o fărădelege era legat de un brad timp de trei zile şi trei nopti. Dacă în acest interval nu era sfâşiat de fiare sau lovit de trăsnet, era lăsat liber şi considerat nevinovat : era judecata bradului. Copacul veşnic verde prezida totodată judecata obştească: satul se aduna în jurul unui brad pentru a lămuri şi potoli conflictele dintre ţărani.

Bradul de nuntă

Tinerii care urmau să se căsătorească participau odinioară la o ceremonie prenupţială în cadrul căreia se făgăduiau unul altuia dinaintea unui brad. Încălcarea legământului făcut în faţa bradului atragea asupra lor oprobriul obştii.

În Oltenia, în ajunul nunţii, exista obiceiul ca mirele să trimită miresei un brad, printr-un flăcău, ca simbol al iubirii dintre ei.

În alte regiuni, bradul de nuntă a fost înlocuit cu mărul sau chiar cu florile de măr.

ANCHETA NR. 16

GRAIUL din satul CĂLIMĂNEL, TOPLIŢA, jud. MUREŞ

Subiectul intervievat: Silvia Hurubă, 58 ani, casnică; sat Călimănel, Topliţa, jud. Harghita; subgraiul topliţean aparţine subdialectului moldovean.

Topos şi temă:

Orice obicei, fie nuntă, botez sau sărbătoarea Crăciunului, poate diferi de la o zonă la alta. Într-o zonă montană, mai exact în satul Călimănel, situat la trei kilometri de oraşul Topliţa, există un interesant obicei de nuntă. Şi pe vremuri uniunea dintre bărbat şi femeie, căsătoria, se făcea în scopul întemeierii unei familii. Este însă interesant de ştiut despre locurile specifice de la sat unde se întâlneau tinerii: la şezători sau la hore, cum se pregăteau pentru nuntă şi cum se îmbrăcau sau cum se proceda cu zestrea viitoarei mirese în această zonă.

Transcrierea fonetică a textului „Obiceiuri de nuntă”(fragment)

- Unde v-aţi cunoscut cu soţul dumneavoastră?

- N'-am întâln'ít la o şezătóre care se făcę la noi în sat. Aşa se întâln'ęu fęt'e cu băieţ'. Fęt'ele dušeu furcă şî torčeau, băieţî vin'eu acólo la discuţie, iera muzică, avęu šet'eraş…Ş-apăi toršęu se toršęu cât'un šas-două, dup-aše̯ia s-apucau şî jucau. No, ş-apăi aşę n'am întâl'it. Ş-apăi am vorbit vo' doi aṅi şî după aia o vin't părinţî lui la părinţî męi şî s-o-nţăles că no, că « să n'i daţ nóuă fata » Ş-apăi o fost d'-acord şî pi-urmă s-o dus şî părinţî męi la părinţî lui (de fapt iel numa' mamă avę)… că aşa o fost. Şî după aia am făcut nunta.

- Cum v-aţi pregătit de nuntă?

-No, apăi la noi cu nunta se pregăt'eşte că s-o făcut nunta acasă, drept în casă, nu s-o făcut la restaurant. Apăi am tăiet un žităl, ş-am tăiet un porc, ş-apăi o vin't fimei d'in sat care o fost vešine ş-o pregătit: o pregătit čiorbă, o pregătit friptură. Şî s-o adunat nuntaş' d'in part'a mia şî d'in part'a lui şî n'am dus la biseṛică, dimin'aţa înainte d'e nuntă, n'am spovedit, n'am cumin'ecat şî pe urmă, după masa, n'-am dus la slujbă ş-o făcut cununia religiósă la biserică. După aia o urmat nunta acasă, în casă, până a doua zî. Cum nu iera obiĉęiu să se facă nunta în cămin, intrau un rând d'e nuntaş' la masă şî ăia mâncau, bęu, să distrau şî pe urmă se mai băga încă un rând de nuntaş' la masă.

- Cum se îmbrăcau mirii?

- Când ió am fost mireasă, m-a'mbrăcat în… rochie albă. Da' înaint'a mea să-mbrăcau în costum popular. Deci, ierá: cu prinjitóre, cu cămeşă, cu bondă; băitu' cu iţari, cu păpuc sau opcînş, cu cuşmă fainá. Mireasa avę pe cap un vol scurt, n-avę vol lung…şî avę o coroniţă frumosă făcută aşe d'in flori şî avę un buket simplu de flori. Ş-apăi se pun'ę la fęte vătăjăi şî druşt'e. Ş-apăi când miręu cu mireasa la biserică apăi ĉuięu druştile şî când vin'eu d'i la biserică iară ĉuięu . Şî se urcau druştile care ĉuięu ş-apăi băieţî, la care li se zîše vătăjăi, ăştia l'e răspund'ęu înapoi tăt prin k'uitură.

- Care era mâncarea tradiţională pentru nuntă?

- Mâncarea tradiţională pentru nuntă iera o ĉiorbă acră, d'e past'e făinose, d'e macaron'e cum să zâše aiše a, şî fâše sarmale şî fâše friptură şî spre dimin'aţă mai dăd'e cât'e-o ĉorbă aşa mai acră şî iară să mai dăd'e friptură şî prăjîtură se pun'ę la masă ; est'a să pun'ęu. Să fâšę salată de biof, să fâšę kifteluţă, la aperitiv, să pun'e caş dacă iera vară; dacă iera iarnă se pun'ę felii de brânză şî să prăję cârnaţ şî cu murătură şî asta iera mâncarea tradiţională.

- Obiceiul cu naşii era şi atunci?

- La noi aiše a la Topliţa să pun tri-patru naş'. La noi, aşa-i obiĉeiu'. Aşa o fost ş-aşa-i şî acuma obiĉeiu'. Nunta tăt aşa ţîn'ę, deĉi înšepę sâmbăta sara până dumin'ică dup-amiaz, aşa cu muzicanţ'.

- Cum se proceda cu zestrea?

- Jóia sára, înaint'e d'e nuntă, deci nunta avę loc sâmbăta sau duminica, şî joia sára vin'ęu după mireásă, vin'ę mirele cu naşî' şî cu câţva veše ini d'in part'ea lui, vin'eu la părinţî fętii acas', ş-apăi acol' pun'ęu o masă. Mâncau, bęu, kefuięu un pic, şî pe urmă trebuie să-i deie părinţî fęt'ii zestrea la mireasă. Şî numărau acolo: să dăd'ęu ţole, să dăd'ę prosope,da' tot'e, tot'e ierau numărat'e şî băietu' sau naşu avę un caiet und'e le înregistrau, să dăd'ę perini, cât'e perini o avut, cât'e ĉarĉafuri ţăsut'e d'e casă, aşa să numęu virinš şî dăd'ęu virinš din ęlea cât'-avęu. Şî preşuri, un sul, două de preşuri. Aşe iera că nu ierau covore pe jos, se pun'eu preşuri şî aşa le număra tăt'e

ş-apoi se duše fata la părinţî băietului acasă cu tătă zestrea.

- Băiatul trebuia să aibă casă?

- Asta depind'e d'e băiet. Păi d'in moment še vin'ę s-o ducă joia sara, ori o dušę la iel acasă, ori o dušę la părinţii lui.

- Ştiţi vreo chiuitură de la nuntă?

- Da, acolo după še să servę friptura şî masa şî înaint'e d'a da cinstea, d'a banari, cum să zîše la noi, să zîče la naş' câte-o "Găină", c-aşa iera obiceiu'. Ş'apăi iera o femeie în sat d'acolo care ştię să k'iuie "Găina"

- Ştiţi să chiuiţi "Găina"?

- No, ş-apăi înĉepe aşa: ***"Zîi muzica-n sat cu mână / Şî zî-mi una la găină,***
Şî zî-mi una mai cu drag / Să pot ajunjî'e la prag,
Să mă văd cât îs d'e-naltă / Şî găina d'e-mpănată !
Când vini cu ię pin Cluj / Ş-am împanat-o cu ruj
Şî mă dusăi prin Luier / Şî am pus-o pe t'ieri […]"

ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Sistem vocalic:

- **i** interconsonantic trece la corespondentul său din zona centrală **î**: *prajîtură , zîse* ;
- elipsa articolului hotărât enclitic de plural "-i" :băieţ, naş

- articolul hotărât de plural "**-i**" se transformă în **î** :părinţî, naşî, băieţî
- "**i**", " **ă**", "**e**" dispar în anumite situaţii: ş-apăi, s-apucau, dup-aŝeia, acas', ş-am
- închiderea lui "**e**" final aton la "**i**" : pi urma
- vocala palatală "**e**" trece la "**ă**": s-o-nţăles, şasă

Diftongări:
- e>ie : iel, iera
- i>ea : aicea

Monoftongări:
- oa>o: şezătore, frumosă, vol, ţole, prosope
- ea>e : avé, făŝe,puné,prăjé , zâŝe
- oa>ă: tătă
- ei>i: fetii, tri
- ea>a: sara
- eo>o: vro, vo

Sistem consonantic:
- africata "ĉ "apare fricatizată la "ŝ": aiŝea,veŝine,torŝeu
- "r" dispare în anumite situaţii: pin, vo, da'
- palatalizarea consoanei dentale "t": part'a, past'e, druşt'e, cât'e
- înmuierea consoanei oclusiv-nazale"n": întâln'eu, pun'e, vin'it, cumin'ecat, macaron'e
- palatalizarea consoanei dentale "d": d'in, d'e, dăd'eu.

ASPECTE MORFOSINTACTICE

Substantivul:
- apare forma populară a substantivului perne (perini) ;
- omonomie între singular şi plural :chifteluţă .

Articolul
- elipsa articolului hotărât enclitic "**l**": băietu', costumu', obiceiu'.

Pronumele:
- Pronumele şi adjectivele demonstrative au următoarea formă "ăia" ;
- pronumele personal, pers. I singular are forma "io".

Verbul:
- la indicativ prezent, verbul "a fi"are forma "îs" ;
- apare forma populară "o" a auxiliarului de la perfect compus, pers.a III-a,sg.: o dus, o
  fost, o vin'it, o tăiet, o pregătit, o făcut ;
- diateza reflexivă prin pronumele "se" la imperfect se exprimă prin conjuncţia "să":
  să îmbrăcau, să dăd'e, să făcé.

Adverbul

- inconsecvenţă în folosirea adverbului “aici” şi “acolo”: aiŝea, aiŝi,acol’, acolo.

ASPECTE LEXICALE :

- “*a bănări*”=a cinsti, a da bani
- “*ŝeteraş*”=ceteraş=lăutar
- “*a se cumineca”*= a se împărtăşi
- “*bondă*”= haină lungă şi largă de postav, îmblănită, purtată de bărbaţi
- *“iţari”* = pantaloni ţărăneşti, lungi, confecţionaţi dintr-o ţesătură de bumbac sau lână, specifici portului popular românesc
- “*opinŝi*”= opinci= încălţăminte ţărănească făcută dintr-o bucată dreptunghiulară de piele sau de cauciuc
- “*chiuitură*”= versuri cu aluzii comice sau satirice, strigături în timpul executării dansurilor populare
- “*druşcă*”= fata care însoţeşte mireasa la cununie şi care are anumite atribuţii la ceremonialul nunţii
- “*vătăjel*” =flăcău însărcinat cu poftirea şi cinstirea oaspeţilor la nunţile ţărăneşti; cu anunţarea darurilor şi cu rostirea oraţiei de nuntă
- “*laiţă*”= laviţă= scândura pe care se stă în căruţă
- “*zestre*”= avere care se dă unei fete când se mărită
- “*preş”*=covor lung şi îngust care se aşterne pe jos în încăperile sau scările unei clădiri
- “*şezătore*”= şezătoare= adunare restrânsă la sate în serile de iarnă la care participanţii lucrează şi totodată petrec, spunând poveşti, glume, ghicitori.

***

Această anchetă dialectală a fost o experienţă atât interesantă cunoaşterea obiceiurilor mai vechi de nuntă din mediul rural, cât şi amuzantă.

Ancheta a fost realizată de studentele Pană Ioana, Precup Teodora, Raţiu Alina, Şuteu Sorana, (2003)

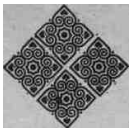

ANCHETA NR. 17

GRAIUL din satul LUERIU, jud. Mureş

Subiectul anchetei: Peţitul fetelor şi obiceiuri de Crăciun
Informatori: Morar Ionel, 65 de ani şi consoarta, **Maria, 59 de ani**
Tema peţitului i-a fost asociată poeziei "Nunta Zamfirei" de George Coşbuc…

Intervievaţii fac parte din aceeaşi familie. După mulţi ani de convieţuire îşi amintesc cu plăcere de vremurile de demult. Morar Ionel povesteşte cum se peţeau fetele în vremea tinereţii sale. Soţia sa, Maria, ne relatează despre sărbătoarea crăciunului şi primirea colindătorilor.Cei doi locuiesc în satul Luieriu din judeţul Mureş, sat în care s-au păstrat tradiţiile. Specific zonei în care locuiesc: oamenii sunt gospodari şi primitori.

Din **chestionar** :
- Unde se întâlneau tinerii ?
- *La şezătoare şi la horă… !*
- Când?
- Momentul potrivit pentru peţit era seara, însă fetele erau curtate în special de sărbători…
- Unde?
- Tinerii se întâlneau la balurile organizate în sat, iar băieţii obişnuiau să « premieze » fetele curtate cu chiuituri…

Chestionar; transcriere fonetică (fragment):
— Ce însemna a curta o fată?
— Cu ce prilej întâlneaţi fete ? Ce fete erau preferate de băieţi?
— Când se ţinea şezătoarea? În ce consta?

Morar Ionel: " Ieră fórt'e frumos, ieráu obiŝeiur[1] frumósă. Ieráu sezători pin sat. S-adunau măi mult'e fĕt'e, aşa, grupuri d"e cât'e ŝinŝ[1]- şásă şî sára lucráu acólo: alt'iľe torŝĕu, alt'iľe tăsău, alt'iľe cosău. Şî merj'eu fiŝórii acólo la săzătöre, stáu acolo d"e vorbă, spuňĕu poveşt'i. Cáre şt'ie să cânt'e cântá cu fluierá, rĕstu' žiucáu. Pe urmă merjĕu şî pi la iĕle, ľe condušĕu acásă."

Intervievatul îşi aminteşte cu plăcere de vremurile tinereţii lui, când făcea curte fetelor. Obiceiul peţitului în vremea respectivă era practicat aproape sub aceeaşi formă în toata zona: tinerii se întâlneau la şezătoarea care avea loc seara, după terminarea muncilor agricole, duminica, după slujba religioasă şi în zilele de sărbătoare. Fetele torceau, coseau sau ţeseau, iar băieţii menţineau buna dispoziţie cântând şi dansând.
— Când se făceau hore în sat? Cu ce ocazie? Ce jocuri populare din Luieriu vă amintiţi?
— Cum vă adresaţi fetei îndrăgite de dvs.?

M.I. : "Când ieră dumiňecá žioc, vorbĕm cu fet'iľe că «vézi că pe dumiňecă să mă žioŝi», cáre ieráu prĕt'iňi, şî «pe sără vin la t'iňe- zîše-

îm¹ dái drúmu-n cásă?» Da…cáre vrĕ îi dá drúmu. Şî stá d"e vorbă cu iĕ …ierá trádiţii frumósă."

"Când o plâšĕ, apăi merjĕ la iĕ, să-nţelejĕ cu iĕ, o duŝĕ la žioc, pi Crâš¹un să orgaňiza bĕrĕa…aşa-i zâŝĕ la žiocu' ăla. Şî fiecare băiĕt îş¹ duŝĕ prĕtina ş-o žiucá pe iĕ. Să-nţelejĕu dácă vroiĕu să să căsătoreáscă şî când, cum…, ierá frumos. Ierá tradiţia pi la Crâš¹un, Anu' Nou, Boboteáză, ieráu cât'e şápt'e zîle şî şápt'e nopţ žioc ácol pi la noi pi la Luiĕriu."

"Sátu' nost' o avut echipă d"e dánsur¹, Căluşáru', aşa-i spuňĕ. Ş-apo' ácolo să-ntâlňĕu băieţî şî fĕt'ile. Atúnš¹ să žiucá ţărăňĕšt'ĕ: învârt'itá şî d"e-álungu', şî fĕl d"e fĕl d"e žiocur¹. Să chiuiĕ d"e fĕte, băieţî chiuiĕ pin žioc că «mândra mĕ aşa ş-aşa». Álţî l"e-atacáu pin chiuituri, álţî l"e lăudau. Cáre nu să uitá la iel sau nu vroiĕ să žiôše cu iel o atacá pin chiuitur¹."

În urmă cu 40 de ani, în momentul desfăşurării acestor evenimente, tinerii din satele transilvănene găseau prilej de « curtat » numai în zilele de sărbătoare, la horă, unde alegeau fata pe care o iubeau. Mai târziu ea urma să fie peţită. Limbajul folosit de aceştia era unul simplu, folosindu-se adresarea directă.

— Cum se desfăşura peţitul?

M.I. : *"Pintu' căsătorie trebuiĕ să şt'ie şî părinţî fĕt'i¹, şî mulţ' o furáu pe fată dácă părinţî nu ieráu d"e-acord că fata ierá mai gazdă. Fuj'ĕ cu iĕ în áltu sát sau áltă cásă şî stáu ascunş' cât'e-o săptămână. Aşá o fost. Până să-nvoiĕ părinţî. Álţî merĕu la o fată şî šérĕ că să-I dĕie părinţî boi, să-i dĕie oi, să-i dĕie pământ. Álţî le măritáu cu zĕstre pe fĕt'e. Părinţî să uitáu mai mult la avĕre, s-aibă bogăţîie. Soţîia pe cáre-o am ş-acúma ierá d"in gázd"ĕ, încă mai mári gázd"ĕ ca miňĕ. Da ňĕ-am plăcut şî ňĕ-am luát."*

Datorită diferenţei de mentalitate dintre generaţia de acum o jumătate de secol şi cea de acum, putem crede că lumea în care trăiau bunicii noştri funcţiona după o anume etică ce includea şi relaţia dintre tineri, constituirea familiei. Acum 50 de ani în urmă, îndrăgostiţii aveau nevoie de binecuvântarea familiei înainte de a-şi pecetlui soarta. De obicei, părinţii căutau ca perechea odraslei lor să aibă o aleasă stare socială, avere, fără a se pune prea mare accent pe frumuseţea trupească şi sufletească. Mai existau şi temerari care-şi găseau alesul/aleasa inimii.

— Pe la ce case umblau colindătorii? Cu ce erau serviţi?

Morar Maria: *" D-ápăi pe vremuri noi aşt'eptám col'indătorii cu colâš¹, cu prăjâtură, cu gălúşt'e, tăiĕm porc, făšĕm cârnát, cartaboş, cáş d"e porc, tăté šĕl'ea făšĕm. Cân' viňĕu col'indătorii, puňĕm pe másă să mânše. Cât'e-o săptămână tăt făšĕm prăjâtur¹, cozonáš¹, spălám , curăţăň¹e, tăiĕm porcu, dup-aia merĕm la béséričă, aranjám pi-acolo, viňĕm pi-acásă, lucruri d"in ĕşt'ia."*

Crăciunul în satele transilvănene a fost şi este sărbătorit cu mult fast; femeile şi fetele de măritat pregătind totul astfel încât peţitorii şi colindătorii să fie cât mai

mulţumiţi, pentru a putea răspândi în sat vestea că sunt gazde bune şi gospodari de seamă.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

A. Fonetică si fonologie

1.Vocale

- prescurtarea cuvintelor a dus la dispariţia unor vocale din anumite cuvinte:
  - "u"- caută→cată;
  - "a"- începeau→însepêu, ziceau→zâsêu;
  - "i"- curăţenie→curăţăňe;
- înlocuirea vocalelor:
  - "i" cu "î"- zici→zâsi, prăjitură→prăjâtură
- "ă" cu "e"- băut→beut
- "a" cu "e"- tăiam→tăiêm, veneau→viňêu
- diftongii "ea", "oa" se monoftonghează:
  - "ea"- veneau→viňêu, aveam→avêm,
  - "oa"- frumoasă→frumósă, noapte→nópte
- "î" devine "ă" în unele cuvinte; pârâu→părău
- "i" final tinde să dispară: mulţ, apo, primiţ, cărţ
- "ia" devine "ie" sau invers la începutul cuvântului sau post-vocalic:
  - înmuiat→muiêt
  - iese→iasă

2. Consoane

- oclusiva velară "ĉ" se transformă în fonemul "ŝ": ce→ŝe, nuci→nuŝi, mănânce→mănânŝe, începe→însêpe, zicea→zâsê, acelea→ŝêlêa, colaci→colaŝi, cozonaci→cozonaŝi, picioare→piśóare, cere→ŝere;
- nazala "n" are tendinţa de a deveni "ň"- pâine→pâiňe, pune→puňe, întâlnea→întâlňê, venea→viňê, duminica→dumiňêca
- oclusiva bilabială "p" este înlocuită de oclusiva velară k'- piept→k'ept, cămăşă→k'imêşă

B. Morfosintaxa

1. Substantivul

- substantivele proprii sunt substituite în vorbirea familiară cu diminutivele acestora: Ioan devine Ionică, Nelu - Neluţu, Ionel; Maria - Mária, Măriuţa, Mărioara, Mia.
- toate substantivele comune (în afara neologismelor) sunt pronunţate diferit faţă de varianta literară.

2. Articolul

- absenţa articolului hotărât masculin, manifestat doar la nivelul vocalei de legătură: băiêtu', camionu'.
- articolul genitival are forma omonimă **a**.

3. Pronumele

- pronumele si adjectivele demonstrative au in Transilvania formele de ăsta, asta, aia, ăla, ăştia, astea, alea, ăia.
- pronumele personal la persoana I singular "eu" este inlocuit de "io".

4.Verbul

- sufixele “ez” si “esc” apărute la verbele din conjugarea I si a II-a nu apar la modurile indicativ şi conjunctiv. Ex: lucrez→lucru
- auxiliarul “a vrea” la viitor devine: oi, îi, o, om, îţi, or.
- la modul indicativ, dintre timpurile trecutului, perfectul simplu nu este folosit în Transilvania

C. Lexic

- Termenii caracteristici zonei judeţului Mureş sunt:

Cucuruz = porumb;
fid’’eu = săbă, aragaz;
laboş = castron;
curechi = varză;
baraboi = pit’oiŝi = cartofi;
plóptăn = cuptor;
porodici = roşii;
jinars = ţuică;
motor (exprimare sinecdotică) = maşină;
cursă = autobuz;
năframă = basma, dar şi batistă;
a obli = a rezolva, a repara.;

Se observă influenţa limbii maghiare..

Realizatoare: studenta Diana Bejan, IFRD (2003)

ANCHETA NR. 18

GRAIULdin satul SILIVAŞUL DE CÂMPIE, jud. BISTRIŢA-NĂSĂUD

Subiectul intervievat: **Gliga Domnica, 63 de ani**, Silivasul de Câmpie, judeţul Bistriţa-Năsăud, subdialectul moldovean, graiul ardelenesc

Tema : Subiectul interviului este despre obiceiul de nuntă, aplicat şi la nunta persoanei intervievate. În interviu se găsesc informaţii la tot ceea ce ţine de nuntă:

cununia, ospăţul, obiceiurile de la ospăţ, îmbrăcămintea, mâncarea şi băutura.

Transcrierea fonetică a textului

-Ce-mi puteţi povesti despre nunţile de când eraţi dvs. fată şi despre portul miresei?

Ne-mbrăcam cu cămasă, avem aşa un laibăr de braşon, rochie făcută frumosă, anume de mireasă, da' în culoare cum ne plăsea, a me o fost bordo ş-în capu' gol cu o pet'e fainâ. Şî na...stam gata şî aşteptam să vie nuntaşî. Pe urmă se duseu să ieie mireasa de la casa parinţască şî noi stam gata aşteptam...pe când ajunjeu...o intrat în casă, să făsa o rugăsiune. Şî d'in casă să merjem la cununie, porn'im, merjem toţi ospecioii.

-Unde se face de obicei ospăţul?

Nunta me o fost la casa nostă părinţască. Iera iarnă şî iera locu' ...la ai noşti mai mare, ave cameri mari.

Şî când vin'e socra şî lua mireasa şî însepe să-i descânt'e:

" Hai la maica florise
Că de astăzi ieşti a me,
Şî de cin'e n'-o fost dor,
Şî mie şî la fisior."

-Şi ce se cinstea?

Bani şî cadouri. Care se put'ea: alţî o năframă, un material de un şurţ, nu ierau cadouri frumosă.

-Cine fura pantoful?

Băieţi, holcei, fisiori.

-Ce mâncăruri pregăteaţi pentru nuntă?

Făsem o zamă se numea hurez...se duse bligile pregăt'it la fiecare felu' o porţie, se făse mâncare iară găluşt'e, d'in carn'e de porc,cu curec. Aia se dau ultima dată după se sinst'eu banii la nuntă(...).

-Ce fel de băutură aveaţi la ospăţ?

Apăi, iera jinars d'e cazan făcut d'e prună bun şî jin d'e viţă je jie fort'e bun şî amu aş vre să am(...).

-Vă mulţumesc pentru interviu.

Să şi sănătosă copt'ilă dragă, cân' îi mei avea nevoie mai haida.
Dac'-oi mai trăi voi şt'i mai bin'e să-ţi mai povest'esc.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Sistem vocalic

- ***o*** vocala centrală ***a*** se transformă în vocala velară ***o***: o fost, o intrat
- vocala palatală ***i*** în poziţie finală trece la corespondenta sa centrală ***î***: şî, nuntaşî, alţî
- vocala palatală ***e*** în poziţie finală trece la corespondenta sa centrală ***ă***: **să** (=se), frumosă (=frumoase), prună (=prune)

- vocala palatală ***e*** se închide în vocala palatală ***i***: cameri (=camere), fisiori (feciori)

- vocala velară ***o*** în poziţie interconsonantică se închide în vocala velară ***u*** : şurţ (=şorţ)
- vocala velară ***o*** se transformă în vocala centrală ***ă***: apăi
- vocala palatală ***e*** în poziţie finală trece la corespondenta sa centrală ***a*** : haida
- vocala deschisă ***a*** din diftongul *ai* se transformă în vocala palatală ***e*** din diftongul *ei* : mei (=mai)

Monoftongări
- diftongul ***ea*** interconsonantic se monoftonghează în vocala palatală ***e*** : avem,făsem (=făceam)
- diftongul ***oa*** se monoftonghează în vocala velară ***o***: frumosă (=frumoasă), nostă (=noastră), socra (=soacra), fort'e (=foarte), sănătosă (=sănătoasă)
- diftongul ***ea*** în poziţie finală se transformă în vocala palatală ***e***: me(=mea), pet'e(=petea), însepe (=începea), florise **(=**floricea), vre (=vrea)
- diftongul ***ea*** se monoftonghează în vocala centrală ***a***: făsa (făcea), părinţască **(**părinţească), zamă (zeamă)

Sistem consonantic
- consoana dentală ***r*** în poziţie finală dispare: da' (=dar)
- consoana africată ***ĉ*** se fricatizează în ***ŝ***: plăsea, duseu, însepe, florise,rugăsiune, fisiori, făsem
- consoana dentală ***l*** în poziţie finală dispare: capu', locu', felu'
- consoana dentală ***t*** se palatalizează în ***t'*** : pet'e, descânt'e, put'ea, pregăt'it, găluşt'e, sinst'eu, fort'e, copt'ilă, şt'i, povest'esc
- consoana oclusivă dentală ***t*** se transformă în africata ***ţ*** : părinţască
- consoana dentală ***r*** lipseşte: noşti, ospecioii
- consoana africată palatală ***ǧ*** se fricatizează ***ĵ*** : ajunjeu, merjem
- consoana oclusivă ***d*** se palatalizează în ***d'***: d'in, d'e
- consoana oclusiv-nazală ***n*** se înmoaie în ***n'*** :cin'e, n'-o, vin'e, carn'e, bin'e
- consoana oclusiv-dentală ***t*** se africatizează în ***c***: holcei
- consoana oclusiv-dentală ***d*** trece la corespondenta sa palatală ***ǧ***: bligile
- consoana oclusiv-palatală ***k'*** se africatizează în ***c*** curec
- consoana africată palatală ***c*** în poziţie iniţială se fricatizează în ***s***: sinst'eu
- consoana fricativă ***v*** trece la corespondenta sa palatală ***ĵ*** : jin (=vin), jie (=vie)
- consoana fricativă ***f*** se palatalizează în ***ş*** : **şi** (verbul la conjunctiv "să fi")
- consoana oclusivă ***d*** în poziţie finală dispare: cân' (=când)

ASPECTE MORFOSINTACTICE
Substantivul
- în locul formei de plural *camere* a substantivului *cameră* apare o altă formă a pluralului *cameri*
- există omonimie între varianta singular şi plural la substantivul *prună*

Articolul

- *se observă elipsa articolului hotărât "*l*" în substantivele* capu' , felu', locu'

Adjectivul

- nu se face acordul între adjectiv şi substantivul determinat de către acesta atât la numărul singular cât şi la plural: *cadouri frumoasă, bligile pregăt'it, prună bun*
- se foloseşte varianta populară pentru adjectivul *frumoasă: fainâ*

Pronumele

- pronumele demonstrativ de depărtare *acela* se foloseşte în varianta populară *aia*

Verbul

- auxiliarul perfectului compus apare sub forma : ***o*** intrat, ***o*** fost
- verbele la conjunctiv "să vină" şi "să ia" sunt folosite cu varianta populară *să vie* (iotacizare) şi *să ieie*
- se observă folosirea formei prescurtate a verbului "a sta" la timpul imperfect la persoana I numărul plural: *stam* (în loc de *stăteam*)
- la timpul viitor în loc de *vei* se foloseşte *îi*
- se observă inconsecvenţă în folosirea verbului *voi* la viitor cu varianta *oi*

Adverbul

- apare forma populară a adverbului de timp *acum*: *amu*

Interjecţia

- se foloseşte varianta populară a interjecţiei ***haide!***: ***haida!***

ASPECTE LEXICALE

Cuvinte şi expresii specifice zonei (regionalisme):

- laibăr (=vestă)
- braşon (=o anume material de rochie)
- bligile (=farfuriile)
- ospăcioii (=oamenii din ospăţ)
- şurţ (=şorţ)
- holcei (=holtei)
- zamă (=zeamă)
- hurez (=un fel de mâncare)
- jinars d'e cazan (=pălincă)
- pet'e (=un fel de agrafă)
- nănaş,nănaşă (=naş,naşă)
- fain (=foarte frumos)
- joc (=dans)
- bud'igăi (=chiloţi)
- conci (=coc)
- baraboi (=cartof)
- porodici (=roşii)
- curec (=curechi)
- jin d'e viţă je jie (=vin de viţă de vie)
- mă sfădea (=mă certa)

Ancheta a fost realizată de studentele Fehérvári Tünde, Fejér É. Andrea, Godja Daniela, Kelemen Erika, Lanţoş Mirela

(2003)

ANCHETA NR. 19

GRAIUL din ŞOIMUŞ, jud. MUREŞ

<u>Subiectul intervievat</u>: Sideriaş Maria, 71 ani, casnică; sat Şoimuş, jud. Mureş, subdialectul moldovean, grai ardelenesc.

Descrierea zonei: aşezare geografică şi istoric

Satul Şoimuş aparţine comunei Coroisânmărtin şi este atestat din anul 1405. Localitatea plină de obiceiuri şi tradiţii bine conservate este amplasată pe malul stâng al râului Târnava Mică,pe calea ferată Bălăuşeri-Târnăveni. Se învecinează la sud cu satul Laslău şi la nord-vest cu Coroisânmărtin.

De-a lungul timpului istoric zbuciumat, populaţia a cunoscut mai multe fluctuaţii: de la 698 locuitori, în 1930 şi 994 locuitori, în 1966, la 487 locuitori, în 1992.

Alături de obiceiurile vechi păstrate cu sfinţenie doar în acest sat şi anume colindul din turnul bisericii în seara de Ajun, ritualurile nunţii, portul femeilor mai în vârstă, satul se mai mândreşte cu ostaşii săi căzuţi sub drapel în primul şi cel de-al doilea Război Mondial. În cinstea celor 25 de eroi martiri din primul Război Mondial

şi al celor 21 de eroi martiri din cel de-al doilea Război Mondial, s-a ridicat un monument istoric amplasat în centrul satului în anul 1924. În memoria acestor ostaşi se aduc însemnările de pe monument: *″Cinste ostaşilor români căzuţi pentru neam şi ţară...″*

Transcrierea fonetică a textului (fragment)

- Cum vă numiţi şi câţi ani aveţi?

-Sid'eraș Maria.

-Şi câţi ani aveţi?

-Șapt'eșunu.

-Ce puteţi să ne spuneţi despre obiceiurile legate de nuntă?

-Atîta şt'iu că sîmbătă sara iera Şîratău' şi ieram la ńre…la ńre pornęu muzîca pîn' la ńriasă.La ńriasă iera jocu'…sîmbătă sara. Dumiń'că merĝam la bişęrică.D'i la bişęrică vinęm acasă şî meręm la…d'in part'a lui ńrile iera,merę la ńre,d'in part'a la ńriasă,la ńriasă meręu.

-Şi fetele de pe strada miresei se adunau numai la mireasă?

-Da,şî vinęu şî cîntau pe ńriasă...dumin'că,după če vinęu de la bişęrică,ş-apăi vinęu di la nuntă,di la ńre şî cîntau pe ńriasă.

- Şi cum mergea la nuntă?

-Cu caru',cu caru' meręu! Şî cu perńe ierau acolo şî…muieríle strîgau acolo joc d'e nuntă şî fet'ele …iera joc în curt'e la ńriasă ,şî iera cu călăraş ierau şi meręu cu carii, cu carii cu pern'le meręu.

-Şi ce mai era în car în afară de perne?

-Afar' d'e perńe ierau patu' făcut…şî ierau acolo stăt'e ńriasa, stăt' e ńriasa în car şî cu ńrile stăt'e şî fet'ele ęlia, fet'ele di la, care ierau lângă ńriasă, pręt'nile lor ierau acolo, lîngă, în car.

- Şi ce port avea mireasa?

- Ţărănesc.Ią, rokie de barşon, şurţă de mătasă umplută, laibăr d'e barşon avia atunĉa.

-Şi cununa?

-Şî cununa iera roşîie.

-Roşie cu flori?

-Cu flori, totă, aşa cu dęlia ni pusă pe sus ierau şî cu oglindă, ię, cu oglindă ierau cununa.Şî,şî încă una albă iera cu şlaier.

-Deci mireasa nu purta rochie albă?

-D'id'esupt da, da' avę rokie de barşon avę, cu pluş pe ię şî şurţă de mătasă în fustă şî cu ię iera fainâ.Iera mai fain ca-n zîua d'e az. Astăz îi îmbrăcată numa' cu alb…să gată da' atunĉa, če frumos iera atunĉa!

-Şi cam ce strigături se strigau la nuntă?

-Ię ńriasă zîua bună/de la tată, de la mumă /de la fraţ, de la surori/de la grăd'ina cu flori…şî dęstea ięrau atunĉa.

Şî jocu' din Vinghileu aşa d'e fain iera…fet'e s-aduna acolo,

fiŝiorii, muzica, apăi ierau muieri bătrîne, noi, ęlea bătrîne muieri, vinęm cu scaunile, ieram rotă pi lângă joc şî ńe uitam la ięle cum cîntă..şî cum strîgă acolo cu fiŝiorii, kiuięu fiŝiorii.

-Şi în ce parte a anului era jocul ăsta? Când mai exact?

-Iera vara, vara, apăi iarna ierau aşa, pin căs numa, nu iera la cămin şî dęstea, numa' acuma-I cu căminu' când iubeşt' pîn –atunĉa nu ierau, ierau la fet'e

ierau.

-Da, şi cum era jocul din Vinghileu?Băietii le invitau pe fete sau…?

-Cum să zîc..fiŝiorii, fet'ele stăţeu rotă, aşa, pe mărj'ini, şî numa' fiĉioru' o kema pe fată:"Hai, tu, la j'oc !Florică, Marie, Keţă sauAnă, haidaţ la j'oc!" Făĉę numa' cu dej'tu' să vie, să vie la j'oc, şî vinęu, care nu kema, stăt'ę la o parte, aşa cum stăt'ęm io.

-Dar soţul dumneavoastră nu vă lua la joc?

-Da' nu m-o luat, că io m-am dus nopt'a şî n-am povist'it numa-nt-o sară cu iel şî sara aia-am şî plecat la iel, ş-apăi am făcut nuntă dup-ęia, am făcut cu caru' ca ęstelalt'e t'nere…

Da' prima dată m-am dus nopt'a c-o zîs mama să mă duc c-am fost şapte fęt'e,şî să mă mărit, să nu-l kierd.

-Ce vă amintiţi despre şezătoare?

-Şezătore…fort'e frumos.Vińę fiĉiorii, cu muzîca cu fluiera, nu cu ĉętera… iera cu ĉętera da' numa' dumin'ca.Şî cînd iera o şezătore vińeu în casă, să puńeu la fet'e care cum le plăŝę, fiŝioru' la fată, să puńę lângă ię,stîngę lampa, să mai pupau.Şî dup-ęia iera joc acolo-n casă după ĉe vińe cu fluiera…fort'e frumos.

- La şezătoare, mergeau femeile bătrâne?

-Ba da.

-Cu cele tinere?

-Sigur, că atunĉa iera mobilă d'iasta d'e ţară, pe canapei, pi-o ladă, fet'le şî muierile aşa rotă pi lîngă casă cu furca, noi şădęm pe canapei, pe laiţă şădęm.Vińęu fiŝorii cu fluiera vinęu, iera atunĉi joc fain în tătă sara, da' acuma stăm acasă.

-Şi ce se cinstea la nuntă?

-Nu iera ca acuma bani şi dęst'a, un blid d'e uscăţele, neşt'e păsturi, no atîta şî nişt'e bănuţi puţîni, puţîni.O dată m-o trimes mama, ie o fost la nuntă la ĉineva şî ziĉe:"Tu, copilă, du-t'e acasă şî adă-on blid d'é uscăţęle", şî m-am dus acasă,io ĉe-am făcut?Am luat blidu'-ăl mai fain d'i pe păręt'e ca să-l duĉem la nuntă acol' să ŝim mîndri că duĉem uscăţęlile, cînd colo, am luat blidu ăl mai fain şî vińe mam-acas' :"Tu, copilă doră d'i ĉe-ai luat blidu' ăla d'i pe păręt'e? Da,d'i ĉe,mamă? Io am şt'ut că blidu' ńi-l dă-napoi.Pui uscăţęlile pe masă şî vii cu blidu-napoi da' blidu o trăbuit să rămîie acolo la niriasă. Aşa am rămas fără şî blid, ăla d'i pe păręt'e l-am luat că iera al mai fain, iera cu cocoşu, ĉe blid frumos iera, l-am luat d'i pe păręte că mă gândęm că no, noi męrem să-l aduĉem înapoi, ĉe s-aduĉem înapoi?…c-o trăbuit să-l lăsăm acol' la nuntă.

ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE (din fragmentul subliniat)

Sistem vocalic:

- ***a*** medială postconsonantică se închide la ***o***: *m-a>m-o,a fost>o fost*;
- ***a*** medială postconsonantică se transformă în ***e***: *de astea,d'astea>dęstea*;
- ***e*** palatală se transformă în ***ă*** medială: *ie>ią* ;
- ***e*** palatală interconsonantică se transformă în ***ă*** centrală: *trebuit>trăbuit, perete>părete* ;
- ***e*** postconsonantică se transformă în ***ă***: *se>să,mătase>mătasă* ;
- ***e*** postconsonantică se închide la ***i***: *avea>avia* ;
- ***e*** interconsonantică se transformă în ***i***: *dedesubt>d'id'esupt*;
- ***i*** postconsonantică se transformă în ***î***: *şi>şî,ziua>zîua, puţini>puţîni*;
- ***i*** interconsonantică se transformă în ***e***: *trimis>trimes* ;

- ***u*** velară postconsonantică se transformă în ***ă,*** centrală:*adu>adă* ;
- ***u*** velară postconsonantică se transformă în ***o*** velară semideschisă: *un>on*.

Diftongări:
- e>ie:iera,roşîie

Monoftongări:
- ea>ę:gândęm,avę
- oa>o:totă

Sistem consonantic:
- dentala ***d*** se palatalizează la ***d'***: *de>d'i* ;
- labio-dentala ***f*** se transformă în prepalatala ***ŝ***: *fim>ŝim* ;
- înmuierea consoanei oclusiv-nazale ***n***: *n'riasă*;
- dentala ***t*** se palatalizează la ***t'***: nişt'e, şt'iut', dęst'a

ASPECTE MORFOSINTACTICE (din fragmentul subliniat)

Substantivul:
- substantivul masculin "nre"(=mire)are şi forma de gen feminin-nriasa"(=mireasa).

Adjectivul:
- adjectivul *frumos* are forma: *fain.*

Pronumele:
- pronumele personal, pers.I, sg, *eu* are forma:*io*;
- pronumele personal, pers.a III-a, sg, *ea* are forma *ię*;
- pronumele demonstrativ de depărtare, m, sg, *acela* are formele: *ăl, ăla*;
- pronumele nehotărât *cineva* are forma: *'ineva*
- pronumele interogativ *ce?* are forma: *e?*

Verbul:
- infinitivul verbului *a zice* are forma: *a zie* ;
- imperativul *adu* are forma *adă*;
- verbul la indicativ, perfect compus, apare cu forma populară a auxiliarului : *o trăbuit*;
- verbul la conjunctiv prezent, pers.a III-a, sg, *să rămână* are forma iotacizată *să rămâie*

Conjuncţia:
- conjuncţia coordonatoare adversativă *dar* are forma populară *doră*;
- absenţa morfemului *să* în forma verbului la modul conjunctiv prezent: *pui, vii*(forma impersonală).

ASPECTE LEXICALE (din tot textul)
- laibăr de barşon = vestă de catifea
- şurţă = şorţ
- şlaier = voal

- şiratău = jocul de sambătă seara, dinaintea nunţii
- ceteră = vioară
- călăraşi = călăreţi
- Vinghileu = denumirea intersecţiei din mijlocul satului
- canapei = canapea din lemn, cu spătar + ladă de zestre
- laiţă = bancă de lemn cu spătar
- blid = farfurie
- uscăţele = minciunele, scoruşe
- păsturi = prosoape, ştergare ţesute la război

<u>Expresii specific ardeleneşti</u>: no, ię, şi, dęstea.

Observaţie: Inconsecvenţe în vorbire
- neşt'e, nişt'e
- uscăţęlele, uscăţęlile
- fain, frumos
- caru', cariu'

***

Este cert faptul că această experienţă ne-a apropiat de tradiţiile poporului nostru şi totodată ne-a ajutat să înţelegem că fără contribuţia generaţiei noastre, aceste tradiţii, de altfel unice, se vor pierde în negura vremii.

Ancheta a fost realizată de studentele: Buna Maria, Munteanu Diana, Pop Oana, Palaghia Aliz Patricia

(2003)

CÂNTECE DE JOC

1. " Drag m'n'i jocu pă la noi,
Ci se joacă numa-n doi,
Te-nvârte' şte pă su' mână
D'e-ţi ajunge-o săptămână.
Când io şi băd'iţa joc,
Tătă lumea-m face loc;
Când bădiţa mă-nvârt'eşte
Tătă lumea mă priveşt'e.
Joacă-mă, băd'iţă, bine
Şi mă stânge lângă tine;
Joacă-mă şi mă-nvârt'eşte,
Şi-apoi, bad'e, k'iuieşte.

2. " Tăt'e jocurile-m' placu
Cum să joacă la Feleacu'
Ca ununu-i nici unu,
Ca jocu' cel "De-a lungu",
Că se joacă legănatu'
Cum îi din bătrâni lăsatu'
Uşurel, doi cât'e doi,
Cum îi jocu' pă la noi.
Mândru joacă băd'iţa
Şi frumos şti' descânta;
Jucăuş ca mândru nu-I,
P'în prejuru' Clujului,
Că el joacă voiniceşt'e,
Tăt descântă şi horeşt'e,
Numa-n ochii mei priveşte
Ca să şt'iu că mă iubeşt'e. "

Texte culese de studentul Gabriel Papp (2003)

B. MOARTEA. NEDEELE[264]

Nedeea. Bradul…

Bradul de pomană

În Translivania şi Moldova, în zilele de **nedee,** se punea un brad împodobit cu fructe şi dulciuri în mijlocul mesei încărcate cu pomeni. După slujba de la praznicul nedeii, se împărţeau săracilor bucatele de pe masă, iar dulciurile şi fructele erau dăruite copiilor. Relaţia spirituală dintre om şi brad explică de ce, multă vreme, arborele a fost considerat mai folositor viu decât tăiat sau dezrădăcinat. Socotit copac sfânt, el nu era doborat, ci doar modelat (i se tăia coroana şi i se cioplea trunchiul). Rădăcina era păstrată, căci ea menţinea legătura nevăzută dintre copac şi spiritele suprapământene.

La început, sacrificarea unui brad, practică rară, avea loc numai în cadrul unui ritual, în care ofrandele şi darurile trebuiau să răscumpere întrucâtva sacrilegiul tăierii. Pierzându-şi cu timpul caracterul sacru, lemnul de brad a devenit materia primă de construcţie a troiţelor, a stâlpilor monumentali şi a altarelor.

Bradul funerar

La moartea unui tânăr, se punea sau se planta pe mormânt un brad împodobit cu panglici şi fructe, de obicei chiar copacul ce-i fusese dăruit la naştere. Când murea un om plecat departe de ai săi, în coşciug era aşezat un brad în locul celui dispărut.

[264] Vezi: partea a III-a : ***Despre nedee…***- anchetă realizată în Munţii Parâng…

III. DESPRE ACTIVITĂŢILE DIN GOSPODĂRIA ŢĂRĂNEASCĂ …ŞI DESPRE ALTE PROFESII

A. DESPRE ACTIVITĂŢILE DIN GOSPODĂRIA ŢĂRĂNEASCĂ

ANCHETA NR. 20

GRAIUL din satul IBĂNEŞTI-PĂDURE, jud. MUREŞ

Numele persoanei intervievate: Gliga Varvara.
Vârsta: 80 de ani
Tema anchetei dialectale: **Ţesutul pânzelor şi al covoarelor**
Localitatea: **Ibăneşti Pădure**
Judeţul: **Mureş.**
Valea Gurghiului, o renumită regiune istorico-geografică, a fost populată din timpuri foarte îndepărtate. Chiar se discută de prezenţa unor vechi populaţii dacice şi castre romane pentru apărare. Numele acestei regiuni se leagă de apa care o străbate, Gurghiul, un afluent de stânga al Mureşului.
Râul Gurghiu îşi are izvorul în Munţii Gurghiului, de sub Vf. Saca (1776 m) şi străbate o serie de localităţi rurale renumite din punct de vedere etnografic şi folcloric, printre care şi Ibăneşti-Pădure, sat risipit, de altfel caracteristic zonelor de munte.
Ibăneşti Pădure a fost atestat documentar în anul 1453.

Transcrierea fonetică a textului dialectal
— Cum vă numiţi?
— *Gliga Vârvara.*
— Câţi ani aveţi?
— *Optzăci.*
— De unde sunteţi?
— *Ibăn'ieşt' Pădure.*
— Cum se ţese la război?
— *Apăi la război să ţese greu că trebe să am lână şî să torc şî să urzăsc: să învârt'e aşa n'işt'ie lemn'e unul după altu şî fac t'iara ş-apăi dupa aia o iau di pe urzari jios tăt aşa pe mână tăt lăţuri, lăţuri o ieu pe mână pân o gat d'e luat jios d'e pe urzari şî după haia apăi o pui pe război.*
— Din ce e făcut războiul de ţesut?
— *D'in lemn şî are sînsi sule pe unu nvăli t'iara cu verjiele d'ie lemn d'ie brad pân-o gat d'ie-nvălit tătă. După şi-o gat d'ie-nvălit tătă o trăc pin tăt'ie sulile şî sînt două găt'iejă le zâşem noi fuşt'iei pe aia bag t'iara pin fuşt'ieii ăia şî dupa haia bagla iţă. Ş-apăi dau pin ită până gat d'ie dat pin iţă şî după aia pin spată prin bârgle traşe pe la sulu hăl din-aint'ie ş-apăi după haia am on l'iemn aşa ca un mestăcălău, aşa ca un mestăcălăuşî d'ie şla leg şirile şî la ăla să zîşe nodorari la l'iemnu ăla şî d'ie ăla leg şirile. Şi apăi dupa aia m-apuc să ţăs. Da-n zadar că mei dau d'ie bai cu iţeleş-apăi l'ie d'iescânt la iţă:*

„Ard'i-v-ar focu d'ie iţă
Că n'iegre sînt'eţi şî pestriţă,
Tăt vă dau la d'ial, la val'ie
dor n'iţi da pânza la cal'i."

Da rău m-ascultă iţăle maca tăt le mei d'iescânt. Apă cu greu, cu greu l'ie aduc la ad'ievăr.

— Mai de mult din ce ţeseaţi?

— *Mei d'ie mult d'in cân'iepă. Numa cân'iepă. Domn'ie, Domn'ie că greu iera. Apa amu faŝem d'in lână. Ş-apăi jestră la fet'ie şî d'in bumbac.*

— Şi ce ţeseaţi la război?

— *Apăi ŝe ţăsăm? Amu ţăs lână şî fac ţol. Fac ţol şî oblu, fac ţol şî scos cu cănaŝi încolorat. Fort'ie frumos. Şî ţăs indiferinte lucruri: ţolinŝi în flori d'ie pus pe pat, păretare pe păreţi fort'ie frumose înflorat'ie. Ţăs şî şt'iergare d'ie bumbac d'ie pun'iem pi d'iasupra, împodobğim casa. Şî d'ie cân'iepă. Şî amu am, d'ie cân'iepă fac şt'iergare d'ie cân'iepă. Noi pe d'iealea n'ie şt'ierjem. Mn'ie nu-mi trebe d'ielea d'ie bumbac că d'ielea d'ie cân'iepă.*

— Şi când lucraţi la război?

— *D-apăi mei mult iarna, că vara trăbe să n'ie duŝiem la lucru pi-afară. Iarna păi iarna tăt ţesem şî torŝem şî zâua şî nopt'ia şî măi cu poveşt'i, măi cu glume treŝe nopt'ia şî lucrăm într-una.*

— Pentru ce se ţesea mai demult?

— *Pintru jestră la fet'ie. Ş-apăi ţole şî lipid'ie ş-apăi ţolinŝi şî le-ncărcam ş-apăi după ŝe iera încărcat caru d'ie hain'ie (mn'ireasa iera dusă-naint'ie, vin'ie mn'irile după ie, o duŝe la cunun'ie) apă rămăşâţa d'i-acasă apă după aia n'ie pregăt'iem cu tăt'ile şî fet'ie să suie mult'ie. Acol pe căruţă cu hain'ile iera pusă două scânduri pi d'ie lături ş-acol pi scândurile elea fet'iele şî kiuie şî d'ie bucurie că un'ie la ŝie mn'ire zdravăn să duc. Ş-apa colo când ajinje, şî io pe min'ie d'ie cât'ie ori mă suie că ieram o ţâr cam bună d'ie gură şî mâ duŝie ca să le mei îmbold'iesc, să mei zâcă, să le-nzăţ. Ş.apăi io le-nvăţam că bem o gură d'ie jinars ş-apăi le-nzăţam ŝe să zâcă. Şi tăt kemam pe mn'ire să vie la hain'ie să lie cumpere dacă are pe ŝie. Apăi vin'ie cu n'işt'e ban'i d'eia n'iebuni sî noi ţân'iem pola să n'ie ţâpe ban'i în polă. Păi n'ie ţâpa n'ieşt'e ban'i d'eia n'iebun'i car nu umbla. Apăi noi zâŝem că ăşt'ia ban'i îs d'ie aramă, ŝe să faŝem cu iei? Să-i faŝem zamă? Nouă n'ie trebe arjint şî ŝe-i mei scump în lume nu n'ieşte pleie d'ealea ţâpat'ie ş-apăi cu greu n'ie mei da oareŝeva şî cât'i-on ban bun ş-apăi tăt numa cât''una-i dam d'iacolo. Şî i le dam la mn'ire până le gătam d'ie dat. Ş-apăi dup-aia zâŝem că bin'ie-mi pare ca-m scăpat cu capu n'iescărmănat că hain'ile-o fo d'ie furat c-apa atunŝi iera supărare cât mei mare.*

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR
ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

- **SISTEMUL VOCALIC**

— **a** interconsonantic trece la corespondentul său din zona centrală **ă**: *lăţuri*
— **e** anterior se deschide la **e**: *jestre, treŝe.*
— **e** anterior trece la corespondentul lui din zona anterioară **i**: *pi, di, ŝirile.*
— **e** se transformă in **ă:** *trăc,să,iţăle.*

— posterior se transformă în mediala **ă**: *apăi, tăt.*
— i postconsonantic se închide la **î**: *şî, zîua*
— u anteconsonantic se închide la **o**: *on val, on l'iemn.*
Posterioara **o** în poziţie finală dispare: *acol*.

- **Monoftongări**

— Diftongul **ie** se monoftonghează în vocala anterioară **e**: trebe.
— Diftongul **oa** se monoftonghează în **ă**: tătă, tăt'ie.
— Diftongul **oa** se monoftonghează în **o**: dor, ţole, pola.

- **Diftongi**

— Transformarea vocalei anterioare **e** în diftongul **ie**: *lemn'ie, d'ei, iera.*
— Transformarea vocalei posterioare **o** în diftongul **io**: *jios.*
— Modificarea diftongului **ea** în **ia**: *d'ial,d'iasupra.*
— Modificarea diftongului **ea** în **ie**: *ie.*
— Triftongul **iau** se diftonghează în **ie**: *chiuie.*

- **Triftongi**

— Triftongul **iau** devine **ieu**: ieu.
— Diftongul **ei** se triftonghează în **iei**: fuşt'iei.

- **SISTEMUL CONSONANTIC**

— Consoana dentală **d** se palatlaizează la **d'**: *d'ie, d'inaint'ie, ad'ievăr.*
— Consoana dentală **n** se înmoaie la **n'**: *n'iegre, n'i-ţi.*
— Fricatizarea lui **č** în **ŝ**: *ŝinŝi, faŝem.*
— Consoana oclusivă **t** se palatalizează la **t'**: *tăt'ie, din-nint'ie.*
— Dentala vibrantă **r** dispare: pin, maca.
— Labiodentala **f** se transformă în prepalatala **ş**: şirile.
— Bilabiala **m** se transformă în dentala **n**: ni.
— Dentala *d* dispare: un'ie.

ASPECTE MORFOSINTACTICE

- **SUBSTANTIVUL**

— Forma literară a substantivului *noaptea* apare înlocuită de forma populară *nopt'ia*.
— Forma literară a substantivului *zestre* apare înlocuită de forma populară jestră.
— Forma literară a substantivului *fete* apare înlocuită de forma populară *fet'ie*.
— Forma corectă a substantivului *ţoale* apare înlocuită de forma populară *ţole.*
— Forma corectă a substantivului *ţolinci* apare înlocuită de forma populară *ţolinŝi.*
— Forma literară a substantivului *lemne* apare înlocuită de forma populară *lemn'ie.*
— Folosirea numărului plural pentru singular: - *urzari* pentru *urzar*.

-

nodorari pentru *nodorar*.

- Folosirea numărului singular pentru plural: “iţă” în loc de “iţe”.

- **ARTICOLUL**

- Articolul hotărât enclitic *l* dispare: *capu, caru*.

- **ADJECTIVUL**

- Înlocuirea formei corecte a adjectivului calificativ:

— *colorat* cu forma incorectă *încolorat*.
— *diferite* cu forma incorectă *indiferite.*
— Adjectivul pronominal demonstrativ de identitate *acel* este înlocuit de forma
— populară *hăl.*
— Adjectivul pronominal posesiv *mi* este înlocuit de forma populară *ni.*
Adjectivul calificativ *pestriţe* este înlocuit cu forma sa populară de singular:
'iegre sântieţi şî pestrâţă.

— Adjectivul calificativ *neted* este înlocuit de forma populară greşit folosită *oblu*.
— Forma literară a adjectivului *aruncate*, provenit din participiu, este înlocuită de forma populară *ţâpat'ie*.

- **PRONUMELE**

— Pronumele personal, pers. I *eu* e folosit la forma populară *io.*
— Pronumele personal, pers. a III-a, nr. sg. *ea* e folosit la forma populară *ie.*
— Pronumele personal, forma de D la pers. I, nr. sg. *mie* apare cu forma populară *n'ie: mn'ie nu-mi trebe.*
- Pronumele demonstrativ de depărtare acelea are forma populară *ielea: pe d'ielea n'ie şt'ierjem.*
— Pronumele demonstrativ de depărtare *aceia* este folosit cu forma populară *ăia*.
— Pronumele demonstrativ de depărtare *acelea* este folosit cu forma populară *elea*.
— Pronumele nehotărâte *unul, altul* sunt folosite la forma populară: *unu după altu.*
— Pronumele nehotărît cu substantivală *toate* este folosit cu forma populară: *tăt'ile*.
— Pronumele nehotărât *ceva* este înlocuit de forma populară *oareŝieva*.

- **VERBUL**

— Forma literară de indicativ prezent *sunt* este înlocuită de forma populară *îs.*
— Folosirea incorectă a indicativului prezent, forma populară: *să suie,* pentru indicativul imperfect *se suiau; chiuie* pentru indicativul imperfect *chiuiau.*
- Forma literară de indicativ, perfect compus *au fost* este înlocuită de forma populară *o fo*.
— La indicativ prezent, pers. I verbul *a lua* apare cu forma *o ieu*.
— Forma de indicativ prezent a pers. a III-a sg. a verbului *a trece* apare cu forma *treŝe.*
- În locul formei de indicativ prezent impersonal *trebu*ie apare forma populară *trebe*.
- Forma literară a verbului *a termina* este înlocuită la indicativ prezent de forma populară *gat.*
- Forma verbului *a ţese* la indicativ prezent pers. I, nr. sg. este *ţăs.*
- În loc de forma de indicativ prezent pers. a III-a, nr. pl. *împodobim* este folosită forma populară *împodobğim.*
- Marca diatezei reflexive la indicativ prezent pers. a III-a, nr. sg. *se* este înlocuită de *să: să-nvârt'e.*

- **ADVERBUL**

— Adverbul de timp *acum* este înlocuit de forma populară *amu: amu faŝem*.
— Adverbul de timp *apoi* este înlocuit de formele populare: *apa, hapă, apăi.*
— Locuţiunea adverbială de timp *după aceea* este înlocuită de formele populare: *după aia, după haia: după aia o ieu; după haia bag la iţă.*
- Adverbul modalizator emfatic mai are diferite forme*: mei, măi: mei d'iescânt, măi cu poveşt'i.*
— Adverbul de loc *jos* este înlocuit de forma populară *jios: d'ie luat jios.*
— Adverbul de timp *atunci* apare cu forma populară *atunŝi*

- **CONJUNCŢIA**

— Conjuncţia coordonatoare *şi* apare cu forma populară *şî: şî zâua şî nopt'ia.*
— Conjuncţia adversativă *dar* are formele populare*: - da: da rău m-ascultă.*
— d: D-an zădar
- Conjuncţia *care* este folosită cu forma populară *car: car nu umbla..*

- **PREPOZIŢIA**

— Prepoziţia simplă *pe* are forma populară *pi: pi–afară.*
— Prepoziţia simplă *în* este folosită cu forma populară *an: D-an zadar.*

ASPECTE LEXICOLOGICE

Interviul dialectal are ca temă *ţesutul la război* în cadrul căruia se remarcă folosirea unui număr mare de expresii şi termeni specifici care vor fi evidenţiaţi.

De-a lungul interviului se folosesc o serie de cuvinte şi expresii care desemnează activitatea de ţesut la război:

♦ **elementele tehnice + accesorii pentru „războiul de ţesut”:**

- *sule*: bucăţile de lemn din care e alcătuit războiul.
- *fuşt'iei*: componenta care dă modelul ţesăturii.
- *spată*: locul prin care trec firele.
- *brâgle*: suportul care susţine spata.
- *verjele:* vergele din lemn de brad pe care se înveleşte urzeala.
- *t'iara:* urzeala.
- *nodorari*: băţul de lemn pe care se înnoadă iţele.

♦ **alte cuvinte şi expresii:**

- *urzar*: instrument de lemn pe care se urzeşte.
- *lăţuri*: scul.
- *găt'ieje*: bucăţi subţiri de lemn.
- *haine*: obiecte ţesute din lână.
- *ţolinŝi*: covertură ţesută din lână.
- *peretar*: ţesătură înflorată care se pune pe pereţi.
- *şt'iergare*: prosoape.
- *lipid'ieu*: cearceaf.
- *rămăşâţa*: persoanele care rămân la casa miresei după plecarea acesteia.
- *jinars*: ţuică.
- *zamă*: ciorbă.
- *mire zdravăn*: mire înstărit.
- *a da de bai cu iţele*: a încurca iţele.
- *a da pânza la cale*: a termina ţesătura.
- *a aduce la adevăr*: a descâlci iţele.
- *bani nebuni*: bani fără valoare.
- *bani care nu umblă*: bani retraşi din circulaţie.
- *pleie ţâpate*: bani retraşi din circulaţie.
- *a scăpa cu capul nescărmănat*: a scăpa uşor de responsabilitate.

CONCLUZII

Graiul din Ibăneşti Pădure face parte din graiurile dacoromâne şi se situează la confluenţa dintre subdialectul crişean şi subdialectul moldovean. În subdialectul crişean se încadrează prin unele elemente lexicale, iar în cel moldovean prin particularităţile lingvistice prezentate (transformarea lui č în ŝ).

Putem spune aşadar că graiul ibăneştean este un grai de tranziţie.

Ancheta a fost realizată de studentele Daniela Lazăr şi Alina Micu (2003)

…DESPRE ALTE PROFESII

B_1. ÎN SPIRITUL „MIORIŢEI”…PĂSTORITUL

ANCHETA NR. 21

ASPECTE ALE SUBGRAIULUI VĂTĂVEAN

Subiecţii intervievaţi: **Şular Pavel** (**din neamul Huienilor**), **53 de ani,** cioban şi soţia sa **Şular Aurelia**, sat Vătava, judeţul Mureş

Topos și temă

Daca cineva m-ar întreba, ca din întâmplare, locul din care provine ciobanul mioritic aş răspunde: Undeva în judeţul Mureş unde vara ajunge mai târziu, iar aerul proaspăt vestește parcă întotdeauna primăvara; de acolo unde oamenii îşi duc zilele din sudoarea frunţii lor, unde pruncul este încălzit în iesle şi tradiţiile se păstrează cu sfinţenie. Satul împrejmuit de dealuri şi păduri bogate, ape limpezi şi reci ca gheaţa este "gura de rai “ unde vin pe cale ciobanii cu turmele lor.

Acest sat se numeşte Vătava. Aici obiceiurile, tradiţiile şi spiritul “ Mioriţei” încă domnesc: “ Frunza verde de pe rât

De-ţi auzi c-am murit
În clarinet să cântaţi
Aici să nu mă lăsaţi.
Să mă duceţi cât de greu
Să mă-ngrop în satul meu,
În fundul grădinii.
Ca să fiu lângă copii
Că vine primăvara,
Ș-apoi cucu’ o cânta
Colo-n nuc s-o aşeza
Să cânte de jalea mea
Și copiii mi s-or strânge
De al meu dor şi jale-or plânge”

Tema centrală a interviului este viaţa de zi cu zi a ciobanului din Ardeal şi a familiei sale.

Transcrierea literară şi fonetică a textului dialectal (fragmente)

- Cât facem cât nu, aşa suntem obişnuiţi şi trebuie să murim cu asta.

[cât faŝem cât nu, aşa sântem obişnuiţ şî trę să murim cu asta .]

- Au venit la mine şapte lupi şi mi-au luat o oaie.

[Or venit la mine ŝept’e lupi şî mi-or luat o óie.]

- Să mănânce ce prind, o hrană ţipată între ei

[Să mănânşe şe prind o hrană ţâpată între ei.]

- Oaia era încă vie, nu erau scoase maţele, nu era omorâtă numai atât că au prins toţi de ea.

[Óia iera încă vie, nu iera scósă maţăle, nu iera omorâtă, numa' atâta tăt o prins tăţ de ia.]

- La 15 septembre şăvuim oile

[La 15 sectembre şăvuim oile.]

- Băgăm berbecii între oi şî se mârlesc, cum spunem noi, le alegem...

[Băgăm berbeşii-ntre oi şî se mârlesc cum spun'em noi,l'e al'egem.]

- Erau tematori(chematori) pin sat.

[Erau t'ematori pin sat.]

- Munca mi-o organizez, că-i plecat şi că nu-i plecat

[Munca mn'o organizăz că-i şî că nu-i plecat.]

- Avem acasa vite, avem opt vaci, trei cai şi porci şi copii.

[Avem acasa jit'e, avem opt vaşi, tri cai şî porşi şî copii.]

- Da' dacă-i dragoste toate se tocmesc, toate trec.

[Da dacă-i dragostă tăt'e să tocmesc, tăt'e trec.]

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

- **Sistem vocalic**

— palatala inchisă *i* în poziţie finală trece la corespondentul central *î*: şî
— velara *o* se transformă în centrala *ă* : tăţ
— *oa* se monoftonghează în *o* : oie
— palatala *i* în pozitie centrală trece la *â* : ţâpată
— palatala *e* în poziţie centrală trece în mediala *ă* : maţăle,organizăz
— *ei* se monoftonghează în *i* : tri
— palatala *e* în poziţie finală se transformă în *ă*: dragostă
— diftongul *ea* se transformă în *ia* : apucaria
— *ă* se transformă în *a* : canaşi, caşiuli
— mediala *a* se transformă în palatala *e* : şepte
— *ie* se monoftonghează în *e* : sectembre

- **Sistem consonantic**

— africata *ĉ* apare fricatizată la *ş* : faşem, berbeşii
— dentala *n* se înmoaie în *n'* : ven't
— consoană dentală *t* se palatalizează în *t'* : şepte, t'emători
— bilabiala *p* în poziţie centrală devine *c* : sectembre

ASPECTE MORFOSINTACTICE

- **Substantivul :** omonimia singularului cu pluralul- zurgălaie
- **Articolul :** omiterea articolului enclitic –l: tăt felu'
- **Verbul :** auxiliarul perfectului compus are forma o sau or : o prins (III-pl), or luat - verbul la diateza pasivă nu este folosit corect (erau scoase): **"**nu era scosă maţăle"
- **Pronumele :** repetarea pronumelui nehotărât toate cu forma : tăte să tocmesc, tăte

trec

Adverbul : inconsecvenţa în folosirea adverbelor: aişa, aiş

- **Adjectivul :** dezacord : fete frumoasă

ASPECTE LEXICALE

Lexicul nu este domeniul in care se vădeşte o influenţă maghiară semnificativă. Este unul echilibrat in care contrar aşteptărilor limba maghiară nu a avut o influenţă prea mare. Mai degrabă se observa o influenţă moldovenească.

Ancheta se axează pe viaţa ciobanului ardelean şi a familiei sale, în cadrul căreia funcţionează un mare număr de expresii şi termeni specifici, precum:

A şăvui = a însemna oile pentru a fi distinse mai uşor
Suman = cojoc gros de lînă folosit de ciobani pe munte
Şorşi de lînă = ciorapi de lînă
A se mârli = termen folosit pentru împerecherea oilor
Sterpe = oi care nu pot făta
Rânzăş = organ intern al viţelului ce ajută la închegarea laptelui
Jântiţă = lapte de oaie fiert cu urdă
Hotare =câmpuri
A da în strungă = a mâna oile spre locul unde are loc mulsul lor
Oi oaceşă = oi frumoase cu pete negre în jurul ochilor şi al botului
Crăşiunul = colac rotund ce se face întâia oară din aluatul de pâine
“a merge la colăşei “ = obicei practicat de ţiganii din sat cu două zile înainte de Crăciun
a se uita unu după altu= a se plăcea
tieptare cu canaş = pieptare cu cănaci
căşiuli cu pene = căciuli de blană împodobite cu pene
cizme di ptiele pân’la jenunşi = cizme de piele purtate de băieţi în sărbători
chemători = copii care adunau pe vremuri oile sătenilor

Ar fi încă multe de spus despre aceşti oameni de la care multe generaţii au avut de învăţat lucruri vitale, cum ar fi : păstrarea tradiţiilor şi a obiceiurilor, iubirea de neam şi ţară, de pământ şi cel mai important lucru: dragostea faţă de aproape şi faţă de Dumnezeu, aşa cum ne mărturisea rapsodul popular în versurile:

“Cât trăim pe acest pământ
S-avem dragoste, credinţă
Sâmbure de umilinţă.
Cine-n noi cu pietre-a da,
Noi cu pâine-om înturna
Ca să vadă că suntem

Aşa cum noi ne ţinem
Nu vrem moartea nimănui,
Să trăiască-n truda lui,
Decât pace şi iubire
Şi noroc şi fericire “
✞ Gherman Rafila – Vătava

Ancheta a fost realizată de studentele Conţiu Alina, Balazs Carmen (2003)

ANCHETA NR. 22
SUBGRAIUL din com. HODAC, jud. MUREŞ

Subiecţii intervievaţi: **Fărcaş Zaharie, 72 de ani,** pensionar şi **Pop Traian**, **75 de ani**, pensionar, Hodac, judeţul Mureş

Date geografice şi istorice; temă

Comuna Hodac,din judeţul Mureş este asezată pe cursul mijlociu al râului Gurghiu. Are in componenţă urmatoarele sate: Hodac, Arsita, Bicaşu, Dubiştea de Pădure, Mirgioaia, Toaca, Uricia. Populaţia comunei a evoluat de la 5077 loc. in 1966 la 4925 loc. in 1992.Taranii din comuna, extrem de muncitori, se ocupă cu agricultura cu creşterea animalelor şi cu diferitele treburi din gospodărie.

Transcrierea fonetică a textelor dialectale

1. Fărcaş Zaharie

No t′et′e Zarie, spune-ne cum t′e cheamă?

Fărcaş Zaharie, Creţăscu!

Şi câţi ani ai?

Şăpt'ezăsî doi, la primăvară!

Şi unde te-ai născut?

In Hodac!

Şi spune-ne, aici la ţară cu ce te ocupi?

Gospodăria.

Dimineaţa la ce oră te scoli?

La cinci, la cinci in cont'inore, mă duc in graźd', rân'esc, dau d'e mâncare, mulg vaca, pe parcurs avem lăptăria,pun'em la bidon'e, după haceia, mă duc dau apă, dau d'e mâncare la uăi şi în continoare munsesc in continu până seara.

Seara pe la ce oră vă culcaţi?

Sara pi la nouă, mulg vaca, la nouă mulg vaca, să ştiţi.

Şi altfel cu ce vă mai ocupaţi?

Agricultura. Imi plase să cosăsc, imi plase să munsesc nu mn'i urât d'e cosă, nu mn'I urât de sapă, nu mn'i urât de seseră, nu mn'I urât d'e mn'ic.

Sunteţi un om muncitor?

Da munsitor, îm plase fort'e multe, da ,şî Domn'e dă-mi sănătat'e, mai beu şi cât'e un păhari d'e ţuica ,aşa pe parcurs,pin muncă.

Şi am auzit că sunteţi şi coratăr la biserică?

Coratăr la Sfânta Biserică, cânt in cor d'e treiză sî cinci d'e ani, fac şî pe fătu, şî cânt şi pe diacu.

Şi vă place?

Domn'e Tatăl Seresc să-mi d'eie sănătat'e să mă pot să mă duc înaint'e.

Şi altfel pe la ţară ce mai faceţi?

Ei bin'e me duc, acuma dupe se-am gătat cu porsii, mă duc mai car nist'e gunoi, dusem gunoi, scot'em d' i - afară se trebe şî dup-aia d'a colo-n colo n'e mai şi hodin'im, na.

Mâine e duminică.

Duminică, mă duc la Sfânta Biserică, mă duc cu părint'ele-n altri, fac pe fătu, mă duc trag d'e prima dată la biserică, intrăm in slujbă după haseia îs cu părint'ele în

altari, munsesc cu el împreună, mă duc trag clopot'ele d'e jumătat'e şi d'I acolo-n-colo tau nafura şi cum îi la biserică mă d'escurc cu părint'ele până când să gată slujba, şi di acolo-n colo Dumn'ezo să n'e ajut'e la tăţi.

2. Pop Traian

No t'et'e Trăien'e zâmi te rog cum t'e t'iamă?

Mă numesc Pop Trăian,imi zâse Trăianu lu' Tod'eric io stau mai depart'e o ţâră d'e comună,am optzăsi de uăi,mă străduiesc să le cosăsc,să le mulg, să le tund, primăvara mă zdrobesc să le duc la turmă,trebe mulsă, tre' făcut caş bun că la Hodac hă hăi I caş bun voi nu pre stiţi ăştia tineri.Dacă mai vin'iţi pi la noi, noi vă put'em ajuta să vă-nvăţăm, cum se mulg uăile, cum să-ntreţine, îi greu in zâua d'e astăzi….

Şî la stână se faseţi acolo, cu ce vă ocupaţi?

La stână dragu tat'ii, îi greu, îi greu că acolo ploie să mulg uăile, trebe dusă la mâncare…

Ii vreme re acolo?

Vreme re şi vreme bună,da să şti tu că-i viaţă bună.Acol' nu-I cân' vrei tu, acolo-i cân' vre Dumnezo, mă, că noi numa' cu Dumnezo-naint'e put'em să lucrăm, mă dragu' tat'ii. Io am mulţi copii, copiii mei tăţi o fugit la oraş măi; Am vrut să ţîn pe unu' şi niscum n-o vrut ca să mulgă uăile; Ş-am spus mă, măcar nepoţî tăi să-l învăţ pe unu cum mulge uăile să facă caş mă că la oraş vă trebe caş mă, şi brânză şî mâncare multă şî bani că az îi greu d'e lucrat.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR
ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Textul 1.

Sistem vocalic:

- vocala centrală, deschisă “a” se inchide şi trece la “ă”.
- vocala palatală “e” interconsonantică trece la “ă” vocala centrală
- vocala închisă “i”trece la corespondenţa sa medială“î”;șăpt'ezăsîdoi-- ă;ă;î; (a; e; i;)
- diftongul "oa " trece la o deschis: bidon'e, forte
- vocala velară “o” trece la diftongul “uă”: uăi
- diftongul “ea” trece in vocala ”a”: sara
- vocala palatală “e”, interconsonantică se deschide la “a”, vocală centrală: cosăsc
- vocala palatală inchisă “i” în poziţie finală trece la corespondenta sa medială “î”: şî
- triftongul “eau” se diftonghează la “eu”: beu
- apariţia lui “i” final asilabic: pahari
- vocala palatală e trece la corespondentul medial “ă”: trizăsi, să
- vocala semideschisă,medială “ă” finală dispare: dup
- vocala palatală inchisă interconsonantică “i” trece la “e”: duminecă
- diftongul“ău” se monoftonghează la “o”: Dumn'ezo
- vocala velară “o” interconsonantică trece la “ă” medială: tăţi

Sistem consonantic:

- t'et'e-palatalizarea consoanei dentale “t”: t'et'e, nist'e, cat'e, părint'ele
- consoana africată “ĉ” apare fricatizată la “ŝ”: munŝesc, plaŝe, aŝeia, porŝii
- înmuierea consoanei “n”: rân'esc, mn'ic, Domn'e
- palatalizarea consoanei “d”: d'e. d' acolo, d'escurc
- dispariţia lui “r” (prin): pin

Textul 2.

Sistem vocalic

- vocala centrală “a” in poziţie centrală se inchide la “ă”: Trăianu
- vocala palatală “e” interconsonantică trece la “ă” medială:optzăsi
- vocala velară “o” trece la diftongul “uă”: uăi
- vocala palatală “e” interconsonantic trece la “ă”: cosăsc
- vocala finală palatală “e” trece la “ă”: mulsă
- dispare “a” final: pre
- vocala “e” palatală interconsonantică se inchide la “i”: viniţi
- vocala “i” palatală interconsonantică trece la corespondentul medial “î”: zîua, şî
- diftongul “oa” trece la “o”: ploie
- diftongul “ea” trece la “e”. re
- dispare “o” final: acol
- dispare i final: numa
- vocala “o” velară trece la “ă” medial: tăţi

Sistem consonantic:

- palatalizarea consoanei dentale “t”: t'iamă, depart'e, inaint'e
- palatalizarea consoanei dentale “d”: Tod'eric, d'e
- vin'iţi -înmuierea consoanei dentale “n”: vin'iţi, tin'eri
- africata “ĉ” apare fricatizată la “ŝ”: se, faŝeţi
- dispariţia consoanei finale “d”: cîn
- dispariţia consoanei finale “l”: dragu
- africata “ĝ” trece la “j”: fujit

ASPECTE MORFOSINTACTICE

- repetarea verbului:”mulg (vaca), mulg (vaca)”, mulg
- repetarea numeralului: “la cinci, la cinci”
- substantivul de gen neutru este articulat cu art.hot “i”: “pahari (pahar), altari (altar)”
- utilizarea interjectiei “na” la inceput şi sfârşit de propoziţie
- forma de prezent a verbului “a tăia” este “tau”(tai); “tau nafura (tai nafura)”
- forma de prezent a verbului “a fi” la persoana I este “îs”: îs cu părintele in altari”
- pronumele posesiv genitival “a lui” se constrange în “lu”
  ex: “Trăianu lu’ Tod'eric

verbul impersonal “ a trebui” la prezent se contrage în “trebe” şi “tre”: “trebe mulsă, tre făcut”

inconsecvenţa folosirii verbului “ a trebui”(trebe,tre)

adjectivul demonstrativ are forma:”ăştia”(aceştia)

pronumele relativ interogativ când este folosit sub forma “cân”

pronumele personal, pers. I sg are forma “io”(eu)

- omiterea articolului hotărât “l” in “dragu”: “dragu tat'ii”
- verbul “a ţine” la ind. prezent are forma “ţîu(ţin)” pers.I- iotacizare
  ex:”să ţîu pe unu”

ASPECTE LEXICALE

- t'et'e= formulă de adresare faţă de persoanele în vârstă
- coratăr= persoană care ajută preotul la îndeplinirea serviciului religios
- a găta= regionalism al verbului “a termina”
- fătu= formă regională pentru coratăr
- mă zdrobesc= regionalism al verbului “ a se chinui” “ a se strădui”

Anchetă realizată de studenţii : Fărcaş Claudiu, Dodiţă Daniel, Butiurcă Leon (2003)

ANCHETA NR. 23

GRAIUL din NANDRA, jud. MUREŞ

Subiecţi intervievaţi: Trif Ioachim-80 ani şi **Maria-80 ani,** Nandra, judeţul Mureş

Chestionar

- Cum se obţinea pâinea în zilele tinereţii dumneavoastră ?
- În ce perioadă a anului se semăna grâul ?
- Era nevoie de îngrăşământ pentru obţinerea grâului ?
- Când şi cum avea loc seceratul ?
- Femeile participau la seceriş sau stăteau şi aveau grijă de gospodării şi copii ?
- Era greu fără mecanizarea actuală sau eraţi obişnuit cu munca ?
- Stăteaţi toată ziua pe câmp în perioada secerişului ?
- Mâncaţi acolo ?
- Cu ce transportaţi grâul şi unde îl depozitaţi ?
- Erau recolte bune în acele timpuri ?
- Exista un obicei specific la seceriş ?

Ce semnificaţii aveau coroniţele din grâu ?

Temă

În cursul acestei anchete, am aflat cum se desfăşoară secerişul în această zonă: seceratul manual cu secera sau coasa, adunatul spicelor în clăi / stoguri. Munca pe ,,hotar" era efectuată în general de bărbaţi, femeile ocupându-se de gospodărie şi de copii ,, care nu erau foarte mulţi, numai vreo zece". La amiază se mânca ceea ce era adus de acasă de către femei iar muncitorii câmpului se odihneau ,, vreo oră ", după care munca era reluată.

Obţinerea grâului se făcea cu mijloace rudimentare ,, jorgovan", ,,batoză".

La sfârşit, se construia cununa din spice, frumos împodobită pentru a ,, sfinţi " în acest fel grâul şi viitoarea pâine. Dusă în triumf spre sat, această cunună trebuia udată de către oamenii care o aşteptau cu găleţi pline cu grâu, pe care le aruncau peste cunună.

Spre hazul tuturor se întâmpla să fie udaţi şi purtătorii acestor cununi şi în special copii care însoţeau alaiul.

Totul era însoţit de veselie şi întregul sat era însufleţit de voie bună.

ANCHETA DIALECTALĂ

Transcrierea literară:

Când se termina de secerat, atunci făceam o cunună frumoasă ca o cruce, aşa era făcută, şi cu ţigubiguri (podoabe) frumoase pe ea şi când plecam de la câmp (hotar) unul o lua şi o ducea şi ieşeau oamenii de-acasă şi aruncau apă cu găleata pe ea. Cununa trebuie udată.

Transcriere dialectală:

Cînd să gătá de seĉeré, atúnĉa făĉim cunună frumósă ca o cruĉ, aşá era făcută şî cu »igubíguri frumóse pe įę şî care când plecám di la hotar unul o luă şî o duĉé şî ieşă ómenii de-acasă şî »âpă apă cu găleata pe įę.Cununa trăbă udată.

ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Sistem vocalic

- tendinţa de deschidere a vocalelor: ***făŝé***
- În locul diftongului „oa” este notat un „ó”: ***frumósă***

Sistem consonantic

- fricatizarea consoanei ĉ: făŝe

ASPECTE MORFOSINTACTICE

- Neutralizarea articolului hotărât
- Verbul – nu este utilizat la perfectul simplu

ASPECTE LEXICALE

»âpă - aruncă
»igubíguri - podoabe
hotar - câmp, arie

Graiul vorbit în satul Nandra respectă trăsăturile definitorii subdialectului moldovean, împrumutând totodată termeni din limba maghiară
Respectarea tradiţiilor folclorice de sfinţire a grâului înainte şi după seceriş prin confecţionarea unei cununi în formă de cruce din spice de grâu şi a obiceiurilor legate de seceriş.

**Anchetă realizată de studentele: Moldovan (Oroian) Alina,
Hăţăgaru (Rus) Mariana, Lechinţan (Mirion) Daniela, Szilagyi (Hagău) Adela
(2003)**

B_2. MINERITUL…

ANCHETA NR. 24

GRAIUL din satul UIOARA DE JOS (CIUNGA)/ OCNA MUREŞ

Subiectul intervievat: Ştefan, muncitor în salina de la Ocna Mureş
Localitatea: Ocna Mureş, sat Uioara de Jos (Ciunga).

Această localitate este situată în vecinătatea oraşului Ocna Mureş, pe direcţia sud-vest, având spre nord deschidere spre vadul Mureşului, prin valea Ciungii ce se scurge în apele râului. Perimetrul acestei aşezări omeneşti a oferit condiţii prielnice de habitat încă din străvechime.

Legendele populare locale explică astfel originea denumirii satului: într-o dimineaţă, una dintre cele trei fete ale unui tarabostes (nobil geto-dac), ce trăia pe locurile unde se găsește azi Uioara de Jos, urca domol coama dealului dinspre fâneţe, cu gândul să ajungă la turmele tatălui său, pentru a se feri de invadatorii romani. Însă, pe drum, ea a fost surprinsă de un pâlc de oşteni romani şi rănită. Cu braţul străpuns de o lance reuşeşte să-i anunţe pe ai săi de pericolul care-i aşteaptă. Dar braţul sfârtecat al fetei a trebuit tăiat. În amintirea acestui act de eroism şi sacrificiu, se spune că această aşezare a fost numită Ciunga.

Exploatarea sării a constituit ocupaţia principală pentru mulţi dintre locuitorii acestei zone.

Transcrierea fonetică a textului dialectal

- Îmi spuneţi cum decurge o zi de lucru?
- *Da cum să nu, de dimineaţa d'e la şe pt'e.*
- Aici cu ce vă îndeletniciţi?
- *Avem grij d'e tăelia pi-akol pe-afară sî în rest…*
- Ce faceţi?
- *Ce să facem domnă skumpă? Noi avem grij de tăt'e elia, pe-akolo; ku pompile, ku apele, ku treburi, ku sokot'eli, să nu-ngheţă nimika, avem grij d'e tăt'e materialele pi-akolo, să nu să fure, în kaz de inĉendiu, de ĉeva,skurt cirkuit ori treburi, tră să fii fort'e atenţi akolo.*

Noi răspund'em de tăt'e elia; doi ọmini i-a băgat pintru iarnă, doi ọmini ka să fie omu pi fază.

-Din câte am înţeles aici nu se mai lucrează!
- *Nu până-n şasă, până-n şasă nu să mai lucrează, da paza, trăbă să fie.*
- Şi restul oamenilor tot la şap'te vin la servici?

-D'e la şep'te la trei, d'e la şep'te la unsprăzec.

- Salina e sub pământ?

-Mina s-o-nchis d'emult.

- Aţi lucrat şi în mină?

- Io n-am lukrat, n-am apucat să lukrez în mină, ni nu mă bag, nu, io în mină, pe vapor şi pe avion nu mă duk, mai bin' pi jos mă duk, pe kuvânt dakă nu. D-apăi io ştiu, da nu mă duk.

- Au fost cazuri aici în mină?

- O fost atuncia chiar kân s-o-nchis, atuncia o fost kazuri.
Chemat şi pe ministru di la Bukureşti.

- Dar ce s-a întâmplat atunci?

- O furat în lături, şi o dat d'e păret'e şi s-o-nfiltrat apa, kă pi-o part'e o fost surpat mina şi cum o furat ei o atins părętele ăla care nu trăbuię. O făkut zâd d'e doi metri d'in kărămidă, zâd d'e doi metri.

- Au murit mulţi oameni atunci?

- N-o murit n'me , numa sanatoriu, tăt'e aparat'ele, lokomotivă şi vagon, îi tăt biŋe o rămas akolo. Ăla, ministru şi ku direktoru, o dat-o până-n jină şi până o vint liftu jos de i-o tras sus; iei o ieşit ultimii.

- Şi cât timp a fost închisă mina?

- Ieste închis di ku totu.

- Unde eraţi atunci?(în '77)

- Akasă n'i uitam la un film polonez.

- V-aţi speriat?

- Io nu m-am spăriet pănă la masă, pănă la masă. M-am dus să reglez televizoru şi am văst kana kum umblă, ăsta, apa–n kană şi ni-o vint rău d'e la stomak, aşa. An luat pe ăla miku de mână, pe muiere ş-afară, în kurt'e.

- Şi unde v-aţi dus?

- În kurt'e afară. Pă da nu stai în kasă.

- Şi oamenii care lucrează aici la salină, ce fac dacă e închisă mina?

Sânt sond'e.Sond'ele n'e dă apă sărată, adikă saramură, avem instalaţia, să fierbe,să fierbe-nstalaţie şi tragem numa sare kristalizată, extrafină. Po să-l mânci ku văchii nu ku gura. Niş la Kacika nu ieste sare aşa faină ka la noi. Îi mai granulată la Kicika, îi mai mare granulele, da, nu-i aşa faină. Sarea ce-o faci tătă biŋi-o duce şi n-avem bani, pă und'e-s banii? Sare ku cimbru, sare afumată, sare ku mărar, sare ku piper, sare ku de la ni, ku poprikă di-aia roşie, kum, ku boia, şi sare d'e baie , şi tăt'e ęlia, tăt'e ęlia.

- Şi unde o comercializează?
Duce la Bukureşti.
- Şi pentru străinătate?
- Mai ieste kâti-un vagon, d'e trimete la sârbi, poţ'e. Înainte vrẹm s-o dăm la bulgari, pe vrẹmia lu Odiosu. Kum să kọce dă-o-n kọce .
- Dar cine-i Odiosu ăsta?
Ăla kare-o murit. Hameşe sânteţi!

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR
ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Sistem vocalic

- vocala centrală a se închide la e: şệptie;
- vocala anterioară e se diftonghează la ie:şept'ie
- dispariţia vocalei centrale ă din poziţie finală: *grij*;
- dispariţia vocalei posterioare o din poziţie finală: *acol*;
- vocala anterioară i trece la vocala medială â: *zâd*;
- vocala posterioară o trece la vocala centrală ă: *tăt*;
- vocala anterioară e este înlocuită cu voc.i :*vint;*
- palatala e trece la corespondenta sa centrală ă: *spăriet, unsprăzecе, părẹt'e;*
- diftongul ia trece la ie: *spăriet* ;
- vocala posterioară o se diftonghează în uă: *uăchi*;
- diftongul oa se monoftonghează în ă : *tătă*;
- vocala centrală a se închide la o: *poprikă;*
- vocala semideschisă o se tranformă în voc.închisă u: *furat*
- i interconsonantic trece la corespondentul său din zona anterioară e : *trimete*;
- transformarea vocalei finale anterioare e în centrala ă: *ingheţă*
- diftongul oa se monoftonghează în o: *poţ'e, kọce, dọmnă, ọmini, fọrt'e;*
- închiderea lui e interconsonantic la i: *ọmini, pintru*;
- dispariţia palatalei i din poziţie finală : *numa, pă.*
- **Sistem consonantic**
- dispariţia prepalatalei c din poziţie finală: *ni*;
- dispariţia dentalei d din poziţie finală: *cân*;
- fricativa sonoră z se transformă în fricativa surdă s: *văst*;
- bilabiala m trece la dentala n: *an luat;*
- palatalizarea consoanei dentale t în t' : *curt'e, tăt'e, părẹt'e;*
- dispariţia dentalei r din poziţie finală: *da*;
- transformarea consoanei finale bilabiale m în dentala n: *an*
- palatalizarea dentalei d în d': *rădpund'em, d'e;*

- **ASPECTE MORFOSINTACTICE**
- înlocuirea formei literare a perfectului compus cu cea populară: *o fost;*
- apariţia formei populare a verbului 'a fora' : *a fura*
- elipsa auxiliarului din construcţia perfectului compus: *chemat şi pe ministru, duce la Bukureşti*
- topica frazei e diferită de cea literară: *doi ọmini o băgat*;
- alternanţa folosirii formei literare a perfectului compus cu cea populară: *i-a băgat*;
- folosirea formei populare a verbelor impersonale: *tră, trăbă*;
- elipsa articolului hotărât enclitic "l": *omu, totu*;

- dezacordul subiectului cu predicatul: *sondele ne dă apă sărată, o fost surpat mina, doi ọmini i-a băgat*;
- repetarea unor sintagme: *zâd d'e doi metri din cărămidă, zâd d'e doi metri; până la masă, până la masă*;
- înlocuirea formei literare a pronumelui demostrativ "acelea" cu forma populară "elia";
- inserarea conjuncţiei *de* (în forma populară) în expresia: *ieste închie di cu totul*
- pronumele personal, persoana I, singular, are forma "io"
- verbul „a fi" la indicativ prezent, persoana a III-a plural, forma popu-lară este folosit în dezacord cu subst."*granulele" : îi mai mare granu-lele*
- dispariţia prepoziţiei *în* din sintagma: *să fierbe-nstalaţie*
- dezacordul dintra subiect(sarea) şi predicat: *să-l mânc*
- **ASPECTE LEXICALE**
- hameş = şiret, viclean;
- Proverb: „Cum se coace dă-o-ncoace".

Ancheta a fost realizată de studentele: Fărcaş Brînduşa, Câmpian Cristina, Codarcea Oana (2003)

PARTEA a III-a:
... DIN GEOGRAFIA LINGVISTICĂ A SUBDIALECTELOR CRIŞEAN ŞI BĂNĂŢEAN

A. ASPECTE ALE SUBDIALECTULUI CRIŞEAN

ANCHETA NR. 25

GRAIUL din localitatea CETATEA DE BALTĂ, jud. ALBA

SĂRBĂTORI DIN ÎNTREG CICLUL ANUAL

Subiecţii intervievaţi: **Schiau Nicolae şi Maria (82 şi 78 de ani, nenea Lăiuţă şi lelea Măricică), Banciu Ioan şi Maria (78 şi 75 de ani, tetea Ion şi lelea Măricică), Moldovan Maria (78 de ani, lelea Marie a lui Telianu), Lunca Nicolae (60 de ani, Nicolae a lui Jupănău)** - locuitori ai Cetăţii de Baltă, judeţul Alba ; subdialectul crişean

Temă: Sărbătoarea de Crăciun, Anul Nou, Sf. Gheorghe, Rusalii

Specificul locului: la sărbătoarea de Crăciun feciorii -colindători se organizau

în cete conduse de un „ghirău” şi erau urmaţi de „ceteraşi”. Se mergea din casă în casă unde erau aşteptaţi de către fete cu colaci, carne friptă şi bănuţi. În seara următoare se întâlneau la „casa jocului”, unde încingeau dansuri. Era o adevărată competiţie, iar în acest sens se atârnau colacii fetelor pe pereţi. Bucatele erau asigurate de fete, iar muzica de către feciori.

Obiceiul udatului se întâlnea în ziua de Sf. Gheorghe când fetele era stropite nu cu parfum „ca la oraş”, ci cu găleţi pline cu apă. Fetele fugeau şi se ascundeau, iar când erau găsite nici una nu scăpa de „udătura din cap până în tălpi”.

La târgul de Rusalii, jocurile erau de trei feluri, aparţinând românilor, ungurilor şi ţiganilor, fiecare cu specificul naţional.

În seara de Anul Nou, fetele se întâlneau şi puneau sub „blide” aşchii, cărbuni, sare, mămăligă, inele pentru a afla cu cine se vor mărita în momentul ridicării blidului: cea care nimerea inelul se „mărita după unul frumos”; aşchia simboliza „ficiorul colţat”, iar mămăliga, pe cel sărac.

Premise monografice

Situată în inima Transilvaniei, la răscruce de drumuri, aşezarea **Cetatea de Baltă** a fost teatrul a numeroase evenimente istorice de rezonanţă. Prin trecerea ei sub stăpânirea domnilor moldoveni, Ştefan cel Mare şi urmaşii săi, în plin ev mediu, localitatea a căpătat şi adânci semnificaţii naţionale. În contexrul legăturilor dintre cele trei Ţări Române, Cetăţii de Baltă, ca feudă moldovenească, alături de celelalte posesiuni ale domnitorilor de dincolo de Carpaţi în Transilvania, i-a revenit un rol important în dezvoltarea pe multiple planuri a acestor relaţii.

La Cetatea de Baltă se ajunge dinspre Târgu-Mureş, trecând prin Târnăveni, Adămuş şi Corneşti sau dinspre Aiud şi Uioara , drum ce trece pe lângă vechea cetate din luncă şi se îndreaptă pe firul părâiaşului Balta, spre localităţile: Tătârlaua, Boian şi Bazna. Pe acest din urmă traseu, lângă Târnava Mică , la câţiva metri de trecerea peste calea ferată a şoselei de astăzi, se află “Făgădăul” sau “Hanul Vechi”, care era folosit şi ca haltă de schimb pentru caii de poştă.

Cetatea de Baltă a avut un însemnat rol negustoresc nu numai în viaţa satelor din Podişul Transilvaniei, dar şi chiar în toată Transilvania, rol ce creşte după ce domnii din Ţara Românească se înrudesc cu cei din Moldova.

Firave umbre din falnica cetate se văd în lunca din partea de sud a localităţii.

Dovezile arheologice ale urmelor de civilizaţie neolitică aparţin culturilor Criş şi Coţofeni; locul pare să se fi numit “Calea Popii” .

În secolele I î.Cr.- I d.Cr. este atestată fortificaţia dacică din pământ de la Cetatea de Baltă, cea de-a patra cetate dacică de pe teritoriul judeţului Alba. Distrusă în anii 105-106 d.Cr., este refăcută de către romani, pe când ridicau un nou val de pământ peste cel dacic.

Acelaşi loc, în valea Tărnavei Mici, este recunoscut în documentele din 1177 drept una dintre cele mai importante cetăţi medievale.

Printre comitatele sec. al XIII –lea atestările istorice înscriu şi pe cel al Tărnavei cu centrul la Cetatea de Baltă.

Secolul al XIV-lea găseşte cetatea subordonată voievozilor Transilvaniei.

Anul 1476 reprezintă data daniei cetăţii. Ştefan cel Mare după ce învinsese pe Matei Corvin, craiul unguresc, la Baia , primi de la acesta două cetăţi ardeleneşti: Ciceul şi Cetatea de Baltă în mijlocul Ardealului.

Localitatea de azi devenise în sec. al XVI –lea ţinta atacurilor din partea feudalilor care încearcă să o smulgă treptat de sub stăpânirea domnilor Moldovei: Bogdan (1504-1517), fiul lui Ştefan cel Mare - când se manifestă pretenţiile

principilor străini; Ştefăniţă vodă (1517-1527) care pare să fi construit aici o biserică în stil roman ; Petru Rareş; Al.Lăpuşneanu.

Cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă sunt pierdute apoi de către domnii Moldovei, iar din 1553 cad în stăpânire imperială.

Secolul al XVI –lea este cel al distrugerii cetăţii. Imediat după dispariţia cetăţii din Lunca, se ridică noua cetate care dăinuie şi astăzi, un castel la marginea de N-V a localităţii, existând din 1581 menţiunea reşedinţei nobiliare.

***

Ancheta dialectală s-a vrut o invitaţie la depănarea amintirilor prea dragi pentru a nu fi împărtăşite, învăluite în atmosfera generată de obiceiurile petrecerilor populare din întregul ciclu anual. În acelaşi timp sunt prezentate elemente ale portului popular şi "bucatele" fireşti acestor ocazii.

Transcrierea fonetică a textului dialectal

- *"Ş-apă$^{i}_{\cap}$ dup-a$^{i}_{\cap}$a , la a do$^{u}_{\cap}$a sară, toţ' fîcori$^{i}_{\cap}$ s-aduna la „casa*

jocului" unde $^{i}_{\cap}$era jocu' şi apă$^{i}_{\cap}$ mer$^{|}$am şi noi fę$^{t|}$ile şi făcîm acolo $^{o}_{\backsim}$n joc de cr$^{|}$epa locu'.

No, şî după a$^{i}_{\cap}$a, apă$^{i}_{\cap}$ în ęlelalte sări mer$^{|}$ęm la joc"

- *"Când $^{i}_{\cap}$era la Sfântu' G$^{|}$or g$^{|}$e apăi atunŝa t$^{o}_{\backsim}$te fe$^{t|}$ile ne ascund$^{e}_{\cap}$m că*

g$^{|}$inę fîcori$^{i}_{\cap}$ şi ne prindę să ne udę.

Da' ne băga în tr$^{o}_{\backsim}$ca la hite cu apa, câte tri-patru galeţ' ţâpa pi no$^{i}_{\cap}$ şi nu $^{i}_{\cap}$era n$^{|}$imic.

Aşa o f$^{o}_{\backsim}$st, a cu $^{i}_{\cap}$aba mai zâcêm, aşa o f$^{o}_{\backsim}$s'."

- *"No, Marie, tu să zâc una!*

O colindă de-a$^{i}_{\cap}$a fa$^{i}_{\cap}$nă: ‹‹ D$^{o}_{\backsim}$mnezău dint-$^{o}_{\backsim}$-nceput c-a-i colinda a$^{i}_{\cap}$mai bătrânească. ›› "

- *"Colo, colo dupi-$^{o}_{\backsim}$n d$^{|}$eal*

I$^{o}_{\cap}$este $^{o}_{\backsim}$n drag de păcurar

Colindę-mă D$^{o}_{\backsim}$mnę
Colindă

Numa' n$^{|}$ica n$^{|}$i$^{o}_{\backsim}$rę
Şăde şi se ruga
La Măicuţa Preĉista
S-o sc$^{o}_{\backsim}$ţă din $^{i}_{\cap}$arn-afară.

Că frumos i-or dărui

La Păşt$^{i}_{\cap}$uţă c-o $^{n|}$eluţă

La Rusali$^{i}_{\cap}$ c-o-$^{n|}$el mare.

Asta-i colinda lu' tata $^{n|}$eu de când am fos' $^{i}_{\cap}$o copilă"

- *"La fîcori le coşęm $^{k|}$emeşile*

Cu flori, de care $^{i}_{\cap}$era trandahiri$^{i}_{\cap}$ mai fa$^{i}_{\cap}$ni.

Şî apăi care-avę $^{k|}$eptare d-ęst$^{e}_{\cap}$a de $^{k|}$ęle la fîcori, le trăbę. $^{I}_{\cap}$era un meşter aîca, aşa-i zîcę Sucu: îl coşę cu aţă n$^{e}_{\cap}$agră şî cu hir.

Apăi cu pălări$^{i}_{\cap}$a: punęm câti-o p$^{i}_{\cap}$ană-n $^{i}_{\cap}$ě şi muşcăţ' de hę$^{l\cup}$a."

- *"Apăi făcęm pogaîci pi ženun$^{k|}$e şi punęm sub perină să $^{g|}$isăm pentru*

îine ne măritătm."

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Vocalele

- vocalele <u>i</u>, <u>ă</u>, <u>e</u>, <u>a</u>, <u>î</u>, <u>u</u> dispar în cuvinte precum: *ş-apăi dup-aia, c-o, dintr-o; toţ', s-aduna, s-o, numa', iarn-afară, lu', muşcăţ'*.
- Vocala velară <u>o</u> trece la corespondenta sa din zona centrală <u>ă</u>: *ş-apăi*
- Vocala palatală <u>e</u> (fie în poziţie interconsonantică, fie finală) se închide la <u>i</u>: *fîcorii, fet'ile, pi, câti-o, $^{g|}$inę* sau trece la corespondenta sa din zona centrală <u>ă</u>: *trăbę, sări, D$^{o}_{\wedge}$mnezău*
- vocala centrală <u>a</u>

-se închide la <u>ă</u>: *şăde*

-se închide la <u>e</u>: *d-estea*

- se observă deschiderea vocalei centrale <u>ă</u> la corespondenta sa <u>a</u>: *galeţ', tata*
- trecerea vocalei centrală <u>ă</u> la corespondenta sa <u>e</u>: *colindę-mă, $^{k|}$ęmeşile, $^{n|}$iorę*
- vocala centrale <u>ă</u> se închide la vocala palatală <u>i</u>: *dupi-on*
- se observă deschiderea vocalei palatale <u>i</u> la <u>e</u>: *ženun$^{k|}$e*
- trecerea vocalei palatale <u>i</u> la corespondenta sa din zona centrală <u>â</u>: *zâcem, ţâpa*
- vocala velară <u>u</u> se deschide la $^{o}_{\wedge}$: *c-$^{o}_{\wedge}$, $^{o}_{\wedge}$n, D$^{o}_{\wedge}$mnezău*
- vocala velară <u>o</u> se pronunţă $^{o}_{\wedge}$: *t$^{o}_{\wedge}$te, $^{o}_{\wedge}$n, f$^{o}_{\wedge}$st, D$^{o}_{\wedge}$mnezău*
- pronunţarea vocalei palatale <u>e</u> se face deschis <u>ę</u>: *făcęm, hę$^{l\cup}$a, zicę, fę$^{t|}$ile, prindę*

Diftongii

- se manifestă fenomenul de diftongare a vocalei palatale *e* la *ie*: *ĭ̯era, ĭ̯este*
- modificări în comportamentul diftongilor:

-diftongul *ĕ̯a* devine *ĭ̯a*: *pianǎ*

-devine *a ĭ̯*: a *ĭ̯*(cea)

-devine *ĭ̯e*: *ĭ̯e* (ea), *pu n|en*

-diftongul *e ŭ̯* devine *ĭ̯o*: *ĭ̯o (e ŭ̯)*

-diftongul *o ĭ̯* devine *a ĭ̯*: *apǎi*

Monoftongări

- în poziţie finală diftongul *ai* se monoftonghează la *a*: *numa'*
- în poziţie finală diftongul *ĕ̯a* se monoftonghează la *a: s-aduna, ţâpa*
- diftongul *ĕ̯a* se monoftonghează la *a*: *sară,*

-la *e: ascund ĕ̯m, cos ĕ̯m, făc ĕ̯m, pun ĕ̯m*

- diftongul *ŏ̯a* se monoftonghează la *o: t ŏ̯te, tr ŏ̯că, sc ŏ̯ţă, D ŏ̯mnę*
- diftongul *e ĭ̯* se monoftonghează la *i*: *tri*

Triftongii

- triftongul *ĕ̯a ŭ̯* se monoftonghează la *e*: *g|ine, prindę, avę*

Consoane:

- se observă muierea vibrantei *r*: *me r|am, me r|ęm, c r|epa*
- se remarcă palatalizarea consoanei dentale *t* în *t|: fe t|ile*
- sub influenţa unui element palatal (*e, i*) următor, sonantele dentale *n, l* se înmoaie, fiind pronunţate *n|* şi *l◡*: *n|eu, n|ica, ę l◡elalte, hę l◡a, n|imic;*
- africata *ĉ* se palatizează în *h*: *le l◡a (ĉelea)*
- africata *ĉ* se fricatizează în *ŝ*: *atunŝa*
- fricativa *v* se palatizează în *g|*: *g|inę (veneau), g|isăm (visăm)*
- *h*: *hite (vite)*
- dispariţia consoanei *r*: *dint-o, da'*
- dispariţia consoanei *t*: *f ŏ̯s'*
- dispariţia consoanei *n*: *c- ŏ̯ - n|el (cu un miel)*
- se remarcă muierea consoanei *m*: *n|ica, n|ore* (*mica mioară*), *n|eluţă*
- consoana dentală *t* se transformă în *ţ*: *sc ŏ̯ţă*
- fricativa *f* se palatizează în *h*: *trandahirii, hir*
- bilabiala *p* se palatalizează în *k|*: *k|eptar, k|ele*
- africata *g|* se fricatizează în *ž*: *ženun k|e*

ASPECTE MORFOSINTACTICE

Substantivul

- substantivele din categoria pluralia tantum prezintă şi numărul singular: *ženun$^{k|}$e (genunchi)*
- fenomene de diminutivare atât a numelor proprii cât şi a celor comune: P*ăştiuţă, Măicuţă, $^{n|}$eluţă*
- lipsa desinenţei de plural: *muşcăţ', galeţ'*
- desinenţa de caz genitiv e înlocuită cu prepoziţia <u>la</u>: *la măicuţa, la fiĉori (măicuţei, feciorilor)*

Verbul

- la modul indicativ, forma imperfectului la persoana a III-a plural (diateza reflexivă şi activă) este identică cu cea de la persoana a II-a singular: *s-aduna, băga, ţăpa*
- se observă inconsecvenţa în folosirea imperfectului la persoana I-a plural: *me$^{r|}$am, me$^{r|}$em*
- omonimia între forma populară a imperfectului (indicativ) persoana I plural şi cea literară, de prezent persoana I plural: *punęm, ascundęm*
- identitatea formei de imperfect (indicativ) persoana III-a plural cu cea a prezentului la persoana III-a singular: *$^{g|}$inę, prindę*
- auxiliarul perfectului compus are forma <u>o</u>: *o fost*
- inconsecvenţă în folosirea perfectului compus al verbului „a fi”: *o fost, o f^{o}‘s'*
- se remarcă viitorul perifrastic: *or dărui*
- în demersul logic de timp trecut al propoziţiei se observă folosirea alăturată a prezentului: *iera un meşter, aşa-i zice Sucu*
- forma indicativului prezent persoana a III-a singular a verbului „a fi” este: *-i (asta-i); c-a-i < că asta e (colinda ai mai bătrânească)*
- forma populară a verbului „trebuie” la indicativ imperfect, persoana a III-a plural este: *trăbe*

Adverbul

- se remarcă dispariţia unui grup întreg de litere din structura cuvântului *„degeaba”* ajungându-se la forma: *„^{i}∩aba”*

Adjectivul şi pronumele

- adjectivul şi pronumele demonstrativ au următoarele forme: *a^{i}∩a, ę$^{l\cup}$elalte, ęstea, he$^{l\cup}$a, asta, -a (c-a-i < că asta e)*
- forma de superlativ relativ cea „mai” este: *a^{i}∩ma^{i}∩*
- adjectiv nehotărât „toţi” se prezintă astfel: *toţ'*
- pronumele personale „ea”, „eu” au formele: *^{i}∩ĕ, ^{i}∩o*

Articolul

- elipsa articolului hotărât enclitic <u>–l</u> în cuvintele: *jocu', locu', Sfântu'*
- forma articolului nehotărât proclitic <u>un</u> este: *^{o}‘n*

- dispariţia lui *i* final din articolul hotărât proclitic (în situaţie de excepţie, antepus) „lui”: *lu’*
- forma populară „la” antepusă („la feciori”) înlocuieşte forma literară *feciorilor* unde articolul hotărât este la final (poziţie normală)
- articolul demonstrativ „cea” din superlativul relativ „cea mai” are forma:*„ai”*

Prepoziţia
- înlocuirea prepoziţiei „în”, „cu”, „de” cu: *la („a doua sară”); pentru* („cine ne măritäm”), *la* („Sf. Gheorghe”)

Interjecţia
- folosirea conclusivă a interjecţiei la începutul propoziţiei: *„no”*

LEXICUL. Inventar:

a. Elementele portului popular

- läibăruţ = haină fără mâneci, jachetă
- tureac = partea superioară, de la gleznă „în susul piciorului” a încălţămintei, confecţionată din piele
- năftamă = batic
- sugnă = rochie de postav fin
- pieptar de barşon = vestă din material de „pluş” cu broderii
- pumnişori = manşetă
- scăruţe = cusătură decorativă peste tiv, la cămăşi
- şerpare = curea lată din piele (chimir)
- cănaci = ciucuri la pieptarul de başon
- cioareci = iţari, pantaloni de lână întoarsă

b. „Bucate”

- colac = cozonac
- dărab = bucată
- curechi = varză
- pogaci = plăcintă din făină de grâu, apă, sare, coaptă pe plită
- corobete = mere tăiate
- zeama boului = prune uscate fierte
- lapte storcit = lapte acru
- crumpene = cartofi
- fasaică = fasole

c. Alte cuvinte

- blide = farfurii
- troacă = jgheab
- fainä = frumoasă
- mândru, -ă = chipeş, frumoasă
- ceteraş = ţigan cu vioară

- tină = noroi
- ghirău = conducătorul jocului popular
- păcurar = cioban
- aşchie = bucată mică de lemn rămasă după tăierea lemnelor

d. Expresii şi zicători

- drag de păcurar = chipeş
- (colac) câtă-i lumea = foarte mare
- (un joc) de crepa locul = straşnic
- a zice una = a cânta
- ţâr' de purcel de nu se vede din paie = purcel de lapte
- tolai, Doamne! = aoleu
- „cine nu şi-o tors câlţii/să-l mânce mâţii;

cine nu şi-o tors fuiorul/să-l calce dihorul" = zicătoare „de prindere în post"

- a prinde în post = a intra în post
- unul colţat = unul cu dinţii mari

CONCLUZII

Se poate spune că în zona Cetăţii de Baltă se manifectă păstrarea tradiţiei. Oamenii îşi oferă ospitalitatea ca pe ceva firesc, atât „vecinului de peste drum", cât şi simplului trecător. Asemenea grijii de „pachetare" a unei ii sau a unui cojoc, transmise de la părinţi, se observă „cu uşurinţă" paza limbii, a limbajului moştenit. Influenţele din alte limbi se fac simţite, uneori, însă sub forma structurilor româneşti asimilatoare („lăibăruţ" –influenţă săsească, „dărab" –influenţă maghiară).

Cu toate că vorbirea „de la oraş" are un grad mare de pătrundere datorită tinerei generaţii, „stâlpii localităţii" nu renunţă „în ruptul capului" la „voroghitul" taţilor lor.

Ancheta a fost realizată de studenta Diana Cîrnaţiu (2003)

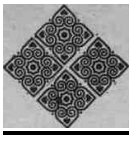

ANCHETA NR. 26

GRAIUL din satul TĂLAGIU, com. PLEŞCUŢA, jud. ARAD

Subiecţii intervievaţi : soţii **Mărioara şi Partenie Margea** (baba Mărioara şi moş Partenie) **78,** respectiv **70 de ani,** satul Tălagiu, comuna Pleşcuţa, judeţul Arad ; subdialectul crişean

Topos şi temă

Satul Tălagiu e situat pe Crişul Alb, în nord-estul judeţului Arad, la şapte kilometri de Vârfuri. Aflat într-o depresiune, satul Tălagiu este înconjurat de munţii Zarandului şi de alte dealuri , brăzdat de Crişul Alb, care îl divizează în două părţi. Tălagiul cuprinde trei zone distincte: vatra sau satul propriu-zis, situat pe malul drept al râului; a doua zonă este cunoscută de localnici sub numele Pe Vale, denumire datorată văii care o străbate; iar a treia zonă, mai înaltă se numeşte Budeşti.

Moş Partenie a muncit ca artificier in munţii din apropiere , având ca responsabilitate paza şi manevrarea dinamitei, necesară construirii de noi drumuri. Soţia lui, baba Mărioara a fost bucătăreasă. Familia lor este una de tip tradiţional, cuprinzând un număr mare de rude de sânge , astăzi însă alcătuită numai din trei membrii: cei doi soţi şi baba Zale, mama Mărioarei.

Observaţii : Interviul este structurat în şapte părţi: I Povestea Ignatului, II O întâmplare reală, petrecută în ziua de Ignat, III Poezia "Fierarul", IV O anecdotă, V Un descântec, VI Obiceiuri de Crăciun, VII Obiceiuri de Bobotează.

Ancheta s-a desfăşurat mai greoi la început, baba Mărioara fiind stânjenită de folosirea reportofonului, dar a depăşit momentul pe măsură ce discuţia s-a închegat

Transcrierea fonetică a textului dialectal :

Introducere sau despre « acomodarea »informatorului

-Da să te străduieşti să vorbeşti aşa, să nu vorbeşti pă domn'eşte, bin'e?
-Da nu-i da drumu'!
-Nu, nu, nu-i dau!
-Daaa, să spui ce vręu să….
-Povestea asta cu Ignatu' ,pă nu ai zis că astăzi îi sărbătorea Ignatului?
-Ę, da' care?
-Cum s-o dus omu' la târg.
-Ęę, …..nu poc̑.
-Pă da cum nu poţi?
-Nu poc̑ dacă şt'iu căă…
-Da nu fac nimica, că nu-i dat drumu' încă, no!Hai spune!
-Nu poc̑ aşă!
-Nu te uita încoci!
-D-apoi nu mă uit io, da şt'iu că-i aclo ş-atunşea…
-No aşă, nu-l zdrăncăni!
-Nu-l zdrăncăn !
-Zî cum s-o dus omu' la târg, mai spune-o dată, no!
-Nu poc̑..
-S-o dus la târg…după ce? Să vândă…porcii. D-apăi hai că se derulează acol şi nu mai rămâne bandă dacă tăt te hotărăşti atâta.
-Da nu poc̑ mă, nu poc̑ că…

I . Povestea Ignatului

Fiind ziua de Ignat, baba Mărioara ne-a povestit o întâmplare reală despre un vecin din sat ca introducere la legenda Ignatului.

-Şî, o zâs, zâce, da-mi dai sî scrofa.
-Scrofa nu ţ-o dau că scrofa nu-i d'i vânzare.
-Dacă nu m'i-o dai pa ban'i tăt mi-o dai fără ban'i.
-Nö, Malia o vin'it cu porĉi-acasă, când o fost în iasta zâ pă l-amiază aşă s-o înţăles să să ducă cu iei. Ziĉe, vin'i pân la pod la Tacaşăl'e? Şî, zişe, strâž d'i două uări: mă, hai la porĉ, mă hai la porĉ; dar dacă nu vin'e n'imi nu mai strâž a tria uară, numa-ţ iei porĉ şî pleĉ căta casă . S-o dus Malia cu porĉi pâna la Tacaşăl'e ş-o strâcat clo , şî când o strâgat a doua uară o ieşât doi omanuţ atita iacată, c-o caĉulocă, aşă arăta c-o fost ĉiucurle, c-o bâtă numa, ş-o fost d'ecât ĉiucuru-n cap la iei, ş-o luat-o cu porĉi pa Tacaşăl'e-n sus. Abd'e o pliecat d'-acle 'napoi , pa când o-ažuns acasă , scrofa o fost mortă; că dracu , ĉe-o zâs : nu mi-o dai pa ban'i , tăt mi-o dai aşă, ş-o luat-o aşă , d'ejeaba ,d'e la iăl. Ş-aĉeea o paţât-o on-uăm d'e-an d'e la noi, Malia Iuăn, d'i-aclo d'in fundu' văi, aclo şad'e.
-Ş-asta tot in ziua de Ignat o fost?
-Nu.
-Da' când?
-Înt-o luni, aşă s-o dus la Honţ cu porĉi.
-Ş-apăi asta ce legatură are cu Ignatu,atuncea?
-Aiasta o fost liegătura asta cu Ignatu , aşă să zîĉe că s-o dus on-om iară cu porĉi la târg , cu nouă mascuri . Ş-aclo iară o vin'it on om să-i cumpere. I-o cumpărat d'i la el , da'nu i-o dus. O zâs că ial vin'e sara dupa ii , da' să-i deie şî ĉe are-acasă, şî ial nu şt'i c-are. Uămu' tăt s-o gând'it: mă, ĉe am io acasă, ĉe am? Io d'e tăt şt'iu.
-Îţ dau uă zâs uămu'. S-o dus acasă, o vin'it cu porĉi acasă uămu'; când o vin'it acasă muierea uo fost însărĉinată. Pă când o vin't acasă, muierea o nascut un prunc . Uomu' când o văzut , ş-o dat cu sama: mă, iaca ĉeala o şt'iut ĉe-am io acasă! O apucat a plânže , ş-o spus pân veĉin'i, aşă: iaca ĉ-am păţât şî iaca ĉ-am păţât!
O batrână ĉe-o fost acle , mai aprope, mai ocoşă , o zâs :
-N-o lasă dragu' babii, nu t'e n'ecăjî , ca t'e scăp io.
-Cum babă, cum ?
- Vin'it batrâna ş-o făcut o copaie d'i pită ş-o pus-o lânga muiere şî lânga prunc, und'e-o fost, în pat, pa vatră.
-Da', zaĉe, ai grijă, când ial vin'e dupa porĉi tu tribie să şimn'ileşt'i cu ial .
-Da' ce-nseamnă să şimn'ileşt'i ?
-Să-i zâcă n'işt'e vorbie care ial nu lie şt'i, ĉealalalt, n'işt'e g'ĉitori, no, aşă să zâşe: şimn'ilit. Ş- atunĉ l-o-nvăţat batrâna cum să zâcă. Când ĉeala o vin'it la uşă ş-o strâgat:
da, zâĉe, vin, numa' să şimn'ilim naint'e, t'e-nvoieşt'i ?
-Mă-nvoiesc, o zâs ĉeala d'-afară. No , atunĉea l-o-ntrebat:
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i uănu ? Ĉela n-o şt'iut. Iesta i-o zâs d'in casă: la fântâna bună mulţi uomin'i s-adună.
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i doi? Ial tă n-o ştiut.Uomu cu doi uăč bin'e ved'e .
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i tri? Uomu cu tri d'ieşt'e bin'e 'ş faĉe cruĉe.
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i patru? Patru rot'e la car bin'e merg pa drum.
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i ĉinĉ? Uomu cu ĉinĉ d'ieşt'e bin'e lucră .
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i şasă? Ind'e-s şasă boi la plug, faină brazdă duc.
-Inat'e, Inat'e, ĉe-i şapt'e? Ind'e-s şapt'e fet'e-n casă , multă saraĉie lasă.

-Inat'e, Inat'e, ce-i uopt? Ind'e-s uopt fecîori în casă să nu t'e bază voios că nu ieşi sânatos.
-Inat'e, Inat'e, ce-i nouă ? Cea nouă mascuri a mn'ei , io ma duc la târg cu ei şî fain'i ban'i iau pa iei.
-Inat'e, Inat'e, ce-i zece? Şî tu să crăpi dracе!
Ş-aşă , atuncea ial o zâs aşă d'e la uşă:
-Ăi, zâşe, mânc-t'e cîn'e t'i-nvaţă. Ramâi şî cu porcî şî cu pruncu. Şî dracu' s-o dus şî uomu' o scăpat.
-Atunci de ce se sărbătoreşte Ignatu' ăsta?
-D-apoi d'-acea sî sarbatoreşt'e ,îi periculos , păntru asta!
-D'emult , nu s-acaţa muierile la lucru pănă nu zâce Inat'e, Inat'e.
-Cum, era obicei?
-Da. Uăbicei era aşă: fiecare d'imin'eaţă d'e Ignat, zâcei Inatu' , ş-atuncea put'ei , apucai la lucru.
Femeile pun'au prunci să zâcă Ignatu'- celea care aveu prunc – şî numa după ce zâce Ignatu', atuncea t'-apucai d'e lucru.(de tăiat porcul)

II. Întâmplare din ziua de Ignat

În Tălagiu se spune că în ziua de Ignat porcii sunt posedaţi de un duh rău, şi că nu pot fi potoliţi decăt cu instrumentul cu care se curată maţele, baba Mărioara întăreşte această credinţă prin propria-i experienţă:

-Într-o zî ca astăz ,ca Inatu'dară, cu Sabina fusăi mamică, d'e tă cusum pănă târzâu? După ce să duce cea , că eram aclo la Hărduţăşti, după ce să duce cea acasă avęm patru purcei ,ba şold'euaş, aşă ! Numa' n'e trezâm că numa' ce dade cu porcî pân cocină; şî zguiţa , şî ferească Dumn'ezău ce făce. Numa' vez, c-amu nu mai fac muierile aşă. Ş-atunce iisă mamica căta min'e : ind'e pusăşi verjeaua cea, ce-ntorsăşi maţele? Şî i-o pusăsăm acle , la … cum era la custurău, aclo la cocină. Numa' iut'e

ma-dsăi şî luai verjeaua d-acle şî batui purcêii cu ie şî nu mai făcură n'imn'ic. Numa’ amu nu mai întorce n'imi şî cu verjeaua.

III. Fieraru’

Martor la discuţie, moş Partenie este dornic să participe, amintindu-şi câteva versuri născute în timpul muncii în mină:

Din fer roşu scos din foc
Dau ferarii poc, poc, poc!
Ieşî foc, şî schint'ei
Sar pa meşt'eri, bieţî miei
Foii fac în fer fî, fî,
Feru-n apă şî, şî, şî.

Fac topore, fac sacuri ,
Cu care taiem paduri.
Fac şî armie şî cuţât'e
Şî potcoave pântru viêe.
Toată zâua-n fer pocnesc
Şî caii-ntruna-i potcovăsc.

IV. Anecdotă

Deşi moşului Partenie nu-i este cunoscut termenul de “guşă tiroidiană”, ştie de existenţa bolii, aceasta fiind sursa unei anecdote:

Doi uomin'i s-o dus s-ad'epe caii. Unu trecêe o val'e prin sat, aşă, trecêe. Satu iera parţât în două părţ, cum ar fi Tălažiu. O vint unu d'-incol d'e vale şî unu pa d'-incoc d'e val'e. Amândoi o fost pa caii, călări, şî şe să viezi, amăndoi or fost , nu şt'iu, cu şe şî cum o fost , că iei nu s-o putut uita la cai , şî cum caii o fost cam mari, numa’:
-Bună d'imin'eaţa fartat'e, şi sânatos. Mă, zâêe, uit'e-t'e , vezi, beut caii mn'ei apă?
S-o uitat : beut!
-D-apo a mn'ei?
-Ş-a tăi!
-No bin'e dară!
Iei o fost groş la grumaz! Guşăţ!

V. Descântec

Aceste versuri, adunate într-un descântec, sunt rostite de ţăranii care au ajuns înstăriti dar de origine săracă, pentru ca norocul să le surâdă în continuare şi pentru a dovedi că nu şi-au uitat obârşia:

Pă d'eluţ înd'elungat
Fuğ domnu mălai cald
Şî cu domna mămăl'igă
Şî cu dampuţîta brânză,
Fuğ popa să- ajungă.

Şî d'in grai aşă grăie:
Întorc malaieş-napoi,
Ba io popă n-oi întorce
Că ţ-ai pus pita pa masă
Şî cu min'e-ai stat su' masă
Ş-ai făcut cinst'i la casă.
Ba-ntorc malaieş 'napoi
Că t'e-om d'emn'ica-n lapt'e dulce
Şî t'-om da la prunc să mânce.

VI. Mersul cu colindul

Aişia nu ie voie fet'ile să meargă cu colinda, da n'ice muieri să-ţ vina d'imin'eaţa acasă, că zâce că dacă-ţ vin în zâua d'e ažun , tăt anu' nu-ţ merje bin'e. Ş-aşă că dacă merje fet'ele, l'e tăie d'in t'ică, dacă merje. Numa baieţî avę voie să margă cu colinda.

- Da' de ce, aşa era obiceiul?

- Aşă iera uăbiceiu ş-aşă-i şî astăz. N'ic astăz d-aişa la nuăi nu pre primăsc fet'e că vin cu colinda.

- Dar de exemplu la Iernut merg şi fete cu colindu.

Da ,da' la nuoi nu uo fost uăbişeiu , şî acuma numa o mai…, mai să duc care să mai duc, da n'ic acuma. Io m-am dus într-o zî d'e ažun. Io am paţât. Ba nu în zâua d'e ažun, în zâua d'e Paşt'i. Acle, cum iera la noi, la Rafila, la o vecină; ş-apo, hai să m-duc şî io d'imn'eaţa să ma faliesc c-aveam hain'e noua, şî cât p-aci iara să-mi taie ceea d'in t'ică. Zâce, că după ce m-am dus, c-o trebit să margă barbat 'naint'e, nu muieri. Ş-aşa că acuma, şî acuma ac pă la nuoi, d'e vorbeşt'i cu prunci iăşt'ia mn'ic, no ia, măni d'imn'eaţă tu să-mi vii la dejun ,da nu fet'e , că zâce că dacă-ţ vin'e fet'e tăt anu îţi merje rău şî pagubeşt'i. No!

Aşa or nu aşa, d-aşa-i obicêiu'.

- Ăsta-i obicêiu'.

VII. Boboteaza

- Ăsta-i ca un fel de colind la Apăbot'ează sau cum ai zis?

- Obicêi. Obicêi d'e Apăbot'ează . În sara d'e Apăbot'ează să leagă lumn'in'i, s-aduce drâmoc, s-aduc flori, s-aduce creangă d'e măr, d'e prun ,d'e tăt'e felurilie d'e pomn'i rod'itori , ş-atunce li lieji c-on şt'ergari, ş-în sara d'e Apăbot'ează încunžuri casa cu iel'e.

- No stai puţin, aia nu în seara de Apăbotează, în ajun de Apăbotează.

- În ažun d'e Apăbot'ează, încunžuri casa aşă, tăt salaşul aşă l-încunžuri, şî atunc l-ai

încunžurat d'e tri uări şî c-on piergău tăt dai cu ial. Ş-atunĉea ažunž la ğeam , ş-atunĉea d'-aclo strâž, la obloc :
- Bună sara, uamin'i bun'i! D'in casă-ţ răspund'e:
- Sara bună! No, zâĉe:
- Nuoi va-ntriebăm: avęţ vaĉ ?
- Avęm!
- D-apu uăi ?

- Şî uăi!

- D-apo porĉ ?
- Şî porĉ avęm.
- Da cai?
- Şî cai.
- Da gain'i?
- Şî găin'i.
- Şî tăt'e an'imal'el'e l'e-anumeşt'i. Zâĉ, pă urmă zâĉ :
- D-apo puriĉ avęţ? Ş-atunĉ gazda zâĉe:
— Am avut unu' şt'op da ş-aĉeala-o sarit în foc . Şî dupa ĉe să gată sarbatoril'e , Apăbot'ează şî Sânt'iuănu', ş-atunĉ d'ezleagă' lumin'ile. Atunĉ t'i duĉ cu lumn'in'ile , cu lumn'ina aĉeia, cu ăsta….cu legătura pă o fântână, şî l'i d'esfaĉ aclo, pă fântână şî zâĉ aşă:
- Nu d'esfac lumn'in'ile şî bât'ile, ĉ d'esfac calia la peţâtori, să potă vin' peţâtorii. Ş-atunĉ d'in drâmocu' aĉela faĉ maržele aşă, faĉem marželuţă .
- Dar ce-i drâmocu'?
- Uăn fiel d'i liemn , aşă…
- Gol pe dinăuntru cumva?
- Nu, nu-i gol pă d'in….îi gol c-on fiel d'e măduvă aşă d'e poţ faĉe…ca socu, aşe-i drâmocu' . Şi faĉem maržele d'in drâmocu' ĉela şî la mįjloc o cruĉiţă. Ş-atunĉ o purtam până când cântă cucu', la Buna Vest'ire, când atunĉea la…cum să zâĉe, d'i cântă cucu', atunĉea auz; ş-atunĉea cu două tri zâl'i 'naint'i d'i sărbatorea ĉeea meržem şî l'i pun'em într-o măr, într-o păr, o prun , o ĉe. Li ţâpam d'i la grumaz şî l'i duĉem şî li punem aclo. Şî nu li mai găsei. Pa cuvânt dacă l'i mai gasăi. Zâĉe că l'i duĉe cucu. Şin'e l'i-o dus Dumn'ezo şt'ie, numa nu mai iera marželel'e ind'e l'i pun'ei. Ş-aşă să făĉe atunĉea, aşă iera uăbiĉeiu' , d-apo amu o perit ş-ăsta, nu mai faĉe n'ime aşă. Dar nuoi fet'ile tăt'e ieram cu măržele d-aĉele la grumaz, d'e la Apăbot'ează până la Dragobeşt'e, d'e vin'e cucu'.

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

ASPECTE FONETICE ŞI FONOLOGICE

Sistem vocalic

- Vocala semideschisă **ă** în poziţie medială se deschide la **a**:

nascut, batrână, caĉiulocă, pa, saraĉie, calări, fartet'e, batui, paţât, taiem, iacată;

paduri, sacuri, rămăi, sarbatoreşt'e;

- Palatalele **e** şi **i** trec la **ă**, respectiv **î/â:**
  înţăles, înţăpenit, păntru, zăĉe, potcovăsc, Dumn'ezău, şasă, fusăi, zăi ;
  strâcat, cuţâte, zâs, strâğ, parţâte, vrăjâtor, ieşât, zî, şî, bieţî,necăjî, trezăm;
- Semideschisele **e** şi **ă** se închid la **i** şi **â/î :**
  d'i, tria tribie, vin'it, t'i ;
  sănatos
- Vocala deschisă **a** şi închisa **â** se închide, respectiv deschide la **ă:** *aşă, scăp, pănă*
- **I** final postconsonantic (**ţ)** dispare:
  Îţ, părţ, aveţ, mulţ, numa, guşăţ, vez;
- Velara **u** devine anterioara **i:**
  ind'e
- Elipsa lui **î** în poziţie iniţială:
  nainte, napoi, 'ntrebat;
- Diftongul **oa** apare monoftongat:
  scrofa, mortă, aprope;
- Monoftongarea lui - **oa** în **o**: *rote, întorce, topore;*
  - **ea** în **a:** *margă, sara;*
  - **ie** în **e:** *fer, ferar, perit;*
  - **eu** în **o:** *Dumn'ezo, io;*
- Dispariţia lui **e** semideschis, palatal în cuvinte ca: *sama*
- Diftongarea vocalelor **o** şi **u** în **uă:**
  ămu, ăi, ăč, ăpt, ăbiĉei, nuăi, ănu;
- Diftongarea lui **e** în **ie**/**ea:**
  vorbie, întriebat, triebuie, lie, viezi, ĉealalalt;
- Trecerea diftongului **ia** la **ię:**
  grăię, taięm;

Sistem consonantic

- Palatalizarea oclusivelor dentale **t, d**:
  d'e, prind'e, şt'op, d'ezleagă, tăt'e, ad'evărată, povest'e;
- Africata alveopalatală **č** devine surda **ĉ** având ca element fricativ un **ş** :

zâĉe, duĉe, ĉine, minĉiuni, , puriĉ ,atunĉ, aĉeia, prunĉ, porĉ, vaĉ;

- Oclusiva velară surdă **k' se** palatalizează în **t'** :

şt'iop, t'ică;

- Eliminarea consoanei **l** , articol hotărât enclitic:

cucu, pruncu, Ignatu, unu;

- Palatalizarea consoanei **m:**

n'imn'ic, lum'in'ile', mn'iĉ;

- Înmuierea lui **n** urmat de un timbru vocalic palatal:

ĉin'e, vin'e ,ban'i, spun'e, an'imale, gain'I;

- Fluctuaţia unor consoane în anumite cuvinte:

strâcat-strâgat, Inat'e-Ignat'e întor-întorĉ;

- Consoanele prepalatale **j** şi **ğ** se fricatizează alveopalatal:

măržele, žeam, ažun;

- Dispariţia consoanei **r** :

pân, cătă, da';

ASPECTE MORFOSINTACTICE

Substantivul

- substantivele nume de sărbatori sunt compuse prin contopire:

Apăbot'ează, Sănt'iuănu;

- sufixele augumentative **-ocă,-uţ**:

căĉiulocă, omanuţ;

- dativul se exprimă cu ajutorul prepoziţiilor **la** şi **cătă**

Articolul

- majoritatea sustantivelor, în special cele masculine , apar articulate dar neînsoţite de articolul hotărât enclitic **l**:

pruncu, uomu,Ignatu, dracu, Domnu;

Pronumele

- pronumele şi adjectivul pronominal demonstrativ au următoarele forme:

aista/aiasta, ĉeala/ĉeia , ĉealalalt/ĉealalaltă, iesta;

- pronumele personale au forme precum:

io (eu), ii (ei), li (le), ial/iăl (el), -ţ (-ţi), îţ (îţi), nuăi (noi)

- pronumele relativ invariabil ***ĉe*** e folosit atât pentru lucruri căt şi pentru fiinţe

Verbul

- pentru redarea vorbirii directe e folosit în mod repetat verbul **a zâĉe**
- e folosesc formele de perfect simplu şi mai mult ca perfectul:

fusăi, batui, pusăsăm, întorsăşi, cusum, ieşî, căta"

- la perfectul compus se întâlneşte elipsa auxiliarului:

beut caii, vin'it baba

- unele verbe de conjugerea I şi a -IV-a apar cu forme diferite de limba literară:

lucră, să mânce, vint, vin'i;

- la perfectul compus, persoana a III-a, auxiliarul are formele **o** şi **or**
- diateza reflexivă şi cea reflexiv-pasivă se exprimă prin conjuncţia **să**

să sărbătoreşte, să zâĉe, să duĉe

- unele verbe suferă modificări fonetice:

zguiţa, parţât, anumeşti, întor', iisă, dsăi;

Prepoziţia

- prepoziţia către apare cu forma *cătă;*

Adverbul

- adverbul de apropiere, depărtare se diferenţiază în mai multe forme: *aiĉ, acle (mai aproape), aclo (mai departe), acol;*

ASPECTE LEXICALE

- se remarcă influenţa maghiară în cuvântul: *ocoşă*
- cuvinte şi expresii caracteristice subdialectului:

prunc – copil
grumaz – gât

*custur**ă**u - streaşină*
piergău – ştergar
obloc – geam
t'ică – păr
drâmog – plantă asemănătoare cu socul
şoldeuaş – purcel tânăr
mascur – purcel mascul
dampuţâtă – foarte împuţâtă
pită - păine
copaie – vas în care se face aluatul pentru pâine
a şimn'ili – a seîntrece în ghicitori
a dumn'ica- a înmuia păinea într-un lichid
a-şi da cu sama – a realiza
în iasta zi – în ziua următoare

Ancheta a fost realizată de studentele Barany Aniela, Pop-Lupu Anca (2003)

B. ASPECTE ALE SUBDIALECTULUI BĂNĂŢEAN

ANCHETA NR. 27

GRAIUL din satul DEALU BABII, jud. HUNEDOARA

Subiecţii intervievaţi**:** Turculeţu Pavel, 87 de ani**,** Turculeţu Maria**, sat Dealu Babii, judeţul Hunedoara; subdialectul bănăţean**

„Pe-un picior de plaiu,
Pe-o gura de raiu,
Iata vin in cale,
Se cobor la vale
Trei turme de miei
Cu trei ciobanei
Unu-i Moldovean
Unu-i Ungurean
Si unu-i Vrancean.”

Topos şi temă

Judeţul Hunedoara este aşezat în sud-vestul ţării, având ca judeţe învecinate: Timiş, Arad, Alba, Gorj, Caraş-Severin.

Limbajul populaţiei judeţului Hunedoara, mai a ales zonei sudice (Văii Jiului), nu este omogenă, deoarece aici au venit oameni din diferite colţuri ale ţării, vorbind diferite dialecte. Motivaţia rămânerii lor în această regiune, fiind locurile de muncă în minerit. Prin convieţuirea lor rezultă naşterea unui dialect specific. Acest dialect poate fi încadrat în subdialectul bănăţean.

Ocupaţia de bază a populaţiei din această zonă pe lângă posibilităţile oferite de industrializare, rămâne creşterea animalelor, în special oieritul.

Cătunul Dealul Babii este situat la 10 km de oraşul Vulcan. Oieritul este considerat o altă sursă de venit, având la baza experienţa acumulată pe parcursul a mai multor generaţii.

Cel care ne-a introdus în lumea oierilor este dl. Turculeţu Pavel, de 87 de ani, din Dealul Babii.

În afară de dl. Turculeţu Pavel care ne-a mai povestit şi despre obiceiuri legate de Sânziene, am mai intervievat pe Turculeţu Maria, soţia dânsului, despre portul popular, specific zonei şi despre organizarea clăcii şi a ospăţului, ca si despre prepararea untului.

Transcrierea fonetică a textului dialectal

- Cum se făcea măsuratul oilor la munte când dumnatea erai băiat de 16 – 17 ani?

Apăi ne adunam cu toţi aşa grămadă şi ne duceam la munte şi sara le zbâlceam noi acolo. După ce băgam toate la strungă şi picuri oile acolo pre mulţi şi alaltă zi măsuream laptele într-o găleată. Şi cu a băt şi cu un ţanc care era scris pe el şi ziceam că câtă brânză avem.

- Care erau unităţile de măsură?

Se tăia pe un băt, era un băl lung şi se tăia tot şi cam cu litera aşe şi cu bătul ăla aşa mare care duceam pe ăle, se băgam acolo peste o 100 de litere de lapte cu ţancui, Damne ţancu… şi ziceam noi la ăla. Păi, după aia, după kg ăla de lapte de acolo, tanc dădea 70 kg de brânză.

- Spuneţi-mi care erau unităţile specifice?

Tăiam linie, prima linie era de o veadră şi 7 liniuţe se făcea o cupă. Mai mică ca veadra era cioiul şi mai mare ca cioiul era găleata.

- Cum se făcea caşul?

După aia îl întorceam mare şi băgam cheag în el acolo şi lăsam vreo câteva 2 ore acolo şi le băgam în strecătoare, şi le spânzuream şi legam pe un bâţ să curgă zelul de pe el. După acea le duceam acasă şi ramânea caşul în strecătoare.

- După ce terminaţi cu măsuratul ce făceaţi?

Apoi după aceea ne chiuiam şi ziceam în fluiere şi spuneam minciuni.

- Şi ce minciuni spuneaţi?

"Ciobanaş rău am fost

Oile nu mă cunosc

Oile m-au cucerit

Oile de cur le-mpingi."

Aşa batjocuram pe altu care avea oile mai slabe.

REGIONALISME

- **Zbâlcit** – mulsul oilor înainte de măsurat.
- **Strungă** – împrejumuire cu stobori, unde se introduc oile pentru a fi mulse.
- **Găleată** – vas făcut din doage (bucată de scândură de 25 – 30 cm, părţile componente ale vasului) pentru mulsul oilor.
- **Bâţ, băt, băl** – băţ pe care se însemnau unităţile de măsură.
- **Şaf** – ciubăr – vas făcut din doage de lemn (înălţime 1 m, diametru 70 cm).
- **Ţanc** – o bucată de lemn pe care sunt cioplite unităţile de măsură: cioi, găleată, veadră, cupă.
- **Teag** – preparat din brânză de miel sau niţel de lapte cu care se încheagă laptele.
- **Strecătoare** – o bucată de pânză de formă pătrată mai rar ţesută în care se pune laptele închegat pentru a se scurge de zăr.
- **Minciuni** – strigături
- **A se sfădi** – a se certa
- **Plotoji** – a cârpi în talpă.
- **Obodă** – ţesătură de lână.
- **Cioreci** – pantaloni groşi făcuţi din postav de lână.
- **Teptar** – vestă din piele de oaie, deschisă sau fără mâneci.
- **Caput** – haină confecţionată din lână ţesută la război şi prelucrată la piuă sau văioagă.
- **Ştrimfi** – ciorapi de lână
- **Călţuni** – şosete de lână cu modele naţionale
- **Cârpă groasă** – batic
- **Ciupeag** – cămaşă feminină cusută cu motive naţionale
- **Sfeter de lână** – pulovăr
- **Beibăr** – vestă din lână
- **Laviţă** – ladă cu capac, unde se ţineau hainele, dar totodată fiind folosit şi ca spătar.
- **Ţoală** – haine
- **Ţol - ţolete** – pătură cu lână ţesută în carouri
- **Parset** – dulap cu rafturi lângă sobă
- **Pricoiţă** – pătură groasă de lână ţesută la război
- **Jirebie** – scul de fire de lână
- Malai **– compoziţie făcută din făină de mălai, apă şi sare, aşezată pe o frunză de varză. Această compoziţie se acoperea cu o formă conică, se aşeza pe vatră şi se acoperea cu cenuşă fierbinte.**
- **Jeg** – jăratic, jar
- **Blană** – scândură
- **Zară** – restul de la smântână după obţinerea untului

- **Suştari** – vas din doage de lemn de formă conică.
- **Tebeleu** – vas oval, prevăzut cu capac pentru transportul laptelui
- **Doniţă** – acelaşi vas rotund, cilindric, cu mâner lateral
- **Aroacă** – vas de lemn de formă ovală în care se păstra laptele.
- **Piuă** – obiect din lemn pentru baterea lânei, spre a-l face pufos.

Ancheta a fost realizată de studentele Hajducsi Erika, Fülop Margit (IFRD) (2003)

ANCHETA NR. 28

GRAIUL din satul SLĂTINIOARA, jud. HUNEDOARA
ÎN MUNŢII PARÂNG...

Subiectul intervievat: Vlădescu Ion, 52 de ani, sat Slătinioara, judeţul Hunedoara; **subdialectul crişean cu influenţe bănăţene**

Am intervievat un localnic al satului Slătinioara, situat pe vârful muntelui Parâng, în Valea Jiului, judeţul Hunedoara. În graiul local, sătenii îşi spun « momărlani ». « Momârlanul »-informator a fost interpelat într-o dimineaţă pe când aducea lapte proaspăt la « orăşeni. »

Caseta conţine date referitoare la obiceiul pomanei la momârlani, numit "nedee", informaţii despre portul momârlănesc şi preparatele culinare tradiţionale.

Transcrierea fonetică (fragmente)

- Spuneţi-mi ce-i o nedee?
- *O nedeie însamnă a să aduna omenii in sat, sătenii şî să pune*

pomana acuma, decî păntru mort şî pomana ieste compusă din trei fięluri d'e mancare. Să taie uăi, să faşe ĉorba d'e varză şî păsat, păsatu' find porumb măĉinat şî cu branză, cu unt, cu smântână, aşa, tăt'e bin'enţăles asa.

- Şi cine vine acolo?

- Sătenii vin, majoritat'a, şî vin şî d'i la oraş care îs invitaţi.

- Şi unde se ţine?

- Păi, să ţin'e cam aprope în fiecare sat. Nu numa' şî la Slătin'ora da' şî la Jiet, la Malea, apoi...

- Şi oamenii vin îmbrăcaţi în port?

- Da, da, cam puţin' da' vin orcum.

- Din ce-i compus portul?

- *Păi portu' înĉepe la bărbaţ' cu ĉâzme di pięle, şa, cu ĉorecî. Ăia-s făcuţ, ţăsuţ d'e femei în sat, da cam so terminat cu femeile, nu prę mai sânt, da mai ţân'em aşe. Cămaşă cusută iară d'e fămei cu aţă n'agră şî cămaşă de pânzâ albă să cumpără numa 'şa şî pălărie în cap, 'şa şi brâu. Brâu' ăsta însamnă o curea, aşa, mai lată şî formată aşa, cusută cu mărgele. Şi cam atâta o fost tot.*

- Şi unde purtaţi costumul popular?

- Păi la nunţ aşa, când merem, la nedei şî cam la nunţ. …

INTERPRETAREA LINGVISTICĂ A DATELOR

- **ASPECTE FONETICE SI FONOLOGICE:**

Sistem vocalic

— Triftongul "ioa" se monoftonghează: *Slătinioara > Slătin'ora*

— Vocala "e" se diftonghează: *nedee > nedeie; este > ieste; feluri > fieluri; de > d'e*

— Diftongul "ea" se monoftonghează: *înseamnă > însamnă*

— Vocala "e" se transformă în "ă": *se > să*

— Diftongul "oa" se monoftonghează: *oamenii > omenii; aproape > aprope*

— Vocala deschisă "a" apare in poziţie finală: *acum > acuma; atât > atâta*

— Vocala palatală "e" se transformă în "ă": *pentru > păntru; bineînţeles*

> in'enţăles

— "i" final se transformă în vocala centrală *"î": şi > şî*
— Prin diftongare vocala semideschisă "e" devine mai deschisă şi accentuată: *feluri > fieluri*
— Diftongul "oi" se triftonghează: *oi > uoi*
— Dispariţia vocalei "i" din interiorul cuvântului: *fiind > find*
— Diftongul "oa" se monoftonghează: *toate > tăt'e*
— Vocala semideschisă "e" se transformă în vocala închisă "i":*de > di*
— Vocala palatală "i" în poziţie iniţială se transformă în vocala centrală "î": *invitaţi > învitaţi*
— Dispariţia vocalei "i" în poziţie finală: *făcuţ, ţăsuţ, nunţ*
— Dispariţia vocalei interconsonantic: *oricum > orcum*
— Înlocuirea vocalei "i" cu vocala "â" în interiorul cuvântului: *cizme > câzme*
— Dispariţia vocalei iniţiale "a": *aşa > 'şa*
— Vocala palatală "a" in poziţie finală se transformă în palatala "e": *aşa > şe*
— Adăugarea vocalei "ă" la finalul cuvintelor terminate în consoană: *iar > iară*

Sistem consonantic

— Consoana oclusivă dentală "t" se palatalizează: *toate > tăt'e*
— Consoana "n" se înmoaie: *bineînţeles > bin'enţăles; ţine > ţân'e*
— Dispariţia consoanei finale "r": *dar > da'*
— ispariţia consoanei finale "d": *când > cân'*
— Dispariţia consoanei oclusive "g" din interiorul cuvântului: *mergem > merem*

ASPECTE MORFOSINTACTICE:

— Dispariţia articolului hotărât enclitic "-l": *păsatu', portu', brâu';*
— Repetiţia adverbelor "*aşa", "pai";*
— Inconsecvenţa în folosirea adverbelor: *"aşa", "aşe", " 'şa";*
— Inconsecvenţa în folosirea conjuncţiilor: *"şi', "şî";*
— Folosirea formei populare a pronumelor demonstrative: *"ăia", "ăsta";*
— Auxiliarul se transformă în forma populară: *"o fost", "s-o terminat";*
— Inconsecvenţa în folosirea prepoziţiei "de": *"di", "d'e";*
— Diateza reflexivă exprimată prin pronumele "se" la modul infinitiv şi conjunctiv se exprimă prin conjuncţia "să": *(a) să aduna, să pune*;
— Folosirea inversiunilor: *"cam s-o terminat cu femeile"...*

ASPECTE LEXICALE:

Pe alocuri subiectul foloseşte neologisme, combinându-le uneori cu forme populare : *"ieste compusă", "majoritat'a", "formată".* Foloseşte regionalisme:"nedeie" (pomană), şi forme populare: "côreĉ" (pantaloni tradiţinali ţărăneşti), "câzme", "brâu", "pasat"(bucate).

Anchetă a fost realizată de studentele: **Galeş Anca, Rusu Lavinia, Stoica Ioana, Enyedi Linda (2003)**

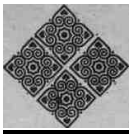

ANEXĂ LA ANCHETA NR.3

FONOMENE FONETICE ŞI FONOLOGICE

VOCALE							
FENOMENE	Închiderea vocalei e > i			Modificări ale lui ă		Închideri după anumite consoane	M
SITUATII	e final aton > i	e medial protonic > i	e medial postonic > i	ă final > â închidere	â medial > a deschidere	e,I > â,î	e a
EXEMPLE	Fráţi$_c$li$_c$ [3]	Di$_c$gráb’	Fráţi$_c$li$_c$ [3]	Scuoalâ	Már[i]ta [7]	Profi$_c$suóri	U
	Râsári$_c$	**Di$_c$spárti$_c$**	Suóri$_c$li$_c$	Urázâ	Nanáşâ	Ţâne	D
	Bini$_c$	Di$_c$zbrácâ	Mâni$_c$î	Dansázâ	Romaniá [8]	Căsătorésc	H
	Ca atári$_c$	Profi$_c$suór[I]	Sânziéni$_c$l[ie]	Conteázâ			U
	Sáti$_c$	Mati$_c$maticâ	Fieti$_c$li$_c$	Acásâ			V
	Fâsi$_c$			Mulţumitâ			s
	Me$_{cc}$rgéli$_c$ [4]			Şâ			
	Muóali$_c$			Diferénţâ			
	Suórili$_c$			Nanáşâ			
	Bătrâni$_c$			Aţâ			
	Universitáti$_c$ [5]			Camáşâ			
	Tuoáti$_c$			Învăţâ			
	Un[d][i] [6]			Di$_c$zbrácâ			
	Ci$_c$ (fâsi$_c$)			Clasâ			
	Di$_c$ < de			Bândiţâ [11]			

BIBLIOGRAFIE LINGVISTICĂ

Studii

G. Baronzzi, *Opere complete*, vol. I. (*Limba română şi tradiţiunile ei*), Brăila, 1872
Pierre Bec, *La langue occitane*, Paris, 1963
I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I (1508-1716), Buc., 1903
L. B1oomfield, *Le langage*, Paris, 1970
A.Brun,*Parlers régionaux.France dialectale et unité française*, Paris,Toulouse,1946,
E.A.Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*, Bucureşti, 1961
Gh.Bu1găr, *Scriitorii români despre limbă şi stil, Culegere de texte, introducere, note şi glosar* Bucureşti, 1957

I.-A.Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţia, *Graiul nostru*, I, Bucureşti, 1906
Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932 [*Arom*.]
Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, *Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925[*Megl*.,I]
Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Bucueşti, 1968[*Fono-morf*.]
Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975[*Compendiu*]
Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, EDP, Bucureşti, 1977
Boris Cazacu, *Studii de dialectologie română*, 1966 [*St. Dial*.]
Boris Cazacu, *Texte dialectale. Oltenia*, Bucureşti, 1967.

Eugenio Coşeriu, *La geografia lingŭistica*, Montevideo, 1955,

I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, Bucureşti, 1957

I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961[*Elem*.]

I. Coteanu, Morfologia numelui în protoromâna (româna comună), Bucureşti, 1969

C. Daicoviciu, *Unitate şi continuitate în istoria poporului român,* Bucureşti, 1968,

A. Dauzat, *Essai de methodologie linguistique dans le domaine des langues et des patois romans*, Paris, 1906

A. Dauzat, *Les patois. Évolution. Classification*, Paris, 1927

A. Dauzat, *L'Europe linguistique*, Paris, 1953

Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, I, Les origines*, Paris, 1901[*HLR*]

Ovid Densusianu, *Folclorul. Cum trebuie înţeles*, Bucureşti, 1910

Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I, *Originile*, Ed. J.Byck, Buc., 1961[*ILR*]

Fl. Dimitrescu, *I. A. Candrea, lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1974

N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* Bucureşti, 1933

Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972

Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

M. Gaster, *Introducere* la *Chrestomaţie română*, I, Leipzig - Bucureşti, 1891

I. Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile daco-române în secolul al XVI-lea*, Buc.,1974 [*Gr.dr*.]

Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare,* Bucureşti, 1975

Şt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1973

C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, Bucureşti, 1975

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1955

A1. Graur, L. Wald, *Scurtă* istorie *a lingvisticii,* Bucureşti, 1965; ed. a III-a revăzută şi adăugită, EDP, Bucureşti, 1977

Pierre Guiraud, *Patois et dialectes français*, Paris, 1971

B.P. Hasdeu, *Istoria limbei române.* Partea I. *Principie de lingvistică*, Buc., 1881

Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice.* Ediţie, studiu introductiv, note, bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, Buc., 1973; ed. a II-a, 1976 [*Probl. dial*.]

Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode,* Bucureşti, 1962 [*Lingv.rom*.]

Iorgu Iordan şi M. Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică,* Buc., 1965

August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Buc., 1971 [*Descr.istr*.]

D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* Bucureşti 1961[*Probl.lingv*.]

D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române,* Bucureşti, 1965

J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique,* Paris, 1961

André Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris, 1954

Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999

Ion Mus1ea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu,* Bucureşti, 1970.

G. Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare. 980-1259. Studiu istoric după izvoare bizantine,* Bucureşti, 1913

P. Papahagi, *Scriitorii aromâni în sec. al XVIII-lea,* Bucureşti,1909

Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ed. I, Bucureşti, 1963; ed. a II-a argumentată, Bucureşti, 1974 [*DDA*]

I. Pătruţ, *Studii de limba română şi slavistică,* Cluj, 1974

Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, 1970 [*St.dial*.]
Al. Philippide, Originea românilor, II, *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1928 [*OR II*]
M. Pompi1iu, *Literatură şi limbă populară,* Ediţie…de V. Netea, Bucureşti, 1967
Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthode d'enquêtes linguistiques*, I, *Dialectologie romane;* II, *Dialectologie non-romane*, Louvain, 1950 [*Dial*.]
Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureşean*, Cluj, 1971
M. Protase, *Petru Maior*, Bucureşti, 1973
D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi a numismaticii,* Bucureşti, 1966
Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, *Introducere. Gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926 [*St.istr*., II]
Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, Bucureşti, 1940 [*LR*,I]
Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974,
Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968 [*ILR*]
Al. Rosetti, B. Cazacu, L,. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Buc.,1971
Jean-Jacques Rousseau, Eseu despre originea limbilor…unde se vorbeşte despre melodie şi despre imitaţia muzicală, Ed. polirom, Iaşi, 1999
Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observaţii asupra sistemului fonologic,* Bucureşti, 1972
Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1960
Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Polirom, Iaşi, 1998
C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzlone alla filologia romanza*, ediţia a treia. Bologna,1959
Emanuel Vasi1iu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne,* Buc.,1968[*Fonol.ist*.]
Viorel Văsieşiu, *Graiul năsăudean*, Ed. Casa de Editură „Mureş", Tg. Mureş, 1996
A. Viciu, *Flori de câmp,* Colecţie de folclor inedită, publicată, cu introducere, note, indici şi glosar, de R. Todoran şi I. Taloş, Cluj, 1976
Ariton Vraciu, *Lingvistică generală şi comparată*, EDP, Buc., 1980
*** *Elemente de lingvistică structurală*, redactor: I. Coteanu, Bucureşti, 1967
*** *Introducere în lingvistică*, elaborat de un colectiv de cercetători îndrumat de acad. Al.exandru Graur, ediţia a III-a, Bucureşti, 1972
*** *Glosar dialectal. Ollenia,* Buc., 1967, întocmit sub conducerea lui B. Cazacu, de G. Ghiculete, P. Lăzărescu, N. Saramandu şi M. Vulpe.
*** *Istoria României. Compendiu*. Sub redacţia prof. univ. Ştefan Pascu, Bucureşti, ed. a III-a, 1974

Atlase lingvistice[265]

Atlasul lingvistic român [***ALR I, I-II***] sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Partea I, de Sever Pop, vol.I, Cluj, 1938; vol.II, Sibiu-Leipzig, 1942

Atlasul lingvistic român [***ALR II, I***]sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Partea a II-a, de Emil Petrovici, vol.I, Cluj, 1938; vol. al II-lea, Sibiu-Leipzig, 1940

Atlasul lingvistic român. Serie nouă [***ALR s.n. I-VII***], sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I 1956; vol. al II-lea 1956; vol. al III-lea 1961; vol. al IV-lea

[265] Atlasele au fost studiate de către studenţii mureşeni la activităţile de seminar.

1965; vol. al V-lea 1966; vol. al VI-lea 1969; vol. al VII-lea 1972.

Micul atlas lingvistic român[***ALRM I, I-II***], sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Partea I de Sever Pop, vol. I Cluj, 1938; vol. II Sibiu-Leipzig 1942

Micul atlas lingvistic român. Serie nouă[***ALRM s.n. I-III***], sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I 1956; vol. al II-lea 1957; vol. al III-lea 1967

SUMAR

PRIMA CARTE: REPERE TEORETICE

- **INTRODUCERE ÎN DIALECTOLOGIE**

I. Obiectul dialectologiei . Dialectologie sincronică/ dialectologie diacronică…..
II. Variantele teritoriale şi variantele sociale ale limbii……..
1. Dialect, subdialect, grai, subgrai…….
2. Argou, limbaj profesional
3. Idiolect
III. Criterii (lingvistice şi extralingvistice) de delimitare a limbii şi a dialectului …cu aplicare la limba română
1. Criteriul subordonării
2. Criteriul genetico-structural
3. Criteriul înţelegerii
4. Criteriul istorico-politic
5. Criteriul verigilor intermediare
6. Criteriul conştiinţei şi voinţei comunităţii de vorbitori
7. Criteriul funcţiilor unui idiom
8. Concluzii
IV. Dialectele / limba naţională. Dialectele / limba literară(perioade istorice)
1. Dialectele şi limba naţională
2. Limba literară - varianta cea mai îngrijită a limbii naţionale
3. Raporturile dintre limba română literară şi subdialectele dacoromâne
V. Importanţa studierii dialectelor
1. Dialectologia şi gramatica istorică
2. Dialectologia şi istoria limbii literare
3. Dialectologia şi lingvistica generală
4. Dialectologia şi predarea limbii române în şcoală
VI. Graniţe dialectale. Arii de tranziţie
l. Neogramaticii
2. Negarea dialectului. Adversarii neogramaticilor
3. Dialectul - unitate complexă
4. Arii de tranziţie
5. Dinamica ariilor dialectale

- **DIALECTOLOGIE DIACRONICĂ**

I. Constituirea dialectologiei ca disciplină lingvistică. Etape ale dezvoltării ei
II. Schiţă a istoriei dialectologiei române

- **DIALECTOLOGIE SINCRONICĂ**

Partea I. METODE DE STUDIERE A DIALECTELOR
I. Informarea
1. Observaţia
2. Ancheta dialectală propriu-zisă
3. Chestionarul dialectal

4. Anchetatorul
5. Informatorul
6. Anchetatorul-informator
7. Punctul (de) anchetat şi reţeaua de puncte
II. Interpretarea
1. Glosarul dialectal
2. Monografia dialectală
3. Atlasul lingvistic
4. Tipuri de atlase lingvistice
5. Tipuri de hărţi lingvistice
6. Principii după care se alcătuiesc atlasele lingvistice
7. Geografia lingvistică
8. Orientări noi în dialectologie.
9. Rezultate/ perspective ale aplicării metodei structurale în studiul dialectelor……

Partea a II-a. DIALECTELE ROMÂNEŞTI PRELIMINARII

I. Formarea dialectelor româneşti (I)
II. Originea aromânilor
III. Originea meglenoromânilor
IV. Originea istroromânilor
V. Originea dacoromânilor
VI. Formarea dialectelor româneşti(II)

Partea a III-a. DIALECTELE ROMÂNEŞTI: DESCRIERE SAU „CARTE DE VIZITĂ”…LINGVISTICĂ

I. DIALECTUL DACOROMÂN

I/1.REPARTIŢIA DIALECTALĂ A DACOROMÂNEI
I/2. DESCRIEREA SUBDIALECTELOR DACOROMÂNEI
1.SUBDIALECTUL MOLDOVEAN
2. SUBDIALECTUL BĂNĂŢEAN
3. SUBDIALECTUL CRIŞEAN
4. SUBDIALECTUL MARAMUREŞEAN
5. SUBDIALECTUL MUNTEAN
II. DIALECTUL AROMÂN
III.DIALECTUL MEGLENOROMÂN
IV.DIALECTUL ISTROROMÂN

A DOUA CARTE: GEOGRAFIE LINGVISTICĂ. Monografii dialectale pentru arealul mureşean … şi pentru alte toposuri româneşti[266]

Partea I: „Diagramă lingvistică" sau Generalităţi despre graiurile din Ardeal

Ancheta nr. 1. Aspecte ale graiului local din Topliţa, jud. Harghita
Ancheta nr 2. Subgraiul voşlobenesc, com. Voşlobeni, jud. Harghita
Ancheta nr 3. Între două lumi lingvistice: Moldova şi Ucraina
Ancheta nr. 4. Din viaţa unei fete de la ţară (com. Caşva, jud. Mureş)
Ancheta nr. 5. Aspecte ale graiului din Dileul- Vechi, com. Ogra, jud. Mureş
Ancheta nr. 6. Aspecte ale graiului local din Şerbeni, jud. Mureş
Lucrare de seminar

Partea a II-a: Pagini de geografie lingvistică a subdialectului moldovean. Graiuri din arealul mureşean şi din Moldova

I. Sărbătorile la români: Crăciunul şi Anul Nou

Ancheta nr. 7. Graiul local din regiunea Ruşii-Munţi, jud. Mureş
Ancheta nr. 8. Graiul local din com. Suseni, jud. Mureş
Ancheta nr. 9. Graiul din com. Bobohalma, jud. Mureş
Ancheta nr. 10. Graiul din satul Idicel –Pădure, jud. Mureş
Ancheta nr.11. Graiul din satul Fânaţe, com. Band, jud. Mureş

Alte graiuri ale subdialectului moldovean

Ancheta nr.12. Graiul din satul Sulţa, com. Agăş, jud. Bacău
Ancheta nr. 13. Graiul din satul Chiriţeni, com. Hangu, jud. Neamţ
Ancheta nr. 14. Graiul din Fălticeni, jud. Suceava
Ancheta nr. 15. Graiul din satul Pustiana, com. Pârjol, jud. Bacău

II. Din ceremonialul existenţial al omului

A. Nunta creştină
Ancheta nr.16. Graiul din satul Călimănel, Topliţa, jud. Mureş
Ancheta nr. 17 Graiul din satul Lueriu, jud. Mureş
Ancheta nr. 18. Graiul din satul Silivaşul de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud
Ancheta nr. 19 . Griul din Şoimuş, jud. Mureş
Cântece de joc
B. Mortea. Nedeele

III. Despre activităţile din gospodăria ţărănească…şi despre alte profesii

A. Despre activităţile din gospodăria ţărănească
Ancheta nr. 20. Graiul din satul Ibăneşti-Pădure, jud. Mureş
B. …Despre alte profesii
B_1. În spiritul *Mioriţei* : păstoritul
Ancheta nr. 21. Aspecte ale subgraiului vătăvean
Ancheta nr. 22. Subgraiul din com. Hodac, jud. Mureş
Ancheta nr. 23. Graiul din Nandra, jud. Mureş

---

[266] Anchetele dialectale au fost realizate de studenţii filologi de la specializarea Limba şi literatura română - Limba şi literatura engleză, anul II, cursuri de zi şi învăţământ cu frecvenţă redusă şi la distanţă, activitate susţinută în cadrul colocviului de DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ.

B_2. Mineritul…
Ancheta nr. 24. Graiul din satul Uioara de Jos (Ciunga)/ Ocna Mureş
Partea a III-a: Pagini de geografie lingvistică a subdialectelor crişean şi bănăţean
Ancheta nr. 25. Graiul din localitatea Cetatea de Baltă, jud. Alba
Ancheta nr. 26. Graiul din satul Tălagiu, com. Pleşcuţa, jud. Arad
Ancheta nr. 27. Graiul din satul Dealu Babii, jud. Hunedoara
Ancheta nr. 28 Graiul din satul Slătinioara, jud. Hunedoara

Anexa la Ancheta nr. 3

Bibliografie lingvistică